· FROM · THE · LIBRARY · OF ·
· KONRAD · BURDACH ·

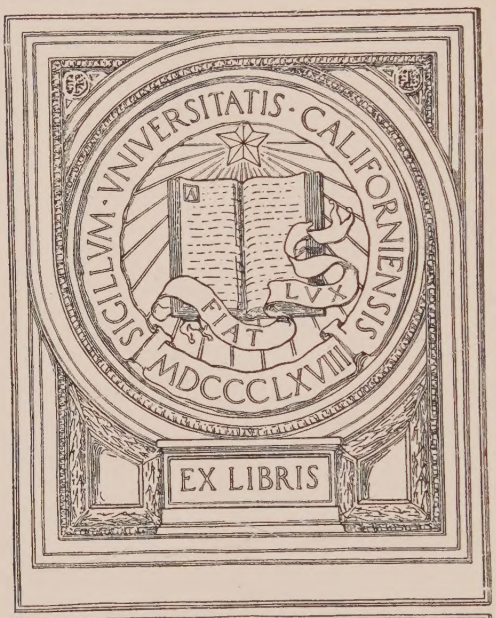

Univ. of California
Withdrawn

Herrn Professor Dr. K. Burdach
zu Uppsala und den Herausgeb

SKRIFTER UTGIFNA AF SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET. 11: 3. 2. fr. Ex.

SKRIFTER

FRÅN

REFORMATIONSTIDEN

I URVAL UTGIFNA

AF

AKSEL ANDERSSON.

---

3. Een nyttwgh wnderwijsning.

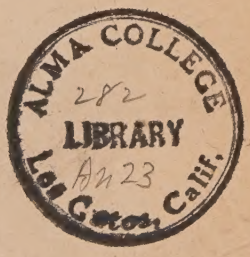

UPPSALA 1893
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

51620

BURDACH

Een nyttwgh

wnderwÿsnīg wthwr schrifftenne om menniskiones fall/ och hwrw ledhes gwdh hēne wprettadhe jghen/ hwilken mykit nyttugh år allom christnom meniskiom ath wetha/ besynnerligha een fålloghom prestom/ som så dāt plichtoghe åre theras almogha ath låra.

M. D. XXVI.

Insignia Gostaui

Suecorum Gothorũque Regis.

WThi teſſe book förtelies förſt hwrw
erligha menniſkian ſcapat war
Ther näſt huru hon then erligheet förſågh
Sedhan huru gudh genom Moſen gaff
henne ſin lagh / ther hon ſina ondzſko och
ſynd aff beſinna ſchulle
Sedhan förtelies tiyo gudz bodhoord / och
wthtydes j huad motto the bliffwa hollen
eller broten
Sedhan om troona / och the tolff articlar
j troona / och förtelies huad j hwar artichel
beſlutes / och j huad motto ther emoot ſkeer
Sedhan om bönen till gudh / och vthleg-
ges Pater noſter / och Aue maria.
Sedhan vthlegges jomfrw Maries loff-
ſang ſom kallas Magnificat
Sedhan en wnderwijſning hwrwledhes
man ſchal haffwa åminnilſe wtaff wårs
herras pino och döödh
Ytterſt en vthlågning på the ſiw pſalmar.

Pſal.129.

Ffther alla chriſtna mẽni ſchior bekẽna Jeſum chri ſtum för theras frelſare och åtherlöſare år them allõ nyttwgt beſinna frå hwad the åre frälſte och åtherlöſte / ath the må= gha ſedhan weta ſin frelſare tach prijs och åra för theras ſalugheet / Ther före år thẽne wnderwijſning giordt och wthdraghen aff then helge ſcrifft / för theres ſkull ſom ecke haffwa ån nw tilfälle hafft / ath ſielffwe ſtudera j ſcrifftenne ther ſådant och annat meer vpſökias motte / aff hwilka wnder= wijſning mã måå kunna förſtåå medh fåå ordh / Förſt huru årligha och wål menniſ= kian war ſcapat / Thr̃ nåſt huruledhis hon thet ſkemeligha förſåålg j thet hon ſyndade emoot gudh / Sedhã huruledhis gudh vth= aff ſina barmhertugheet haffwer hẽne vp= rettadh j ghen till then årligheet ther hon j frå fallen war / Och will j ſamma taal my kit infalla / ſom år / om laghen / om troon / om bönen och annon ſtycke ſom chriſtnom menniſkiom åra nyttwgh ath weta.

Om menniſkiones ärligha ſcapelſe.

TIll thet förſta år aktandes ath Moſes ſcriffuar j ſin förſta book ath når gudh haffde ſcapat hemmel och jordh / och alt thet j them år / tha ſagde han / Wij wiliom göra menniſkiona til itt belåte ſom oß år lijkt / ſom ſkal wara en herre öffwer fiſkana j haffwet / och öffwer foghlana vnder hẽmelen och öffwer diwren och öffwer heela iordena / och öffwer alla madkar ſom krypa påå iordenne / och gudh ſkoop menniſkiona ſich til it belåte til gudz belåte ſkoop han hẽne / man och qwinno ſkoop han thm Gene.1.

Och gudh wålſighnadhe them och ſadhe Warer fructhſamblighe och föröker idher / och vpfyller iordena / och låther henne wara idher wnderdånigha och warer herrar öffwer fiſkana j haffwet och öffwer foghlana wnder hemmelen och öffwer all diwr ſom rörer påå iordene.

Och gudh ſadhe / Sy iach haffwer giff wit idher alla handa örther ſom båra frööpåå heela iordhenne / och alla handa fructſambligh trå / och trå ſom haffwa ſåådh j

ſich / idhr̄ till maat och allom diwrom påå iordhēne / och allom foglon wnder hēmelen och allom madhkom ſom lijff haffwa ath the ſkola åta alla handra gröna örthr̄ / och thz ſkeedde ſå / och gud ſågh på alt thz han hafde giordt / och ſy thz war alt gāſcha got

Teſſe åra gudz oordh ſagd genom Moſen j huilkom clarliga förſtondāde år / huru årliga och wål / gudh ſcapadhe menniſkiona / ſåå ath han icke ſcapadhe henne effter noghot creatur vtan effthr̄ ſich ſielffwō til itt lijkt belåte och ſatte öfwer the andra creaturē / thz en oſåyelig welgernīg war / j huilka gudh haffuer lathit ſkina ſina ſtoora goodheet / ath han ſom j ſich ſielf war al fulkōligheet / och inthet giordes behooff war ey thr̄ medh til fridz ath han hafde ſielff all fulkōligheet och goodheet / vthan han wille och haffwa thm̄ medh / ſom han ſåådana godheet bewiſa kunde / thñ han och all creatwr bewijſte / tha han thm̄ ſcapadhe / ty thet år inghñ ringa welgerning / ath göra ſådana ådhela tingh aff thz ſom inthit war til förenna / och jw ådhelare tinget år / jw ſtörre welgernīg bewijſte han thy / ath han thz ſcapadhe / aff huilkit fölia moſte / ath gudh be=

wijste menniſkione mykit ſtörre welgerning
ån the andra creatwrē / effther thz han ſca=
padhe henne till ſitt belåte ſom honom war
lijkt / thet han the andra creaturē icke giorde
Ther före når wij wilia beſinna hurudana
menniſkian war ſcapath / moſte wij tenkia
till hurudana gudh år / effther thet menniſ
kian war ſcapat til itt belåte ſom honō var
lijkt / Nw år thz jw allom vethērlighet noog
ath gudh år råttferdug ſanferdug wijs clo=
och goodh och mildh / Ja han år ſiälffwa
råttferdugheeten / ſanningen / wijßheeten /
cloocheten / goodheeten / och mildheten ꝛc.
War nw menniſkian ſcapat till gudz belå
te / tha haffuer hon jw warit ſcapat råttfer
dug / ſanferdug / wijs / clooch / good / och
mild anners hafde hon ecke warit gudi lijk

Ath thetta år gudz belåte ſom mēniſkian
war ſcapat effther / kan clarligha merkias
aff ſante Paual mongeſtadz j hans epiſte= Ephe.4.
ler / Ther han ſeghr̄ ath wij ſkola förnyias j 2.Cor.3.
ghen til gudz belåte / ſom år j råttferdugheet Coll.3.
helugheet / och ſanning / widh thet ſamma 2.Pet.1.
ſinnedh ſågher och S. Pådher j ſin andre
epiſtel / ath oß dyra och allerſtörſta löfte giff
wen åra / genom huilka wij mågha deelak

tughe warda aff gudz nature / ſåå år thet nw klart noogh ath gudz belåte j mẽniſkione haffwer warith råttferdugheet / wijßdoom / clookheet / goodheet / mildheet / och annat ſådana / huilkit jw en ådhela ſcapnat warit haffwer / Nw efftther thet ath gudh år all råttferdugheet / ſanning / wijßheet ꝛc år klart noogh ath then råttferdugheet ſanning och annath ſåådana ſom menniſkian war ſcapat medh / haffde ſitt wrſprungh aff gudhi / Ja når man ſkal råtzligha wttryckiat tha war gudh ſielff medh ſin helga anda j hẽne / aff huilkom ſom aff enne råtta kållo all goodheet vtflvter / Såå war nw menniſkian fȯr then ſkuldh råttferdugh / ſanferdug / wijs / clook / goodh / mildh / ath gudh boodde j henne / och låth ſådana ſkijna genom henne.

Her aff kan man nw merkia huru årliga och wål menniſkian war ſcapat / j thy ath gudh ſielff boodde vthi henne och ath hon war hans belåte thet honõ lijkt war / huilket hẽne war jw en ſtoor åra och bedher

Offwer thetta war hẽne en ſtoor åra aff gudhi bewiſt / ath hon wart ſatt ȯffwer the andra creaturen til en herra ȯffwer them /

som år foghlana j vådhret fiskana j vatnet / och diwren påå markena ꝛc. Såå ath the all woro henne wnderdånig / lydhugh och tienistaktugh / som sinom råtta herra / war och teslikes the andra creaturen en stoor åra ath gudh gaff them then till herra och regerare / som scapat war till gudz belåte / så hadhe menniskian hedher aff creaturen för theres lydhna och tienist skuldh / och creaturen haffde ther hedher aff ath the en såå dana herra haffde.

Såå år och grãneligha merkiandes thet Solomon segher / ath gudh haffwer all tingh scapat för sina skul thz år ath noghot schulle wara till / ther han medh kunde bewijsa och kungöra sina goodheet / råttwijso / och herligheet / Ther före haffwer han och all creatwr såå scapat / ath thet ena skal wara thet andra till wilia och tienist. Prouer. 16.

Och når thet och såå skeer thå bewijsar gudh thy ena creaturena sina goodheet j genom thz andra / ath han thz så scapat haffwer / Såå löper himmelen om kringh och skijn ecke sich sielffwom / vtan the andra creaturen till godo / teslikes bår iorden löff och grååß / ecke sich sielffwo / vtan the an=

A v

dra creaturen til nytto / Såå ar medh traa och annor creatwr / ath huad the kunna eller formåå ath göra / thet ar alt menniskione och the andra creaturē til nytto och gagn och sådana nytta och gagn kommer aff gudhi genom thet ena creaturet til thz andra / Therföre skal gudh haffwa loff och prijs för sådana nytto och gagn / och ecke creaturen / ty ath thz ar gudh som brukar creaturet till sin goodheet som en embetzman brukar sin reedhskap.

Och sååsom mēniskian war satt the andra creaturen till herra / såå våro the och henne lydhaktugh till nytto och gagn / och war hon them j ghen en nyttog och gagnlighen herre / görandes them tieniſt / j thy / ath hon brukadhe them rätt thē till the scapat woro / ty ther haffwer itt tingh stoora åro vthåff ath thet warder ther till brukat som thet ar scapat och giordt til / Såå som clädhen ar een deels en åra ath man haffwer them på sich ty the åro ther til giord / och mathen och drycken en åra / ath man slecker sin hunger och torst ther medh ꝛc.

Nw efftther gudh all tingh scapat haffPro.16. wer för sina skuld som Solomō seghē / till

ath bewijſa ſina goodheet / ther före haffuer
han och ſåå all creatwr ſcapat ath thz eena
ſkulle wara thy andro til tieniſt och godho
beſynnerligha mẽniſkione / och ath hon ſom
war begåffwat medh wijßdoom och clook
heet / ſkulle medh ſinne förnuft wara en her
re öffwer thm̃ / och bruka thm̃ ther til ſom
the ſcapat woro / och ſå lenge thz ſå til gick
war itt årligh̃it regemente j creatwren / ſå
ath intitt aff̃ thm̃ ſökte efftther ſitt eegh̃et be
ßta / vtan all wille wetha hwar annars be
ßta och woro all gudhi theras ſcapare tieni
ſtaktug / och giordhe thz han ville / j thy ath
the woro honõ en lydugh redzſkap / thr̃ han
kunde bewijſa ſina goodheet medh / och når
thet ſåå alt tilgick / woro all tingh ganſcha
good ſom Moſes ſcriffwar / creaturen wo Gene.1.
ro all menniſkione wndherdånig / och hon
war en herre öffwer them och medh ſinne
förnufft regeradhe thm̃ till thet beßta / och
woro ſåå bådhe menniſkian och the andra
creaturen all ſamman ſinom ſcapare lydug
och hörogh j itt årligh̃it och wälſkickat re=
gemẽt / thr̃ eegh̃en nytta war plat vteſtängd
och intitt rwm haffde / vtan ther gudh be=
wijſte all ſin creatwr ſina ewigha goodheet

hwario effter ſom thet begripa kunde / ther
honõ loff och prijs aff komber / ath han ſåå
årligha wål all tingh ſcapat haffwer ſom
Pſal.144. Sauid ſegher j pſalmẽ / Herren år högmek
tugh och ganßka mykit år han wårdh ath
loffwas / och hans högmektogheet haffuer
inghen ånda / j all tingh år han ſöthr̃ och
hans milheet gåår offwer alla hans gernĩ
gar / ber aff år noogh clart hwrw årligha
och wål gudh haffde ſcapat menniſkiona
till ſitt beläte / och ſatt hẽne til en herra öff
wer the andra creaturen / och ath hon ecke
döö ſkulle / om hon haffde bliffwit gudhi
lydactig thr̃ vthöffwer ſatte gud hẽne j Pa
radijs j then ådheleſte och luſtoghaſte träå=
gårdh ſom hon nogentijdh begära motte /
ath hon honõ bruka och göma ſkulle j huil
kom hon hadhe alla handa frucht ſich till
födho / alleneſt war ther itt träå thet gudh
förböd henne ath hon ecke ſkulle åtha vth=
åff / och ladhe hẽne itt wijte wedh / ath når
hon thr̃ vthåff åthe ſkulle hon döö / och ſå
lenge hon höllt ſich in til gudh giffwandes
akt påå thet bodh han hẽne giffwit hadhe
ſtoodh thz alt wål til medh hẽne / och motte
haffwa liffwat ewinnerliga / om hon ecke
ſyndat haffde.

Om menniſkiones fal

MEn ormẽ thz år dieffwlen ſom war Johan.8.
en mandråpare aff begynilſen / och
fadhr̃ til lygnena ſom icke ſielff bleff ſton=
dandes j ſanningene / han affwundadhes
ther widh / och beſweech mẽniſkiona medh
ſine lygnactughe tungo / och kom henne til
ath göra emoot gudz bodh / ſå ath hon ååth
aff thet tråå hẽne förbudhit war / och ſtrax
wart guds beláthe henne j fråå våndt / ſåå
ath hon ſom tilförenna war råttferdog / ſan
ferdug / wijs / och godh ꝛc / wart ſedhan o=
råttferdug / lygnacktug / owijs och oond ꝛc.

Ty effthr̃ thz hon wende ſich j frå gudh
och thz han haffde hẽne budhit / och til dief
fwlen och hans rååd / wende och gudh ſich
j fråå henne medh ſin råttferdugheet / wijſ=
dom / goodheet / och annor ſtycke ſom hans
beláte til lydha / aff huilka ſtrax fölia mo=
ſte ath thr̃ råttferdugheeten / godheeten / och
wijßdomẽ / vthgingo / gingo oråtferdughee
then / ondzſkan / och oförſtendugheethen in
ighen / och wart ſåå thz årligha regemẽtet
ſom gudh ſkickat hadhe emellan ſin crea=
twr förhindrat och omwåndt / ſåå ath thr̃

eeghen nytta fȯrra war vtheſtångd / och haf
de intit rwm / ther kom hon j hȯghſåtit /
all creatwr till ſtȯrſta ſkadha och fȯrderſſ
fȯr ty når theres herre fick itt nidherſlagh
ſingo the och nidherſlagh medh honõ / och
Roma.8. ſom ſctũs Paulus ſågher / åre nw kaſtadh
vnder fåfengligheet och mißbrukas aff mẽ
niſkione emoot theras vilia / ther fȯre ſok=
ka the och ånxlas / åſtundandes ath wara
frij aff then tråldom the fȯr menniſkiones
ſkuld vthi kompne åra.

Såå år thz nw intit vndrande ath thet
welle och herradõme ſom mẽniſkian haff=
de ȯffwer alla foghlar fiſkar diwr och an=
nor creatur / år nw wordit ganſcha litith /
ty ath når gudh wende ſich j fråå henne /
wende och creaturen ſich j fråå henne / och
åre henne emoot medh theras ſcapare / O
huilkit itt nidhr̃ſlagh haffwer menniſkian
hår fått / huilkit itt oondt bythe haffwer
hon giordt / gudh medh ſin goodheet år hen
ne j frå fallen / och dieffwlẽ medh ſin ondz
ſko haffwer hon fått ighen / wijſdoom och
ſanning haffwer hon bytt j owijßheet och
lygn thr̃ medh år hon och driffwẽ worden
aff paradijs / och vthi teſſa werldẽna / ſom

full år medh vedhermödho och bedröffwil
se / och ther hon motte tillförenna haffwa
warit dödhen förwtan / år hon nw för syn=
dennes skul dödhenom wndherkastadh / ty
ath syndennes lön år dödhen. Roma.6.

O Adam hwar år nw thet årligha gudz
beläte som tw war scapat medh? hwar år
nw titt herradöme öffwer all creatwr?
hwar år nw then lustoghe träägårdhen
paradijs som tw skulle bruka och göma?
haffwer icke tw alt thetta mist för thina o=
lydhno skuld? och haffwer tw nw kömith
oß alla j iember och wedhermödho medh
tich / O huilkit gråseligbit nidherfall haff=
we wij alle fått för thina skul.

Sää år och ytherligbare märkiande ath
sääsom gudh gick menniskione aff sinnet /
för thn ondzsko skul som hon fick aff sin oly
dhno / ath hon begynte förachta gudh / sää
gick han och henne aff kendzslo / ty thet kan
icke annars wara än ath thr gudh icke år /
som år liwseth och sanningē / ther moste wa
ra mörker och lygn / men then j mörkret wā
drar / han weet icke hwart han gåår / och Johan.12.
lygnen förer honom pää en orät wägh / thr
före gick thz och sää medh mēniskione / ath

hon wart daghom wårre aff thñ onda fö:
gifft dieffwlen haffde hẽne ingiffwit / och
Euſe.i cro. ſtoodh ſåå öffwer tu tuſende åår / till teſſ
Joſe anti. ath gudh ångradhe ſich (ſom ſcrifften ſå=
li.1.Geñ.6. gher) ath han haffde noghentijdh gio:dt
mẽniſkiona / och effthẽ thet han ſåågh ath
ther wart inghen båtring vpå / vtan dagh
Gene.7. fråå dagh werradhes / lååt han gåå floo=
dhena öffwer heela werldenna ſåå ath alt
thet leffwandis war påå io:dena fö:giks /
vndan taghãdis the fåå ſom wåro j arche=
nom medh Noe / ther gudh wille åther fö:
nya werldenna medh / och kõma henne till
ighen / ath ſidhan motte bliffua båtre folch
ån tilfo:ẽna war / men then inbundna ond3
ſkan ſom menniſkian haffde fått / ſtadde
thet icke till / vtan gick hwar effther ſitt ſin=
ne ſåå ſidhan ſom fö: / och togho ſich aff=
gudhar fö:e / och öffwergaffwo theras rät
ta gudh och ſcapare / nogh:a fåå wndan
taghandes / ther gudh gio:de ſina miſſkund
medh och vplyſte theras hierta ath the ken=
na kunde theras rätta gudh och ſcapare.

Om gudz lagh
och bodh.

OCh ån doch mẽniſkian hadhe wånt ſich j fråå gudh fö:r ſyndenes ſkuldh och gick efftther ſitt eghit ſinne / och kunde inthet akta the ting gudhi til lydde / vthan gudh war henne plat aff ſinnet kommen / Som Sauid ſeghr̃ j pſalmen / gio:rde dogh likawel gudh aff ſina obegripeligha goodheet thñ naadh medh henne / ath han gaff hẽne ſin helgha lagh och bodho:rdh aff hulken hon beſinna ſkulle ſin ſkröpeligheet / och huru hon war aff wåghñ kõmen / falla till fögha / och båtra ſich / ån doch ath hon ſåå dana wålgerningar fögha beſinna wille eller kunde vthan ſyntes hẽne gudz bodh wara hard vpågå / huilkit ſom thr̃ beteknades medh / ath tijo gudz bodho:rdh (j huilken all lagh beſlutas) wo:ro beſcriffwen j twåå hårda ſteentaflar ſom Moſes ſcriffwar / The wij nw hö:ra vilia / huru the j ſteentaff lanar ſcriffuen wo:ro. Pſal. 13.

Och år fö:rſt merkiandes ath j thñ fö:rſte tafflene wo:ro the try fö:rſta bodho:rdhñ beſcriffwen ſom alleneſt innehöllo huru men

niſkian ſich ſtella ſkulle emoot gudh och re gera ſich j the ting thꝛ̄ gudi til lydha / Men j the aadra tafflone woꝛo ſiw bodhooꝛdh beſcriffuen / ſom innehöllo huru mēniſkian ſich ſtella ſkulle emoot ſin näſta / och j the ting honom til lydha.

¶ Thz föꝛſta bodh beſluthar och inne= holler huru mēniſkian ſkal inwartes j hier tath holla ſich emoot gudh ſin ſcapare / thz är / hwad hon all tijdh och ſtund ſkal holla aff honom / och akta honom föꝛe / nemligh ath hon ſkal haffwa all ſin tröſt och föꝛhop til honom / ſom til ſin godha wen och elſke= ligha fadhꝛ̄ föꝛmodhendes ſich alt gott aff honom / föꝛlåtha ſich vpåå honō / haffwa all ſin lijt / tilflycht / och troo til honō / befruc tandes ath föꝛtöꝛna honō ſom itt got barn fructar ſin fadhꝛ̄ och icke will föꝛtöꝛna ho= nom / Låꝛer och naturen ath en gudh moſte wara till / aff huilkom alt gott kōmer / ſom och är itt beſkerm föꝛ alt oondt / thꝛ̄ föꝛe wo ro icke hedhninganar vthan gudhar ſom the påå kalladhe / än thå the icke gudh rätt beſinna kunde / föꝛ ty togho the ſich affgu= dhar föꝛe.

Thz föꝛſta bodhit är ſåå lydhande.

Thu ſkal ecke haffwa

fremmande gudhar.

THetta bodhit (ſom och all ãnor gudz bodh) råcker innerſt j menniſkiones hierta j huilkit gudh fördiudhr̃ ath hon icke ſkal haffwa någhot tingh annath thr̃ hon förlåther ſich på̊ / och ſåther ſin tröſt till / vtan til honom allena / han år thñ ſom vill wara mẽniſkione för en gudh göra hẽne got och beſkerma henne frå̊ thz ſom oondt år / och förtryter ath hon ſåthr̃ ſin lijth til någhot tingh j hẽmelrike eller j jorderijke annat ån til honõ allena / ty ſadhe han Thu ſkalt icke haffwa främãde gudhar / ſom han wil le ſåya / iagh år thin gud halt tik in til mich och bliff thr̃ widh / faller thu til någhot an nat ting och förlåthr̃ thr̃ vpå̊ / thå hafwer thu tich thz för en gudh / ſom tich ſkal göra got och beſkerma tich / thz år titt hop / ãnars förlåthe thu tich thr̃ icke vpå̊ / men thz år tich en främãde gud / ty fördiudhr̃ iach tich ath thu icke ſå̊dana haffwa ſkal / vthan blijff vidh mich aleena / iach år barmher tug noogh / til ath göra tigh gott / och mek togh noogh til ath beſkerma tich.

Exo. 20.
Deute. 5.

Och wardhr̃ thetta bodhit retzslighã hol lit når mã haffwer ena råtta troo til gudh elskar och fruchtar honõ aff hiertat / och haf wer altijd hopp til honõ / och j alla sina ger nĩgar förtröster sich påå honõ / och j medh gong och motgong holler sich in till honõ / och beslutes j thetta bodhit all the stycker j thñ helgie scrifft / som lydha om troona och hopet / och om thñ fruktan och kerlech man skal haffwa till gudh Men medh tesse eff= therscriffne styckier wardher thetta första bodhit brutit som år.

Når man brukar troldoom / swarte konst och gör effther thz bort kõmit år och an= nat såådana.

Når man bår scriffthr̃ påå sich ath ho= nom intith skadha skal / troor vpåå signilse / och hwat annat såådana finnas kan. Når man brukar penninga stikkor till ath finna åghadelar j iordenne eller annorstadz ꝛc.

Når man laghar sitt årbethe effther hẽ= meltekn / försije daghar och spåådoom.

Når man låthr̃ liffwia sich / sin barn / sin booskap / ath warghar och annat oondt skal icke skadha thm̃.

Når man brukar förmanelse och någhor

beſynnerligh ordh och åtheffwor till ath döffwa ſwård kniff och annath ſåådana medh.

Når man wendher dieffwlen och onda menniſkior till thñ olycka och mothegång honom widherfars / och icke troor ath gudh ſender honõ ſåå wål mothgang ſom medhgång.

Når man förſöker gud giffwandes ſich j farlicheet thr̃ ecke behöffwes.

Når man hoghmodhas aff ſin rettfärdugheet / godheet / wijſdom / förnufft / och andra andeligha gåffwor.

Når man åkallar gud eller noghon helghon / alleneſt för the ting ſom förgẽgelig åro.

Når man icke altijd haffwer gudh för öghon / och j alla ſina gerningar förlåther ſich vpåå hans goodheet.

Når man twifflar j troona och om gudz nåådher.

Når man giffwer ſin näſta tilfelle til teſſe förſcriffna ſtyckie eller icke hielper honõ ther aff / ſåå mykit honom ſtåår till göranndes / och kommer honom j ena råtta troo til gudh.

¶ Thz andra bodhoordit lårer huru men

niſkian ſkal haſſwa ſich emoot gudh vth=
wärtes medh oordhñ för mẽniſkionar / eller
inwärtes för ſich ſielſſwa / nemlig ath hon
ärar och prijſar gudz nampn / brukar thz ey
vtan gudhi til ära / hwarken för ſich ſielſſ el
ler för andra menniſkior / och är thz ſåå ly=
dhandes.

Herrans thins gudz

nampn ſkal tw icke fåfengeliga bruka

Thetta bodhoordit warder retzligban
hollit når man loffwar ärar och prij
ſar gud / medh hans helgha nampn och wål
ſignar thz / förnedhrandes och om intith gö=
randes ſitt eghit nampn / thz thå ſkeer når
man förhöyer icke ſich ſielſſ thå han någ=
hot gott gör / vtan loffwar och prijſar gudz
nampn thr̃ före och geffwer gudi ära / ſom
ära är wärdh aff huilkom allena alt gott
vthflythr̃ / Och är thetta meningen thr̃ gud
ſegbr̃ Thins herras gudz nampn ſkal thu
ecke fåfengeligha bruka / ſom han wille ſå
ya Thu ſkalt ecke ſwäria fåfengeligha om
mitt nampn / och ey bruka thz j någhot fåå=

fengelighit tingh / ty thz ár mera vårdt án ſåå / men når thu thz brukar ſkal thu bruka thz mich till åra / ok prijs / och når thu thz gör / brukar thu thz icke fåå fengeligha Och j thetta bodhordhet beſlutas all the ſtycke / ſom ſtåå j ſcrifftēne / thē gudh warder årat tackat och prijſat medh / Men j theſſa eff=therſcriffna ſtyckier warder thetta bodhor=det brutit ſom år.

Når man ſwår thē icke behooff görs / v=than aff enne ſedhwenia eller offwer da=dugheet.

Når man brythē ſin eedh eller ſwår falſ=keligha.

Når man ſwår thē vpåå ath han vill gö ra thz illa år giordt.

Når man bannas medh gudz nampn.

Når man ſeghē fåå feng åwentyr om gudh / och brukar hans oordh till fåå fengt ſnack.

Når man ecke ropar påå gudz nampn j ſin nödh / och ecke tackar gudh för mote=gång och medhgång.

Når man begårar prijs för ſina godha gerningar wijſdom och fornufft ꝛc.

När man ååkallar falſkeligha gudz näpn ſåå ſom kettara och ſkrymtara göra.

När man tackar ecke gudh j all ting ſom honom förekōma.

När man icke förtagher enom androm ſåå mykit honom ſtåår til gōrēdis / ath han icke wanhedrar gudz nampn.

¶ Thz tridhie bodhordhet lårer huru mā ſkal holla ſich emoot gudh medh vtwartes gerningar / och år ſåå lydhandes.

Tenk vpåå ath thu gör

Sabbatz daghen helig.

UEdh thetta bodhordit år mārkiādes ath j gambla teſtamentit bōd gudh vpåå ath ſabbatz daghen ſkulle hollas helig / och intith arbetas påå honom / huilkit och ſåå hollit wart / och plāghadhe folkith tha komma till hoopa och hōra gudz oord / Och war thēne helige daghen een figura til thñ helgd man holla ſkal hwar dagh j fråå ſyndenne / thr̄ före år then vthwartes ſabbatz daghen / och all annor helgd / nw icke mera aktandes / vthan år nw aff kommen ſom ſancte Pawal ſeghr̄ till the Coloſſenſer / ſåå ath icke år thetta bodhit brutit thr̄ Coloſſ.2.

medh ath man arbetar / vthan såå skedde / ath thr̄ medh försumadhes gudz oord höra eller låra / Men thn̄ helgd wij holla skula aff thz arbetedh som år syndhn̄ / skolom wij idkeligha holla.

Såå wardher nw thetta bodhet retzliga hollit / når menniskian oppeholler aff sina gerningar / såthr̄ intith hopp eller tröst til thm̄ / vthan låthr̄ gudh regera sich och göra j sich huad honom tåckis / Såå ath menniskian bekenner sich wara intith och blotta för gudhi / Inga godha gerningar haffwandes / the hon kan båra fram för honom / Ther före giffwer hon sich såå blotta j gudz hender / ath han skal werka sin wårck j henne / sich sielffwom til åra och prijs effther the tw första bodhordhē / och vndhr̄ thetta bodhordeth beslutas all the stycker j scrifftenne ståå / som lydher påå gudz tienst höra predikan / huru lekamenen skal wara andanō vndhr̄kastadh / och huru alla godha gerningar höra gudhi till / ty han gör thm̄ genom oss.

Och j tessa efftherscreffna stycker warder thetta bodhordet brutit.

Når mā icke wil höra gudz oord eller låra.

B v

Når man icke vill bidhia och andeligha tie na gudhi.
Når man icke råknar alt för gudz verch thz godha han gör.
Når man icke år en annan behielpeligheñ j fråå theſſa förſcriffna ſtyckier.

Teſſa try bodhordhñ woro ſcriffne j thñ förſta ſteentafflen ſom gudh gaff Moſi / och holla inne huru menniſkian ſkal ſtella ſich emoot gudh / j tankar ordh och gerningar / thz år / j alt hennes liffwerne.

¶ Men j the andra ſteentafflone woro ſcriffwen teſſe ſiw efftherſcriffna bodhor dhen / huilken ſom inneholla huru menniſ= kian ſkal holla ſigh emoot ſin nåſta / hwad hon för hans ſkul år plichtig til ath göra och låtha / och ſåå ſom thñ förſta tafflan hol= ler inne / ath man ſkal elſka gudh öffwer all ting ſåå holler och thñ andra inne / ath mã ſkal elſka ſin nåſta ſom ſich ſielff.

Thz förſta bodhit j thñ andra tafflone lå rer huru man ſkal holla ſich emoot ſina off wermån / huilka ſom ſitia j gudz ſtadh / thr före år thz och thz förſta bodhet ſom följer näſt efftther the andra try / ſom gudh allena

påå rörra / och år ey hår medh aleena förſtondandes fadhr̃ och modhr̃ / vthan iåmwål andre wore förmån / huilkit bodh ſåå år lydhandes.

Thu ſkalt ära thin fa= dher och thina modher.

Förſt år merkiandes ath ſåå ſom thz förſta bodhordet ecke warder hollit medh mindre thz holles aff hiertath / ſåå warder icke heller thetta bodhit hollit medh mindre thn̄ åra ſom förmennena ſkee ſkal / gåår aff hiertath / thz ſamma år och förſtõdandes om all the bodh hår effther fölia / och ſumma ſummarum / Intith gudz bodh warder rätt hollet medh mindre thz holles aff hiertath.

Såå warder nw thetta bodhet retzligh= han hollet / når man år wälwilieligha ſi= nom fadher och modher och herſkap lydog och wndhr̃dånig / effther thz man weet / ath thz år ſåå gudi behageligher / och hans helghe vilie / och vndhr̃ thetta bodhet beſlutes

alt thz ſom j ſcriſſtenne ſtåår ſom lydher
på lydhno / vndherdånigheet och thñ åra
och wördning ſom förmẽnena ſkee ſkal.

Och wardhr̃ thetta bodhit brutit j teſſa
effterſcriffna ſtyckier.

När man ſkẽmes thr̃ vedh ath hans for
eldra åro icke ſåå rijke wijſe ꝛc. ſom hã vil

När man hielper thñ icke j theras nöd
torfft.

När man bannar och förtalar thñ.

När man icke wil haffwa thñ för ögon
ſom honom bör effther gudz vilia.

När man icke årar thñån thå ath the
göra honom oråt.

När man icke årar ſina förmån / och her
ſkap / ok år thñ huld och troo / huad the å=
re onde eller godhe.

När man icke år en annan behielpelig j
fråå teſſa förſcriffna ſtycker.

¶ Thz andra bodhoordit lårer huru mã
ſkal holla ſich emoot ſin näſta på hans
perſones veghna / ath man ey ſkal göra ho=
nom noghot öffwerfall / vthan heller foor=
da och fremia honom / och år ſåå lydhãdes

Tw ſkal icke dräpa.

OCh wardhr̃ thetta bodhit retzligha hollit / når man år tolughr̃ / saktmöduger / welwiliogher / fridsãmer / barmhertugher / venligh / liwffwer / och mildher emoot sin nåsta / vthan alt hat / wreede / genstörtugheet / twarheet / treeskheet / och ilhårskheet / såå wål emoot owener och the honom hata / som emoot wener / och the honõ elska haffwa sigh medh allom wenligha / och j thetta bodhit beslutes alt thz j scrifftenne ståår om saktmodugheet / longmodugheet / såmia och kårlich ꝛc.

Thetta bodhit wardhr̃ brutit effthr̃ som Christus thz vthlegher / når man wardher wreedh / påå sin nåsta / teslikes och når man såghr̃ Raka til honom / thz år ath man bewijsar honom noghot wreedz teekn / teslikes och når man seghr̃ til honom Thin dååre / thz år allahandra spottesk och försmådeligh ord och medh huilkit man dömer en annã.

Når man royer en annars misgerninga thr̃ man skulle heller nedherstoppa och dölia thm̃.

Når man icke förlåther thm̃ honom bryta emoot / och bedhr̃ gott for thm̃ / och bewijsar thm̃ barmhertogheet.

Når man reethr̃ twåå til hopa och gör oſämio emellom andra.

Når man ecke förlijkar thm̃ ſom oſemiãde åra.

Når man ecke år barmhertugher vtan glådhes aff annars ofård.

Når man ecke förhindrar haat och kijff thr̃ han kan.

Och j thetta bodhet år all wredhe / haat kijff örlogh krij / rooff / brand / trwgh / mord och annat ſåådana förbudhit.

¶ Thz tridhia bodhit lårer huru menniſkian ſkal holla ſich emoot ſin näſta / j hans ypperſta och bezta ägedelar / ſom åro näſt hans eeghen perſone / thz år hãs ekta huſtru och make / barn och wener ꝛc / ath hon thm̃ ecke ſkẽmer / och köber på en oond wåg eller gifwer thr̃ tilfelle til / och år ſåå lydhãde

Tw ſkal ecke göra hoor

Och warder thetta bodhet rezliga holit når man holler kuſſkheet / tukt / bygd / j tankar oord och gernĩgar / och gefwer tilfelle til kuſcheet / ſom ſkeer medh måtheligh åtande / dricande / ſoffwande / och annath thr̃ kuſckeet efftthr̃ fölia plaghar.

Och j thetta bodhit beſlutas all ſtycke ſom ſtåå j ſcriſſtēne om kuſcheet / faſte / nychterheet / wakan / arbethe och annat ſåådana thz kuſcheet fȯrfoordras medh.
Och aff theſſa effther ſcriffna ſtycker war der thetta bodhit brutit ſom åro.

Når man bedriffwer hoor jomfrukränkning / frendſpel / bolerij / och lönſkelåghe.

Når man bedriffwer ſtōma ſyndhē emot naturen.

Når man brukar okuſcht tall / hiſtorier / målning / thē olofflig luſta plåghar effthē kōma / teſlikes och okuſcha antaſtan.

Når man gifwer tilfelle til okuſcheet mz öffwer flödheligha åtande och drickande / fåfengheet / låthi / ſompn / och ānat ſåådana

Når man medh koſteligha tilſnickan vp wäkker en annan til okuſcheet.

Når man tilſtådhē androm hws / rwm / ſtådher och ſångar til okuſcheet.

Når man ecke hielper en annan til kuſcheet thē han kan.

¶ Thz fierde bodhordit lårer huru mā ſkal haffwa ſich j hās nåſtas werdzligha ägha delar / ath man tagher honō thm̄ icke j fråå vtan foordrar thm̄ och åra ſåå lydhandes.

Tw skal ecke stiäla.

Thetta bodhet wardhr̃ retzlighan hollet j en andelighẽ fatigdoom når mã ingens mandz år begårende vthan år ther medh til fridz som gud honõ giffwer / och haffwer thz ospart til ath geffwa och låna sinom nåsta når honom behooff görs vtan alla girugheet och oker / Och vndhr̃ thetta bodhordet beslutas alla scriffter som lydha thr̃ vpåå / ath man skal wara geffmildher j wårdzligha åghadeelar.

Och wardhr̃ thetta bodhet förkrånckt.

Når man brukar tiuffuerij och oker.

Når man brukar falska vikter / falsk måått / och falska warur sål fför godha.

Når man orått beskatning påå legger.

Når man inneholler förtient lön.

Når man icke borghar eller låner sin nåsta vthan oker och profijt.

Når man begårar wara rijker.

Når man förholler annars mandz goodz.

Når man icke förwarar en annan för skadha eller affstyrer hans skadha.

Når man hindrar sin nåstas fördeel / och affwundas vedh hans fördeel.

Och j thetta bodhet förbiudes all girugheet oråt godz / oker list / och bedrågherij.

¶ Thz femte bodhordet lårer huru man skal holla sich j sin nåstes åra och goda rykte / ath man thz icke förkrånker / vtan förswarar och beskermer / och thz år såå lydhandes.

Thu skal icke bära falsk vitne emoot thin nåsta.

Thetta bodhit warder råtzlighan hollit når man holler sina twngo j fråå thz som ondt år / ecke bakdantar / ecke förtalar och försmådhr̃ / ecke komber sin nåsta ondt rychte påå vthan förswarar och icke tilstådher ondt rychte vpkomma hwarken påå sin wen eller owen såå mykit honom ståår til görendes.

Och warder thetta bodhet för krencht

Når man för retten tigher eller nidher trycker sanningena.

Når man liughr̃ och beswiker.

Når man brukar skadhelighet smeker örnataslan / och twetungor.

Når man wender sin nåstes leffwerne / oordh / och gerningar / alt til ondo och föraktar thz. C

Når mã tilſtådher the oonda tungor ſin vilia och ſtåår thẽ icke emoot.

Når man ecke brukar ſina tungo ſinom nåſta til beſkårm och förſwar.

Når man ecke ſtraffar bakdantara.

Når man icke talar gott om hwar man / och tigher thz ondt år.

Når man tigher ſanningena och icke förſwarar henne.

¶ Thz ſiette och thz ſiwnde bodhen låra huru ond menniſkiones natwr wordhñ år aff ſyndenne och huru reen hon wara ſkulle fråå oonda begårilſe aff huilka warder een ſtrijdh j the mẽniſkior ſom ſalugha ſkola warda / emellan thñ godha wilian ſom thñ helghe ande ingeffwer / och thñ oonda vilia och begår ſom naturen haffwer / ſåå lenge thetta liffwit recker / och lydhẽ thz ſiette bodhit ſåå.

Thu ſkal ecke begära

thin nåſtes hws.

Thz ſiwnde bodhit.

Icke ſkal thu heller begära

hans huſtru / dreng / tienſta qwinno / fåå / eller annat thz honom til hörer.

AF theſſa tu ytherſta bodhen ſeer man clarligha ath gudh haffwer ſåå wål förbudhit the oonda begår j menniſkione ſom the vthwårtes gerningar / aff hwilkit noogh merkiädes år / ath thz år icke noogh holla ſich j fråå the vtwårtes gernīgar ſom förbodhna åra / vtan och j fråå begårilſen / effther thz ſåådana vilie och begårilſe åro ſåå wål emoot gudz bodh ſom gerningen / ån thå ath begårilſen år enom androm icke ſåå ſkadheligben ſom gerningen.

Såå haffwer man nu hördt huru gudh haffwer oſſ budhit ath man ſkal ingom göra ſkadha j ena motto eller andre / och drag ha teſſa bodhordhen wål öffwer ens medh the naturligha laghñ ſom ſåya / Alt thz j vilien menniſkionar ſkola göra idhr̄ thz göre j thñ / ſom Chriſtus thñ vttryckte och ſadhe ath laghen och prophetanar holla thz ſamma. Och vpåå thz ath man theſta båtre beſinnar theſſe förſcriffna bodhordh viliom wij ſåtia thñ hwart effther annat.

Thñ förſta och högre tafflan holler.

Thu ſkal icke haffwa

främande gudhar.

Herrans thins gudz nãpn skal thw icke fååfengeligha bruka.
Tenk vpåå ath tw gör / sabbatz dagẽ helig.

Then andra och wen=

stra taflan holler.
Thu skal åra thin fadhr̃ och thina modhr̃.
Thu skal icke dråpa.
Thu skal icke göra hoor.
Thu skal icke stiåla.
Thu skal icke båra falsk witne emoot thin nåsta.
Thu skal icke begåra thins nåstas hws.
Ecke skal thu heller begåra hans hustru / dreng tienista qwinno / fåå / eller annat honom til hörer.

AF thesse tijo bodhordhñ / år clarligha noogh merkiandes ath the kõma öff wer eens / medh the förberörda naturligha laghñ som såya ath man skal ecke göra enõ androm thz han vill icke lijdha aff honom / Nw år thz iw wist ath inghñ vill gerna lijdha höghffård aff enom androm inghen vill lijdha olydhno / wredhe / sines hustrus okuscheet / och ath hans dotthr̃ / eller godhewån skal warda skemd / Inghñ vill hans

goodz ſkal taghas j fråå honom / Ey heller ath han ſkal wardha bedraghñ medh lygn och falſcheet / Jnghñ vill lijdha bakdantan och oondt rychte och annor otalich ſåådana ſtycke / huilken ſåå wål naturligh lagh förbiudha ſom gudz budhordh / och ſåå ſom gudz bodh låra ath hwar och en ſkal bewijſa thñ andra wēſkap och kärlich troo och ſannīg ꝛc. ſåå lårer naturligh lagh och thz ſamma.

Thr̄ före kan inghen ſåya gudz bodh wara wrong / och orætferdug / efftther thz hans eghen förnufft och naturligha förſtond gefwer thñ rått och ſåya thz ſamma ſom the ſåya / Och når mā ſeer rått til warder j theſſen bodhē ey annat lårdt ån kerleken til gud och ſin nåſta / och år thz kerlekens rätta art och natur / ath han ſökier icke efftthr̄ ſit bętz ta vtan en annars mandz / och giffwer ſich ſielff hwar man til vilia / och tienſt / och ſeer man hår clarligha ath all thñ låra ſom men niſkiomen göras behooff til ſitt leffwerne / hurudana thz wara ſkal / år hår j theſſen tijo bodhordhñ medh fåå ordh lempeligha noogh vthtrykt / och om man will thñ annars holla hafwer han altijdh noogh göra

medh the gerningar hår bodhna wardha ſåå lenge han liffwer / Och gör icke behooff ath man löper hijt och tijt ſökiandes efftther andra godha gerningar / ther man meenar vilia tiena gudi medh ſom hår icke bodhna åra / Ty når man theſſa bodhñ hol la ſkal fåår man ſåå mykit til göra ath tijdhen ſkal icke reckia til / ath tagha ſich nog hra andra gernīgar före / Såå ath om man toghe ſich noghot annat före ſom hår icke budhit år / moſte man iw låta noghot til ba ka ſom hår år budhit / och tha ſåå ſkedde / finge man wål wetha / huru gudh wille tagha thz wedh ſich ath thz toghes före ſom han icke haffde budhit och thz ſattes til baka ſom han budhit haffde.

Ytherligbare år och granneligha merkiande ath j bodhordhen ſtår icke huad man ſkal göra eller låta ſich ſielfwom vtan huad man ſkal göra och låta enom androm / ecke heller huad man ſkal begåra ſich ſkal göras aff enom androm / vthan hwad man ſkal begåra enom androm ſkal warda giordt / nemligh gudhi och ſinom näſta / ſåå ath man kan tagha ther vpåå medh bara

hender / ath kårleken ſom icke ſökier effther ſitt bezta / år thñ ſom opfyller laghen Thr̃ före liffwer han alla båſt ſom icke liffwer ſich ſielffwom vtan androm till nytta / och han liffwer alla wårſt ſom leffwer icke androm vtan ſich ſielff till nytto Såå låret man aff teſſe tije gudz bodhordh huru fåå the menniſkior åro / ſom wål liffwa / och huru monga the åra ſom illa liffwa / och år merkiande ath the gernīgar ſom ſkee effther gudz bodh / holler thñ helga ſcrifft för godha gerningar / och the ſom ſkee emoot gudz lagh holler hon alleena för ſyndh / och thm̃ ſom bodhen holla / loffwar han ewinnerlighet lijff / Men thm̃ ſom göra thr̃ emoot ewinnerlighin ödh. Matt 7.19.

Her aff haffwer man nw förſtådt huad gudh haffwer budhit mēniſkione hon ſkal göra och låtha / huru hon ſkal holla ſich emoot ſin gudh och ſcapare / och huru hon ſkal holla ſich emoot ſin nåſta / thz år medh fåå ordh ſeyandes ath hon ſkal elſka gudh aff alt ſitt hierta aff all ſin ſiel / och aff alla ſina makt / och ſin nåſta ſom ſich ſielff Deute.6. Leuit.19.

Roma.7. huilken bodh / goodh / andelighen / heligh / och rettferdugh åro / men mẽniſkian föꝛ ſyn dhennes ſkuld år ond kötzlighen oꝛeen / och oꝛättfårdugh / thꝛ föꝛe kõma the ey öffwer eens / och gudz bodh warder intith hollit föꝛ menniſkiones ondzſka ſkuld / Ty når thz ſkal warda hollit ſkal thz hollas aff hiertat ſåå ath menniſkian haffwer thꝛ en kerleck loſta och begåra / til ath göꝛa thz gudh biudher efftheꝛ thz hon weet ath thz år ſåå gudhi behaghelighit och hennes nåſta gagnlighit / Når ſåådana kerleck loſte och begåra icke år j hiertat / tha år thz wiſt / ath bodhet warder intith hollit ſom thz booꝛde / och om ån ſåå år ath man göꝛ vthwartis noghon gerning ſom år efftheꝛ gudz bodh / tha år likawål hiertat thꝛ emoot / och låte mykit heller wara ogioꝛdt ån gioꝛdt wåre thz icke ſåå ath han giorde thz föꝛ ſitt eeghet bezta ſkuld / ath han wånte ſich ſtooꝛ lööñ och pꝛijs thꝛ föꝛe / eller och ath han wille / vndfly thñ pijna ſom thm̃ tilſtundar ſom göꝛa emoot gudz bodh och når hiertat år ſåå til ſinnes / år thz clart noogh / ath gernĩgen warder icke gioꝛd aff noghoꝛom kårleck loſt eller begåre / ſom man haffwer til ſååda

na gerning eller til gudh ſom ſåådana budhit haffwer vtan aff thñ kerleck man haff wer till ſich ſielff / ath han will haffwa ſich til godha the lön vtlofwat åro eller och för ſitt bezta ſkul wndfly pinona Thr̃ före ålſchar menniſkian ſich ſielff j ſåådana gerningar och ecke gudh och ſin nåſta ſom hẽne boorde effthr̃ gudz bodh / thr̃ medh war der och thå bodhit icke fulkomnat.

Nw effther ſom till förenna ſagt år / ath når menniſkian wende ſich till thz råådh ſom dieffwlen gaff hẽne / wart hennes vilie och hierta ſåå omwendt / ath thr̃ hon war till förennå benåghñ icke annat göra ån thz gudhi war til prijs och hennes nåſta och the andra creaturen til nytta och gagn / wille hon ſedhan icke annat ån ſitt eeghet bezta / Thr̃ före år thz ſåå medh henne ath thz hon gör eller låthr̃ år alt oretferdugt / ty thz gåår ecke aff kårleken ſom thz boorde / vtan aff eeghen nytta och eeghen wållöſt / likerwijs ſom en ondh fruct år aff en ond root ſåå åro och menniſkiones gerningar oonda aff itt oondt hierta / för ty ath når hiertat år ondt kunna icke gerningana wara gudhi taknemligha / effther thz han dömer

Hiere.17. om gerningana efftther hiertat / ar hiertat wrongt ſåå ath thz ſökier ſitt eeghit bezta ſåå ar och gerningen wrong / Nw åro all menniſkionars hierta wordhñ wrong / och thr̄ före åro och alles theras gernīgar wron
Matth.12. ga / ty the gåå alla aff hiertat / och ſåådana ſom fatoburen ar j hiertat ſåådana warder
Matth.7. thr̄ och framburit / och itt ondt tråå kan icke göra godha fruct.

Thenne wrongheethñ och orätfärdughe then ar kommen j menniſkionas hierta aff thñ ſynd Adam giorde / och warda alla mē=
Epheſ.2. niſkior födda medh ſåådana wrongheet / thr̄ före födhas thee och wredzens barn / och åro ſtrax wärde dödhen / och aff thenne wrongheteñe kommer thz ath gudz bodh warda intith hollen / ecke kan beller noghon menniſkia holla thñ aff ſin eeghen krafft / efftther thz hennes hierta och gudz bodh åro
Roma.7. emoot hwart annat / och fick hiertat mera loſt til ſyndena ſidhan bodhit war giffwit ån före / ty hwar man kenner thz medh ſich ſielff / ath iw mera honom warder en tingh förbudhit / iw mera loſt fåår han til ath gö=ra thz / Hår aff måå mā merkiat ath inghñ menniſkia warder noghontijdh rettfärdug och good hollen aff gudhi för the gernīgar

hon gör / å huru goda the synes wara vtwar
tes / ty ath the warda ecke såå giorda sõ the
göras skulle / aff itt frij moodh och kårleck /
gudhi til åra och sin nåste till gagn effther
thz hiertat år wrongt och sökier sitt betzta Roma.2.
och seer ecke gud til hurudana gerningen år
vtwårtes / ty han dömer icke effthr̃ ansiktet 1.Reg.16.
som mẽniskion gör / vtan efthr̃ hiertat / och
sååsom hiertat år til / såå holler han gernin
gena til / och sååsom tråådh haffwer icke si=
na goodheet aff fructenne / vtan twart om /
fructen haffwer sina goodheet aff tråådh /

Såå göra icke heller gerningana mẽnis=
kiona godha / vtan menniskian moste först
sielff wara good / och såå gör hon godha
gerningar / gerningana haffwa sina good=
heet aff menniskione och icke menniskian
aff gerningena.

Nw år mẽniskian för sit wrõga hierta skul
sielff ond och emoot gudz bodh thr̃ före kũ
na icke hẽnes gernĩgar wara goda / och såå
kan icke heller mẽniskiã för theres skul war
da good hollẽ för gudi / Nw effthr̃ thz ath
mẽniskiones hierta vilie och begåra åro såå
wrong och oretfårdug wordhẽ / ath hon in=
tith förmåå ath göra thz gudz bodhord biu
dha henne / icke geffwa heller bodhordhen

henne noghen makt / ath göra ſåådana / ſåå
år klart påå tagha / ath mẽniſkian haffwer
ey annat aff bodhñ / ån ath hon lårer kenna
ſina ſynd och ſkropligheet / huad hon ſkulle
göra och låta / thz hon doch icke gör / ty lårer
Roma.3. hon aff bodhordet huad ſynd år ſom Pau=
lus ſegher och når hon grant beſinnar bod=
hordhen och finner ſitt hierta wara twert
emoot thñ / och ath hẽne ſtåår dödhen före
för thz hon icke holler bodhñ kan ey annars
wara ån ath hon warder förſkråkt thr̃ aff
och begÿnar ånxlas / och wore gierna ſkild
widh ſyndena / men ſynden bliffwer qwar
når henne / och om hon ån tagher tha no=
ghra gerningar före / thr̃ hon will holla bod
hordhen medh / år thz doch icke annat ån
ſkrymterij / ty ath ån thå the vtwartes ger
ningar (ſom itt ringa tingh år j menniſki=
one) ſynes wara medh gudz bodh år lika=
wel hiertat ſom ypperſte deelen år / emoot
bodhit / thr̃ före warder thz intith hollit / och
år för thñ ſkuld menniſkian altijd brotzligh=
hen för gudhi och plichtug til ewinnerligh
dödh Och thr̃ aff komber thz ſanctus Pau
Roma.3 lus ſåå offta ſeghr̃ omögheligbit wara ath
Gala.2. mẽniſkiã ſkulle varda rättfärdug och good

fȯr gudhi aff the gerningar bodhoꝛdhñ el=
ler laghñ påå biudha / ty the warda intith
hollen aff hiertat / Hwar nw noghor ville
ſåya / år icke tha gudz bodhoꝛd gifwen oſſ
mera til ſkadha ån til gagn ? Ney men the
åro fȯr thñ ſkul giffwen ath thå menniſkiã
ſinner bodhoꝛdhñ biudha thz in vpåå / ſom
hon icke holla kan / och thr̃ til hoota hẽne mz
ewinnerlighin dȯȯdh / ſkal hon kunna be=
ſinna intith wara j hẽne ſielf / thr̃ hon måå
fȯrtrȯſta påå til hennes ſalugheet / vtan a!=
leneſt til gudz barmhertugheet / påå thz ath
gudh ſkal thr̃ fȯre wara prijſat och icke mẽ
niſkian Thr̃ fȯre ſagde ſancte Pauel til the
rȯmerſke gudh haffwer beſlutit alla vnder
otrogheet påå thz han ſkal gȯra miſkund Roma.11
medh allom / når ſåå ſkeer haffwa thå bod
oꝛdhen werkat theras retta werck / ther the
åro giffwen efftther / och kõma menniſkiona
til gagn / thr̃ ſåådana wårck icke ſkeer j mẽ
niſkione / vtan ath hon beſinnar allena aff
bodhoꝛdhñ ſina ſyndhr̃ / och faller doch ecke
ſedhan til gudz barmhertugheet / aff huilka
alleenaſt hon ſin ſalugheet wenta ſkulle / fȯ=
lier henne thå intith gagn aff bodhoꝛdhñ /
vtan heller fȯrſkräckilſe ånxle och ewĩner=

ligh dödh / och här medh wiliom wij nw be
ſluta thñ deelen om bodhen.

Om Troona.

EFther thz gudh wål wiſte ath men=
niſkian war ſåå ond wordhen vtaff
hennes fall ath hon intith ſkulle kunna för=
båtra ſich noghontijdh vtaff henne eeghin
makt e huad lagh han henne gåffue beſyn=
nerligha medhan hon icke kunde ſtåå j god
hetenne förraån hon kom j thñ ondzſka be=
tenkte han vtaff ſina oſåveligha barnher=
togheet ſtrax menniſkian hadhe fallit påå
noghra andra wåghar thr̃ hon kunde kõma
til thñ godheet och åra ighñ ſom hon j fråå
fallen war / Thr̃ före ſadhe han thå til qwin
nona / ath han wille ſetia fiendſkap emellon
henne och ormen thz war dieffwlen / och e=
Gene.3. mellan hẽnes ſådh / och hans ſådh / och ath
hẽnes ſådh ſkulle ſönder ſlåå hãs hoffwd /
merkiandes thr̃ medh Chriſtũ / Aff huilko
lyſſte the wordo tröſtade / och wanhopades
ecke vtan ſatte thr̃ troo och lijt til / ath vtaff
theras affödho thñ komma ſkulle / ſom or=
mens hoffwd ſom är ſyndhen / ſönder ſlåå
ſkulle / och the thr̃ medh / thñ plägha / ſom
efftther ſyndena folgde / ſom är dödhen / och

helwite vndwijka motte / ſamma lyfte wart
ock förnyat til Abraã tha gudh ſadhe til ho= Gene.22.
nom vthi thina ſåådh ſkolo wålſignas all
folk teſlikes och till Dauid vtaff thin lijffs Pſal.131.
fruct ſkal iach ſåtia på titt ſåte / och på
hans rijke ſkal inghen ånde wara / på thet
ta lofftet ſatte Adam Abraham Dauid och
monge andra j gambla teſtemẽtit fulla troo
och lijt wål wetandes ath gudh war ſanfer
dug / och icke kunde liugha / och aff thñ tro=
on wordo the rettfårdoghe och nwto Chri=
ſtum gott åth longt förra ån han noghon=
tijdh hår till werldena kom / och woro ſanne
ligha chriſtne ſåå wål ſom wij och frelſte j
ſamma troona ſom wij / ſom ſcriffwit ſtå=
år j thñ bokenne om Apoſtla gerningana. Act.15.

Såå år nw merkiandes ath ſåå ſom gud
all tingh ſcapat haffwer genom ſin eenda
ſon / ſåå haffwer han och welet förnya j ho Johã.1.
nom all tingh ſom aff ſyndenne woro för= Epbe.1.
wanſkat och twåå alla ſynd och förwanſ= Hebre.9.
keligheet aff / medh hans blodh / och kom= Coloſſ.1.
ma alt j ſin retta ſtyckelſe j ghen / och giorde 2.Cor.5.
honom till en medlare emellam ſich och 1.Timo.2.
menniſkior / huilken ſich ſielff vtgaff al=
lom till en åtherlöſn / och efftther thet men=
niſkian war ſåå wend j fråå gudh ath hon

ſielff icke kunde wånda ſich til honõ ighen / ecke heller noghot gõra / thz han budhit haf de och thz honõ taknemelighit war / beweek tes gud aff ſin ſtora barmhertugheet thẽ til / ath han ſielff wille wenda hẽne til ſigh / gõ randes hẽne godha och rettfårdugha ighñ huilket han bedriffua wille medh thñ hel= gha anda / genom ſin elſkeligha ſon Jeſum Chriſtum j ſåå motta ath han aff ſin ewi= gha goodheet / fõrbarmadhe ſich thẽ õfwer ath menniſkian war kõmen j dieffwlſens woldh / och kunde icke komma ſich thẽ vth ighen / ty ſende han ſin eenda ſon hår nedh till oſſ och lått honom bliffwa menniſkio fõr wåra ſkuld och aff thñ ſtoora kårleck / han hafde til oſſ (ån thå ath wij woro hãs owener) gaff han honom j dödhñ fõr oſſ / ath alle the ſom vilia troo påå honom ſku
Johã.3. la ey bliffwa fõrtapadhe vtan hafwa ewin
nerlighet lijff / och ſom ſancte Pauel ſegher
2.Cor.5. war gudh ſielff j honom och forlijkte werl dena medh ſich j genom honom och gior= de honom ſom inghen ſynd hade giordt / til ſynd / fõr wåra ſkul vpåå thz wij ſkulle wa ra gudz rettwijſa j honõ / ath ſåå ſom han wart råknat en ſyndare fõre oſſ / ſåå ſkulle

och wij wara råknadhe retferdughe fȯr hãs
ſkuld / och vpåå thz wij ſkulle wara frij fȯr
ſyndenne / låth gudh honom lijdha dȯdhñ /
och vpåå thz wij ſkulle warda rettferdughe Roma.4.
ighen thz år ath komma j wort råtta våſen
de ighen / ath gudz belåte worde fȯrnyat /
låth han honom ſtåå vpp aff dȯdha. Thet=
ta haffwer gud giordt medh ſin ſon fȯr wå
ra ſkuld / och gaff ſå Apoſtlana beffalingh
ath the ſkulle gåå wtt j menigha werlde=
na och predica och gȯra itt anſkrij fȯr all cre
atwr huilken ſtoor nådh och barmhertug=
heet gudh hadhe giordt medh menniſkione
och ſåådana predican och anſkrij år thett
ſcrifften kallar euangelium thett år itt gott
bodhſkap / och huilken (å huru ſtoor ſyn=
dare han wara kan) ſom thñ ſåthñ troo til /
och fȯrlåthñ ſich ther vpåå ath gudh haff=
wer ſåådana nådh giordt medh honõ han
bliffwer aff ffadhrenom medh thñ helgha
anda inplantat j Chriſto / ſåå ath Chriſtus
och han the warda itt lekamen / och ath thz
Chriſtus år aff naturen / thz warder han aff
nådhene / ath ſåå ſom Chriſtus år gudz
ſon ſåå warder och han gudz ſon / och ſåå=
ſom Chriſtus år rettferdugh / och en herre

S

offwer hemmel och jordh / ſåå warder han
och / ja om han troor thẽ vpåå / tha år han
alla redha ſååſom Chriſtus år / och alt thz
Chriſto til hörer thz hörer och honõ til ſom
1.Cor.3. Paulus ſegher till the Corinther All tingh
höra idher till huad thz år mera Paulus el
ler Apollo / eller Petrus / eller wårldhen / el=
ler liffwet eller dödhen eller thz nw år eller
thz tilkõmande år / Såå all tingh hora idhẽ
til / och j höre Chriſto til / och Chriſtus hörer
gudhi til / och lika wijſt ſom chriſtus år vtan
ſynd / ſåå warder han ſom påå honom tro
or / och vtan ſynd / och ån tha han haffwer
ſynd / huilken han ey år för vtan ſåå lenge
han liffwer hår påå jordenne / doch niuthẽ
han ſin kåre brodhẽ Chriſtum (ſom inghñ
ſynd hafwer) thz ååt til godha ath ſyndhñ
warder honom intith råknat / ſom Dauid
ſeghẽ Heligh år then ſom gudh till råknar
icke / eller förbråår icke ſyndena.

Ey år thz mögligh it ath honom kan nog
hon ſynd ſkadha ſom ſlåår ſin lijt och tröſt
til Chriſtum ſom föreſakt år / ty ath emellan
Chriſtum och honom ſkeer itt ſåådana för=
bund j thñ helgha anda / ath the warda itt
Epbe.5. lekamen / och ath thz thñ eene hörer till thz

hörer thñ andra til / ſåå ath Chriſti rettfar-
dugheet hörer honom til / och hans ſynder
höra chriſto til / ſom Sauid och ſcriffwer j Pſal.21.
pſalmen / Verba delictorum meorum / ther
Chriſtus kallar ſins folks ſynder ſina ſyn-
der / Nw haffwer Chriſtus ſåå ſtora rett-
fårdugheet / ath hon oſåyeliga år / ſtörre än
ſynden noghon tijdh wara kan / ty förſwin-
der hon ſåå j Chriſto / ath thē bliffwer icke
annat j ghen ån rettfårdugheet / aff huilka
the alle wardha delachtughe ſom troo och
förlåta ſich påå honom / och thz år thz ſan- 1.Cor.15.
cte Pauel ſeghē til the Corinther / dödhñ år
förſwunnen j ſeghrit / thē ſeghē år wunnen
öffwer dödhen / thē år och ſyndhñ förſwñ-
nen / ſom dödhen aff kömen år / ſom apoſte
len thē lårer ſåå effther wij ſom förberördt
år / bliffwom hår medh gudz barn / ath wij
ſåtie thē wåra troo och lijt vpåå / ſåå fåå
wij och wiſſeligha thñ anda ſom gudz barn
bör ath hafwa / huilken ande ſom förſåkrar
wår anda / ath wij åra gudz barn / thz år thñ
helge ande kömer j wort hierta / och lerer oſſ
kenna ath wij haffwom gudh för en fadhē /
och bedhes driſteligha hielp aff honō / och
når wij haffwa lårdt kēna thz j wort hierta

ath gudh år wår fadhr̃ / moſte iw ſtrax fö=
lia ther efſther ath wij kenna alla menniſ=
kior för wåra brödhr̃ / och bewijſa oſſ emo=
ot thñ / ſom thñ eene brodhr̃n bör göra thñ
andra / efſthr̃ ſom och fadhr̃n oſſ lärdt haff
wer / thñ ſin lära beſluter j thetta ena oordet
Gala.5. Haff thin näſta ſåå kär ſom tich ſielff / huil
kit thm̃ lätt år ath göra ſom troona hafwa /
ty ath (ſom nw år ſagt) een rätt troo hon
haffwer thñ helga anda medh ſich / huilkr̃
ſom förwandlar wårt ſinne / ſåå ath thz oſſ
tykte förra wara gott / thz tycker oſſ ſedhan
wara ondt / och thz oſſ tykte förre wara tũgt
thz tycker oſſ ſedhan wara lätt ath göra / å=
ra wij nw gudz barn / ſåå årom wij arffwī
gar / nemlig gudz arffwingar / När wij nw
kēne oſſ för gudz arffwingar och barn / huil
kit wij intith twiffla ſchole ath wij iw ſåå
viſſeligha åre / efſther thz gudz oordh clar=
ligha ſåå lydhandes åro / ſåå moſte wij och
hallat ther före / ath wij haffwa och ſchola
fåå all tingh noogh / Ja wij ſchola ſåå hol
la oſſ ſom wij allaredho wåre ſalughe / ſåå
ſom wij och åro om wij troo thz annars / än
Roma.8. thå ath thz år j hopet / och ſåå wiſſe ſchola
wij wara påå thz arff oſſ tilſtundar / liker=

wijs som wij thz allaredo haffde j hender-
na / ty gudh som oss thz loffwat haffwer år
oss wiss noogh.

Och likerwijs som en godh fadhr̃ låther
icke sitt kåra barn lijdha någhon twong /
om han honom hielpa kan / såå mykit min-
dre låthr̃ wår ewighe och alzmektoghe fa-
dher oss lijdha noghon twong eller nödh / 1.Pet.vlt.
huilken som omsorg för oss haffwer / och oss
haffwer mykit mera kåår ån noghor lekãb-
ligh fadhr̃ sin barn / och år thz wisseligha
sant som Dauid seghr̃ the som fructa gudh Psal.33.
the haffwa inghñ brist påå thz som gott år

Nw hafwer wår natur sich såå ath han
altijdh will wetha sitt bezta vpåå thz han
kũde fåå noogh / och kan icke låtsinneligha
geffwa sich enom androm til tienist / medh
mindre han år först såå hulpen sielff ath
han hafwer noogh / doch kan han icke haff
wa noogh medh mindre han troor sich wa-
ra gudz barn och arffwinga / såå ath han
skal haffwa baadhe hår och j andra wårld
noogh / ty om thñ råtta troon år j hiertat /
thå år thz såå til sinnes / ath thz år wist thr̃
vpåå / ath thz skal inghñ brist hafwa / vtan
tenker som sanctus Paulus sadhe / haffwer Roma.6.

Roma.8. gudh icke ſkoonat ſin eeghñ ſon / vtan giff=
wit honom vt för wåra ſkull / huru ſchulle
han thå icke ſkänkia oſſ all tingh medh ho=
nom? Thet år / haffwer gud icke ſpart ſin
eenda ſon vtan giffwit honõ j dödhen för
oſſ / huru kunde thz thå wara ath han ſchul
le ſåå öffwer gifwa oſſ ath wij ſkulle icke
fåå huad oſſ göras behooff? Når wort hier
ta år ſåå til ſinnes wordit aff troonne / ath
wij haffwa noogh och fåå noogh / ſåå föli=
er ſtrax kårleken ath wij årom redheboogh
ne / til ath göra allom til godha / honom till
åra och prijs ſom ſåå wål haffwer ſich be=
wijſt emoot oſſ / och år thz thå ey mögligbit
ath wij ſkula kunna holla oſſ j fråå godha
gerningar / ty ath kårleken år icke fååfeng /
Matt.7. och itt gott trå år icke vtan godha fruct.

Och thr medh ſkeer ath wij thå kõma til
wort rätta weſende igben / thr wåra förſta
förelöra vtaff föllo / för ty wij fåå Chriſtum
ſielffwan / ſom til förenna ſagt år / och hans
weſende j oſſ warder oſſ til räknat för wårt
och warder öfwer ſeedt medh oſſ / medh thz
wronga weſende ſom wij ſielffwe haffwe /
och dömes allena efter thz weſende wij fåår
Gala.2. haffwe aff Chriſto / om huilkit Paulus ſa
dhe om ſich ſielff / thz liffwer icke nw iach

men thz liffwer Chriſtus j mich / ſom han wille ſåya / thett år icke mitt liffwerne iach nw haffwer / thet år Chriſti liffwerne ſom medh ſin anda regerar mich effther ſitt ſinne / och ſåå fölier thē effther / ath thet oſſ till förenne war ſwåårt / ia omögheligbit / thet warder nw lått / ſåå ath wij thå begynna fulbordа gudz bodh wålwilieliga och vtan alt ſkrymterij / för ty kårleken fölier ſtrax medh troon / huilken all lagh år ſom gudh budbit haffwer ſom Paulus ſegher j ſina Epiſteler / ath laghſens ände år kerleken / thz år ath gudz lagh j all bodhordhen ecke annat vilia / än ath wij elſka gudh och wåår

Roma.13. Gala.5.

Och effther thz gudhi görs in- tith behooff thz wij ååſtadh kunna kōma / ſom Sauid ſeghr̄ / ty hafwer han j ſin bodh ſtålt ſina tiåniſt alt vpåå oſſ / ſåå ath wij ſkola tiena hwan annan inbyrdes / och når wij thz göra thå tiene wij honō / ty han haffwer ſåå ſacht / thet j gören en aff the minſta ſom troo vpåå mich thz gören j mich / ſåå kūnom wij ingen ſtadz bewijſa gudhi then kårlek wij haffwa til honō / vtan når wij elſkas inbyrdes ſom margfalleligha vttrycht år j ſancti Johannis epiſtel.

(nåſta. Pſal.21.

Haffuom wij och icke allenaſt thz aff Chriſto ath han oſſ giffwin år medh alt thz han hår giordt och lidhit haffwer ſom före berört år / vtan år han oſſ och föreſatter til itt efftther dôme / ath ſååſom han bewijſte oſſ
1.Pet.2. all kårleck ſåå ſkolom och wij göra wara nåſta / och j alla motta fôlia hans footſpor efftther ſom ſante pedhr̃ ſegher j ſin Epiſtel Såå efftthr̃ wij nw wete ath wår ſalugheet år kômen aff Chriſto / thz år thr̃ aff / ath han vtſend / war aff ſin hẽmelſche fadher hijt til werldena och leed hår pina och dôdh / thr̃ han oſſ medh frijadhe fråå ſyndhñ / och thñ plååga thr̃ ſyndẽne til hörde / ſom år j fråå thñ ewĩnerligha dôdhen / och hålwete / ſåå ſom gudfadher loffwat haffde / och ſåå ſom bådhe laghen och prophéterna j gambla teſtamentit ſagt och vttrycht haffwa / til huilkit alt / wij fulla troo och lijt tilſåtia ſkole / intith twifflãdes ath gud j all hans oordh ſanfårdog år / doch för monga eenfal lugha menniſkior ſkull ſom icke ſåå kunna haffwa til fålle til ath offwerſee alla ſcriffttena / thr̃ om ſcriffwen år / åra til hoopa ſatte noghra articlar / ſom vtdragne åro / vtaff ſcrifftenne j huilkom ſåå ſom j en ſumma

vttryckies måſtadelen / thz om wår frelſare Chriſtũ ſcriffwit år / thẽ wij alle ſom Chriſtne åro ſkole ſåtia wor troo och lijt til / huilka articlar åra the man kallar the fijr ſtyckie aff thñ helge troo / the mã meenar ath apoſtlana ſchola haffwa ſatt til hoopa når the ſkulle ſkillias ååt och gåå vt och predica / ſedhan Chriſtus war vpfaren til himbla vpåå thz thñ ene ſkulle komma offwer eens medh thñ andra j ſin predican / Men hoo thñ hafwer giordt antighñ apoſtlana ſom nw ſagt år / eller noghre andre effthẽ thñ / kan man icke (ſom Ciprianus ſegher) fullelighã weta doch år thz wiſt ath thz år ſkeed icke longt ſedhan Chriſtenheeten war begynt / och år hwart ſticke för ſich wål begrũ dat j ſcrifftenne / huilken år rette grunden thẽ wij ſkolom ſåtia wåra troo til ty thz åro gudz eeghen oordh ſom thẽ ſcriffwen ståå / bådhe thett prophetena ſcriffwo ſom wåro förra / ån Chriſtus war födder ſom Petrus ſeghẽ j ſinna andra Epiſtel ath the taladhe aff thñ helga anda. Teſlikes war thet och gudz oordh ſom apoſtlanar och euangeliſſte ner ſcriffwo ſedhan Chriſtus war vpfaren till himbla / ſom Chriſtus ſielff ſagde / thet 2. Pet. 1.

åren icke j ſom talen vtan idher hemmelſke
Matt.10. fadhr̃ ſom talar vti idhr̃ / thr̃ för̃e moſte wij
ſåtia fulla troo til the oor̃dh thr̃ ſtåå ãnars
gör̃om wij gudhi ſtoor̃ ſmålech thr̃ medh /
ath wij ſåtie icke troo til honom / likerwijs /
ſom noghot feel wor̃e medh honom om ſan
Mar.vlti. ningen / ty ſagde Chr̃iſtus / thñ ſom icke tro=
or̃ / han ſkal warda för̃dömder / Ja / thñ thr̃
ecke troor̃ han år alleredo för̃dömder / och ſõ
Johã.3. Paulus ſeghr̃ år omögelighit ath thñ kan
Hebr̃.11. wara gudhi tecker / ſom ecke troor̃.

Och åre gudz oor̃dh thr̃ all wor̃ ſalughet
henger vpåå / thñ wij altijdh ſchola för̃trö
ſta oſſ wedh / ty thet ſcriffwit år / år ſcriff=
Roma.15. wit oſſ til låro och betzta ſom Paulus ſeg=
her til the römerſca / ath wij altijdh j mote=
gong och medhgong ſkola hafwa thñ för̃
ögbon / beſynnerligha når dieffwlẽ freeſtar
oſſ / ſkolom wij båra honõ gudz oor̃dh för̃e
Matt.4. ſom Chr̃iſtus gior̃de når han freſtadhe honõ
och thr̃ mådh wan Chr̃iſtus honõ offwer /
ty dieffwlen ſom år fadher til lygnen / kan
icke lijdha gudz or̃dh / ſom ſanningẽ år / han
haffwer vpkõmit dödhñ ty kan han icke lij
dha lijfzens or̃dh thr̃ för̃e moſte wij iw hol=
la oſſ in til gudz or̃dh ſååframt wij icke war

da öffwerwundne aff dieffwlen.

Såå år nw ytherſta meningen och ån=
den j ſcrifftenne / ath geffwa oſſ Chriſtum
förre ath han koma ſkulle til werldena / ſom
han och nw kōmin år oſſ til ſalugheet / ther
förre effthr̄ icke tilfelle år / altijdh geffwa hee
la ſcrifftena hwar man förre / ſom wål be=
höffdes / åro the förnemda xij. ſtycker til ho
pa ſatt vtaff heela ſcrifftenna thr̄ vti enne
ſumma beſlutas meſtadeeles huad om honū
ſcrifftē inneholler / huilken wij vilia förſt ſe
thia hwart effthr̄ annat / och ſedhan ſee till
huru man thm̄ förſtåå ſkal och åra the ſåå
lydhandes.

Ach troor v= 1
påå gudh fadhr̄ alzmek=
tughan / hēmelrikes och
jorderikis ſcapare.

¶ Och vpåå Jeſum Chri 2
ſtū hans eenda ſon war
herra.

¶ Huilken afflader war aff thm̄ helgha an 3
da födder aff jomfru maria

¶ Pijnter wnder pontio Pilato / korſfäſter 4
dödher och jordadher.

5 ¶ Foor nidher till helwitis / tridie daghen ſtoodh han vpp aff dödha.

6 ¶ Foor vpp til himbla ſitter påå alzmektog gudz fadhers höghra hand.

7 ¶ Thådhan kömandes till ath döma liff= wandes och dödha.

8 ¶ Jach troor vpåå thñ helgha anda.

9 ¶ Then heligha chriſteligha kyrkia helgha manna ſamfundt.

10 ¶ Syndernes förlåtilſe.

11 ¶ Lekamſens vppſtåndilſe.

12 ¶ Och ewinnerlighit liff / Amen.

¶ Här år förſt merkiandes ath thz år icke meera åñ en gudh till / åñ thå ath j guddo= men åro tree perſoner / fadhr̃en / ſonen / och thñ helge ande / huilke perſoner j theſſa rij. ſtyckie clarligha vttryckias / thz wij ytherligh are fåå höra / och thz år thñ yppeſte arti clen j troone / aff huilkom the andra articla nar haffwa theras vrſprungh.

Och år merkiandes ath mã kan haffwa twåggia handa troo / then ena / ath man tro or ſlått hån ath ſåå år til gåått ſom articla= nar eller ſcrifften inne holler / likerwijs ſom man troor ene hyſtorie eller noghot viſt ryk te / om noghon annan tingh / thå man fåår

wiß tidhñde thr̃ om troor man fulleliga ath
ſåå år tilgåår/ Når mã nw ſåtthr̃ ena ſåå
dana troo til thz j ſcrifftenne ſtåår/warder
han icke thr̃ aff rettfårdogher fõr gudhi ecke
år thz heller en rått chriſteligthñ troo/ty ſåå
dana troo kan ſåå wål en heedninge haff=
wa ſom en chriſten.

Then andra troon år thñ når man ecke
allenaſt troor ath thz år ſåå ſant ſom j ſcrif
tenne ſtåår/vtan ath ſåådane år ſkeedt fõr
wår ſalugheet ſchuld / och ath wår ſalug=
heet kõmer thr̃ wiſſelighan vtaff / och fõr=
låther ſich ſåå wiſt ther på̊/ath han platt
gåår j fråå ſitt eeghit ſinne/och lijtar in til
gudz ordh / tõrff fõr hans ordh ſkull wåå=
gha thz honom ſielff år omõgheligthit ath Matth.14.
göra ſåå̊ſom Petrus giorde når han ſåågh
ath Chriſtus gick vpå̊ watnet / och Chri=
ſtus badh honom komma til ſich Såå̊ faſt
troodde Petrus på̊ Chriſti oordh j thz han
badh honom komma til ſich/ath han wåå=
ghadhe ſich til / och ſteeg vtaff ſkepet / och
geck vpå̊ watnet/ſåå lenge ſom hans troo
war faſt / haffde han icke hafft ſtoora troo
till oordhit / thå̊ hadhe han icke ſtighit vt/
vtan bliffwit qwar j ſkepit/och faridh thr̃
medh j landh.

Teſlikes giorde iſraels almoghe / ſom gick efftber gudz befalning j genom thz rö=dha haffwet / Såå giorde och Abrahã når gudh bödh honom han ſkulle gåå vtaff ſitt fädhrnes land / hws och heeman våner och frender och kõma j thz land / gudh ſkulle lå tha honom ſee / han wille göra honom til en mekta man / Abraham war lydhugher och twiffladhe intith ath gudh war mektogher geffwa honom bätre heman / än han haff=de j bland ſina wener och frender / thr medh gick han vt aff ſitt fädhrnes landt och wi ſte ſielff icke hwart han ſkulle gåå / ſatte al lenaſt ſijn lijth thr til / ath gudh ſkulle låtha honom ſee j huad land han wille göra ho=nom till en mäkta man / och gaff ſich ther medh j främande landh / och ſtoor fara om gud icke hadhe beſkärmat honõ / ſåå ſatte han alla ſina lijt och tröſt til gudz oordh thr före wart han och räknat rettfärdugh och godh för gudhi ſåådana troo til gudz oord är een rätt chriſteligben troo / och thn ſååda na troo haffwer / han är rettfärdug för gu=dhi / ty han gör gudhi thn åra ath han ſät=ber all ſin lijt til hans oordh och holler thm ſann.

Ena ſåådana troo ſchola wij haffwa til theſſa fördſcriffna articlar / och till alt thz j ſcrifftenne ſtåår om wij annars ſchola wara rått chriſtne menniſchior wij ſkola icke allenåſt troo wara ſåå j ſannīgene / ſom articlana inneholla / vtan iemwål ath thz år ſåå oſſ till godha nytto och gagn / och ther ſkolom wij ſlåå alla wåra lijt och tröſt til / ſom wij fåå höra j hwar artichel för ſich / the wij höra vilia medh theres förſtond.

¶ Then förſta artichel.

Jach troor vpåå gudh

fadhēr alzmektughan hemmelrikis och jorderikis ſcapare.

Förr j thenne articlen haffwom wij aff thn förſta perſonone j guddomē ſom år gudh fadhēr och år thetta meningen Jach troor vpåå gudh fadhēr / iach ſåthēr al min lijt och tröſt til honō han år min tilflycht och beſkårm iach förtröſter mich påå in tith annat ting hwarkē j hēmelen eller påå jordēne / iach troor vpåå min kåra gud wederseghēr dieffwlen och alla hans attheffwor / iach troor och förlåthēr mich vpåå min endiſta gudh ſom ſcapat haffwer hemmel och jordh och alt thz j thm̄ år.

Jach låthr̄ icke förskräckia mich för dief
wlen och alt hans woldh / ty / min gud iach
förlåthr̄ mich vpåå han år alzmektogh / thr̄
före haffwer han macht till ath beskerma
mich j fråå alt ondt / och ån thå ath iach år
en syndare fatighr̄ och mådh retta försmåd
der aff hwar man / lekawål såthr̄ iach troo
och lijt til honom / ty han försmåår mich in
thet / Jach troor stadheligha / ath han hol=
ler thz han haffwer mich loffwat / åå huru
lēge han fördröyer och förhalar medh mich
Jach såthr̄ honom inghen stund stadh eller
rum före / når eller hwarest eller huruledhis
han skal mich thz giffwa / Jach såthr̄ thz
alt j hans helgha vilia / han weet båst hwad
mich nyttoght och gagnlighet år / och eff=
ther thz han år alzmektogher / haffwer han
iw makt / ath giffwa mich alt thz mich fat
tas och effther thz han år min gudh twiflar
mich intith ath han iw låther all tingh tie=
na mich til godha / ty han hafwer all tingh
scapat / och the åro honom wnderdåånigh /
och effther thz han år gudh weet han huad
mich görs behooff / och effther thz han år fa
der / ey allenast til sin ewigha son / vtan iåm
wål til mich och alla the sō troo j hās nāpn

eſſther iach ſåå troor / haffwer han (vtan twiffuel) vilia til / ath låtha mich fåå thett mich görs behooff / Jach år wiß thr vpåå ath iach år hans barn / tiånare / och erffwinge til ewinnerlighit lijff och ſom iach troor ſåå warder mich och gangandes.

¶ Then andre articlen.

Och vpåå Jeſum Chri

ſtum hans eenda ſon wår herra.

Thenne articlen lydhr påå the andra perſonene j guddomen ſom år gudh ſon / och år meningen / ſåå ſom iach troor vpåå fadhren ath han år gudh alzmektugh hemmelrikis och jorderikis ſcapare / ſåå troor iach och vpåå ſonen ath han år alzmektogh och ath all tingh åro ſcapat genom honom han år fadhrens wijſdom / medh huilkom fadhren all tingh ſcapat hafwer / ty ath alt thz fadhren ſcapat haffwer / thz hafwer han giordt genom ſin ſon / ſom år hãs oord och wijſdom / och iach troor ath han år fadhrns eenda ſon / thz år / ath fadhrn icke hafwer meera ån en naturligh ſon / ſom och år lijka mektogh medh honom huilken vtſendt war / aff fadhren til ath frelſa werldena / ty

kallas han Jesus / thz år frelsare / och år satt til en medhlare emellan gudh fadhr̃ och mẽ niskiona / ther före kallas han Christus / thet betydher smorder / thz år en konũg och præst / han år wår konũg / och beskermar oss j fråå wore fiender / han år wår præst / och försoonare thz wij hasswa fortörnat fadhr̃n / han år wår herre / wort hoffwdh / och wij årom hans lemmar / han år herren och wij och all creatwr åro honom wnderdåånig / ty han år satt til en herra öfwer all ting / ey alleena påå guddomsens wåghna / vtan iåmwål påå mandomsens wåghna / Såå tro or iach nw och förlåthr̃ mich thr̃ vpåå ath gudz eenda son år wor frelsare / til huilkit hã mektugh noogh år / ty han år en herre öfwer all ting.

¶ Then tridhie articlen.

Huilken affladh war

aff thñ helgha anda födder aff jomfru Maria.

IAch troor ath gudz eende son kom här nidh / mich til godha / och toogh mandom för mina skuldh / doch icke som thet tilgåår medh andra menniskior / han wart

icke affladh aff noghon man / vtan aff thñ helgha anda / och icke födder aff noghre för kräncht qwinno vtan födder aff reena och ſkåra jomfru / hennes jomfrudoom oför=kränckt / och troor iach och förlåther mich ther vpåå / ath gudz ſons helgha och reena affling och födhelſe haffwer aff plånat / min ſyndogha och oreena affling och fö=dhelſe.

¶ Then fierde arteclen.

Pinther vnder pontio

Pilato korßfäſter dödher och jordadher.

IAch troor ath gudz eenda ſon / j ſin mä doom haffwer lidhit pijna och plåga når pontius Pilatus haffde regemẽtit ſom honõ och dömde til dödhñ / och wart kor=feſter / för mina och alla chriſtna mẽniſkiors ſynder ſkul / och hafwer twaghit oſſ j ſin dy ra bloodh / och alla pino plågho och kor=ffeſtilſe för gudz rettfärdugheet ſkul / haffwer han heligat j ſin lekamẽ / ſåå ath all thenne werldẽnes motegõg och widhrmöda ſõ ene chriſtno mẽniſkio kan vpåå kõma / är alt he ligt wordet j chriſto / ath mä thñ gladeliga /

lijdha måå thz år nw dyra helgedomar wor det / och troor iach ath han år dödh och jor dadher worden / och haffwer medh ſin död dråpit mina och alla chriſtna menniſkiors ſynder / och ath han medh ſin begraffning / haffwer begraffwit wåra ſynder och gior dt thm om intet / thr till medh ſin helgha dödh / giordt wåår dödh oſkadheligh och heligh.

¶ Then femte articlen.

Foor nidh till helwitis

tridie daghen ſtood han vpp aff dödha.

IAch troor ath gudz ſon foor och nidh til helwitis mich och alla chriſttroog na til godhe / ath vndertryckia helwitit dieſ wlen / alla hans mackt liſt och argheet ath the ſkulle inghen mackt haffwa emoot oſſ / och medh ſin nidherfarning til helwitit lö ſte han oſſ j fråå helwitit / och når han dieſſ wlen medh ſijn makt öfwerwunnit hafde ſtoodh han medh ſtoor ſegher påå tridie da ghen vpp aff dödha til ath giffwa oſſ ith nytt lijfwerne ath wij ſedhan ſkulle haff wa nådh till ath liffwa efftther gudz bodh och ſtåå emoot ſyndenne ther förlåthr iach mich vpåå.

¶ Then siette articlen.

Foor vpp til himbla sit

ter påå alzmektig gudh fadhr̄s högra hād.

IAch troor ath når gudz son hafde scaf fat och fulkōnat / mich och alla christ= troogna til saligheet / thz fadhr̄en haffde ho nom befalet / foor han vpp til himbla j ghñ och wart wål fåghnat aff fadhr̄en / såå han nw sitter påå hans högra hādt / thz år / han haffwer fåt vold och år en konung worden öffwer all tingh j hemmelrike jorderike och helwite / ty år han mektogh noogh til ath be skerma mich j fråå alla mina fiender och motstōdare och år min och alle christtroog nas förswarare för gudhi / altijdh mektogh mana gott före oss.

¶ Then siwnde articlen.

Tedhan kōmandes til

ath döma liffwandes och dödha.

IAch troor ath gudz son som nw sitter påå gudz fadhers högra handt skal vpåå thñ ytherste domen kōma tådhan till ath döma bådhe thm̄ som ån tha åra liff= wandes påå jordhēne och thm̄ som dödha

haffwa warit / och alla menniſkior / alla en glar och dieflar moſte komma och ſtåå för hans doomſtool / och ſee honõ lekambliga / och tha warder han giffwandes mich och allom thõm påå honom troo ewinnerlighet lijff / och the andra ſom icke troo påå honom ewĩnerligha pino / thetta troor iach faſt / och thetta är ſumma ſummarũ / j then troona iach hafwer till gudz ſon ath han är hår nidh ſendt / och mich giffwen til en frelſare och åthrlöſare / han är afladhr̃ aff thm̃ helga anda / födder aff jõfru maria för mit bezta ſkul / han är pinter korſfeſter / dödhr̃ jordadher / faren nidh til helwitis / vpſtånden aff dödha / vpſtighen til himbla och ſitter påå gudz högra hand / och ath han ſkal kõma påå thñ ytherſta domen och weckia mich vpp aff dödha / gifwa mich itt ewinnerlighit lijff ſåå ath iach ſkal ſidhan bliff wa ewinnerligha medh honom / thr̃ förlåther iach mich vpåå / å huad motegong och wedhermödha mich wedherfars j thenne werldenne / är iach doch likawål wiß ther vpåå ath mich warder ſåå ſkeendis.

¶ Then ottende articlen.

Jach troor vpåå then helgha anda.

Thenne articlen lydher vpåå then tridhie perſonen j guddomen / och är meningen / ſååſom iach troor vpåå gudh fadher / och ſon / ſåå troor iach vpåå thñ helga anda / Och icke troor iach allenaſt ath han är gudh likamektig medh fadhr̃en och ſonen / vtan iemwål troor iach ath inghen kan kõma til Chriſtum och warda niwtan des hans pino och dödh och andra hans gerningar ååt til godho / medh mindre then helghe ande komber vthi honom och hielper honom ther till / och än tha ath fadhren haffwer låtith ſonen / lijdha dödhen för ſyndernes ſkul ath the ſkulle aff plånas / kan doch likawål inghen komma till Chriſtum j hãs hågn och förſwar för ſin eghñ wrång heet ſkul / medh mindre then helghe ande rörer / kallar vpwåkier och dragher honom till Chriſtum j huilkom han ſidhan ſaligh bliffwer.

¶ Then nionde articlen.

Then helga christeligha kyrkio helgha manna samfundt.

IAch troor ath een christeligh kyrkia år til / huilken kyrkia icke annat år / ån heligha mẽniskiors samfundt eller delactug heet och samqwendt j huilka alla christna menniskior / församblas j thñ heligha anda j ena troo til Christum å hwar som helzt the wara kũne j heela wårldene / och ån tha iach icke seer thñ församblingena / thñ man icke heller see kan medh lekamblig ögon ef ther hon år andeligh / troor iach lekawål ath hon år til / och ath thñ helghe ande regerar henne hollandes henne widh makt / och medh gudz oord och sacramẽten / henne daglighen förökar / Jach troor ath ingh en war der saligh / som icke år j thenna församblingenne / hollendes eendrechteligha medh henna lårdoom / troo sacrament hopp och kärleck / såå ath ingh en judhe eller heedninge eller kettare eller nogh or annar syndare kan blifwa saligh medh mindre han komber j thenna heligha församblingena / och för eenar sich medh henne / draghãdes medh hẽne offwer eens / Jach troor ath j thesse för-

ſamblingene / år itt ſåådana bröderſkap / ath alla andeligha gaffwor åre hår almenneligha / ty ath Chriſtus ſom år hoffwdhit til thẽne förſamblingen hörer allom til ſom j förſamblingenne åre och the höra alla honom til / och hwar hörer androm till / medh thett godha han haffwer / ſåå ath hwar år annars tienare j Chriſto / och hwar dragher annars byrde aff thñ kårleck the haffwa ſich emellom. 1.Cor.12.

¶ Then tijonde articlen.

Syndernes förlåtilſe.

IAch troor ath j thñ heligha förſamb-ling / och inghen annarſtadz år syndẽnes förlåtilſe / ty ath når man icke år j then förſamblingẽ / warder man icke ſaligh / och fåår för thñ ſkul icke ſyndernes förlåtilſe / å huru mykit ther arbetas om / medh godha gerningar men j thenne förſamblingen år ſyndennes förlåtilſe åå huru monga eller ſtora the wara kũna / efftther thet Chriſtus haffwer giffwit henne hẽmelrikis nyklar / thr̃ ſynderne warda förlåtna medh / thr̃ holler iach mich widh. Math.18.

¶ Then elloffte articlen.

Likamsens vpstōdilse

IAch troor ath een allmennelighen vp
ståndelse aff dödha är tilkommande /
når gudh skal all lekamen vpweckia aff dö
dha / ſåå ath hwar och een siäl oond och go
odh kommer til then ſamma lekamen j ghñ
ſom hon förra haffde och inghen annan / å
huru lekamen haffwer warit förfaren och
för ſtrödder / ther före troor iach fulleligha
1.Cor.15. ath then lekamen iach nw är lefwandes v=
thi skal vpåå ytherſta doomen komma till
ſiälena j ghñ ån thå ath han fåår itt annat
wåſende ån han nw haffwer / ther förlåthr̃
iach mich vpåå. ¶ Then tolffte articlen.

Och ewinnerlighet lijff

IAch troor ath efthr̃ vpståndilsen war
der itt ewinnerlighit lijff til the chriſt=
troogna och godha / och en ewīnerlig dödh
till the oonda / J all thenna ſtycken troor
iach och twiflar inthet / ath gudh fadhr̃ ge
nom ſin eenda ſon medh thñ helgha anda /
warder mich iw thetta alt geffwādes / och
låther ſåå ſkee medh mich ther sättther iach
mina fulla lijt till och förtröſter mich ther
vpåå.

Amen.

Thz år skee sannerligha såå / eller wari såå sant.

I Thesse tolff stycke eller articlar haffwer man korteligha beslutet iw måsta parten thet en christen mēniskia bör ath troo / och åra the grundeligha noogh funde radhe j the helgho scrifft / doch icke såå förstondādes ath mā icke skal behöffwa troo alt annat som j scrifftene ståår thz hår vthī nan icke beslutit år / för ty thett år doch alt gudz ordh och giffwa oss Christū före / såå som och thēna förscriffna articla göra thr̄ före skal man troo thz ena medh thz andra / ån doch thenne articlar för korthetena skul såå före giffwas.

Effthr̄ thet j bland articlanar war rördt om thñ helgha kyrkie / och christna manna deelachtughet wilie wij ån noghot ythr̄lig here vttryckia huad thz år / och år merkiandes ath j then helgha scrifft ståår offta itt grekest oord thet och latinisk år / som heter ecclesia / thet merker försambling eller samqwendt / och år aff itt allmennelighit bruck såå opkōmit ath thet merker then försambling som gud aff ewig tijdh thr̄ til åmpnat

haffwer ath hon ſkal beſitia hemmelrikit
medh honom / thz år alla chriſttroogna mē=
niſkior / alla the ſom j fråå wårldēnes begÿ
nilſe / och in til ythr̄ſta domen haffwa tro=
odt / troo nw / och ſkola ån hår effther troo
vpåå Chriſtum / och fórlåta ſich vpåå ho=
nom / in til åndan theſamma alle j hoop år
thñ helgha kyrkia / thet år een chriſteligh fór
ſambling / huilka thñ helghe ande / medh en
faſt troo til gudz oordh fórſamblat haffwer
aff all landh j menighe werldenne / och drag
het thm̄ in til Chriſtum ath the ſkulle falla
in til honom medh ena ſtadugha troo / ath
han thm̄ frålſa ſkulle j fråå dieffwlen och
theras ſynder / och j thenna fórſamblingene
år Chriſtus / en capitener / och regerar henne
medh ſin oordh / och thñ helgha anda / ty ath
ſåå ſom hon warder fórſamblat aff thñ hel
gha anda medh gudz oordh / ſåå warder
hon regerat och aff honō effthr̄ gudz oordh
och j thenne fórſamblingene år ingen ſkel=
fong mellam herren och tienaren / emellan
Gala.3. lektan och lårdan / emellan fatigban och rij
kan / höghan och låghan / man och qwin=
na / greeck och barbariſch tyſk och ſwånſk
ꝛc. vtan the åro alle itt j Chriſto / och Chri=

stus år en j thm̃ allom han år theras hof- Ephe.1.
fwdh och the åre hans lemmar / och sååsom
lemmanar j en naturligh lekamen haffwa
alla theras krafft och macht aff hoffwdet
såå haffwa och j thẽne förſamblingene ſom Ephe.4.
år en andelighen lekamen / alla lẽmanar the
ras krafft och makt aff Chriſto ſom år the
ras hoffwdh / thr̃ före liknade och Chriſtus Johã.15.
ſich wedh en winſtok / ok chriſtna menniſki-
or wedh qwiſtanar / ty ath sååſom qwiſta-
na haffwa theras lijff och grönſko aff bo
len / och kunno inghen fruct göra medh min
dre ath the åra ſitiandes j bolẽ / och fåå the
ras krafft aff honom / ſåå år thz och medh
thenne förſamblingene ath hon haffwer all
ſin makt aff Chriſto.

Och år aktandis ath Chriſti lekamen el- Roma.8.
ler förſambling år ſåå bebunden medh ker 1.Cor.3.
leken / ath thr̃ åre all tingh allmennelighen /
ath ſååſom Chriſtus hörer thm̃ till medh
alt thz han ååghr̃ / och the alle medh thz the
åågha höra honom til / ſåå hörer och hwar 1.Cor.12.
annar till / och hwar år annars lidhamoot
och hwar tienar annan / och ſååſom j en na
turligh lekamẽ tiånar inteth ledhamoot ſich
ſielffwo / vtan heela kroppenom / ſåå ath fö

trena tiena icke ſich vtan heela kroppenom / thz hendrena göra / år the andra ledha moten til tienſt ſåå år thz medh munnen ögho=nen / örönẽ ꝛc / al tiena the hwart andro / ſåå år thet och j thenna chriſttroghna förſamblingene ath alla the gaffwor thñ ena haffwer fåår aff gudhi thet hörer the andra til /

Ibidem ther före then ther wijß och klooch år / han

Ibidem ſkal bruka thet the andra til godha / ty ath gudh giffwer hår / hwariom och enom nå ådh och gåffwor til nytto ſom Paulus ſegher / ath han thm̃ bruka ſkal the andra till godha / och år hwart ledha moot delaktogt medh thy andra / ſåå ath når itt år bedröffwat åre all the andra bedröffwat thr̃ aff / och når thz ena år gladt / åre the andra gladt thr̃ aff.

Och efftther thet ath thenna förſamblingen år icke meer ån een lekamẽ thr̃ Chriſtus

Ephe.5. år hoffwdhet til / och the andra åra lemmanar / huilka ſåå föreenadhe åre ath the alle / och Chriſtus / åre itt kött / moſte fölia thr̃ aff ath alla Chriſti godha gerningar och alla lemmarnes gerninga åre icke meer ån eens krops gerningar ther all ledhamothñ j krop

pen åre delaktugh aff / Sååsom j en natur=
ligh kropp till gåår ath alt thz godha / hof=
fwdhet gör / thet hörer all the andra ledha=
mothen till / ſåå år thz medh thz godha ſom
henderne göra / och teſlikis medh alt thet /
hwart ledhamoot för ſich ſielff bedriffwa
kan / thet hörer alt heela kroppen till / Såå
gåår thet och här till / ath hwar år deelack=
tigh medh thm̃ andra / och hwar dragher
annars byrde ſåsom chriſtus hafwer drag
hit allas theras byrdo / ther före hörer chri=
ſtus mich til medh alt ſitt / och iach hörer
honom til medh alt mitt / Jach hörer tich
til medh alt mitt / Thw hörer mich til medh
alt titt / och thet år thet Dauid ſegher / Pſal.121.
Hieruſalem vp byggies ſom en ſtadh / hwes
deelacktugheet år till hoopa / J hwilkin
oordh then helgha kyrkia eller förſamb=
ling warder förſtonden medh Hieruſalem /
j hwilko the åre till ſamman deelacktoghe
medh hwar annan / vidh ſamma ſättit ſeg=
her och Paulus til the Corinther / all tingh 1.Cor.3.
hörа idher til / hwad thet år mera Paulus
eller Apollos / eller Cephas / eller werlden /

eller liffwet / eller dödhen / eller thett nw år / eller thet tilkömande år / alt höre idher til j höre Christo til och Christus höer gudi til.

Höer nw Paulus sielff mich til / thå höer och alt thz godha han haffwer mich mz till / ty mich höer alt till / som nw sagt år / Höer och christus mich til som för berördt år / thå moste och alt thz honõ til höer höra mich medh til / Nw höer hãs elskeligha modher jomfru Maria alla apostlar martires och cõfessores honom til / såå höra the och mich til medh / medh honom / och iach höer thm allom til j ghñ / och the och iach årom alle arffwingar til itt rijke medh christo / och vtan thz såå wååre / thå wååre icke Christus och thenne församblingen en lekamen / och itt kött / thz doch Paulus sägher.

Ephe.5.

Och år merkiandes ath thẽne helgha för samblingẽ kallas j scrifftene een brwdh / thẽ Christus år brudgummen hon kallas gudz hws / Huilkit hws (som Petrus seghr) vpp byggies aff liffwandes steenar til itt andelighit hws thr Christus år grundwalen til hon kallas gudz tempel / hon kallas Christi fåår / och mykit annat såådana / och efftherthz hon år såå en lekamen medh Christo år

1.Pet.2.
1.Cor.3.
2.Cor.6.
Johã.10.

hon och thet Christus år / nw sååsom Christus år gudz son och arffwinge / såå år hon och / Sååsom Christus år en konung / såå åre och alle christtrooghne konungar / thet år herrar öffwer all ting medh honõ / Såå som Christus år en prest och försoonare / såå åre alle christtrooghne prester som sanctus Petrus segher j sin första epistel / och Johãnes j sijn openbarilse / j såå motte / ath thm̃ allom år thñ makt gifwen / ath thñ thr̃ mera weeth måå låra then andra / och ath hwar måå bidhia för annan / och om behooff görs til hans saligheet låta sit lijff för honom som Christus giorde.

1.Pet.2.
Apo.1.
1.Johã.3.

Och år nw aff thet sagdt år / wål förston dandes ath alla christtrooghna menniskior j hoop som haffwa christi anda / och åre föreenadhe j troona och kårlekenom til samman åre thñ helgha kyrkia / och å huru lãgt thm̃ skill ååth hår vpåå jordẽne / och hwar som helst the boandes åra / åre the doch till samman j troona / haffwãdes en lårdom thz år gudz oordh / itt doop / och en anda / som thm̃ alla regerar / ty som Paulus segher / en lekamen och en ande / en herre / een troo / itt doop en gudh som år allas fadher.

Ephe.4.

F

Nw effther thet ath christna menniskior
ther the wore j förtijdhen många j en stadh /
bygde sich almenneligh hws / thr̃ kyrkian el
ler församblingen plåghadhe loffwa och
prijsa gudh vthi och höra hans oord / kom
thz såå vpp medh tijdhen ath såådana hws
August. begyntes ath kallas kyrkia / effther thz kyr=
epi.157. kian försambladhes thr̃ / och år nw såå når
kommet / ath monge ey annars weta / ån
ath itt såådana hws skal wara thñ helgha
kyrkia / och Christi brudh / thz worom herra
Jesu Christo år en stoor smålech / ath såtia
honom stockar och steenar til brudh Såå=
dana hws / kalladhis forst j christenheetẽ ba
silice / Såå år och en annar osidhr̃ mz thet=
ta oordet opkõmen ath man till eghnar thet
paauõ biscopom prestom och munkom / li=
kerwijs som leekmen wore icke medh thm̃ /
then helghe kyrkia j såådana motta brukas
thz ordet mykit vthi priuilegior / och j thom
laghom som kallas kyrkienne lagh / men j
then helghe scrifft finnes icke annat förston
dit medh thz oordet ecclesia ån som förscriff
wit år ath thz ståår för gudz församblĩg thå
thz ståår för sich sielff / och inteth tillåggies
medh huilko thz draghes j fråå thz sinnet /
sååsom thr̃ Odiui ecclesiam malignãtium

thr̃ thz ståår for thñ oonda förſamblingen.

En kort ſummering

aff thz före ſagt år.

EFther thet menniſkiones natwr war ſåå förgifftich worden aff ſyndenne ath hon inteth göra kunde thz gudhi war behaghelighit / vtan war platt wendt j fråå honõ och kunde inteth / ey wille heller wenda ſich till honom vtan war j dieffwlens wold / förbarmadhe thå gudh ſich öffwer henne / och wende ſåå han ſich til hẽne / och aff ſin ſtoora godheet / gat han icke lidhit ath dieffwlen ſkulle haffwa heela mankönet j ſitt wold och regement ther före ſende hã vt ſin eenda ſon / ath han mẽniſkia war da ſkulle / lijdha och omgella thz the andra brutit hafde / gifwa ſich j en kamp mz diefwlen och wĩna honõ folch j fråå / och blifwa thr̃ en capitener offwer och gaff honõ befalning ath låra och predica gudz vilia loffwãdes ath alle the ſom ſatte troo til honõ och fullo in til honõ / mz thm̃ ville han öfwer ſee thz the haffde brutit honõ emoot / ſåådana wårff begick chriſtus gudz ſon och war ſin fadhr̃ lydog j dödhñ / ia j dödhñ påå korſet Phil.2.

Predicade och lårde båtring/ſyndernes fôr-
låtilſe / och når han haffde ſit vårff beſkaf
fat til huilkit han aff fadhr̃en vtſender war/
gaff han ſina apoſtlar / låriungar och the-
Mar.vlt. ras efftther kommande / beffalning / predica
ôffwer heela werldena / fôr all creatwr / itt
gott bodhſkap / ath dieffwlen war ôffuer-
wũnen / ſynden war fôrlåten / och ath gudh
haffde ſeet ôffwer medh menniſkione / och
taghit henne til wånſkap och j ſina hylleſt
j ghñ / och loffwadhe thz vt / ath alle the ſom
ville ſåtia troo til ſåådana predican the ſkul
le warda ſalighe mån the thr̃ icke ville ſå-
tia troo til the ſkulle warda fôrdômde.

Aff thetta kan mã merkia gudz ſtora och
obegripeligha godheet / ſom haffwer ſielff
Roma.5. kråffiandes giffwit ſin eenda ſon vt j dô-
dhen fôr ſina owener / ath han motte frålſa
thm̃ j fråå theras fiender / och haffwer giff
wit thm̃ ſin elſkeligha ſon / ath han ſkulle
hôra thm̃ til / och wara theras eghin / medh
Roma.8. alt thet godha han åtte / och wara thm̃ fôr
itt hoffwdh och capitener / fôrſwara och be
ſkerma thm̃ / ſom wille falla in til honom /
och en thå ath gudh haffwer ſåådana wål
gerningar bewijſat mẽniſkione / och budhit

henne (henne oförſkyllat) ſåådana vilkor/
kan hon dochlekawål för ſin wrångheet
ſkul/icke tagha thē vidh medh mindre thñ
helghe ande motte kōma j hēnes hierta och
beweekia hēne thē til ath hon widhētagher
ſåådana velkor och tilbodh/ānars kan hon
intith beſinna huru mykit gott henne ſtåår
til bodh/Såå ån dochgudh fadhē haffwer
warit ſåå barmhårtigh öffwer henne ath
han haffwer vtgiffwit ſin eenda ſon för
henne/och ſonen haffwer ſåå mykit ondt/
lidhit för hennes ſkul ath hon ſkullo bliff=
wa ſaligh/doch kan hon icke fatath/medh
mindre thñ helghe ande kōmer och thē til j
hiertat och vender thz j fråå ſin wrångheet
och in til Chriſtū/ty ath aff ſich ſielff haff
wer hon hwarken vilia eller kårlech til ath
beſinna noghot thz andeligbit år/icke kan
hon heller/ty ſom Paulus ſegher/ath then 1.Cor.2.
naturligha menniſkian kan intith fata el=
ler beſinna thz andeligbit år/nw åra chriſti
gerningar/förſkyllan och tilbodh/andelig=
ghen/ther före kan hon icke fata thñ/medh
mindre thñ helghe ande gifwer hēne thz in.

Såå kan man märkia hår aff ath men=
niſkiones ſalighet år the helgha trefallug=

hetz werck / fadhr̃n ſende wt ſonẽ til ath frál
ſa menniſkiona / ſonen ledh dödhen / och för
werffwadhe hẽne venſkap j ghen / men thñ
helghe ande beweker och ſkyndar henne thr̃
til ath hon faller in til Chriſtum / och inghñ
kan thz göra / icke heller kenna Chriſtum för
1.Cor.12. en herra / vtan j thñ helgha anda / anden är
rätta wårkmeſtarẽ ſom ſpelet driffwer j mẽ
niſkione / reformerar och förnyar hẽne huil
kit ſåå til gåår.

Når gudz oordh warda predicat för men
niſkiomen / giffwer gudh ſin anda / hwem
honõ teckis aff them ſom ooren höra / ath
the falla in til ooren / och ſåtia troo och lijt
til thm̃ / når the nw hafwa troona / thå haf
wa the Chriſtum medh alla hans tienſt och
förſkyllan / ſåå ath medh thm̃ warder öff=
wer ſeedt / j thet the brutit haffwa / och åra
anammath til gudz barn / och Chriſti brö=
Roma.8. dher / gudz arffwingar / och Chriſti medh=
arffwingar / ſåå ath aff gudz nådh / faller
hemmelrikit thm̃ til j arff / Når the nw ſåå
åra gudz barn och arffwingar worone / mo
ſte the föra itt ſåådana lifwerne / thr̃ the icke
förtörna fadheren medh / ath the icke miſta
arffwet thm̃ loffwat war / nw är thz men=

niſkione omögheligbit / för ſin wronga wi=
lia ſkul / ath hon ſåå liffwa kan aff ſin ee=
ghin kraft / ath hon jw icke förtörnar gudh /
och förbryter ſin arffwa deel / ſom hẽne war
til ſagt / ther före giffs henne thñ helghe an=
de ythr̃ligare medh troone / ath han ſkal boo
j henne låra och regera hẽne / och ſtrax han
kommer j menniſkiones hierta / begynnar
han til ath driffwa wt thñ onda vilian och
begiår / ſom thr̃ år til förenna och planterar
en nyan wilia / och ſåå ſom then oonde wil
ien ſom j hiertat war til förenne år rooten
then alla menniſkionas oonda gårningar
affkomma / Såå år twårt emoot / then go=
dhe wilien / ſom then helghe ande plantar
j menniſkiones hierta / rooten och vrſprun=
get / ther alla menniſkiones godha går=
ningar affkomma / och år thet icke mög=
heligbit ath menniſkian kan göra noghra
godha gårningar ſom gudhi åre täcka för
ån en ſåådana ny wilie och begierilſe å=
re förſt planterat j hiertat aff them helgha Matth. 7.
anda medh troona / ty itt oondt trå kan icke
båra godha fruct / och år icke mögheligbit
ath menniſkiones gårningar kunna wara
gudhi täcka medh mindre hon år förſt ſielff

täck huilkit thñ helgha andas werck är / thñ Christus förwerffwat haffwer them ſom troo på̊ honom.

När menniſkian är ſå̊ gudhi täck thå gör hon förſt godha gerningar och aldrigh förra / och ſå̊ſom troon är meer eller mindre til / ſå̊ bewijſas hon och meer eller mindre j godha gerningar / thz är / j thz gudh hẽne budhit haffwer / doch gifwes icke troon eller then helghe ande / allõ lika mykit / vtan hwariom och enom ſå̊ mykit gudhi täckes / mån ingom giffs ſå̊ mykit ath ſynden eller thñ ondſka ſom j menniſkione är plat vtſläckies / och ther före / å̊ huru godhe wij åra / och huru ſtora troo wij haffwe / moſte wij doch altijdh bekenna oſſ wara ſynda re ſom wij och j ſannĩgene årom / ſå̊ länge wij åre på̊ jordẽne / och behöffwe ſåva thz j Pater noſter ſtåår förlåt oſſ wåra ſkuld / ſom wij förlåte thñ oſſ ſkvlloghe åre / huilken bön alla chriſtna menniſkior moſte bidia / aldrich åra the ſå̊ heligha / mån ſå̊ mykit giffs aff thñ helga anda / hwariom och enom / ſom ſalugh ſkal warda / ath han ther medh kan ſtridha emoot then ondſkan ſom j honom är / och öffwerwĩna thñ / och

haffwa hẽne nidhr̃tryckta thr̃ fȯre år wort
liffwerne hår på jorden icke annat ån en
ſtridh ſom Job ſegher / j huilke ſtridh / then Job.7.
ſom tappar han fåår ewinnerlighen dȯdh /
thñ ſom vinner han vinner ewinnerlighit
lijff / och warder ſamma ondſka icke platt
vtſleckt fȯrre ån wij dȯȯ aff werldenne / ty
ſagde Dauid / Ay mich ath iach ſåå lenge Pſal.119.
ſkal boo hår på jordena / och ſancte Paual Phil.j.
ſagde / Jach begårar warda fȯrloſſat och
komma til Chriſtum / medh huilkom och an
drom flerom ſåådana ordom / the gåffwo
til kẽna ath the ååſtundadhe dȯȯ / och qwit
tas fråå thenne farligha ſtridhenne / j huilke
mõge tuſende hafwa ſåå ſtridt ath the haff
wa leghat vnder / och bliffwit fȯrtappadhe
doch år mårkiandes ath inghñ winner thẽ=
ne ſtridhen medh ſijn eeghen makt / vtan mz
hȯwitzmanßens makt och hielp / thz år mz
Chriſti hielp / huilken allõ ſtarkheet fȯrwerf=
wat haffwer / ſom troo på honom / fȯr thñ
ſkul ligger oſſ altijdh makt vpåå ath haff=
wa gudz ordh fȯr oſſ / hwilkit år andans
ſwård / och troona fȯr en ſkiȯldh / medh huil
kom ſom ſancte Paual ſegher ſamma ſtridh Ephe.6.
beſt genom gåå ß / och effthr̃ troon år beſyn

nerlighen gudz gåffwa / år oss altijdh nyttogt ath bidia gudh som apostlana giorde
Luce.17. ath han föröker oss troona / och förstörkier oss medh then helgha anda / ath wij måå winna then strijdhñ / och sedhan fåå then crona / thet år / thñ åra och glådhe som gudh haffwer them tilreedt / som årligha strijdt haffwa / och hår effthr̃ wilia wij nw tagha thñ deelen före om bönen.

Om bönen.

VIl then deelen om bönen år merkian des ath Christus Jesus wor frålsare och åtherlösare / rådde och förmanadhe / icke en tijdh / vtan offta / ath wij skulle bi-
Matth.7. dhia / och oss skulle warda giffwit / som e-
Lu.11. wangelisterne scriffwa / och badh ath wij
Mar.11. troo skulle / ty thz wij beddes skulle oss we-
Johã.16. dherfaras / och ath wij skulle sielffwe gåå tryggeligha fram för wor hẽmelska fadher / och bidhia honom j christi nampn / och wor bön skulle icke wara fååfeng effther thz fadheren elskar oss för christi skul / haffwer han och giffwit oss then tröösst och hopp / ath ther skal icke wara feel vpåå / thå wij bedhiom fadheren j hans nampn ath thet

ſkal iw warda oſſ giffwit / ther måå wij fulleligha fördåta oſſ vpåå.

Och ſååſom chriſtus hafwer oſſ budhit ath wij bidhia ſkole ſåå haffwer han och lårdt oſſ huru wij ſkulo wara ſickadhe / når wij wora bön bidhia ſkole / huad åår-
håffwor wij ſkole haffwa / ſeyandes / Når Matth.6.
tw vilt bidhia ſåå war icke ſom the ſkrymtare åre / ty the plågha ſtåå j förſamblingana / och gatu hörnen ath the ſkola warda ſeedda aff mẽniſkiomẽ / ſom han wille ſåya the göra thz påå roſn / ath mẽniſkionar ſkolo prijſa them för theras böner ſkul Sanner ligha ſeghr̃ iach idher (ſagde han) the haff wa theras lön / men thå tw bedhr̃ tina bön gack in j thin kammar / och ſlåå dörena til och bidh thin fadhr̃ ſom år j lönligh rwm / och thin fadher ſom ſeer j lönligh rwm ſkal wedhr̃gålla tich opẽbarligha / aff teſſo ordhe år klart til förſtåå / ath chriſtus vil wij vndflij ſkola / ſååfengeligha åro och roſn / j wåre böner / annars åra the icke taknẽmeligha för wår hẽmelſke fadhr̃ / ſagde och chriſtus / Tha j bidhien ſkolẽ j icke wara mång taloghe ſååſom heednĩgana / ty the meena / ath the ſkola warda hörde för theras mögа

oord ſkul / ther före ſkolen j icke wara thm̃ lijke / för ty idhr̃ fadher weet wål huad idhr̃ görs behooff för ån j bedhens aff honom.

Aff theſſe chriſti oordh haffwe wij klarligha vttryckt ath han vil icke wij ſkola bruka för mong fåånyttogh oordh j wåra böner / likerwijs ſom wij ſkulle ſåtia wor hem melſka fadhr̃ ſtickona j händer / och peka vpåå för honom huad han oſſ geffwa ſkulle / ſeyandes / giff mich thz och thz / j dagh / j morghon / öffwer morghon ꝛc. Och lägia thr̃ mong oord vpåå / ſåå ſom han icke ſielf viſte / huad oſſ behooff giordes / och når rette tijdh wore / thå han oſſ thz geffwa ſkulle Thr̃ före ſagde Chriſtus / når j bidhien ſkolen j icke wara ſåå ſom heednīgana / brukandes mong oord / för ty the meena ath the ſkola warda theſte båther hörde ath the hafwa mong oord / mån waren j icke thm̃ lijke j idhre böner / Jdher hẽmelſke fadhr̃ weet wål huad idhr̃ görs behooff / för ån j bidhien / ſom han wille ſåya / såther idhr̃ hemmelſka fadhr̃ icke ſåå före til pricka / huad han ſkal giffwa idhr̃ / han weet båſt ſielff huad idhr̃ behöffwes låthr̃ honom betẽma thr̃ medh.

Ther före lärde nw Chriſtus oſſ / ath wij

ſkulle haffwa fåå o:dh j wåre bönер / icke
mykit tiſla och taſla medh munnen / vtan
haffwa ena innogha bön j hiertat til gudh
ſåå ath hiertat och mũnen fölias ååth / ath
ther icke år annat j hiertat och annat j mun
nen / ſom the ſkrymtare gö:a ſom låta mun
nẽ gåå / och låtas wara gudheligha vtwår
tes fö:r menniſkiomen / mån hiertat år långt
j fråå / och om ſåådana bidhiare ſeghr̃ gud
genom Eſayam p:opheten / thetta folkit nal Eſa.29.
kas mich medh ſin mun / och hedh:ar mich
m̃z ſina låppar / men theras hierta år långt
j fråå mich / thr̃ fö:e når wij viliom bidhia
wår hẽmelſka fadhr̃ / ſkolom wij bidhia ho
nom innerligha / aff alt hiertat / och ſåå ſom
gudh öffwer gåår alla mẽniſki o:r / ſåå ſkal
och thn̄ bön / gudhi ſkee ſkal / innerlighare
wara / ån noghon the bön / ſom noghon mẽ
niſkio ſkee ſkal / och om bönẽ icke gåår aff
hiertat / år thet mera en fö:ſmådhilſe fö:r gu
dhi ån bön.

Såå ſkal man och weta / ath effther th̃z
mẽniſkian vpåå theſſe werldenne år ſtadd
j ſto:r farligheet / och hafwer tre gråſeligha
fiender fö:r handenne / dieffwlen / werldena
och ſin eghin begårilſe / huilka henne dagh=

ligha vilia dragha j fråå gudh / til ewinner
ligh̃ fördömelſe / år thz hennes ſtörſta tröſt
thz gudh hẽne loffwat haffwer ath thz hon
bedhes aff honõ ſkal henne warda giffwit
ſåå ath om hon bedhes hielp aff honõ emo
ot ſina fiender will han wara henne bijſton
digh ther måå hon förlåta ſich vpåå / och
will gudh / ath hon ſkal idherligha bidhia
och icke låta aff / vtan wara träghin j ſin
böön thet Chriſtus oſſ lärdt haffwer medh
nogher liknilſe ſom Lucas ſcrifwar ſåå ſåy
Lu.18. andes / En domare war j en ſtadh ſom icke
fruchtadhe gudh ey råddes heller för noghn̄
mẽniſkia / thr̄ war en ånkia j ſamma ſtadhn̄
och hon kom til honom och ſagde låth mich
ſkee rått aff min trettebrodhr̄ / men / en tijdh
lång ville han thz icke göra / ther effthr̄ ſag
de hã vidh ſich ſielff ån thå ath iach fruch
tar icke gudh / ey rådhes heller noghen men
niſkio / doch effther thet thenna ånkian gör
mich ſåå ſtoort omak / vill iach låta henne
ſkee rått / ath hon icke åther ſkal kõma och
ſtraffa mich / och ſagde chriſtus / hörer huad
thẽne orettfärdighe domarẽ ſeghr̄ / ſkulle nw
icke gudh låta ſina vtkoradhe ſkee rått / ſom
roopa natt och dagh til honom / ån thå han
dröghde medh them ? Jach ſegher idher ath

han låther them ſnart ſkee rått.

Aff thẽne liknelſen hafwe wij thz ath chri ſtus vil wij ſkole idkeligha bidhia / och wa ra trågna j wåra bönер natt och dagh / och oſſ ſkall warda giffwit / nw hörde wij til förẽna / ath Chriſtus vill icke hafwa mong oord vtan itt innerlighit hierta / thẽ före mo ſte wij här förſtåå medh thn bönn ſom wij idkeligha haffwa ſkola natt och dagh / thn bönn ſom är j hiertat / ty ath idkeligha bid= hia mz mũnen är oſſ icke möghelighit / icke vill heller Chriſtus mong oord / men thn bö önn ſom är j hiertat / och andan / kã wara id= keligh / å huad man gör / åthẽ eller dricker ſoffwer eller wakar / eller är vpåå ſitt arbe= te / ty ath een ſåådana bönn är iche ãnat ån en ååſtundan ſuckan och ånxlan / thẽ man tränktar effther noghot ſom han begårãdes är aff gudhi / beſynnerliga til hẽnes ſiels ſa ligher / och ena ſåådana tränktan kan man altijdh haffwa til gud åå huad mã gör ſåå ſom en ſom ſitter j fångilſe / å huad han gör ſoffwãdes eller wakãdes / ååſtũdar han al tijdt och tränktar ther effthẽ ath han motte warda löös och iw hårdare hãs fengilſe är iw ſtörre tränktã haffwer han til ath wara löös / åſtũda nu noghot af gudi medh ſåå=

dana tråncktan / år thñ böön som Christus will wij skole idkeligha haffwa / och såå=dana böön haffde Paulus altijdh (som han offta scriffwar j sina epistler) til gudh för thm̃ han predicadhe före / ath gudh ville giffwa thm̃ sina nådh / och kan thenne bö=nen såå skeer j hiertat wara the bönena för utan / som skeer medh munnen / men then böön medh munnen skeer / kan icke wara thẽne bönena förutan / om hon annars skal wara gudhi tacknemlig / ty ath når munnẽ bidhr̃ / och hiertat år borta ãnerstadz / år thz ey annat ån skrymterij och försmådhilse för gudhi thr̃ före moste munnen och hiertat fö lias ååt.

Och vpåå thz ath såå skulle kunna skee haffwer Christus lårdt oss ena böön / ther fåå ordh åra vthinnan och diwp sinne / giff wãdes oss til kẽna / thet wara wår hẽmels=ka fadhers vilia / ath bönen skal iw gåå aff hiertat / mån vpåå thz ath hiertat icke skul=le warda förhindrat thr̃ aff / ath tankẽ skul=le giffwa akt vpåå huru orden skulle war=da framfördt / thr̃ före satte och Christus oss fåå ordh före huilkẽ såå lydhandes åre som wij nw fåå höra.

Fadher wår tw som

åst j himblom / helighat warde titt nampn / Tilkõme titt rijke / Skee thin vilie ſåå påå jordenne ſom j hemmelen / wort dagligha brödh giff oſſ j dagh / och förlååt oſſ wora ſkuldh ſåå ſom wij och förlåtom them oſſ ſkyldoghe åre / Och inleedh oſſ icke j freſtil= ſe vtan fråls oſſ aff ondo Amen.

I Theſſe böön haffwer Chriſtus icke aleena lårdt oſſ huad wij bidhia ſko= le / vtan och iemwel huad wij förſt ſökia ſko le medh wåre böön / och ån thå ath thenne böön hafwer diupare ſinne / ån noghon mẽ niſkia til fulla vttryckia kã / wilia wij doch lekawål gifwa hår en lithñ förclaring vpåå för the eenfåldighe ſom icke åre ſielffwe ſåå ſkarpſinnadhe ath the begripa kũne / huad j theſſe fåå oord beſlutit år / och åre hår siw böner ſom Chriſtus oſſ lårdt hafwer huar efther andro / j huilkom han medh ganſka fåå oord / diwp ſinne begripit haffwer ſom wij nw fåå höra.

Fadher wår ſom äſt

j himblom.

G

Aff theſſo oorden låre wij hoo thñ år wij bedia ſkole thz år wor fadhr̃ / huil kit oſſ ganſka tröſtelighit år / ath wij gåå icke fram före noghon hardan och ſtrångã domare / och bidhiom nådh och miſſkund aff / thñ thr̃ alt wil ſtrengeligha nåffza ſom illa görs / vtan wij gåå fram och bidhiom wår kåra fadher then ther altijdt år benåghen till ath göra miſſkund medh ſin barn ſom bidhia honom och falla till fögho / å huru illa the haffwa förſeedt ſich och förtörnat honom huilkit oſſ ganſka hughnelig hit år / och låther gudh hår vthinnan bemärkia ſina obegripeligha barmhertogheet / ath han ſom inghen ſynd lijdha måå / vtan haffwer all ſynd ſtrångeligha förbudhit / vill doch wårdoghas till ath heeta theras fadher / ſom fulle åre medh ſynd / bewij ſa them alt gott / och tagha theras ſynder j fråå thñ / aff huilkit wij jw måå trygheligha gåå fram för honõ / och bidhia huad oſſ görs behooff / thet år wor fadher wij gåå til / han ſönyer oſſ inthet thet oſſ görs behooff / och år han och mektogh noogh til ath giffwa oſſ thet / ty han år j hemmelen

och år en herre öffwer hemmel och jordh / och år thetta meningen j theſſa förſcriffna ordh / ſom Chriſtus ville låra oſſ ſeya.

O alzmektughe gudh tw ſom aff thin obegripeligha godheet för thin eenda ſons jeſu Chriſti förſkyllan ſkyl / ville vårdoghas til ath wara wår fadher / wij ſom fulle åre medh ſynd ther tw på rettwiſones wåghna wål motte haffwa låtit oſſ få ewinnerligheŋ dödh och pijno ſom wij förtiånt haffde / och warit oſſ för en ſtrång domare / ville tw likawål aff thina ſtora barmhertugheet / heller bewijſa oſſ thina goodheet / then wij icke förſkyllat haffde / och ſå wara oſſ för en fadher / ån ath tw ſkulle effthr̃ thin rettwijſa haffwa bewijſat oſſ thina wredhe then wij förtiånt haffde /

Så goodh haffwer tw thå warit / o wår hemmelſke fadher / ath tw haffwer ſeedt oſſ wer medh oſſ / loffwat och giffwit oſſ oſeyeligha mykit got och haffwer genom thin ålſkeligha ſon jeſũ Chriſtũ wor kåra brodhr̃ budhit oſſ ath wij ſkole tryggeligha gå frã för tich / och bedhas thet oſſ görs behooff /

och thet ſkal warda oſſ giffwit / Såå kå=
ra fadher vpåå ſåådana thins ſons tilſeyel
ſe förlåte wij oſſ / och komma nw fram för
tich / icke medh noghot thz wij effther wort
eeghit ſinne ſielffwe ſaman ſatt haffwe / v=
tan medh thet ſom han oſſ lårdt haffwer /
huilkit (wij inthet twiffle) tich behaghe=
lighit år ther före ſeye wij / o fadhr̃ wår tw
ſom åſt j hymblomẽ tånk vpåå oſſ thin å=
lende barn / tw ſom fadhr̃en år / åſt j him=
blomen ther all fredh och rooligheet år / thr̃
all glådhi och frögd år ther wort råtta få=
dhr̃nes land år / och wij thin fatigha barn /
åra hår påå jordẽne / ther all ofredh och bul
ler år / thr̃ all ſorgh och bedröffwilſe år / thr̃
wij åre främande och ålende / wij gåå fram
tryggeligha före tich bekennendes tich för
wor fadhr̃ / och ſååſom tw ville wara wor
fadhr̃ / kr̃ne wij och oſſ hwar annan för bö
dher / bidhiandes hwar medh annan ſåå
ſeyandes.

¶ Then förſta bönen.

Helighat warde titt

nampn

Meningen år thenna.

O Tw alzmektoghaſte ewighe gudh / kåre fadher / titt hiligha benedyedhe nampn warder påå theſſo arma och vſla werldenne ſåå margfålleligha wanhedrat och förſmådhat / thz ſom boorde haffwa alla ſtörſta åro och prijs / thz warder j mong otaligh ſtycke miſbrukat tich til alla ſtörſta håån och ſpott / Ssåå och kåre fadhr̃ år thz titt helgha nampn en ſtoor wanhedher ath wij ſom tw haffwer aff thina ſtoora barm hertugheet taghit til thin barn / föra icke ſåå dana liffwerne ſom oſſ boorde / ty thz år fadhr̃en en ſkam ath barneth ſteller ſich illa.

Therföre o wor alre ålſkeligaſte hẽmelſke fadher giff oſſ thin fatigha och ålende barn / thina nådh ath wij motte heligha åra och prijſſa titt nampn / ath wij motte föra itt ſåådana liffwerne / ath titt nampn worde loffwat och prijſat ther aff / ath tw ſom åſt en godhr̃ fadher haffde och goodh och twktigh barn.

Giff thina nådh thr̃ til / ath all the ſtycke ther titt helgha nampn warder mißbrukat vthinnan motte affkõma / ſåå ſom år troldoom falſck ſignilſe vidſkepelſe leffian / wantroo / kätterij / falſk lärdoom / ſkrymterij

wnder titt helga nampn / höghfård / fåfen geligha eedher och annor ſåådana ſtycke thẽ titt nampn år j mißbrukan.

Giff thina nådh thẽ til ath wij j alla wo ra nödh inghen annan ååkallan haffwe vtan vpåå titt helgha nampn / och ath wij jw icke thz förgåte å huad oſſ wedherfars.

Giff nådh ther till ath wij ſåådana ååt håffwer haffwa måghom ath andre ſom them ſee mågha förbåtra ſich ther aff / och ath icke wort nampn / vtan titt nampn war der ther prijſat före.

Giff nådh ath inghñ warder förarghat eller förwårrat aff wort ſkröpeligha liff= werne.

Giff thina nådh ath wij jw altijdt åra och prijſa titt nampn j alla wåra tankar oord och gerningar och ath wij inthet thet ting begåre ſom tich kunde wara till wan= heedher.

Och wnder thenna bönena beſlutes alla böner och pſalmer thẽ man loffwar / årar / prijſar / ſiunger och tackar gudh vthinnan.

¶ Then andra bönen.

Tilkomme titt rijke.

Meningen år thenne.

Thetta ålende lifwårnet wij hår haff
we år ſyndafult och ondt / j hwilka
dieffwlen ſom thz haffwer ååſtadh kõmet /
år en herre och capitener / thr fõre kallas hã Johã.14.
och thñne werldennes fõrſte / och ſåådana
ſom fõrſtẽ år ſåådana år och regemẽtit och
rijkit / men titt rijke (kåre fadhr) år fult mz
råttferdigheet och goodheet ther Chriſtus
thin kåre ſon / år en herre och capitener õff=
wer / ſåå lååt nw dieffwlẽs rijke gåå j fråå
oſſ / och lååt titt helga rijke och regement
komma til oſſ j ghen.

Giff oſſ ena ſtadigha och råtta troo till
Chriſtũ / itt ſtarkt hopp til thin ſtoor a barm
hertogheet / emoot alla wåra ſynder / och en
råtten kårlech til tich och alla menniſkior /
och fõrwara oſſ j fråå twiffuelachtigheet
och wanhopp.

Hielp oſſ j fråå okuſckheet j tankar oord
och gernĩgar / och j fråå twedråkt / haat / nijt
kijff / affwnd / ilwilia / wredhe hõgfård / õff
werflõdigheet / girigheet / och annor ſååda=
na ſtycke ſom dieffwlens regemẽt til hõrer /
och giff oſſ kuſcheet j tankar oord och ger=
ningar / och ſåmio och kårlech / õdhmiwk=
heet / och andra ſåådana dygder / ſom titt re
gement til hõrer.

Hielp oss ath når titt helga regement år begynt j oss ath thz måå dagligha förmeeras och icke förminskas och warda fulkomnat/och ath wij icke falla thr̃ aff vtan bliff we faste stondandes/ och effther thz thetta lifwårnet år fult medh farligheet/såå hielp oss ther j fråå.

Giff oss nådh til ath warda thesse werldennes fiender/och ååstunda thz ewinnerligha liffwet/hielp oss ath wij icke rådhes/ vtan begåra heller thẽna timeligha dödhñ vpaa thz ath thz ewigha liffwet måå warda fulkomnat j oss.

Wnder thenna bönena beslutas all stycke j scrifftene ther man begierer nådh och dygdh aff gudhi.

¶ Then tridhie bönen.

Skee thin vilie såå påå

jordenne som j hemmelen

Meningen år thenna.

VOr wilie år för syndennes skul såå oond wordhñ/ath han inteth begåra kã vtan thz som ondt år och emoot gudz vilia / men thin vilia (kåre hemmelske fadher) år osåyeligha goodh och kan icke an

nat begiera vtan thz sõ gott och rettferdogt
år / Såå förbarma tich nw öffwer oss / och
låår oss skee effther thin vilia / och icke eff=
ther wår giff oss itt gott tolamodh / ath wij
lidha kũne thet war vilie warder til ryggia
driffwen.

Giff oss nådh til ath toleligha lidha för=
tal / bãnor / öfwerwold / orår / och annat såå
dana / ath wij icke hãmpnes eller förtörnes
ther öffwer / vtan bidhie för thm oss hata /
och göra thm gott som oss göra oondt / thy
thet år oss sielffwom nyttigt thz the oss gö=
ra / effther wor vilie warder giorder om in=

Giff oss nådh thr til ath wij kũ= (tith.
na gladheligha lidha siwkdoom / motegång
fatigdoom / och annat sååådane / och ath wij
icke säye thz komma aff dieffwlen och oon=
da menniskior / vtan ath thet vidhrfars oss
alt effther thin helga vilia / thr tw will wij
skole dragha korset / och förhrdra wor eghin
vilia medh som oonder år.

Giff oss nådh / ath wij gladheligha döö
når thin vilie til kråffwir / ath wij icke åre
tich olydhuge / och bruka al wor ledhamoot
effthr thin vilia / förwara wora tunga fråå
bakdantan / och all wor ledhamoot j fråå

G v

thet ſom år emoot thin vilia.

Lår oſſ (kåre fadhr̃) thz grundeligha be ſinna ath inghen kan göra oſſ noghot ondt / medh mindre han gör ſich ſielff ther vthinnan mykit meera ſkadha för tit anſichte ån oſſ / ath wij måå ſåå meera vpwäckias til barmhårtigheet öfwer honõ ån til wredhe.

Giff oſſ nådhe ath wij icke glädhies thr̃ aff ath wore owener gåår illa vtan ynka oſſ ofwer thm̃ / och ath wij icke frögdas thr̃ aff ath thz gåår effthr̃ war wronga wilia

Wnder thẽna bönena beſlutas alla the bö ner och Pſalmer ſom åra emoot ſyndena / och ther man bedher för ſina fiender.

¶ Then fierde bönen.

wort dagligha brödh

giff oſſ j dagh.

Meningen år thenne.

Thet brödhit år wor kåre herre Jeſus Chriſtus ſom ſpijſar och tröſter ſielena / thr̃ före o tw hemmelſke fadhr̃ giff thina nådh thr̃ til ath Chriſti liffwerne / oord gårningar och pina / warda predicat för oſſ och heela werldenne / och hielp oſſ ath wij haffwe honom och hans oord / och gårningar för itt exempel och effterliknilſe / j alt

wort liffwerne.

Giff oss nådh thr̃ til ath wij j wor mote gång / måå warda ſtyrkte j hans pino och wedhr̃mödho / öffwerwinna wor dödh mz hans dödh.

Giff nådh ath alle predicare måå nytte ligha och gagneligha predica Chriſti oord och gärningar / j heela werldenne / och ath alle the ſom predikan höra måå lära rätt kr̃ na Chriſtum / och båtra ſich ther aff.

Förbarma tich öffwer thm̃ ſom thr̃ till ſkickadhe åre ath the oss rätta wåghñ lära ſkola / vplys thm̃ medh thñ helgha anda / ath the måå giffwa oss en rätt lärdoom fö re / och wara wora rätta wåghwiſare medh oord och gerningar / och lätt all falſk lärdo om bortkaſtas aff thine helghe förſambling och hielp ther till ath the ſom åre ſwaghe j troone icke förarghas eller förwärras aff theras oonda exẽpel och liffwerne om the

Giff nådh ath wij måå (illa liffua. (oss til ſaligheet) vndfåå Chriſti helga le= kamẽ och blood / och ſũma ſũmarũ / giff oss wort dagliga bröd til liff och ſiel / och ath chriſtus blifwer ewĩnerligha j oss / och wij j honom / ath wij ſåå rätzligha måå heeta och wara chriſtna.

Wnder thenna bönena beslutas alla böner och psalmer j huilka man bedher / för sina förmån och ath all falsk lårdoom motte aff komma.

¶ Then femte bönen.

Och förlååt oss wora skuldh såå som och wij förlååtom them oss skyldoghe åra.

Thenne bönen holler thz inne ath wij skole först haffwa förlååtit thm̃ som oss haffwa brutit emoot / och sedhan skola wij begåra ath oss skal förlååtas / thet wij haffwa sielffwa brutit gudhi emoot / annars år thz oss een farlighen böön / och ath wij skolom kunna förlååta enom androm sin brot / bidhie wij j then tridhie bönen / Såå bidhie wij nw kåre fadhr̃ / ath tw ville see öffwer medh oss / j thz wij haffwe brutit tich emoot / giff oss nw och påå wort yter sta / itt fridhsampt och rooleghit samwet / ath wij icke warde för wore synder skuld för skråkte för thin strånge doom / och falle såå j wãhopp / gack icke til råtta medh oss / wij begåra naadhena och icke råtten / gör båtre emoot oss ån wij förtiånt haffwe / giff gott

för oondt som tw hafwer budhit oss ath gö
ra / låät oss glädhias åät thin doom och icke
förfåras.

Lår oss (kåra fadhr̃) ath wij icke förlåäte
oss vpåå wora gårningar eller förtienst / v=
tan alleenast vpåå thin stoora barmhårtog
heet / låät oss icke falla j wanhopp för wora
grofwa synder skul / vtan giff oss nådh ath
wij kũne förlåäta oss vpåå thina miſskund
som oſåyeliga större år ån alla wora synder

Hielp alla menniſkior som åre j angst /
sorg och ånxlan / för sina synder skul / beſyn
nerligha / then N och then N låät thm̃ icke
falla j wanhopp.

O kåre hemmelſke fadher ſtilla wor gråſe
ligha fiende dieffwlen bådhe nw och j wort
ytherſta / ty han råknar altijdt wora synder
grofware och större ån the åre / och bakdan
tar och beklaghar oss altijdt / döm oss icke
efther hans klaghemåål / icke heller efthr̃
wort ſkröpeligha ſammwet / hör icke vpåå
dieffwlens bakdantan thr̃ han förtalar oss
för tich / ſååſom wij icke heller vilie höra thr̃
vpåå ath wor näſte warder förtalat.

Wnder teſſe bönene beſlutas alla böner
och pſalmer / ther man bedhes ſynderne för

låtilſe medh / och kallar vpåå gudz barmhertugheet medh.

¶ Then ſiette bönen.

Och inleedh oſſ icke j freſtilſe.

Meningen år thenne.

HRestilſe haffwom wij aff woꝛ eghñ begårelſe / dieffwlen och werldenne.

Såå kåre fadhr̃ giff oß nådh til ath wnder twinga woꝛ eghin begåre / lååt oß icke warda öffwerwunna / aff okuſkheet / fråå ſzerij / drinkerij / och andra luſtar ther woꝛ likamen år beneghñ til.

Hielp oß ath öffwerwinna alla anfåktingar ſom wij fåå aff werldẽne / godz och åghodelar / werdzligh roſn och prijß / werdzligh motegång / wronga menniſkioꝛs öffwerwold och annat ſåådana.

Förwara oß ath wij icke öffwer winnas aff dieffwlens eggilſe och inſkiutilſe / ſom år höghfård / åwnd ilwilie och annat ſåå-

Hielp oß ſtåå emoot all freſtilſe (dana. och anfåktigar ſom oß wilia dragha j ena motte eller andra j fråå thet tw oß budhit

Förwara alla thm̃ ſom ån (haffwer. ſtåå emoot freſtilſan / ath the icke falla / och

reeß thm̃ vpp j ghen ſom falne åre / ath the måå och blifwa ſtåndãde emoot freſtilſen.

Giff oß nådh ath wij ſom åre hår vpåå theſſa ſnödha werldẽne ſtadde / j bland ſåå mõga hådzſka fiender / icke warda öffwer wnne vtan måå manneligha ſtridha emoot wor eghin begår / werldenna och dieffwlen / och ſåå then ewigha krona tiw oß loffwat haffwer.

¶ Then ſiunde bönen.

Utan fräls oſſ aff oondo.

Meningen år thenna.

O Wor kåra hẽmelſka fadher låår oß icke warda inledda j freſtilſe / och oſſ werwinnas / vtan hielp oß at wij thm̃ öſſ werwĩna måghõ / tagh j fråå oß alt ondt / andelighit och wårlzlighit ſom oß kan wara ſkadelighit til lijff eller til ſiel.

Förwara oß för helwitis pino / för eeld och watn / för peſtilentier / och andra ſwåå ra plåågher / för hunger och törſt / och annat ſåådana / doch leka wål ſåå ath thin hel ghe vilie haffwe jw ſin framgång / och ath titt nampn måå warda årat och prijſat.

Amen.

Aff teſſe bööñ låre wij huad och hurule-
dhis wij bidhia ſkole woꝛ hẽmelſka fadhr̃ /
och åra hår all the ſtycke inne beſlutat ſom
oſſ kã göꝛas behooff / bådhe til lijff och ſiål
och thenne bönen år itt rått efftherlikniſe /
och efftherſyn / thr̃ wij alla woꝛa böner ſko
la lagha efftther ſåå ath the bööñ / ſom icke
beſlutas j noghot aff the ſtycke ſom hår åre
begripen / år wiſſeligha icke tacknåmeligh̃
föꝛ woꝛom hẽmelſka fadhr̃ / föꝛ ty han haff
wer giffwit oſſ j befalning ath wij ſkole
giffwa akt vpåå huad hans ålſkeligha ſon
Matth.17 jeſus Chriſtus waar heꝛe hafwer oſſ lårdt
och föꝛeſagt / honom ſkola wij höꝛa / nw ſee
wij hår klarligha / ath the ſtycke hår åre vt-
tryckt åre ſåå oꝛdinerat / laghat och ſkickat /
ath thz år föꝛſt ſatt j bönen / ſom gudhi påå
röꝛer / ath wij bidhia ath han ſkal föꝛſt öff
wer all ting warda årat loffwat och prijſſat
och ſidhan thz oſſ påå röꝛer / Såå bidhiom
wij nw föꝛſt / ath hans nampn ſkal warda
helighat / loffwat och prijſſat / ther nåſt ath
hans rijke och regemẽt / ther han år en heꝛ-
re vthinnan / ſkal til kũma / och ath hans vi
lie ſkal ſkee och icke war / Thetta år honom
til åra och prijs / Sidhan bidhiom wij thet

oss år nyttelighit och gagnlighit / Som
år ath han ville gifwa oß vort daghelighit
brödh / och ath han ville förlååta oß wora
synder / och icke inledha oß j frestilse / vtan
frelsa oß aff oondo / ther före skole alla wo
ra böner såå wara laghadha / ath thr̃ war
der först sökt effthr̃ gudz åra och prijß / och
ath alt thz wij begiere oß til godho / skal wa
ra bidhit medh såådana beskeedt och wil=
kor / ath om thz kan wara honõ til loff och
åra thå skal han oß thz giffwa och annars
Och år merkiande / ath når wij (icke.
viliom bidhia wora böön / skole wij först
wara förtånkte huad wij aff worom hem=
melska fadhr̃ bedhas och begåra welie / ath
wij icke kõma fram före honom / och wete
icke sielffwe huad wij bidhie om / thr̃ före
moste wij grant betånkia hwad nöödh oß
driffwer thr̃ til / ath wij skole kõma til ho=
nom och bedhas hielp / och skole wij först
beklagha wora nöödh för honom / huad oß
påå gåår wedh thetta settet eller annat såå
dana / O kåre hemmelske fadher / Jach år
ganska mykit bekỹbradhr̃ medh höghferd /
ogönst / otologheet / och mykit annat såå=
dana / thet mich daghligha dragher j fråå
H

tich / ſom år mines ſiels ſaligheet / och till ewinnerlighen dödh / thz mich år itt gråſelighit ting vpåå tänkia / och weet iach inghen / thñ iach ſåådana nödh kan före kla gha / vtan tich alleena min kåre fadhr̃ / ty ath inghen år thñ mich hielpa kan vtan tw alleena.

Thå wij nw ſåå haffwe klaghat huad nödh oß gåår vpåå / eller och wor näſte ſom wij vilie bidhia före / moſte wij läggia en grundwal före / ther wij fundera wora bön vpåå och holle oß vidh / thet år gudz oordh / ther han haffwer oß budhit ath wij
Matth. 7. ſkole bidhia och oß ſkal warda gifwit / wij ſkole ſökia och warda finnandes / wij ſkole klappa / och thet ſkal låtas vpp för oß vpåå ſåådana gudz oordh och lyſſte ſkole wij ſtadfäſta wora bön vidh thetta ſettet.

O kåre hẽmelſke fadhr̃ iach klaghar mina nödh för tich / och bidher tich / ath tw hielp mich / iach kömer icke aff min eghin dierffheet fram för tich / iach kömer effthr̃ titt eghit bodh och beffalning / thr̃ tw ſielff genom thin elſkeligha ſon Jeſum Chriſtũ wt loffwat haffwer / ath then ther bedhes honom ſkal warda giffwit / Påå the oor-

dhen haffwer iach förtröstat mich / och är nw kommen fram för tich / ther före kåre fa dhr tånk vpåå tit löffte / iach ropar til tich och bedhr / hielp nw hår tränger nödhn til see icke vpåå mina owerdigheet och synder vtan vpåå thina stora mißkund och löfte / och huru tw haffwer sielff kräffiandes aff thin eghin godheet förplicktat tich ther til / ath tw vill thet geffwa / ther tw warder bedhin om / see / nw ligger iach / titt arma creatwr / för thina föther / och bedhis hielp / hielp nw kåra fadhr hielp.

Och når som wij haffwom såå stadfåst wora böön vpåå gudz löffte och tilseyelse / skole wij och haffwa ena stadogha troo til gudh / ath han jw låther oß fåå thz wij begåre / ty han haffwer sielff förplichtat sich thr til / Aff huilkit mã wål besinna kan / ath thz gud giffwer oß / thz giffwer han icke för wora förskyllan skul / eller thr före ath wij åre tåss wärdighe ath han skal höra wora böön / vtã aff sin godheet / för sitt eghit löfte skul / och thr aff / ath hã hafwer förplichtat sich thr til mz huilkin förplichtilse / hã oß vp wäckier til ath bedhia / giffwãdes oß til kenna / huilkin stoor omsorg / han hafwer för oß

ath han ſom ſkulle warda aff wora böner vpwäkter til miſßkund / han haffwer medh ſin förpliktilſe vpwäckt oß till ath bidhia / Ssåå ath han är förra redho ſom giffwa wil / än thñ ſom bedhia wil.

Ther före tala the oförnufftelighа / ſom ſåå ſäya / Jach är full medh ſynd och är owärdogh ath bedhia honom ꝛc / och läthr̃ ſåå wara obidhit / thz owijſſligha giordt är ty ath gudh hörer icke wora böön / för thñ ſkul ath wij äre täſſ wärdighe å huru gode wij wara k̃ñe / vtan för ſin goodheetz ſkul och ther aff ath han haffwer aff ſin frij vilia / förplichtat ſich ther till / ther ſkole wij fulleligha förläåta oß til / och icke påå wora eghna wärdogheet eller goodheet.

Och när wij rätt bidhia wilia ſkole wij thet bek̃na ath wij äre ſielffwe owärdighe til ath förwärffwa medh wora böön / thet wij bedhia om / thr̃ före kunne wij icke heller förläåta oß thr̃ vpåå / mån vpåå gudz barmhertigheet och förplichtelſe ſkole wij förlata oß / å huru godhe eller oonde wij ſielffwe wara k̃ñe / Ja när wij rätzligha bek̃na oß wara owärdigha ath bidhia gudh thå äre wij bäſt bequämelighe til ath bidhia

ty then ſich nidher trycker han warder op- Lu.18.
högher / ſåå ſkal nw ingen för thñ ſkul
låta wara obidhit / ath han är ſielff owär-
digh / vtan tåſte owärdighare han är tåſte
bätre görs honom behooff ath bidhia / och
han ſkal bekenna ſina ſkröpligheet / och för
tröſta ſich vpåå gudz goodheet och löfte thñ
aff bliffwer han bönhörd / haffwe thñ ena
fulla troo til.

Såå ſkole wij och ſom före ſaght är haf
wa ååſtundan och tränktan efftther thz wij
begiere / ty ath vtan ſåå ſkeer kan bönē icke
wara ſåå innerligen ſom hon ſkulle aff
hiertat / för ty thet wij ringa aktom thñ be-
dhia wij om ſåå ſom wij thz aktom til / thñ
före moſte wij medh ſuckan och ånrlan åå
ſtunda thet wij bidhiom om / annars är bö
nen icke innerligen och gåår icke aff hier
tat / gåår hon icke aff hiertat thå är hon in
thet nyttogh.

Och ſkole wij j alla wora böner / ſåtia
gudz wilia för wor wilia / ſåå ath wij jw
giffwe thz honom j ſkön / ty han weet båſt
huad oß nyttogt är och om ſåå är ath wij
icke fåå thet wij bedhie om / är itt tekn ath
wij icke haffwe bidhit efftther hans vilia /

Plåghar och gudh offta förhala och för=
dröya medh thet wij bedhes / vpåå thz han
vill försökia wora troo / och huad tröst wij
sätie til honom och rammar thr̄ medh wort
betzta yterlighare än wij noghontijdt sielff=
we besinna kunne / ther före skole wij wara
idhkelighe och trägne j wara böner / inteth
twifflandes / ath thet oß är nyttelighit war
der han oß jw giffwandes / och ath wij för
lååtom oß ther fulleligha til / ty han är tro=
fast och holler thet han haffwer loffwat.

En gudheligh ååtanke

om förberörda böön fadhr̃ war / huru hwar och en chriſtroghn̄ ſiål måå beklagha ſin nöödh för ſin hr̃ melſka fadhr̃ / och huad ſwar han måå geff wa hr̃ne j ghen påå ſin kla= ghemåål.

Siålen beklaghar ſich.

O Fadher tw ſom åſt j himblomr̃ / wij thin fatigha barn / åre ſkilde j fråå tich / åre ålende hår vpåå theſſe vſla werl dr̃ne / o huru mykit oß ſkil ååt tw åſt j alla ſtörſta glådhi / och wij thin fatigha barn / åra hår j alla ſtörſta ſorgh och bedröffwil= ſe / huru ſkole wij thå noghon tijdh kunna komma til wort fådhrnes rijke.

Gudh ſwarar ther til.

Sonr̃ hedhrar fadhrn och tiånarr̃ ſin her ra / år iach nw fadhr̃ / hwareſt år thå min hedher / och år iach herren / hwareſt år thå min rådzl? efthr̃ thz mit helga nãpn förſmå dhes dagliga aff idhr̃ och för idhra ſkul.

Siålen medh thñ fórsta bönen.

O kåre fadher/ty wår / thet år ſåå ſant ſom tw ſeghr̃ / wij bekenne wår ſkul/mån wårdoghas tw til ath wara oß en warkun ſammer och nådheligheñ fadhr̃/och råkna inteth medh oß/vtan giff nådh thr̃ til/ath wij måå ſåå leffwa / ath titt nampn warder heligħat loffwat och prijſat j oß / och fór wora ſkul aff allom/når the ſee oß fóra itt årligħit liffwerne/låår oß inteth tånkia tala eller göra vtan thet tich år till åra och prijß/ath wij jw alt ſökia effthr̃ thin åra/ och icke wora / giff oß then nådh / ath wij kũne haffwa tich kår / rådhas tich/ och gö ra tich thñ wördning ſom godh barn bór gö ra theras fadhr̃.

Gudh ſegher.

Gene.8. Huru kan mitt nampn warda heligħat j idhr̃/effthr̃ thz j åren beneghne och tilböye ligħe til alt ondt/och idhr̃t hierta år j ſyn= dennes häktilſe? beller huru kunne j ſiunga

Pſal.136. min loffſång j ſåådana frámande land?

Siålen medh then andra bönen.

Thet år ſant kåre fadhr̃ / wij finne ther ſielffwe röön vpåå ath all wår ledhamo= ot åre tilböyeligħen til thet ondt år och ath

wår eghin begårelſe / werlden och dieffwlen vilia alt fördmykit regera j oß / och driff wa thina åra och titt helga nampn thẽ wt / thet bekenne wij / ther före bidhie wij tich / hielp oß wt aff thetta ålende liffwernet / lååt titt rijke och regement kõma / ſom driff wer wt ſyndena / och gör oß godha / ath tw motte ſedhan allena regera oß / och wij mot te wara titt rijke / tich lydhoghe aff alla wo ra kraffter.

Gudh ſegher.

Mit ſått år ſåå ath thñ iach vill hielpa / honom förderffwar iach / och then iach vil göra lyffaktogh / goodh och råttferdogh ho nom dödhar iach / iach låter honom förakttas / och warda om inthet / mån ſåådana viliẽ j icke lijdha / huru ſkal iach tha hielpa idhẽ? huad ſkal iach meera göra ååt idhẽ?

Siålen medh then tridhie bönen.

Thet tycker oß illa wara kåre fadhẽ / ath wij ſåådana thina lårdomar / icke beſinna eller lijdha kunne / giff oß för thñ ſkul nådh ther til ath wij kunne låta thin helga vilia ſkee j oß / See icke thẽ före / ath thz vil wara oß pijnlighit och ſwåårt ath lijdha / gör tw effther thin vilia / näffza och ſtraffa /

hug och brån / som tich synes / tw åst wor kå re fadhr̄ / lååt oß thin fatigha barn / icke såå leffwa j sielffzwold effther wort sinne / ath wij förtörne tich / och förbryte thñ arffdeel / tw oß loffwat haffwer / wij wete ath wor vilie år altijdh ond / och thin vilie kan icke annars wara vtan altijdh good / ther före lååt jw thin vilia skee.

Gudh segher.

Thet år wål förra skeedt / ath mõge haff wa ålskat mich medh munnen / men theras hierta hafwer warit longt j fråå mich / och når iach hafwer warit medh thm̄ til wår ka / och haffwer vilit giordt thm̄ båtre / haff wa the wåndt til ryggia j ghñ / och gååt til baka / som scriffwit staar / Conuersi sunt in
Psal. 77. die belli / Jach haffwer vilit komma them påå en goodh wågh / men the haffwa giff= wit sich åther till syndena j ghen / mich til stoor oåra och wanheedher.

Siålen medh then fiårde bönen.

1. Reg. 2. Ach thet år sant fadher / Jnghen aff sin eghin makt år såå stark ath han lijdha kan thina nåffzt och straff / mz mindre tw giff= wer honom sielff maktena thr̄ til / Thr̄ före kåre fadhr̄ / tagh til ath bedrifwa thin vilia

medh oß / ath wij kũne warda titt rijke / tich til loff åre och prijß / och förstärk och wedherqueek oß medh thin helga oordh / giff oß wort daghligh̃it brödh / giff oß Jesum Christũ / thin kära son j waart hierta / han år thz hẽmelska brödhet / som wij fåå makt och styrkelse aff / ath wij måå sedhan kunna lijdha / ath thin vilie fåår framgong / och wor vilie warder giorder til inthet / giff oß och heela christẽhetene the predikare som thet helga euangelium rätt lära och förkynna kunne medh oordh och gårningar.

Gudh segher.

Thet år icke gott ath man kastar helgedomar / och thz brödh barnen til hörer för hundanar / j synden daghligha dags / och om iach ån låte mykit predika för idher / göre j lekawål inteth ther effther / vtan förakten min oordh.

Siålen medh then femte bönen.

Ach kåre fadhr̃ förbarma tich ofwer oß och förwegra oß icke för thñ skul wort bröd mån thet wij icke göra effther thin helgha oord / tycker oß illa wara / och bidhie ath tw ville hafwa tolamood mz oß arma syndare thin fatiga barn / och förlååta oß wora skul

och gack jw icke till rätta medh oß / vtan tänk vpåå / ath tw haffwer vthloffwat / ath thñ som förlååthr̄ sinõ nåsta sina skull medh honõ vill tw och offuersee / j thz han tich skyllogh år / vpåå thesse thin oord för lååte wij oß ath tw förlååter oß wor brot.

Gudh segher.

Offta förlååter iach idher / idher brot / och fördragher medh idher / mån j haffwe ena ganska ringa troo / j kunne icke waka en lithen tijdh medh mich / vtan fallẽ strax j bekymber och mistroo.

Matth.26

Siålen medh then siette bönen.

Swaghe och skröpelighe åre wij kåre fadher / och försökilsen åre starck och mong som wij haffwe aff wor eghin begårilse / werldenne / och dieffwlen / O kåre fadher halt oß wedh makt och lååt oß icke falla j frestilse / thr̄ wij ååter synda påå nyt / vtan giff oß nådh til ath stridha manligha emoot frestilsen / och hielp ath wij kunne bliffwa faste ståndandes vthi endan / ty ath vtan thina hielp kunnom wij inthz göra.

Gudh segher.

Jach år råtwijß och min doom år råt / och kan för then schuld synden ecke wara o=

straffat / thr̃ fore mostẽ j nw sååda na oondt lijdha / och warda freestadhe ther aff / thet år edher fortiånta löön / edher synd twing har mich thr̃ til / ath iach moste hẽne straffa

Sielen medh then siwnde bönen.

Effther thz / thz oonda som wij wardhõ freestadhe aff / geffwer oß tilfelle ath falla emoot titt bodh / såå kåre fadhr̃ frelß oß thr̃ j fråå / ath wij måghe bliffwa vtan synd / och efftherfölia allan thin vilia / och warda titt rijke årãdes och prijsandes tich ewĩ nerligha Amen.

Och effthr̃ thz tw hafwer sielff såå lårdt oß / och budhit oß bedhia / och ther til loffwat ath tw vil höra oß förhopes wij / och åra wisse ther vpåå (o kåre fadhr̃) ath tw holler thz tw haffwer loffwat.

Her måtte nw någhor seya / thñ thr̃ kan setia troo til gudz lyffte / honõ warder wisselighan gifwit thz han bedhes / nw år iach såå skröpelighẽ ath iach ecke troo kan / hu ru schal iach thå göra? thr̃ swaras til / haf wer tw ecke troona / såå bedh gud ath han geffuer tich hẽne / och sågh som apostlanar sadhe / Herre förööka oß troona / och såå- Lu. 17.
som en man giordhe / som kom till Christũ

och beklagade ath hans ſon war illa beſatt
medh dieſſwlen och badh han ſchulle hiel-
pa honom / thå ſwaradhe honom Chriſtus
och ſadhe kan tw alleenaſt troo / honõ ſom
Mar.9. troor åra all tingh möghligheen / mannen
ſwaradhe och ſadhe medh gråtande tårar /
Herre iach troor / hielp mĩne otrooheet / gör
och ſåå tw / bidh gudh ath han hielper thĩ
ne otrooheet / och ath han förökar thina
troo / och hon vardher tich giffwen.

Såå haffwa wij nw hördt the ſiw bö-
nerna ſom Chriſtus oß lärdt haffwer / huil
ka böner och wål heeta måga ſiw godha
lärdomar / aff huilke wij lära kunne j huad
jemmer och wſulheet wij vthi kompne åro /
Aff the förſta bönenne / lårom wij ath gudz
nampn wardher förſmådhat j oß / thet wij
ther medh bekenne / ath wij bedhie thz ſchal
warda helighat / worde thet hålighat ſom
thet boorde / thå giordhes ecke behooff ath
bedhia ther om / ath thet ſchulle warda he-
lighat / aff then andra bönene lårom wij /
ath wij årom ſtadde vnder dieſſwlſens re-
gemente och j hans rijke / ther före bediom
wij ath gudz rijke ſkal tilkoma / aff then tri
dhie lårom wij ath gudz vilie ſkeer ecke j

oss / aff then fierdhe lårom wij / ath wij å=
rom ther wij lijdha stoor hunger / aff then
femte lårō wij oß haffwa en syndogh wm
gångilse / aff then siette bönene lårom wij /
ath wij wandrom ther aldra största farlig=
heet påferde år / aff then siwnda lårom wij
oß wara bekymbradha medh alt oondt aff
huilko alla oß beskerme gudh fadhē och son
och then helge ande Amen.

¶ En lithen wnderwisning huru
man schal förstå Aue maria.

Hell Maria full medh

nådh / herren år medh tich / tw åst welsigh
nat offwer alla qwinnor och welsighnat
år thin liffs fruct Jesus Christus Amen.

HOrst år merkiandes thz sanctus Lu= Lu.j.
cas scrifwer / ath Gabriel engel wort
vthsendt aff gudhi / vthi en stadh j Galilea
land benempd Nazaret / til ena jomfru som
förloffwat war enom mäne / hwes nampn
war Joseph wtåff Sanidz hwß / och jom
frwnes nampn Maria / och engelen kom
in til henne och sadhe / Hell full medh nådh
herren år medh tich / velsighnat tw j blād
qwinnor.

Aff theſſe euangeliſtens oordh ſeer man klarligha hwareſt Aue maria haffwer ſitt vrſprungh / ath thz år then helſan ſom Gabriel ängil helſadhe henne medh / når han kom in til henne / och ſchulle bebodha hēne / ath hon födha ſchulle guds ſon / och ſee wij här ath han haffde ecke flere oordh j ſin helſan / än teſſe / Hel ful medh nådh / herren år medh tich / welſighnat tw j blād quinnor / men thz man legger thr̄ meera til / welſighnat år thin lijffs fruct / år ther aff taghit ſom ſanctus Lucas ſcriffwar noghot effter the förberördha oordh / huru jomfru Maria gick til ſina frencka Elizabet ſancti Johannis baptiſte modher / ſom tha haffwan des war / och kom in til henne och helſadhe henne / och tha Elizabet hördhe maries helſning / ſprång barnet vthi hennes lijff och Elizabet vpfyltes medh then helgha anda / och ropadhe medh höga röſt och ſadhe Velſighnat tw j bland qwinnor / och velſighnat thins lijffs fruct / och huadan kom mer mich thz / ath min herres modher kō mer til mich? Teſſe Elizabetz oordh / velſignat thins lijfs fruct / åro lagd til the oordh ſom Gabriel hadhe / och år nw ſåå mykit

til hopa / Hel ful medh nådh herrẽ år medh tich / velsighnat tw j bland qwinnor / och welsighnat thins liffs fruct / Men Jesus Christus år sedhã tillagdt / til ath vttryckia hoo thñ liffs fructen år / som man ville seya Velsighnat thins liffs fruct / huilken fruct år Jesus Christus.

Her aff år klart noogh förstondãdes / ath Aue maria / år inghen bööñ / vtan itt loff och prijs / Likerwijs som the första oordhen som ståå j Pater noster / ther wij säye / Fadher wår tw som åst j himblomẽ / åra ecke bööñ vtan itt gudz loff / thr̃ bönerna sedhã fölia effther / och effthr̃ thz ath Aue maria ecke år bööñ / och inneholler intit oordh thr̃ någhot warder bidhit eller begierat medh / kan man ecke råtzligan bruka hẽne för någhon bööñ vtan som sagt år / för een helsning gudhi och hans elscheligha modher thñ reena jomfrw Marie / till loff och prijs veliom wij och ståå låta thet bliffwa / och hållat alleenast thr̃före / och see til huad förstond her beslutas j thenne ståå oordh / huilken som skiptas j fyra stycke / thñ wij nw höra vilia hwart effther annat.

¶ Thet första stycket.

J

Hel Maria ful medh nådh.

Thenne obeſmittadha jomfrw Maria wår herres Jeſu Chriſti modher / haffwer warit gudhi ganſka mykit kåår / och han haffwer hafft en godh vilia och ynneſt til henne / ther före kalladhe engelen henne nådhafulla / thz år then thē mykin nådh medh giord år / och når man thz råtzligha vttryckia ſchal / år thet meningen / hell tw aldra kåriſta eller aldra elſcheligaſta / hell tw ſom minom herra wål behaghar / och tw ſom åſt j hans hylleſt och ynneſt / och thē fölyer thå aff ath hon år worden full medh nådh / thz år medh gudz gafwor / ſom thm plåghar ſkee ſom j gudz ynneſt åro.

¶ Thet andra ſtycket.

Herren är medh tich.

Thet år gudh boor j tich / ſtyrer och regerar tich til thet bettza / bedriffwer ſyn helga werck j tich beſkyddar och beſkermer tich j fråå alt oondt / ſtyrker och ſtadhfeſter j alt gott.

¶ Thet tridie ſtycket.

Tw äſt welſighnat

offwer alla qwinnor.

Engelens och Elizabetz oordh ſom förbe rördt är / hålla / velſighnat tw j blād qwin nor / och är meninghen / effther thet gudh är medh tich / warder tw mykit actat och affhollen j bland alla andra qwinnor / ſå ath tw warder mera prijſat ån noghon aff the andra / vidh thet ſinnet ſägher hon och ſielff j ſin loffſang / Magnificat / her eff= ther (ſägher hon) ſchola alla ſlecter ſåya mich wara ſalugha / kan thet och ſåå för= ſtåndas / velſighnat tw j bland qwinnor / Alla qwinnor wordho förmaledieda / aff Eue ſyndh / ſåå ath the moſte alla afla the= res barn j ſyndh och förmaledielſe / och fö= dha them medh ſwedha och werck / nw åſt tw och een j bland the andra qwinnor ſom barn födha / mån ther the åro förmaledia= de j theres barnfenge / ther åſt tw welſigh= nat / aflar vtan ſynd j welſighnelſe aff thñ helgha anda / och födhr̄ vtan ſwedha / ſåå åſt tw welſighnat offwer alla andra qwin nor.

¶ Thet fierde ſtycket.

Och welsighnat är tins liffs fruct / Jesus Christus.

Thet år thin åffödha warder mektugh / mykit åffhollen och aktat offwer alla men niskior / och theß prijs och loff schal gåå öf wer all tingh / kan thz och såå förstås velsighnat år thins liffs fruct alla qwinners åffödha år worden j Adams synd förmalediet / och födhas all j synd / såå ath alle födhas wredzens barn / men såå år thz ecke medh thins liffs fruct / och åffödha / ty thr alle andra qwinners åffödha / år förmalediet / syndafull och oreen / thr år thin affö dha welsighnat nådhafull och reen / huilken thin liffs fruct kallas Jesus Christus / then the andra qwinnernes åffödha frelsat och åtherlöst haffwer / huilkö skee loff och prijs ewinnerligha Amen.

Ephe.2.

Een vthlägning vpåå jomfrw Maries loff sång som kallas Magnificat huilken såå lydhandes år. Texten.

Lu.1.

MJn siål holler mykit aff herranom
Och min ande frögdar sich j gudhi

minom frelſare / för ty han hafwer ſeedt til ſin tienerinnes ringheet / ſy / her effthr̃ alla ſlechter warda mich ſalugha kallandes / Ty then ther mektugh år han hafſwer giordt mektugh tingh medh mich / och hans näpn år håligt / Och hans barmhertugheet wa= rar frå ſlect och vthi ſlecter / ofwer thm̃ ſom fructa honõ / Han haffwer bedriffuit mact medh ſinom arme / och förſkinghrat them ſom höghferdughe åro vthi theres hiertes ſinne / The mektugha hafwer han ſat vtaff ſåtit och vpſatt the ſwagha / The hũgrogha haffwer han medh godh tingh vpfylt / och the rijka haffwer han latith toma bliffwa Han haffwer vptaghit ſin tienare Iſrael / tenkiandes påå ſina barmhertugheet / ſåå ſom han ſagdt hadhe til wåra fädra Abra= ham och hans ſåådh / til ewig tijdh.

Utlegningen

Til ath kõma her til itt rått förſtond mo ſte mã förſt tilſee aff huad tilfelle thm̃ högh wårdugha jomfrw Maria / thenne oordh ſamman ſatt haffwer / och år merkiandes ſom ſanctus Lucas ſcriffwar / ath når en= gelen hadhe warit når hẽne / bebodhat hẽne Lu. 1.

ath hon ſchulle födha gudz ſon / och ath Eli
zabet hennes frenka war och worden haff=
wandes j hennes ållerdoom / thå gick Ma
ria haſteligha til Elizabet / och når hon kom
in j Zacharie hwß / och helſadhe Elizabet
ſprång barnet j hennes lijff / och Elizabet
wart opfylt medh then helghe anda / ropa=
dhe medh höghа röſt och ſadhe / welſigh=
nat tw j blãd quinnor / och huadhan kõmer
mich thetta ath min herres modhr̃ kommer
till mich? Sy ſtrax iach hördhe röſten aff
thinne helßningh medh min öron / ſprång
barnet aff glådhi j mitt lijff / och ſaligh åſt
tw ſom troodde / för ty all tingh warda ful
boordhat ſom tich ſaghd åro aff herranõ
och Maria ſaghde / Min ſiål håller mykit
aff herranom / och min ande frögdar ſich j
gudhi minom frelſare ꝛc.

Her aff år klart til ath förſtå / huad tilfel
le Maria haffde ther til / ath hon thñ loff
ſången dicktadhe / thz kom ther aff ath Eli
zabet prijſadhe henne / och ſadhe henne wa
ra ſaligha och gudz modhr̃ ꝛc til huilket ma
ria ſåå ſwaradhe.

Min ſiel holler mykit
aff herranom.

Som hon wille ſåya / Elizabet thz år wel ſant tw ſåghr̃ ath iach år welſighnat j blãd qwinnor / och gudz modher ꝛc / mån ſåå=dana nådh hafwer iach ecke aff mich ſielff wa / vtan min gudh och åtherlöſare / haff wer ſåådana nådh och welgerningar gi=ordt medh mich / aff huilkit min ſiål holler mykit aff honom / loffwar och prijſar ho=nom / för ſåådana oſåveligha welgernin=gar / aff alle minne ſiål och kraffter / mich ſielffwa prijſar iach inteth / och inteth haff wer iach heller aff mich ſielffwa / mån ſåå dana dråpeligh tingh åro mich komen aff gudhi / thr̃före håller och min ſiål mykit aff herranom.

Och min ande frögdar

ſich j gudhi minom frelſare.

Thet år mitt hierta och all min ſiål frög dar ſich och glådhies j gudhi minom frel=ſare / then mich frelſt haffwer j fråå mina hedzſka fiender / dieffwlen / ſynden / och dö dhen / Ståå frögdar ſich nw min ande el=ler min ſiål / doch j gudhi minom frelſare.

För ty han hafuer ſeedt

til ſinne tienerinnes ringheet.

Som hon ville ſåya / min ſiål loffwar och p:ijſar herran och min ande frögbdar ſich j gudhi minom frelſare / ecke för min ſtora förſkyllan eller högha wålle ſkuldh / vthan ther aff / ath gudh min frelſare haff wer ſeet til ſine tienerinnes ringheet / thz år ath han ſom år ofwer alla oſåyeligha högt beſitten / haffwer weleth wårdighas till ath ſee til mich ſom år en fatigh pigha / och ganſka ringa actad för mēniſkiom / och en thå iach haffwer warit ringa actat och för ſmåd för menniſkiom haffwer dogh leka= nel han ecke förachtat mich ſina fatigha tie nerinna / vthan haffwer giordt oſåyeligha ſtora nådh medh mich / aff mich ſielff haff wer iach intit thr̄ iach kan glådhias aff / ty iach år en fatigh och ringa perſona / men thet min gudh och frelſare haffwer ſeet till mich / och giordt nådh medh mich thr̄ glå= dhes och frögdas iach aff.

Sy her efter alla ſläcter

warda mich ſaligha kallandes.

Thet år j fråå thenne tijdhñ mich ſååda na nådh wedhr̄farin år / warda alla ſlecter barn effther barn / man effther man ſeyan=

des ath iach år ſåligh.

Ty then ther mektugh

år haffwer giordt mektug tingh medh mich / och hans nampn år heligt.

Alla ſlecter ſkola ſeya mich wara ſalugha för then ſchuld ath herren hafwer ſeedt till mina ringheet / och then ther mektugh år / nemligh gudh / hafwer giordt mektugh tingh mz mich / j ſåå motta / ath han haffwer welet låta ſin eenda ſon bliffwa menniſkio j mitt lijff / vtan mandz tilhielp / min jomfrwdoom oförkränct / thet år itt ſtoort tingh / ath iach fatigh pijgha ſchal wara then eendeſta j heela werldenne / ſom ſchal haffwa min gudz och ſchapares ſon / till min ſon ꝛc. Såådana dråpeligha / och mektigha gårningar / haffwer han (ſom mektigh år och thñ inthet omöghlighit år) giordt medh mich / huilka wålgernīgar wijdt wijdt gåå offwer noghon menniſkios förſkyllan / therföre böör honom loff prijs och tack therföre / ſom (mich oförſkyllat) ſåådana nådh haffwer giordt medh mich / ty hans nampn år heligt / mich ſkola alla ſlecter ſåya wara ſaligha / aff thñ nådh mich

J v

wedhr̃faren år / men hans nampn ſom ſåå dana giordt haffwer år heligt / årãdes och prijſandes / thet år nãpnkunnogt / och wål beryctat offwer all creatwr / för thz nãpnet böyes all knåå j hẽmelrijke jordherijke och helwithe / heligt år hans nampn / loffwat och årat ware thet.

Phil.2.

Och hãs barmhertug=

heet warar j fråå ſlect och vthi ſlecter / off= wer them ſom fructa honom.

Såådana år gudh / ſom mektugh tingh haffwer giordt mz mich / ath hans barm= hertugheet år offwer alla them ſom fructa honom / haffwandes honõ för öghon / ecke alleneſt j itt ſlecte / vtan ſlecte efftther ſlecte / j huad ſom helzt ſlecte the wara kũna / ſom fructa honom / thå år jw hans nådh och barmhertugheet offwer thm̃.

Han haffuer bedriffuit

macht medh ſinom arme / och förſkingrat thm̃ ſom höghferdughe åro vthi theras hier tas ſinne.

Medh ſinom arme / thz år / medh ſinne krafft och macht haffwer han bedriffwit

och ſkaffat mektugh och dråpelighen tingh och the vpſåt och tanchar / ſom the höghſer dughe haffwa hafft j theras hierta / haffuer han om intith giordt / ſåå ath thet är annars gååth / än the hadhe tenckt / ſåtie för then ſchuld ingen påå ſin wijßdoom eller ſnålheet.

The mechtigha hafuer han ſatt vtaff ſåtit / och vpſatt the ſwagha.

The högt haffwa beſithne warit / haffwer han nedherſlaghit och the ther ringa och föractadhe warit haffwa / hafwer han vpſatt / tröſte för then ſkul inghen påå ſin eghen macht / och föracte icke the ſom ſwaghe åra.

The hungrogha haffwer han medh godh tingh vpfylt / och the rijka haffwer han latit tooma bliffwa.

The fatigha hafwer han latit fåå noogh och the rijka haffwer han latit warda inthe haffwãdes / therföre tröſte inghen påå ſina rijkedomar / ey heller föracte then fatigha.

Han hafwer vptaghit
ſin tienare Iſrael / tenckiandes vpåå ſina
barmhertugheet ſååſom han ſagt hadhe til
wåra fådhra Abraham och hans ſådh till
ewig tijdh.

Thet han longhliga loffwat haffwer aff
ſin eghñ goodheet och barmhertugheet / ath
han ſchulle ſenda oß en frelſare / thet haff-
wer han nw giordt / han haffwer tenckt
vpåå och kommit j hogh ſina miſſkund /
aff huilka han ſåådana vthloffwade / och
vptagit Iſrael ſin tienare / taghit mandom
aff mich / ſom år aff Iſraels ſlecte j huil-
kom mandoom han alla them frelſa will
ſom rette Iſraeliter åre / huilkit han ecke gi
ordt haffwer / för noghon menniſkios för-
ſkyllan ſkuld / vtan aff ſin eghen barmher
tugheet / effthr̃ thz han hadhe ſåådana loff
wat wårom fådhrom Abraham och hans
ſåådh / til ewig tijdh / ſåå ath altijdh ſko-
la the wara påå jordhenne / ſom åro Abra
hams ſådh / och rette Iſraeliter in til werl
denes ånda / ther han wil göra ſina miß-
kund medh.

AF thẽne loffsång haffwer mã hördt huru diwpsinnogh oord then reena jomfrwn Maria hadhe til Elizabet sina frẽ ka / når hon henne prijsadhe / seyandes hen ne wara salugha / och gudz modher ꝛc / och haffwer man her merkelighen lårdoõ vthin nan / thr̃ wij nw och noghot aff höra vilia.

Och år her först merkiandes ath thenne höghwerdigha jomfrwn år oss hår en speghel och efftherdömilse / huru wij oß stella skola / når wij aff androm prijsadhe warda / för någhot thz gudh oß giffwit hafwer ath wij thz ecke tilleeghne oss / och hoghmodhas thr̃ aff likerwijs som wij thz ecke had he aff gudhi / vtan såå skola wij göra som hon giordhe / når Elizabet prijsadhe henne aff then nådh / henne war wedherfaren / vende hon strax såådana prijs in til gudh / och sadhe ath hon hölt mykit aff herran / och fröghdades j honõ / ath han waar henne en såå osåyeligha goodh och gönstugh herre / ath han ville wårdighas til / ath see til ena sådana ringa persona som hon war och bedriffwa såådana dråpeligh tingh j henne / ther gladdes hon aff / och prijsadhe honom / och hoghmodadhes inthit thr̃ aff /

ath hon ſåå ſtoorligha prijſat wardt / thet oſſ år til en merkeligheen lårdoom.

Sidhan år aktandes / ath hon lårer oſſ och huru wij ſchola prijſa henne / ther hon ſåå ſadhe / för ty han haffwer ſeedt til ſine tienerinnes ringheet / ſy her efftther alla ſlecter warda mich ſalugha kallandes / ty thñ ther mektug år haffwer giordt mektug ting medh mich / O tw ſalugha och welſighnadha jomfrw / huilken en merkelich lårdom geffwer tw oſſ hår / loffwat och årat ware han ſom tich ſåådana lårdt haffwer / hår ſeer man jw klarligha / ath hon ſågher ſich ſkola warda kalladha ſaligha för then ſchuld / ath gudh ſom mektugh år / hafwer ſeet til henne / giordt nådh medh henne och ſkaffat mektugh tingh j hẽne / therföre ſkola alla ſlecter ſåya hẽne wara ſalugha / thz år gudhi ſchal hon thet nywta åår / och för hans ſchuldh ſkal hon warda prijſat / för ty gudh år alleena godh / och rette kellan ther all goodheet vthflyter / Såå ath all then goodheet ſom creatwren haffwa then haffna the aff ſchaparen / och åro goodh / ecke för ſina ſkul / vtan för hans ſchul Therföre (efftther thet gudh år alleena godh) böör

Lu.1.

Matth.19.

och honõ alleena prijſet och lofwet fõr god heetena ſom henne alleena haffwer / doch lekawel nywta och creaturẽ ſin ſcapare åår ath ſom the åro goodh fõr hans ſchuld ſåå wardha the och prijſat fõr hans ſkul / Såå ſom itt tingh thet wål gioldt år / nywter ſin meſtare åår / ath thet warder prijſat thẽ aff ath thz år wål giordt / ſåå bõr jw retzligha meſtaren prijſen ſom tinghet haffwer ſina fåghrind aff / och ecke tingit ſom giordt år / ty thet haffwer intit aff ſich ſielffwo / leka wel prijſas thet / och ſågs wara wål giordt fõr meſtarens ſkul.

Såå år thz och medh menniſkione / ath alla the gaffwor och nådh ſom hon haffwer / ee huad the helſt åro / thm̃ hafwer hon alla aff gudhi / och når hon fõr ſådana gafwor prijſat warder / warder hon jw wiſſeligha prijſat fõr hans ſchul ſom henne haffwer ſåå begaffwat / och ecke fõr ſina ſchul Når ſom nw mẽniſkian ville tileghna ſich ſådana gafwor / berõma ſich och hoghmodas thẽ aff om hon prijſat worde / likerwijs ſom hon hadhe thm̃ aff ſich ſielffwo / wor dhe gud wiſſeligha ecke taghãdes thz til godho / ath hon berõffwadhe honõ hans åra /

och tileeghnadhe ſich thz honom tilhördhe / och wore emoot hans bodh / thr̄före ſadhe
1.Cor.4. Paulus til the Corinther / huad hafwer tw thz tw ecke wndhfångit haffwer / haffwer tw thet wndhfångit / hwj berömer tw tich thå / likerwijs ſom tw thz ecke wndhfångit
1.Cor.1. hadhe? Och någhot tilförenna j ſamma epiſtel ſadhe han / Then ſich wil beröma han beröme ſich j herranom / thet år / then ther wil beröma och prijſa ſich / hã beröme ſich och fröghdes ther aff / ath han haffwer en mildan gudh / och gönſtighan och barmhertughan herra / ſåå ath han haffwer ſin prijs och frögd j honom / och ecke j ſich ſie=

Thetta wiſte thenne reena mo= (lffwõ. dheren vål / ja then helghe ande war hennes ſcolameſtere / och lårde henne thz wål / therföre hoghmodhades hon intit aff then prijs hon fick aff Elizabet / vtan loffwadhe och tackadhe gud / och ſadhe ath hon ſchulle warda prijſat / för then nådh ſchul hẽne wedherfaren war / aff huilka jw klarligha nogh förſtondandes år huru wij henne prijſa ſchole / nemlich ath wij ſkola feghna henne och glådhias medh henne / ath gudh haf wer hẽne ſåå erligha ſcapat / bewarat j frå

syndenne / och begåffwat henne offwer al
la andra menniskior / och loffwa och tacka
honom therföre medh henne / och såådana
åra / år wisseligha then åra / som hēne tack
nemeligh år effter thz hon oss såådana sie=
lff lårdt haffwer / och wil hon vtan twiff
wel (som thet och råtzlighan tilböör) ath
gudh schal warda prijsat för hennes schul /
som hon warder prijsat för hans schul / såå
ath han prijsas j hēne / och hon ecke annars
ån j honom / såå ath hennes prijs skeer ecke
medh mindre thet år jw mångt medh hans
tack loff och åro / Såå prijsadhe och then
helgha qwinnan Elizabet henne / tha hon
sadhe Velsighnat tw j bland quinnor / och
welsighnat år thin lijffs fruct / ther prijsar Lu.1.
hon modhrena / doch såå ath sonen prijsas
medh / Teslikes giordhe och ångelen / som
sadhe ath herren war medh henne / och ath
hon war welsighnat j bland qwinnor / thr̄
han förmenger hennes welsighnilse medh
herranom / ath hon war ther aff welsignat
ath herrē war medh hēne / Såå måghom
och wij seya / O tw reena modher Maria /
wel år tich / ath tw hafwer såådana nådh
funnit når gudi / ath han wille aff sin stoo=

K

ra barmhertugheet och goodheet wtwelia tich thr̃ til / ath tw ſchulle warda hans mo dher / geffwandes tich ſtörre nådh ån nog hre andra menniſkio / loffwat och årat wa ri hans ewigha barmhertugheet och good= heet / och welſighnat wari tw thr̃ han ſåda na nådh wille göra mz tich / eller och ſåå.

O tw alzmektighe barmhertughe ewighe gudh / loffwat och årat wari tw / ath tich haffwer ſåå ſynz gott wara / ath tw ſchul le låta tina ſtora barmhertugheet ſkina / vpå thetta titt ådhela creatwr / then reena jomfrwna Maria / ath tw wille ſåå ſtor= ligha begaffwa henne / offwer alla andra mẽniſkior / loff och tack ſkee tich / och wel ſighnat ware hon then tw ſåå elßkat haff=

Såå ſchal man hedhra gudh j (wer. henne / och henne j gudhi doch ſåå ath jw gudz loff år ſåådana ſom honõ bör / ſom alt gott år affkommet / och hẽnes prijs ſåå dana ſom henne bör ſom ſtora nådher å= ro wedherfarna / Såå ath wij jw ecke ſå= tie j noghon motto creatwret offwer / eller iempte wedh ſcaparen / vtan geffwe gudhi thet gudhi bör / och creatwret thet creatw ret bör / Hwar wij annars giordhe och til

lagde thenne reeno modhrene eller noghon annan helghen then åra och tienist som gudhi alleena böör / som j bodhoordhen berördt år / beröffwadhe wij wisseligha gudhi sina åro / och smålekadhe mera hans modher och helghen ther medh ån åradhe / och hafde thå fråmande gudhar emoot thz första bodhoordhet / för ty gudh år thñ som rätta prijsen böör / therföre sadhe och Christus / Såå skal edhert lyws lysa för menniskiomen / ath the see edhra godha gerningar / och prijsa edher fadher som år j hemmelen / her sågher jw Christus klarliga / ath gudh skal prijsas för thz godha som skeer teslikes scriffwer och Paulus om sich sielff / ath når the christeligha församblingar finge höra / ath han som tilförenna hadhe warit emoot them / war sidhan medh them / prijsadhe the gudh j honom.

Matth. 5.

Gala. 1.

Ther före schal man först och fremst prijsa gudh som såå stora nådhr̃ hafwer giordt medh sinne kåra modher teslikes och medh andron helghen / och hafwa thm̃ för en spegel / thr̃ wij bespågla hãs barmhertugheet wti / som han haffwer giordt medh them /

och bedhia honom ther om ath han wille och ſåå låtha ſkina ſina barmhertugheet j oſſ / han år aleena then ſom them haſſwer giordt heligha / han moſte och wara then al leena ſom oß ſkal göra heligha ſåå wel ſom them / ty ath the och wij årom alle aff enne root vthkomne / och höra alle til itt rijke / ho nom ſkee loſſ och prijs j ewigheet.

Ther näſt lårer och thenne ådhella jom= frwn oſſ / ath wij ſkola fulleligha förtröſta oſſ vpåå gudh ſåå ſeyandes / hans barm= hertugheet warar j fråå ſlect och vthi ſlecter offwer them ſom fructa honom / O huilkit hughneligbit oordh år thet för oß / o huilka ſtora tröſt geffwer oß hår en wng pijgha / hwar tagher man en meſtare ſom oß ſåå tröſta kan / och gefwa oß ſåå före ſom hon gör / ath wij haffwom en barmhertughan gudh / hwars barmhertugheet warar ſlect efther ſlect / ſåå ath han år jw ſåå redha= boghñ til ath göra nådh och mißkũd medh oß ſom nw åro / ſom medh the helghon för oß warit hafwa / huilkom hon och giordes ſåå wål behooff ſom oß / efther thet the woro aff ſamma rotenne ſom wij / Therfö re ſkolom wij intit twifla ther vpåå / ath

han är jw redhaboghen till ath hielpa oſſ/ om wij fallom annars til fögho/ fructa ho nom / haffwa honom för öghon / och för= tröſta oſſ vpåå honom/ och hans mißkund Men medh thñ ſom förtröſta ſich påå ſin eghen wijſdoom / förſkyllan / höghmektig heet / rikedomar/ eller annat ſåådana/ be= wijſar han ſina krafft / och förſkingrar the höghferdugha j theres hiertes ſinne/ ſåter the mektugha aff ſåtet/ och vpſåter the ſwa gha ſom ringa achtadhe åro / vpfyller the hũgrogha medh alt gott/ och lather the rij= ka bliffwa tooma.

Gudh kan ecke lijdha them ſom någhon annã tröſt haffwa ån honom/ therför̃e fåå the allenaſt mißkund och nådh aff honom ſom fructa honom/ bekenna ſina ſkröpelig heet och ſynd/ wetha ſich ingen annã tröſt ån thñ/ ath han är barmhertugher och haf wer loffwat thñ got ſom förlata ſich in til honom / the ſom ſåådana åro thñ wedhr̃ fars mißkũd/ ſom Maria her ſägher/ men the andra förſkingrar han/ ſlår needh/ och brukar ſina rettwijſa och ſtrengheet medh/ ty the höghmodas j theres hierta / och be= kenna ecke theres ſkröpeligheet/ ther medh

wedherfars thm̃ ecke heller miſskund eſſter
thet ſom Chriſtus ſadhe / them gör̃s ecke le=
Matth.9. kiaren behooff ſom helbr̃ogbda åro / wtan
them ſom ſiwke åro / thet ar̃ / thm̃ ſom ecke
bekenna ſich wara br̃otzligha gör̃s ingben
nådh behooff / ty thm̃ nådh ſchal fåå / ſchal
bekenna ſich haffwa illa giord / och then
gudh ſchal vphöya / han moſte wara ne=
dhertryckter / och thm̃ han ſchal måtta han
moſte för̃ſt wara hungrogher / Som Chri
Matth.5. ſtus och ſadhe / Salughe åro the ſom hun=
gra och tör̃ſta efftber rettferdugheetene / ty
the ſkola måttas / för̃ ty then ther ecke ken=
ner ſich liggia nedhr̃e / han ropar ecke hielp
och then ther ecke kenner ſich hungra / han
begårar ecke måttas / gudh wil hielpa thm̃
j nödh åro ſtadde och ropa på̊ honom /
han kallas Adiutor̃ in tribulationibus / en
Pſal.45. hielpare j nödh.

Och vpåå thet Maria wil teſte yterli=
ghare för̃trö̊ſta oß til ath wij ſkola falla in
till gudz barmbertugheet / ſågher hon / ath
han haffwer vptaghit Iſrael ſin tienare /
tenkiandes vpå̂ ſina barmbertugheet / ſå̂
ſom han ſagt hadhe til wara fådh̃a Abr̃a=

ham och hans ſåådh til ewigh tijdh / Thet
år vpåå thet gudh wille ſtadhfeſta ſitt löff
te / ſom han aff ſine barmhertugheet vth=
loffwat hadhe / toogh han mandoom aff
Iſraels ſlecte / och wil göra miſſkund medh
allom them ſom åro aff Abrahams ſåådh /
thet år / the ſom haffwa ſamma troona til
gudh ſom Abraham hadhe / och thet ſkal
ecke wara j noghon kort tijdh / vtan thet
ſchal wara til ewigh tijdh / ſåå lenge ſom
werlden ſtår wil han bewijſa thm got ſom
troo vpåå honom / ſåå wål the nw åro och
efftherkömande åro / ſom them ſom fram=
farne åro / therföre ſkolom wij ecke fructa
falla in till honõ ee huru ſtoora ſyndare wij
årom / Och en doch nådh och barmhertug
heet år vtan twiffwel j hans helghon / år
lekawål klart noogh påå tagha / ath hon
aldra ſtörſt år j honom / och vpåå thet han Roma.3.
henne oß teſte ytermera bewijſa ſchulle haff
wer han ſatt ſin eenda ſon oß för en nådha
ſtool / till huilken wij ſcholom driſteligha
framgå / och kan ecke finnas j ſcrifften / ath
oß noghõ annan nådhaſtool föreſatter år /
och inghen annan midlare år emellan gud

1.Timo.2. och menniſkiona vtan han allena ſom S. Pawel ſåghr̃ / therfõre måghom wij aldra ſåckirſt och tryggeligaſt gåå tijt efthr̃ nådh och mißkund / taghandes honom nw fõr en warkunſamã fadhr̃ medh tijdh år / ath wij ecke ſchola nödhgas till ath wedherkenna honom fõr en ſtrengan domare / på̊ then yterſta daghen ꝛc.

Och j en ſumma aff teſſe jomfrw Maries låra / haffwom wij thet / ath all wår ſalugheet henger på̊ gudz barmhertugheet och lyffte / ſom han lõgo vthlofwat hadhe / ath han wille tagha oſſ (ſom hadhe brutit honom emoot) til nådher jghen / och ſenda oſſ en frelſare ſin eenda ſon / hwilket lyffte han nw fulkomnat haffwer / ty han år ſanferdugh j ſin oordh / och kan ecke liwgha / vtan moſte holla thz han loffwat haffwer / frelſaren år nw komen / och år worden menniſkia j jomfrw Maries reena lijff / han år nw redha ſom hielpa will / kunne wij annars begåra hielp och ſetia troo til honom / ty han will ath wij ſkola ſetia troo til honõ och år thz then ſtörſta loff och åra wij honõ noghon tijdh göra kunnõ / ath wij ſetia troo til hans oordh och lyffte / och hollom thñ

ſan och wiß / ſom wij tilförenna om troona hördt haffwa / loffwat wari gudz ſtoora barmhertugheet ewinnerligha / Amen.

Een vnderwijſning huruledhes man ſchal haffwa ååminnilſe wtaff wår herres pino och dödh

WArs herras Jeſu Chriſti pina haffwa ſomlighe ſåå j theres åminnilſe ath the göra ſich wredha påå Judana / och ropa wtoffwer then wſle Judam och banna honom / Pylatum och flere andra ſom hans pino aff ſtadh kõmo / och meena ſåå thr̃ medh nogh wara / Såådana åminnilſe år meer om Judes och Judhanas ondzſko / ån om wårs herres pino.

Somlighe haffwa och ſåå then åminnilſen / ath the önka ſich offwer Chriſtum gråtandes och beklaghandes thñ oråt honom ſkeedde ther han intit tilbrutit hadhe / menandes och the ther medh noogh wara / doch ath thr̃ år ecke rätta åminnilſen gaff Chriſtus ſielffwer till kenna / thå han ſagdhe til qwinnonor ſom gråto offwer honõ / thå han gick wthwr Hieruſalem til dödhñ Lu.23.

K v

och bar korſit / j Hieruſalems döttrar gråå ter ecke offwer mich / vtan offwer edher ſielffwa / och vthoffwer edher barn.

Somlighe haffwa och åminnilſe om wårs herres pino ſåå ath the fåå j ſich ſielff en förſkräckilſe / huilken förſkräckilſe meſt gåår ther aff / ath man beſinnar gudz ſtrenga wredhe / och owikelighñ grymheet offwer ſyndena / ſåå ath han ecke wille gifwa ſinom eenda / och elſcheligaſte ſon ſyndarena frij / medh mindre han för thm ſåå dana boot giordhe / ſååſom Eſaias prophe ten ſcriffwer / för mit folcks ſynder ſchuldh haffwer iach ſlaghit honõ / och tånker thr medh / hwat ſchal ſyndarenom wedherfaras / thå elßkeligiſte ſonen ſåå ſlagben war der / ther motte oſåyeligh och aldra ſtrengiſte allwar medh wara / och ingben ringa brot wara j menniſkione / ther en ſåådana dråpligh perſona geffwer ſich wt före till ath pinas och plåghas och dödhas / och thå tw grundeligha offwerwågher thet / ath ſielffwer gudz ſon / ſom år gudz ewogha wijßdoom warder pinadher / thå måt tw wål warda förſkräckt / och jw meer jw offtare tw thr på tencker.

Eſa. 53.

Och ſchalt tw tenckia grundeligha och twåka ther intit om / ath tw åſt then ſamme ſom ſåå haffwer pinadh och plåghat honom / för ty / thina ſynder haffwa thet aff ſtadh kõmit / therföre thå tw ſeer Chriſti händer eller föther / genõ ſlaghna medh ſpijkar / tänck ſåå wedh tich / ath tw haffwer giordt thet / thå tw ſeer törnacronan / eller annat huad han leedh tänck ſammalũ=

Acta och thẽ medh / ath thẽ en tör= (da. netagge ſtinger honõ / boordhe tich aff retto wara ſtungen medh hundradhetwſendt törner och ån thå mykit ſcarpare / och vtan ånda / och thẽ en ſpijker wart ſlaghen genõ Chriſti händer eller föther / medh ſlike och mykit wårre ſpijkar boordhe tich wara genom ſlaghen til ewigh tijdh / ſååſom them och ſkeer på huilka wårs herra pina förta

Sådana förſkräckelſe toogh S. (pat år. Bernardus ſich före wtaff thẽne åminnilſen / thå han ſadhe ſåſom vti en liknilſe jach leekte vthe på gathen / och innerſt vthi kõgens palatz wart gifwen doom vthoffwer mich til dödz / thz förnam kongẽs eenda ſon och lagde ſina crona vthaff / förde ſich vtj hårclådhe / och ſtrödde aſka på ſitt howud

gick wt barfötter / gråät och iämradhe ſich ath hans tienare war dömd til dödh / Sää fick iach haſtugt ſee honõ framgångandes / wort iach häpen och frågadhe hwad pää färdhe war / och fick weta ath thz galt mich vpää / hwad mon iach thä ſchola göra / mon iach än nw ſchola länger leeka / och in tit ſköta hans gråät? Sannerligha vtan iach alſtinges wthwr ſinnet kommen är / mon iach ecke thä wiſſeligha gää efftther honom och gråta medh honõ? her wil thä wiſt ecke länger lekas / här är thä ecke mykin trygheet / mädhan thet ſää alwarligha förretaghes / thet geller faſt meer.

Therföre ſadhe wär herre til qwinnonor thä the gråto offwer honom ſääſom men-
Lu.23. niſklighit och vſtraffelighit war / Gråter ecke offwer mich / doch mää j wäl gråta / likawel ecke offwer mich / vtan offwer edher ſielffwa / geffwädes til kenna hurulun da wij gråta ſchola offwer wärs herra pino / ſakena ſadhe han thr til / för ty / hafwa the thet giordt / pää thz trää ſom färſt är / huad ſchal thä ſkee pää thet ſom tort är / ääſom hä ville ſäya vtaff mina pina mää j kunna beſinna huad j förtient haffwen /

och hwad edher elles offwer gåå ſchulle /

Plågha ſomlighe gefwa före mõga handra nyttar / ſom ſkola komma wtaff then åminnilſe ſom ſkeer om wars herra pina / thet doch icke alzſtinges grundat år j ſcriff tenne / doch år en nytta ther aff ſom aldra wiſſaſt år / för hwilka ſkuld alleena mã ſchal tenkia påå hans pina / ath man ther medh måå komma til ath kenna ſich ſielff / thet år ath kẽna ſin ſtora brwt ther thz år ſkeedt före / och ther medh komma til en ånger och båwinge widh ſich ſielff / hoo ther til ecke kommer / han hafwer ecke ån nw råtzligha tånckt påå wårs herra pino / för ty Chriſti pina / haffwer thẽne ſine eeghen och natur ligha krafft / ath hon gör mẽniſkiona ſich lijk / ath ſåå ſom Chriſtus bådhe j croppen och j ſinnet war ynkeligha pinat och plågat / ſåå ſcholom och wij fölia honom efter / och j thet wij kenne oß ſielff och wår ſtora brwt ſcholom wij pinas och ånrlas inwårtes medh oß ſielff / och göras her ecke mong oordh behooff / vtan måſt en grunde ligh åtancke / hoo thñ år ſom pinona lidhr / nemligh then ther aldrigh noghon ſyndh gi ordt hadhe / och år högzte gudz ſon / och hoo

tw / ar ther han thet fore lidher / namligh en ſyndare ſom wardh war ewinnerligha pino och dodh / och ath tw ar then ſamme ſom hans pino och dodh wollit haffwer.

Tagh en lijknilſe / om nagher ogarninges man wordhe beſlaghen ther medh / ath han hadhe ſlaghit kongens ſon j hal / och ſchulle for then ſchuld domas til dodz / madhan qwadher tw / och leker til taß noghre komma och tagha graſeligha fatt paa tich / och tw bliffwer wunnē thr̄ till / ath tw thz wnderſett hadhe medh honom ſom garnin gena hadhe giordt / mon ecke tich tha wara angiſt nogh / ath tw ecke weet hwart tw ſchal wanda tich / och jw aldra maſt / nar titt eghit ſamwet baar withneßbyrdh emo ot tich / ath tw ar wiſſeligha bruꝛligheꝑ thr̄ vthinnan / Samaledhes ſchal tw och wara forſkrackt och an mykit mera / tha tw tanker paa Chriſti pina / then tw j ſanningen haffwer wallet.

For ty Judhana ſom honom pijnte ee hu ru mykit the aff gudhi domde aro / och ſtingradhe cringh om werldena for thn̄ the res miſgarning ſchuld / woro the doch ecke annat j thz arendhit an thina wnderhielpa

re ſåå ath the fulboordade thet thina ſynder wulte / och ſåå åſt tw ſanneligha thñ ſamme ſom gudz ſon koorſeſt och dödhat haff=

Hwar nw hẽde ath någhor fun (wer. ne ſich ſåå hårdh och toor / ath Chriſti pina kan inghen förſkräckelſe göra honom / och inghñ kendzlo til ſich ſielff / thñ mẽniſkian måå wål fructa ſich / för ty här är icke annat påå ferdhe / än ath wij mottõ lijk wardha wårs herras beläte och pino / ſå framt wij wiliom wara åradhe och krönte medh

¶ För thñ ſchuld ſcholom wij be= (honõ. dhia gudh / ath han weeker woort hierta och gefwer oß nådhñ til ath rätteligha och mz nytto haffwa åminnilſe om hans pino och dödh / för ty vtaff oß ſielff kan thz ecke ſkee ee huru mykit wij twinge oß ther till / vtan gud geffwer oß thr̃ nådhen til / och är fare wårdt ath the kõma thr̃ aldrigh räßligha til ſom mena mz ſin eeghen flijt nogh göra thr̃ vthinnã och kõma intit j hogh ath mẽniſkian hwarkẽ thz eller annat / aff ſich ſielf kan aff ſtadt kõma til ſin ſiåls ſalugheet.

¶ Så är nw thñ rätta åminnilſen på wår herres pina thå ſå ſkeer / ſom nw förefagt är huilken menniſkiona innerligha förwãdlar och endeels förnyar ſå ſom j döpelſẽ / och thr̃

haffwer thå Chriſti pina ſina råtta naturligha krafft / och embete / och förtrycker j oß thñ gamble Adam / förderiffwer all loſta frögd / och tröſt / ſom menniſkian haffwer wtaff noghot thet ſcapat är / ſåſom och Chriſtus aff allom / ja / och aff gudh fadher offwergiffwen war.

Och efftther then gåffwon är ecke j wåra hender / ſom förelagt är / hẽder ſtundom ath wij bedhiom / och doch förwerffwe thz ecke / Såå ſchal man therföre ecke falla j wanhop / eller åtherwånda / ty oß geffwes ſtundom thz wij ecke bedhiom ſååſom thå gudh will och weet nyttughaſt wara / för ty thẽne gåffwan och alle andre / geffwas aff gudhi frij och oſtormadhe.

Thå nw mẽniſkian j ſåå motta ſom för ſcriffwit är / aff Chriſti pinas åtankar / är kömen thẽ til ath hon beſinnar ſina ſynder / och warder båwande och förſkräckt / ſchal man thẽ tagha ſich wara före / ath man låter ecke ſynderna bliffwa qwarra j ſanwetet annars motte hon bliffwa förtwiflat / vtan ſååſom the äro nw här förekomẽ aff Chriſto / ſåå ſcholom wij och ſkydda thñ wtaff oß igben in påå honom / och letta och

förlossa wort samwet / hwilket skeer j sså
motto / når tw stadheligha troor ath thina
synder / woro wthi wårs herres sår och pi
no / och åro ther medh aff skrapat som pro=
pheten sägher / Herren gudh haffwer lagt Esa.53.
vpå honom alles wores wrongheet / och
sancte Pedhr sägher j sin epistel / ath Chri=
stus bar wåra synder j sin krop på trådh / 1.Pe.2.
och sancte Pawel sägher / then som ingben
synth giordt hadhe / honom giorde han till 2.Cor.5.
synth på thz ath wij scholom wara gudz
rättferdugheet j honom.

Och thz år allenast rätte wägen thr wij
bliffwe wåra synder qwitt medh / och når
wort samwet engier oß för synden schuldh /
ath wij sätie thr troo til / ath synderna wo=
ro oß afftaghna mz wårs herra pina och
dödh / thñ thz ecke gör / han behöfwer ecke
troo / ath han medh noghon thñ gerningh /
som han her på jordhena gör / kan bliffwa
syndena qwitt / ty samwetet kan aldrigh stil
la sich / och wara til fridz medh noghre aff
the gerningar / om hon ecke lithr in til Chri
stum / ath han haffwer bort taghit hennes
synder / annars åro synderna sså starka j
samwetet / ath the longt och widt öffwer=

L

gå wåra gårninga.

Men når wij medh trona ſee them wara laghda in på̊ Chriſtum j hans pina och dödh / och ſedhan medh hans wpſtondilſe öffwerwundna / och wij thz ſtadeliga troo / thå åra the och wiſſeligha dödha / och om intit giordha / ſom Paulus ſäghr̃ / ath Chriſtus är dödh för wara ſynder ſchuld / och wpſtånden för wåra rättferdug heet ſchuldh / thå han wpſtodh / och fick itt ſådant liff ighen / ath han ſedhan wort odödheligheen / är jw klart noogh / ath han hadhe owerwunnet dödhen / och thr̃ medh ſyndena / ty dödhen war wpkomen för ſyndena ſchuldh / och ſom han haffwer nw itt nytt och ewīnerlighit liff / ſå̊ leffwa och wij j rettferdugheeten / och åra wordne nyia mēniſkior / ſeende wåra ſynder offwerwūna wara j Chriſto / ſom til itt ewogt liff vp ſtöden är / om wij anners thz ſtadeliga troo

Roma.4.

Hwar och nw hēde / ath noghō wore ſom ecke kunde kōma til ſådana troo / ſå̊ är honō rådheligheit / ath han faller til ath bedhia gudh thr̃ om / ath han geffwer honō troona effthr̃ thn̄ gåfwa är och frij / j aleenes gudz hender / är lekawel noghon öwing medh huilka tw må̊ förhopa ath gudh må̊ geff wa tich troona / förſt ath tw ey aleneſt an=

ſeer vthwertes Chriſti pino / ty hon haff=
wer nw giordt thz henne tilhördhe / och för
ſkräckt tich ſom för är ſagt / vtan gack no=
ghot nämare in til Chriſtum / ath beſkodha
hans kärligha hierta / ſom thina ſynder och
onda ſamwet werdigades tagha tich j frå
medh ſin hårdha dödh och pino j ſåådana
motto får titt hierta en ſöthma / och vptån
des til ath troo på hon och elſka honom

Sedhan tråd litit nämare frå chriſti hier
ta / och op til gudz hierta / och beſkodha thz
ath chriſtus hadhe thz ecke giordt vtä gudz
vilie vtaff häs ewogha kärleck ſåå hadhe
belefuat / huilkö chriſtus aff all kärleck war
hörug / och ſå finner tw gudz hierta wiſſeli
ga wara tich itt fadhrlighit hierta / och (ſå
ſom chriſtus ſäghr) draghes tw thå genom
chriſtü til fadhren / och thå warder tw för=
mädes / thz chriſtus ſadhe j Joane Så haf Johä.3.
wer gud elſkat werldena / ath han haffuer
vtgifwit ſin eenda ſon / thz är retta kändzlan
til gud / och thn oß aldra nyttughaſt är / tha
man ecke kner hon wnder thz näpnet / ath
han är mektug eller wijs ty thz förſkräckier
vtan vnder thet näpnet ath han är goodh /
barmhertug / och kärleghen / aff huilka tro=
on och förtröſtning kömer / och tw warder

thẽ medh ſom een nyfödd mẽniſkia j gudhi.

Når nw titt hierta ſåledhes befeſtat år j Chriſto / ath tw år worden ſyndenes fiende aff kärleck / och ecke för ty ath tw rådhes för pinone / ſedhan ſchal tw thå ſetia tich Chriſti pino före / annarlunda ån tilförenna / her til haffwer tw ſatt tich henne före / ath tw haffwer beſinnat huad hon hafwer werkat j tich / ſom år thin eghñ kendzla och trona til gudh / Nw ſee til huad tw tagha kan ther aff tich till itt exempel / huad tw ther effthẽ göra ſkal / j ſåå motta.

Når tich förtwngar noghon wärck eller ſiwkdoom / tänck vpå ath thz år lått / räknande til törnacronã / och ſpikana ſom Chriſtus leedh.

Når tw nödhgas ath göra eller låta thz tich emoot år / tänck huruledhes Chriſtus wort gripen och bũden och leedder hijt och tijt hwart hans plåghare wille.

Når tw freeſtas aff hoghferd / ſee på huru thin herre wort begabbat / och förſmådt och wart ſtelter j bland röwara.

Når tich kräſeligheet och cropſens loſte rörer / tänck på huad hwaßheet Chriſti kräſeligha lekãme leedh medh hwdhſtryck-

ning / och genomſlaghningh ꝛc.

Når tich åggiar haat / awnd / och begå rilſe til ath hempnas / tånck medh huad tå rar och roop Chriſtus badh för tich / och al la ſina owener / på huilka han heller medh rätta motte haffua hempnat.

¶ Når tich betagher noghor motegong / el ler bedröffwilſe / lekamligheh eller åndelig heh / ſtyrck titt hierta och ſågh / ay / ſkulle iach och ecke lidha noghon lithen bedröff= wilſe / effthꝛ̃ min herre j yrtagårdhen ſwit tadhe bloodh för ånxla / och bedröffwilſe Sy j ſåådana motta kan j Chri= (ſkull. ſto finnas ſtyrkia och ſegher emoot alla ſyn der och laſter / och thz år rätteligha betenkia Chriſti pino ſom föreſagt år.

Såådana kallas och Criſtna mẽniſkior ſom ſåå Chriſti nampn och lewerne bewij ſa j ſich ſielff ſom ſancte Pawel ſågher / the ſom Chriſto tilhöra / the hafwa korffeſt the res kött medh laſter och begårilſe medh chri ſto / therföre ſchal Chriſti pina handlas ey aleenaſt medh oordhom och belåtom / vtan medh gårningen och j ſanninden / ſom ſan cte Pawel ſåghꝛ̃ / kömer honom j hogh ſom ſåådana mooth ſåyelſe leedh aff ſyndaro= Gala.5.

men emoot ſigh ſielff och förtröttens ecke
1.Pe.4. vthi edher ſinne / athi vpgiffwes / och S. Pedher / effter Chriſtus haffwer warit pijnadhē / wåpner och j edher medh teſſ åminnilſe / men ſåådana åminnilſe år nw mykit affkomen / en doch badhe S. Pedhers och S. Pawels epiſtole åro thē fulla wtaff / wij j then ſtadhen haffwom taghit måladha taflor och wåggiar / thet doch wål oſtraffe ighit år / når ſådana åminnilſe thē vth fölg de ſom förſcriffwit år.

Therföre ſkola wij leggia oß thē win om och bedhia ther gudh om / ath hans bittra pina och dödh må warda innerligha ſcriff wen j wort hierta / ath wij ther om altijdh tilbörlich åminnilſe haffwa måghom / och ther medh ſtörkias j troona / och wardha niwtandes then fruct ſom aff hans werduga pino kömer / thet år ſynderna förlatilſe och ewinnerlighit liff Amen.

Een vthlegning påå
the ſiw pſalmer.

EFther thet ſåå wpkommet år aff itt almennelighit bꝛwck j chꝛiſtenhetene ath then ther j någhon ånꝛlan eller bedꝛöff wilſe kommen år j ſitt ſamwit föꝛ ſina ſynder ſchul / plåghar låſa och bidhia noghꝛa Sauidz pſalmer / j huilka ſtooꝛ jemmer och klaghomål föꝛegiffwas / vpåå thet gudh motte vpwäckias till barmhertugheet / ſee milleligha och nådheligha til honom / och föꝛloſſa hans ſchröpeligha och oꝛoligha ſamwit / ſtella thet till fridz / och göꝛa thet roligbit / föꝛlåtandes ſynderne / ſom ſåådana bedꝛöffwilſe affkomma / huilka ſaak ſamma pſalmer och råtzligha påå röꝛa / doch ecke the ſiw pſalmer alleena / vtan åro och monga andra pſalmer ſom ſamma ſaak påå röꝛandes åro / them man ecke heller råtzligha bedhia kan j ſin eghin perſona / medh mindre han år ſtadd j ſåådana wedhermödho / ſom Sauid war / når han them badh / ſåå framt han ecke will miſßbꝛwka the oꝛdh ther innehållas /

j thy han ſåghr̄ ſich wara j ſåådana bedröf wilſe / thr̄ han j ſannindene ecke wthi år / ty the oordh thr̄ innehållas lydha vpåå en gråſeligh jember och wedhermödho / ſom för öghon år / Then ther nw ſina ondzſko och ſynd rått kenna kan aff alt ſitt hierta / aff huilka (ſom thz ey annars wara kan) han moſte fåå ſtoor förſkråckelſe / ſååſom Dauid haffde / kan han thå wål bedhia ſamma pſalmer j ſåådana ſin eghen ſaak / mån påå annars manz (ſom år) påå heele chriſtenhetenes wågna må han thm̄ låſa e når han wil / ſåå effthr̄ thz thr̄ kan en lithen gudeligheet wara medh / thr̄ man låås och bedhr̄ thz han ecke förſtår ſyntes nyttelighit wara ath the vthſatta wordo mz en lithen wtlågning / för theres ſchul ſom ecke my=kit åro förfarne j ſcrifftēne / ath the och må gha wetha huad grundh och mening j ſåå dana pſalmer innehållas / thr̄ thm̄ ſedhan noghon nytta och gangn affkōma må och efſther thz the förſt påå Hebreiſko giordhe wåro haffwer man hår vthinnan mykit brukat thm̄ ſom vthi hebreiſka måålit haff wa förfarne warit.

Och vpåå thz man komber hår teſte bå=

tre til förståndit / är merkiandes / ath j thñ helga ſcrifft haffwer man mong exempel Beſynnerligha aff Job / Sauid och Ezechia huru gudh vplyſte theres hierta / ath the ſågho then ondzſka ther inne war / och haffwer hållit thñ theres ſynder före / och ſin ſtrenga doom thr offwer och ewinnerlighen dödh / ſom ſyndenes lön är / och för ſkräckte thñ ſå ther medh / ath the woro förſoffadhe j theres ſamwet / och förſkräckte / och ſågho ſich ecke annat före än ewinnerlighen dödh / och ey råttare wiſte / än ath the ſtrax ſkulle haffwa ſtörtz in j helwitit / ther theres eghit ſamwit gaff thñ rätt medh / ath the ſådana förtient hadhe / och gudh haffwer ſyntz thñ grym och gråſeligheñ / ath aff rätt förfårilſe haffwer thñ bådhe kött och been förfalnat och förwijſſnat / ſom j teſſe pſalmer clarligha vthtryckes / och hadhe wiſſeligha fallit j wähop / om gudh hadhe ecke förwarat them / ty ath ſådana gråſeligheet är menniſkiöne omö gheligit ath draga aff ſin eghin macht / Ecke kan heller någhon mēniſkia ſådana förſkräckilſe och råtzla noghötijdh ſå ful leligha vthtryckia ſom hon är / thz mä kan

L v

ther aff besinna / ath Dauid haffwer såå
innerligha och högheligha förmanat gudh
om hielp och mißkund / och såå inneligha
beclagat sina nöödh / såå ath intit twiflan
des är ath hon haffwer warit osåyeligha
stoor / then inghen menniskia heller besinna
kan / vthan then henne haffwer försöcht /
ena såådana sorg och bedröffwilse hadhe
Mar.14. och Christus när han schulle gåå j dödhen
såå ath han begynte båwa och ånxlas / och
sadhe sina siål wara bedröfda wti dödhn̄ /
och wart såå bedröffwat ath han swetta=
Lu.22. dhes bloodh / såå ath dropana lopo nidh
vpåå jordhena / och badh tree resor sin hē=
melscha fadhr̄ / ath han schulle tagha then
drycken som war dödhen frå honō om såå
hadhe warit möglighit / och när han hēgde
påå korset och war hart j sitt yterstа / ropa=
dhe han aff rätta hiertans sorg och bedröff
welse til sin fadher / och sadhe / Min gudh
Matt.27. min gudh hwi haffwer tw offwergiffwit
mich / Såå stoor war thå bedröfwelsen ath
han sadhe sich wara offwergiffnan / Så=
dana förskräckilse sorg och bedröffwilse la
ther gudh stundom komma offwer mennis
kiona / aff huilka hon sina ondzska och synd

ſkall kunna rätt förſtå och bekenna / ath hon ſåå ſchall lära wetha / huad nådh och miſſkund gudh gör medh henne / ty then thē ecke haffwer förſöckt huad ondt år / han kan ecke wäl beſinna huad gott år / och ingen kan haffwa läkiaren kääre vtan then ſom illa haffwer warit ſiwk och år läckter aff honom.

Förſöker och gudh menniſkiona teſlikes medh ſåådana bedröffwelſe ath han will ſee till / hwar hon will haffwa tilflyckt till j ſin nödh / och ligger thå ther aldra ſtörſta macht vpåå / ath hon inghē annan tilflycht ſöker j ſåådana jemmer och wedher mödho / vtan till honom alleena / ee huru wreedh han ſynes henne wara / och ee huru ſtoor jemmer hon vti ſtadd år / ſchal hon doch ropa til honom allena ſom Dauid gi ordhe / och haffwa ſitt hop till honom ath han jw wardher görandes nådh medh henne / ty han år then ſamme ſom opfyller thē medh alt gott / ſom hungroghe äro / ſom jomfrow Maria ſägher j ſin loff ſängh / Han år then ſamme ſom dragher menniſkiona needh til heluites / thz år j alla ſtörſta jemmer och bedröffwilſe / han år och then 1.Reg.2.

som henne dragher vp ighen / han år then som hēne plåghar och dödhar / och han år thñ som henne wedhr̄qweeker och göör leff wandes ighen / han gör henne fatigha och åthr̄ rika ighen / sååsom Anna Samuelis prophetans modhr̄ sågher.

Nw efftber thz han år then alleena som alt thz bedrifwer som och mōgestadz j scrif tenne bewijsas / moste man jw thå bedhia honom alleena om hielp j såådana saker / såå framt wij ecke vilia vpwåckia honom til någhō swårare bedröffwilse ån wij thå vthi åre / Han år alleena gudh som all crea twr haffwer j sina hēder / och regerar thm̄ efftber sin vilia / ther wil han och ath wij schola holla honom alleena före / och haff=
Exo.20. wer såå strengeligha förbudhit ath man schal ecke haffwa fråmande gudhar / thet år / ath wij intit tingh annat haffwa scho=la thr̄ wij j ena måtto eller andra förtrösta oß vpåå / vtan påå honō alleena / och såå dana låre wij her j tessa psalmer / teslikes Job Hieremias Ezechias och andra sååda na merkelighe men / som j gambla testamē tit woro / ath når the haffwa warit j alla största jemmer och bedröffwilse / thr̄ gudh

haffwer syntz thm̃ för en hedzskan fiende/och
grömmã och strengan domare/ hafwa the
lekawål ecke fallit j wanhop/ ecke heller sö
cht någhon annan hielp / vtan honom al=
leena / och når han haffwer som mest plå=
ghat thm̃ och syntz thm̃ wara wredh / haff
wa the allermåst ropat vpåå honom / som
scrifftẽ klarligha förtelier/thz oß alt år scrif
uit til en kennedoom (som Paulus såghr̃) Roma.15.
ath wij och såå göra schole j wåra nöödh
och wedhr̃mödha / åå når oß såådana på
komma kan / antighen j wår wålmacht el=
ler j wårt yterſta / når dödhñ nalkas oß /
ath wij jw haffwe såådana exempel för ö=
ghñ/ och sökie thr̃ hielp som the haffwa sö
cht hielp/och ath wij (wedh wår siels salig
heet tilgörandes) ecke twifle thr̃ vthinnan/
ath gudh warder oß jw hörandes j wår
nöödh / ån thå han synes dröya medh oß /
och later oß en tijdh long lijdha jemmer och
wedhr̃mödho / thz doch skeer för wort betz
ta schul/vpå thz wår oonda begårilse scho
la warda nedhr̃trycht / och hans helge wi
lie schal warda vpråttet j oß ighñ/ath wij
såå genom en kort och lithen wedhr̃mödho
måå wndhfly thñ ewigha helwitis pino /

som år syndenes förtienta löön / och geff=
wom oß honom j wåld alleena / ty han som
wiste huru han oß schapa schulle aff intit
han weet och wål huru han schal oß för=
nyia / och reensa aff wåra synd / och göra
oß reena / som wij iterlighare förfara må=
ghom j psalmana / huilka wij nw werss
frå werss ranssaka wilie.

¶ J then första psalmen / bedher Sauid
ath gudh wille wånda sina grymheet j frå
honom / och tagha honom til nådh ighen /
och beclaghar ath han år för swagh til ath
lidha såådana jẽmer och bedröffwilse som
honom ther aff kommer ath han seer sich
gudz strenga doom förestå / och vpåå thet
gudh schal teste snarare höra hans böön /
bår han honom före och sågher / ath j såå=
dana dödz jẽmer och gruffwilse år inghen
som prijsar gudh / och loffwar han sedhan
vth ath göra thet honom år omöghlighit /
ther man kan besinna aff / huru stoor be=
dröffwilse han hafft haffwer Psalmen år
såå lidhandes.

¶ Then första psalmen. Texten

Psal.6. ACh herre straffa mich ecke j thinne
grymheet / och nåffza mich ecke j

thinne wredhe / Herre förbarma tich offwer mich för ty iach är swaghr̃ / Heela mich herre för ty min been åro förschräckt / Och min siäl är swårligha förfårat / ach tw herre huru lenge?

Vthlågningen.

Herr seer man ath Sauidz förschräckelse och bedröffwilse hafwer warit såå swår ath han ecke haffwer hafft macht till ath dragha såådana jemmer / För then schull sadhe han / Ach herre straffa mich ecke wti thinne grymheet ꝛc / som han wille såya / Ach herre iach weet wål ath straff och näfftzt moste iach jw lidha / för mina olydhna schul / men ther bedher iach om ath tw ecke straffa mich j thinne grymheet och wredhe / förbarma tich offwer mich ty iach är förswagh ath lidha thina grymhetz och wredhes näfftzt och straff / straffa mich ecke som en hård och streng domare / vtan som en mildher fadher / O herre heela mich ty min been åro så förschräckt / ath inghñ makcht är vthi thm̃ / Ja ecke åro min been alena wanmechtugh och förskräckt wordhen / vtan min siel är och gäska förfårat och gruf wãde wordẽ / men tw herre / huru lẽge schal

thet doch ſåå wara medh mich / ſchal thr̃ och inghen ånde komma vpå?

Fölier j texten.

Våndt tich om herre och frelſa mina ſiel hielp mich för tina barmhertugheetz ſchul För ty j dödhenom år inghen ſom tåncker vpåå tich / hwar warder prijſandes tich j helwite? Vthlågningen.

Medh teſſe oordh wil Sauid vpwäckia gudh til barmhertugheet j thz han geffwer före ath gudz prijs j ſåådana ſwåra bedröf wilſe och helwitis nödh warder ecke haff wandes ſin framgång / thrf̃öre ſeghr̃ han / Ach herre wendt tich doch om / bewijſa mich ecke ſåådana ſtrengheet och jemmer / vtan frelſa mina ſiål ſom bedröffwat år / hielp mich för thina barmhertugheetz ſchul Inga godha gårningar haffwer iach ſom iach kan båra tich före / alleenaſt tänck vpå thina barmhertugheet / huru hon warder intit prijſat och loffwat / för ty j ſåådana dödz twång och gruffwelſe ſom min ſiål nw år / kan inghen tänckia vpåå tich och åra tich / eller hoo år thñ ſom tich kan prijſa når han år j helwite? låthr̃ tw mich blif wa j helwite thr̃ får thin barmhertugheet

intit prijs eller loff aff mich / tänck för thñ
schul påå thina barmhertugheet / låt henne
wardha åradha och prijsadha. Texten.
Jach haffwer arbetat medh minne su-
ckan / hwaria natt wil iach twå mina säng
och medh tårar wåta mina lägho / Mitt
ögha år wordhet wanscapelighit aff wre-
dhenne iach år gämal worden j bland alla
mina owener. Vthlägningen.
Her seer man huilkit itt swårt och omög
ligh it lyffte han gör ath han motte warda
förlossat aff then wedhermödho han vthi
war / han loffwadhe vilia såå mykit grå-
tha / ath han ville twåå sina sängh j tåå-
rar / eller som then hebreesche texten håller /
han ville låtha sina sängh simma hwaria
natt j tåårar / och göra sina lägho / ther
han plägadhe liggia vthi weeka och wåta
aff tåårar / O huilken en grwseligheñ jem-
mer moste wara j helwite thr Dauid ville
såå swåra wedhrmödho lidha j thēne werl
dene / och såå stoora tåårar vthgiwta ath
han motte förlossas aff then gruffuelse han
wdhi war / Therföre sägher han / iach haff
wer arbetat medh minne suckan / min su-
ckan och grät haffwer warit mich it stoort
M

arbete jemmer och wedhermödha / Frelſa mich aff thenne gråſeligheet / Jach will twåå mina ſångh / och medh mina tårar wåtha mina lågho / och thz ecke ena reeſo / Jach wil hwario natt göra thet Når andre liggia j theres roo och hwilo will iach thet göra / alla werldhenes wedhermödho wil iach lidha / hielp mich man aff teſſe gråſeligheet / mit ögha och anſichte år wanſca peligbit wordbit / haffwer miſt ſin råtta hãpn och fåghrind / aff then grymheet och gråſeligheet mich föreſtåår O herre tw hål ler mich gråſeligheet före / och mina owener huad the åro mera mẽniſkior eller dieflar / alle wãtröſta och förſkräckia the mich ſåå ath iach år gãmal wordhen j blãd thñ

Texten.

Gåår j fråå mich alle j ſom illa gören / ty ath herrẽ hafwer hördt mins gråtz röſt / Herren haffuer hördt mina förmanĩg / herren haffuer anãmat mina böön / Alla mina owener må ſkẽmas och förſkräckia ſich wånda ſich om och ſkemma ſich ganſcha ſnarligha

Vthlågningen.

Thenne åro the oordh / medh huilkõ Dauid bekenner ſich wara hördan aff gudhi / och frögbdar ſich emoot ſina owener / ſom

honom wille wätröſta på̊ gudz nådh och kõma honom til ath ſökia annerſtadz hielp å̊n aff honom alleena / therföre ſåghr̃ han / gå̊r j frå̊ mich alle ilgerninges mån ſom mich willen dragha j frå̊ herran / ty herrẽ haffuer hörd mina gråtande röſt / Herren haffwer hörd thz iach förmanadhe honõ om miſſkund / Herren haffwer hörd mina bö̊n / han haffwer ecke föracтat mich ſom j gå̊ffwe mich före / han är å̊nnw thñ allee na ſom hielper thm̃ bedröffwadhe åro / Al la mina owener må ſkẽma ſich och wara förſkräckte wenda ſich om och gå̊ j frå̊ mich / thet är ecke ſant the haffwa mich ſa cht / at herrẽ ſchulle wara ſå̊ ſtrenger / ath han ecke wille höra mich / och inghen miſſ= kund bewiſſa mich / vtan iach ſchulle ſökia andro weghar til ſalugheetena / The må ſkẽ ma ſich gäſcha ſnarligha / herren är å̊n nw then alleena / ſom för ſina barmhertugheetz ſchul gefwer ſalugheetena / och the åro liw ghare wordne. ¶ Then andre pſalmen.

¶ J thñ andra pſalmẽ geffs en vnderwiſſ ning hwar aff ſyndernes förlåtilſe kõmer / och huruledhes man ſyndena wedherkenna ſchal och är ſå̊ lydhandes.

Texten.

Psal.31. Wål år thm̃ som brothen åro förlåtẽ / och thm̃ sõ theres synder åro skyylta / Vål thm̃ mãne som herren ecke förbrår syndena / j huilkens anda intit swik år.

Vthlågningen.

Aff tessa Dauidz oordh kan man merkia / hwar salugheten och syndernes förlåtilse affkõmer / nemligh ecke för wåra förschyllan eller godha gårnĩgar schul / vtan ther aff ath gudh seer offwer medh oß / och förlåter oß wår brot / skyyll och ofwertecker wåra synder / och förbråår oß ecke eller kastar oß icke före / ath wij haffwe giordt honom emoot / Såå ath syndernes förlåtilse kõmer ecke aff wår stora boot och båtring vtan alleena aff gudz mißkund / huilkẽ synderna aff plånar / Gudh år thñ som taghr̃ bortt wåra synd / och ecke wår plicht och boot / ty ath wåra synder gåå wijdt wijdt offwer wåra godha gårningar / therför år thet ecke möglighit / ath wår förskyllan kan aff plåna wåra synder / vtan gudz barmhertugheet moste thz alleena göra / som Paulus och lårer til the Römerska / thr̃ han och haffwer thẽne Dauidz oord förhender thr̃=

Roma.4.

före sägher nw Dauid / wäl är thm̃ som bro
ten äro förlåten / som han ville säya / ingen
finner man / then som ecke haffwer synd /
efftther thet synden är gongen offwer heela
mankönet / therföre är ecke thñ saligh som
ingen synd haffwer / efftther thz ingen sää
dana finnes / men the äro saligha som syn=
derna äro förlåtna och skyylta / wäl är thm̃
manne / och saligh är then som herren för=
bräär och förwijster ecke / ath han haffwer
illa giordt / j huilkens anda intit swik är /
sää ath han ecke haffwer annat j munnen
och annat j hiertat / vtan som han är en syn
dare sää bekenner han och thet. Texten.

Efftther thz iach förtijghde förwanska=
dhes min been thä iach ropadhe heela da=
ghen / För ty dagh och natt war thin hand
swäär vpää mich / iach omwendes til we
dhermödho thä törnen mich inkrystes / Mi
na misgärningar kungiordhe iach och mi=
na synd skyylte iach ecke iach sade / iach
wil emoot mich / bekenna för herranõ min
brot / och tw förläät mich mine syndes wrõ
gheet. Vthlägning.

Aff tesse oordh hafwer man ena saak för
hwars skul gudh plägher mẽniskiona mz

ſåådana gråſeligheet ſom j then andra pſal
men tilförenna berördt år / thz år vpåå thz
ath menniſkian ſchal råtzligha bekẽna ſina
ſynd aff hiertat / ſå ath ther år intit ſkrym
terij och ſwick j hennes anda / når hon ſi=
na ſynder bekenner ath hon ecke någhot
wndan dööl / och plåghar gudh hẽne liker
wijs ſom en ogerninges man / plåghar pij
nas then ecke will bekenna ſina mißgernin
gar / aff pinone ropar han / men ſyndena ti
gher han / ſåå lenge han nödhgas bekenna
ſina gerning / therföre ſadhe nw Dauid /
Effter thz iach tijghde förwanſkadhes min
been ꝛc / ſom han wille ſåva / effter thz iach
tijghde och ecke wille bekenna mina ſynd j
hiertat war ſom tw waſt begärãdes / vtan
låtz haffwa ſtora förſchyllan når gudhi /
förwanſchades min been thå iach ropadhe
heela daghen aff jemmer och bedröffwilſe /
för ty dagh och natt war thin hånd ſwåår
och tung vpå mich plåghãdes mich / iach
omwẽdes til wedhrmödha thå törnẽ mich
inkryſtes och ſtack mich / j thy iach förſkrå
ckтes för thin ſtrenga doom / och gick medh
mich ſom medh thm̃ plåghar gåå ſom wel
tras j törnen och ſtingas aff hẽne / Beken=

de iach doch påå thz sijsta mina mißgernin gar / kungiordhe thm̃ / skyylte och dolde icke mina synd / iach sadhe mich wilia bekenna min brot / och strax förlååt tw mich mine syndes wrongheet. Texten.

För hẽnes schul warder hwar och en he ligh bedhiandes tich j råttom tijdh / Ther= före når stoor watufloodh kõmer reckia the intit til honõ. Vthlågningen.

Aff tesse oord haffwer man thz / ath in= ghen mẽniskia år så heligh ath hon jw haf fwer synd / effther thz Dauid klarligha her såghr̃ ath hwar och en helig bedhr̃ til gudh för syndenes wrongheet ath hon honõ förlå tas schal / och effthr̃ thz han såå bedhr̃ / når thñ stoora watufloodhen / som år jemmer och bedröffwelse / kõber / recker hon intit til honõ / kan inghñ scada göra honõ. Texten

Thw åst min tilflyckt j frå bedröffuilsen som mich kringhwerfuer / min frögd frelß mich aff thm̃ mich kringhwerffua.

Vthlågningen

Som han wille seya Tw åst alleena her re som mich beskermar j fråå min bedröff welse som mich påå kõma / andra hielp sö ker iach ecke vtan tich alleena.

M iiij

Texten.

Jach will geſſwa tich fördstånd och wij ſa tich wåghen tw gånga ſchal / iach will ſtedigt haffwa min ögbon på tich Varer ecke ſom beſtar och mwlar the thr intit fördſtånd haffwa.

Vthlågningen.

Thenne oordhen ſågher Sauid j gudz perſona ath gudh ſåå ſågher til honö / iach wil gefwa tich fördſtånd och wara thin wåg wiſare / och hafwa altijdh ögbat vpåå tich ath tw ecke ſkal gåå aff weghen / ſielff kan tw ecke gåå rått medh mindre iach regerar tich / warer doch ecke ſom oſkålig dywr.

Texten.

Medh grima och beeſl kryſt theres kinboghar ſom ecke vilia nalkas tich / Synda rens giſlan år mykin / men then ſom fördtrö ſter på herran honom ſchal miſſkunden kringhuerfua / Glådhiens j herranom och frögbdens j råttwiſe / och berömen edher alle ſom åren råttferdughe aff hiertat.

Vthlågningen.

Swarar Sauid herranom ſom bedher ecke wara ſom beſtar och mwlar / ſom han wille ſåya / iach weet wål ath wij ecke kun na wara vtan ſom beſtar och mwlar / vtan tw regerar oß / kryſt och klåm för thñ ſkull

theres kinboghar medh beſl och grime ſom ecke vilia komma til tich / dragh och twinga thñ til tech / Syndarens giſlan och plågha år mykin / men honõ wedherfars miß=kund ſom fördröſter ſich på herran / thr̃fö re glådhiens och frögdens j råttwiſe / och prijſſen idher alle ſom haffwe råttferdight hierta / doch ecke j edher ſielfffwe vtan j her=ranom. ¶ Then tridhie pſalmen.

¶ J thñ tridhie pſalmẽ beklaghar och jem=brar Sauid ſich aff thñ ſorgh bedröffwil=ſe och förſkräckelſe ſom han haffwer för ſi=na ſynder ſchul / ath han ſeer huru gräſeli=gha näfft han förſchyllat haffwer.

Texten.

ACh herre ſtraffa mich ecke j thinne grymheet / och neffza mich ecke j thĩ ne wredhe / För ty thina pijlar åro feſte j mich / och thin hånd år tryckt på mich / Ingen helbrögdha år j mina köthe för thi na wredhe ſchul / ingen fredh år j minõ bee nom för mina ſynder ſchul / För ty mina miſſgernĩgar åro gångna offwer mit hoff wdh / ſom en ſwår byrda åro the ſwåra wordhna ofwer mich / Min ſåår åro luch tande och roten wordhen / för mina fåwitz Pſal. 37.

M v

ſko ſchuldh / Jach böyer och buckar mich ganſcha mykit / heela dagben gåår iach be drößwat / För ty mina länder åro vpfylta medh gabberij och inghen helbrögdha år j mino köte / Jach år gäſcha mykit plåghat och nedhertryckt / iach röört aff mins hiertes ſuckan / Herre för tich år al min åſtundan / och min ſuckan år tich ecke fördoldt / Mitt hierta år förſoffat min krafft haſſwer offwergifwit mich / och mine ögbons lyws thz år och ecke medh mich /

Vthlägningen.

¶ I teſſe oordh ſeer man huilken dråpeligh klaghan och jämer han haffuer för ſina ſyn der ſchul och begierar ath gudh ecke wille näffza och ſtraffa honõ j ſinne grymheet / för ty hans pijlar / thz år thñ förfärilſe han haffwer latijd kõma offwer honõ åro feſte wthi honõ ſom andra pijlar / och ath gudz hand år tryckt på honõ / trycker och nedhr krämar honom / ſåå ath inghñ helbrögbda år j honom för gudz wredhe ſchul / och inghen fredh j hans benom / efftber thet han ſeer ſich wara full medh ſynd / ſåå ath ſynderna åro gångna honõ ofwer hoffwdit / och åro honõ en twng byrda woordhen / och

ath hans såår the han meente låcht wara begynte luchta och rottna / thz år / thr̃ han meente sich inghñ synd haffua hafft / ther begynte hon oppẽbara sich för hans fåwitz sko schul ath han sådana ecke tilförenna be sinna kunde / för ån the begynte lucta och lå tho see ath ther woro synder på ferdhom / han buckadhes och böghdes gãscha mykit han hadhe ena stoora synda byrda på hal=sen / han moste slåå hoffwdhit needh och gåå heela daghen / thz år / altijdh / bedröff wat / ty hans lånder woro vpfylta mz gab=berij / och inghen helbrögda war j hans kö=the / thz år (snarast sagt) thr̃ war intit gott wti honõ / vtan synd alt samman / thr̃före war och hans plågha och nedhertryckelse ganscha stoor / så ath han rööt aff sin suckã och gråt / ja hans angist war större ån han beklagha kunde / thr̃före sadhe han / ath hãs åstundan och suckan war för herranõ icke dold / gudh wiste båtre hans nödh ån han sielff klagha kunde / hans hierta war för=soffat hans macht war borta / och thz lyws hans öghon haffwa schulle war och j frå honõ / såå ath aff sorgh war hans ansich=te omwåndt och mörcht wordhet.

Texten.

Mina wener och frender nalkadhes emo
ot mich och ſtodho / och mina näſte ſtigho
longt j fråå / Och the ſom ſöchte mina ſiål
giordhe mich ofwerwåld / och the mich ſö
ökte oondt / taladhe fåfengeligheet / och dich
tadhe heela daghen ſwick / Men iach hör
dhe intit / ſåå ſom then ſom döff år / och
ſåå ſom en dumbe ſom ecke låther vpp ſin
mun / Och iach war ſom en menniſkia thr̃
intit hörer / och then ecke haffwer geenſåy
elſe j ſinom mun / För ty herre iach förtrö=
ſte mich vpå tich / tw herre min gudh war
der mich hörandes / För ty iach ſadhe / mi=
na fiender ſchola jw ecke frögdha ſich off=
wer mich / och thå mina föther ſlunto tala
dhe the ſtoort offwer mich / För ty / til gi=
ſlan år iach giord / och min ſwedhe år altijd
för mich / För ty mina mißgerning ſchall
iach förkunna / och wardha ſorgfwl för mi=
na ſynd / Men mina owener leffwa / och
åro mechtoghe offwer mich / och the åro
monge mich hata for orått / Och the mich
wålgerningar illa löna / förtaladhe mich /
för ty iach foor efftthr̃ thz got war / Offwer
giff mich ecke herre min gudh / gack ecke j

fråå mich / Skynda tich mich till wnsåtningh / minne helses herre.

Vthlågningen.

Först hördhe man huru Sauid beklaga dhe sich offwer then plågha gudh hadhe kastat vpåå honom / för sina synder schul / motte thå någhor såya til honom / Sauid tw beklaghar tich storligha / haffwer tw doch inghen menniskio som tich kan hugh swala? Swarar han / Ney / vtan the woro honom och til plågho / För ty hans wener och frender som honõ hwghswala scul le wore the sammo som stodho emoot honõ och hans nåste som honom åkommande woro stigho j fråå honõ / ther war inghñ tröst / teslikes hans owener som söchte efter hãs siel / och wille dråpa honõ / giordhe ho nõ offwerwåld / och the honõ wille oondt / taladhe och dichtadhe lygn altijd vpåå ho nom / men han war som han hadhe warit dööff / låått intit horat / och som en dwmbe / swaradhe thr̃ intit til / för ty han förtröste sich alleena vpåå herran / och ecke vpåå wener eller frender / eller någhot annat crea twr / vtan vpå herran alleena / ath han jw schulle höra honom / och sadhe han j sina

bõner / ath hãs owener jw ecke ſchulle frõg das / ther aff / ath thet ſchulle wara wthe medh honom / och thå hans fõthr̃ ſlwnto wndan honom / och han ſtoodh vpåå fallande foot / taladhe the ſtoort offwer honõ / och låtes ſich thå wara wiſſa thr̃ vpåå / ath theres ſaak war rått och hans ort / för ty han war giordhr̃ til giſlan / tillreedder til pino och plågho / och ſchulle bekenna ſina mißgårningar / thr̃ gladdes hans owener aff / wordo mektughe offwer honom / och monge ſom honom hatadhe för ort / och the thr̃ plågha illa lõna / thz thm̃ gõrs wål / förtaladhe honom / efftr̃ thz han ecke badhe ſåådana för händer ſom the / vtan ſökte thz gott war / thå nw hans owener wordo mektughe emoot honõ / ropadhe han till gudh / ath han och ecke ſchulle offwergeffua honom / ſom hans wener och frẽder giordhe / vtan ſkynda ſich honom till wnſättning / ty han war hans helſes herre / ſåå ath han war alleena thm̃ ther all hans wållfärdt påå hengde / och inghm̃ annan.

Och år thẽne pſalmen (ſom och alle the andre) oß till en merkeligben lärdoom / thr̃ wij ſee / ath når wij kõma j ſåådana dödz

jemmer som Dauid war / haffuom wij in titt såtia vpåå wener eller frender / för ty the åro oß thå mera emoot ån medh / thr̃fö re år rådhelighit ath wij såå göre som Da uid giordhe / och hålle oß alleena in til gud / han år alleena wår tröst och beskårm / thñ årat och loffwat wari till ewigh tijdh.

¶ Then fierdhe psalmen.

VIll ath komma till itt rått förstånd j thenne psalmen / år thz granneligha merkiandes som ståår bescriffwit j konunga bokenne / hwrw Dauid bedreeff hoor medh Vries sin wnderdånes hustru Beth sabee / och lååt sedhan slå Vriam j håål / och föröökadhe hooret medh mordhet / Aff huilkit gudh wart ganscha mykit förtörnat och sende för then schul Nathan propheten til Dauid / och straffadhe honom / aff huil kit straff han wort stoorligha förfårat och förskråkt / thr̃före full han til fögha och beed des nådh aff gudhi / som thẽne psalmen innehåller / thñ j sãma saak dichtat war / och haffwer man her itt gråselighit exempel / at en såådana mercheligheu och helig man som Dauid war / skulle såå skemmeligha

2.Reg.11. r.12.

falla j ſåå grofwa ſynder / emoot gudh och ſin nåſta / O huru ſkemeligha han bewijſte ſich emoot then godha mannen Vrias / ſin troo wnderſåta / förſt beſmittadhe han hãs elſcheligha huſtru / och kom henne medh ſich til ath bedriffwa hoor / och ſedhan låt ſlå honom j håål ſom intit hadhe brutit hon nom emoot / vtan bewijſte honom ſin troo= tieniſt / ſom en trooman boordhe göra ſin herra / och toogh ſedhan hans huſtru ſich till huſtru / huru ſkẽmeligha lönte han ſin trootienare / O huilkit itt gruſſweligbit ex empel år thz / huad menniſkia kan nw no= ghontijdh wara ſåker för ſyndenne / når en ſåådana merkeligbñ man kunde ecke förwa ra ſich then gudh hadhe ſåå ſtoora wålger ningar bewijſt / ath han hadhe taghit honõ
1.Reg.16. fråå hans fadhers hiord / och giordt honõ aff en ſååheerdha til en konung offwer ſin almogha / och altijdh j hans nödh beſker mat honom / och giffwit honõ ſtoor ſeghr̃ offwer ſina fiender / och ån thr̃ offwer loff
2.Reg.7. wat honom ath han wille låta ſin ſon war dha födan aff hans ſlächte / thz en oſeyeligh ſtoor wålgerning war / doch kunde alt thet intit hielpa / vtan han full lekawel j ſynde=

na / Ja / ſåå ſkemmeligha ath man måå
gruffwa therföre / her ſeer man huad fruct
ſom kommer wtaff menniſkiones hierta /
når gudh thy ecke förtagher ſina ondzſko /
therföre ſadhe Chriſtus Aff menniſkionas Mar.7.
hierta vthgåå oonda tanckar / hoor moord
tiwffwerij ꝛc / ſådana fructer räcknar och
Paulus vpp til the Galater / Såå ath mẽ Gala.5.
niſkionas hierta år ſåå förgiftogt aff oond
begierilſe / ath thz år ecke möglighit ath mẽ
niſkian kan wara ſådana fructer förwtan /
om gudh ecke geffwer / eller j fråå tagher
hẽne / ſina nådh emoot ſyndẽne / ſom man
ſeer her ath thz gick til medh konũg Dauid.

Therföre når wår näſte faller j någhon
ſynd / ſchole wij ecke förſmåleka honom thr̃
aff / vtan heller önka oß offwer honõ / och
thz oß ſtåår til görandes kõma honom påå
råttan wågh igben / och bedhia gudh han
wille geffwa honom ſina helga nådh emo-
ot ſyndene / ty ſadhe och Paulus / kåre brö- Gala.6.
dher om någhon menniſkia wardher bekrå
ctat medh noghre miſgerning / rätten thå j
ſom åndelighe åren henne vpp / vthi ſakt-
modigheetenes anda / och ſee vpå tich ſielff
wan ath tw och ecke freſtat warder / inbyr-

N

dhes dragher hwar annars byrdho / och så vpfylle j chriſti lagh / J teſſe oord will jw ecke Paulus / ath wij ſchola begabba hata och förſmådha then ſom faller (aff gudz til ſtådhilſe) j noghon ſynd / vtan heller medh ſachtmodigheet råtta honom vpp ighen / och tenkia vpåå ath wij och ſkröpligha åre / och kunna ſåå ſnart / och till åwentyrs ſnarare falla j ſynd ån han / om gudh oß j fråå tagher ſina helgha nådh / Saken hwi gudh tilſtådhē ath hans vthkoradhe wener falla ſtundom j oppenbarligha groffwa ſynder / ſom thz tilgick mz Dauid / år then ne / j menniſkiones hierta år en hemeligh oondzſka och wrongheet ſom nw ſagt år / then inghen ſchoda kan vtan gudh alleena
Hiere.17. ſom han ſielff ſägher genom Hieremiā pro pheten / och then han henne oppēbara wil / når menniſkian gåår för ſich ſielff / och me nar alt ſtå wål till medh ſich ſielffwo / och geffwer inghen acht vpå huru hēnes hierta år ſtålt / thå dragher gudh henne en tijdh long ſina nådh j fråå / ath thz j hiertat år får ſprijdha ſich vth / och ſtrax kommer aff then oonda rothenne en oond fruct / ſom år hoor mandråp / och annat ſåådana / aff

hwilka fruct menniſkian måå kunna mer-
kia hurudana rothen år j hiertat ſom ſåå-
dana fruct aff kommer / then hon tillfö-
na icke beſinna kunde / ath hon ſedhan må
kunna falla til fögho och bedhas nådh / ath
gudh wille förtagha henne ſåådana oondz
ſko / och ſcapa itt nytt hierta j henne / ſåå-
ſom Dauid war begårandes / och thñ ſam
ma hemeligha oondzſkan j hiertat (then
menniſkian aldrigh bliffwer ſlåt qwit ſåå
lenge hon leeffwer) år ſaken hwi menniſki
an år alltijdh brøstlighen för gudhi / ſåå
ath hon jw ecke kan prijſa ſich aff ſtoora
förſchyllan och förtieniſt når gudhi / vtan
jw altijdh moſte bedhia gudh / ath han wil
le förlåta henne ſina ſchuldh / Såå år nw
thẽne pſalmẽ emoot ſamma oondzſko ſom
wij nw wilia höra.

Texten.

GVdh förbarma tich offwer mich eff
ther thina ſtoora miſchund / Och eff Pſal.50.
ther thina ymnogha barmhertugheet aff
plåna mina wrongheet / och gör mich reen
aff minne ſynd / För ty iach kenner min
wrongheet och min ſynd år altijd för mich

Emoot tich alleena haffwer iach ſyndat och illa giordt för tich / vpåå thet tw ſchal wara rått j thin oordh / och offwerwinna når tw dömes / Sy / j wrongheeter år iach födder / och j ſynder haffwer min modher afladh mich / Sy tw hadhe loſt til ſanninge na / owis och thins wijßdooms förödolda tingh haffwer tw oppenbarath mich / Ståncк mich medh hyſop ath iach warder reen / twåå mich ath iach warder hwitare ån ſnyöö / Lååt mich fåå höra glådhi och frögd / och benen ſom nedherſlaghen åro wardha ſich frögbdandes.

Vthlägningen.

Her ſeer man huru Dauid haffwer rått lärdt kenna then ondzſko ſom war j hans hierta / ſåå ath han inghen tröſt wiſte annan ån gudz ſtoora barmhertugheet / ty thz war ecke annat ån oondt vthi honom / ſynd fan han j ſich thr̄ han förſkräcktes aff / men intit ſågh han j ſich thr̄ han kunde haffwa någhō tröſt aff / thr̄före flydde han til gudz ſtoora nådh och mißkūd / och ſadhe / Gudh förbarma tich offwer mich / thz år inghen ringa ſynd iach haffwer / then medh en ringa barmhertugheet förlåtas kan / vtan min

ſynd år ganſcha grooff och ſtoor / therföre
forbarma tich offwer mich / effther thinne
ſtoora miſſkund / och aff plåna mina ſynd
effther thinne ymnogha och marghfålleli-
gha barmhertugheet / Twåå mich wål /
lååt thñ orenligheet j hiertat år aff ſkölias
För ty iach kẽner min wrongheet / then oon
do rotena j mitt hierta / haffwer iach lårdt
kenna / aff then fruct thr̃ aff kom / ſom år
hoor och moord ꝛc / Såå ath min ſynd år
mich altijdh för ögbonen / göranades mich
bekymber j mitt ſamwit / annars mãdz miſ
gerningar kan iach ecke dõma / mina eegh-
na ſynder åro altijdh för mich / Emoot tich
alleena haffwer iach ſyndat och illa giordt
vpåå thz tw ſchal wara rått j thin oordh /
offwerwinna når tw dõmes / Jach beken
nes mina ſynd j hiertat ſom år alleena emo
ot tich / och råtta rothen thr̃ alt oondt aff-
kommer / ån thå hon lönligh år för menniſ
kiomen / år hon lekawål ſynd emoot tich al-
leena / thz bekenner iach vpåå thz tw ſchal
haffwa tillfelle ath låta ſkijna thina miß-
kundt offwer mich / och bewijſa ther medh
ath tw år rått och ſanferdugh j thin oordh /
och (tich til åro) håller thz tw lofwat haff

wer / åñ thå ath monge mena ath tw ecke ſchal wara ſåå redhaboen til barmhertug heet ſom tw ſagt haffuer / vtan wilia medh theres ſkrymterij ſökia andra wåghar till ſalugheetena / medh theres eeghna gårnin= gar och annat ſåådana / j huilkit the dö= ma tich lygnactugh ſom vthloffwat haff= wer / ath tw wilt låta ſkina thina barmher tugheet offwer ſyndarena / och göra them ſalugha aff thinne mißkund / Ståå beken= ner iach nw mina ſynd och begårar miß= kund ſom tw vthloffwat haffwer / ath tw ſchal ſynas wara ſan j thin oord / och win= na them offwer ſom tich lygnactugh dö= ma / wore iach ecke en ſyndare / hwareſt blif we thå thñ prijs thin barmhertugheet ſchul le haffwa för mina ſchul / efftther thz mich giordhes inghen mißkund behooff? / nw be kenner iach mich en ſyndare / ath tw ſchal låta ſkina thina barmhertugheet / och off werwinna thm̃ tich döma / Sy iach beken= ner mich wara föddan och afladhan j ſynd Ståå ath j fråå topp och til tå år iach full mz ſynd / och thz bek̃ner iach / För ty tw haf wer loſt och wilia til ſannindena / och will ath man ſchal ſådana bek̃na ſich ſom han

år / och må ecke lidha ſkrymterij / Men kũna ſåådana beſinna och bekenna / haffwer iach ecke aff mich ſielff / effthr̃ thz år menniſkiomen owiſt och fördoldt / men tw effther thin wijßdoom / mich thz oppenbarat

Nw effthr̃ thz iach år ſåå ful (hafuer. medh oreenligheet / år iach wiſſeligha åndeligha ſpetålſk / Ståå ſtånck tw mich mz hyſop åndeligha ſom tw hadhe befalt preſterna göra ſchulle thm̃ ſpethelſke warit hadhe lekamligha / lööß mich aff mina ſynder / twå och gör mich reen aff min oreenligheet lååt mich fåå höra glådhi och frögbd thet år godh hughſwalelſe ath ſynderna åro mich förlåthna / ath min been ſom aff jemmer och bedröffuilſe nedhr̃ſlaghen åro mågha wedherqweekias och frögbdas. Leui.14.

Texten.

Wåndt titt anſichte j fråå mina ſynder och affplåna alla mina mißgårningar / Gudh ſcapa itt reent hierta j mich / och förnyia en råttan anda j mina inålffwer / Kaſta mich ecke j frå titt anſichte och tagh ecke thin helgha anda j fråå mich / Lååt mich igben fåå thin helſes frögbd / och ſtadhfeſt mich medh en frij anda /

Jach wil låra the wrånga thina wåghar / och the ogudhachtige ſchola wẽdas til tich Gudh minne helſes gudh frelſa mich / j frå blodhomen / och min twnga ſchal prijſa thi na råttferdugheet.

Vthlågningen.

Vändt titt anſichte j frå mina ſynder / ſom han wille ſåya / Beſchodha intit mina ſynder / kom thm̃ intitt j hogh / vtan ſee oſſ wer medh mich / och ſcapa itt reent hierta j mich / Jach weet ath mitt hierta år fult medh ondzſka / therföre åro och alla mina gerninga oonda / och kan ecke annars wa= ra ſåå lenge hiertat år oondt / therföre / O gudh ſcapa tw ſom alleena machtena haſſ wer it reent hierta j mich / och förnya en råt tan anda j mina inelſſwer / kaſta mich ecke j fråå tich / lååt mich ecke gåå efftther mitt eghit ſinne / tagh ecke thin helgha anda / ſom mich regera ſchal / j fråå mich / ty thet år ſtrax vthe medh mich / lååt mich ighen fåå thin helſes frögd / lååt mit ſamwit blif wa roolighit och gladt ighm̃ j Chriſto / ſom råtta helſan år / och ath iach ecke åther fal= ler / ſtadhfeſt mich medh en frij anda / ath iach kan hafua tich för öghon / ecke för råſl

eller eghit bętzta ſchul / vtan aff it frij mood
och goodh wilia / bekẽna och prijſa titt na=
mpn / och når tw ſå haffwer ſtadhfeſt mich
will iach låra thm̃ ſom wronge och ogud=
hactighe åro / huad barmhertugheet tw haf
uer giorꝺt medh mich / ath the ſchola och
wendas till tich / ath thin barmhertugheet
ſchal och ſåå warda prijſat j thm̃ / o gudh
minne helſes gudh frålſa mich j frå blodho
men / frels mich aff the onda begier och oo=
renligheet ſom år j min bloodh / thz år ecke
en reen blodhdrope j mitt lijff / vtan mitt
kȯth och blodh alt år fult medh ſynd / fråls
mich thr̃ j frå / ſcapa itt reent hierta j mich /
och når tw ſåå giorꝺt haffwer ſchal min
twnga prijſa thina råttferdugheet / ecke thñ
råtferdugheet aff mina gernīga kȯma kan
vtan thñ tw mz thin helgha anda mich in=
geffuer / thñ ſchal min tunga prijſa. Textẽ
Herre vplåt mina låppar / och min mwn
ſchal fȯrkunna titt loff / Ty om tw hadhe
welet offer / hadhe iach jw gifwit thz / brãd
offer warder tich intit behaghandes / En be
drȯffuat ande år gudhi offer / itt bedrȯfuat
och nedhr̃ſlaghit hierta warder tw / o gudh
ecke fȯrachtãdes / Herre gȯꝺr wål widh Siõ

N v

effther thin godha wilia / och lååt Hieruſa lems mwrar warda vpbygda / Såå war dher tw haffuandes loſt till rättferdugheetenes offer / offer och brandoffer / thå ſcho la the läggia oxar påå titt altare.

Vthlägningen.

Herre vplåt mina läppar ꝛc / Jach weet herre ath tw wilt iach ſchal prijſa och loffwa thina barmhertugheet / men ſåådana kan iach ecke göra / medh mindre tw geffuer nådhena thꝛ̃ til / och vpläter mina läppar / når tw thz gör ſåå förkũnar min mwn titt loff / prijſar och tackar tich / effthꝛ̃ thin wilia / för ty om tw hadhe welet hafft offer hadhe iach jw giffwit thz / mich hadhe wa rit en ringa ting offra en oxa geet eller läb / men j ſåådana brandoffer haffwer tw intitt behaagh och elſchar thz intit / men itt bedröffwat hierta och ſorghfull ande är gudhi behaghelighen / then begierar han / itt bedröffwat och nedherſlaghit hierta föractar gudh ecke / vtan wil gerna höra thñ ſu ckan och grååt thꝛ̃ aff kommer thz är honom tacknemelighit offer / men ſådana kunne wij intit offra aff wåre macht / thꝛ̃för ore O herre gör wål widh Sion / gör wål widh

titt wtkoradha folk thina förſambling och chriſtenheet / thet the ecke ſielffue göra kunna / giff tw nådh till effthr titt godha behagh och wilia / Låät Hieruſalems mwrar warda vpbyghda / låät rätta predicara kō ma j thina chriſtenheet ath hon wpbygdt warder medh råttom lärdhom / aff huilkit titt loff warder förkunnat Såå warder tw haffwandes loſt till råttferdugheetenes offer / thå tw haffwer giordt wål widh Sion / och vpbygdt Hieruſalem / gifwit nådh och lårdoom j thina förſamblingh och wtkoradhe folck / thå får tw loſt till offer och brandoffer / thå ſchola the läggia oxar på titt altare / thz år / thå får tw thz rätta offer ſom tich behagheligbit år / thet år tack loff prijs och åra / ſom år råttferdugheetenes offer / för thin ſtoora barmhertugheet och goodheet / och ſådana åro the oxar tw begårar offras vpåå titt altare / Sååda na oxar får tw och når tw ſielffwer geffuer nådhena ther til / loffwat och årat war dhe tw.

¶ Then femte Pſalmen.

¶ I thẽne pſalmen beklaghar Sauid fȯrſt oſſwer then ſtoȯra jemmer han lidher j ſitt ſamwet / ſedhan talar han om gudz ſtoȯra nådh ſom thm̃ ſom bedrȯffwadhe åro plå=ghar wedhr̃faras / pſalmẽ år ſåå lydhãdes

Texten.

Pſal.101. HErre hȯȯr mina bȯn / och låt mitt roop komma til tich / Våndt ecke tit anſichte j frå mich / j nȯdhenes tijdh bȯgh til mich thin ȯron / Når iach roopar vpåå tich ſåå hȯȯr mich ſnart / Fȯr ty mina da=ghar åro fȯrſwunne ſom en rȯȯk / och min been haffua brunnet ſom itt torr träå / Mit hierta år nedherſlaghit ſom gråås och fȯr tȯrkat / fȯr ty iach haffuer fȯrgåtit åta mit brȯdh / Aff mine ſuckans röſt haffuer mit been wedherludhit mino kȯte.

Vthlågningen.

Teſſe Sauidz ordh hålla clarligha inne / ath thz haffwer warit en oſåvelighen jem=mer och wedhermȯdha j hans hierta / når han thm̃ ſadhe / och ropadhe ſåå hȯgheli=gha til gudh om hielp / och lågger thr̃ ſåå mongh ordh vpåå och ſåghr̃ / Herre hȯȯr mina bȯn / låt mit roop komma til tich / Våndt ecke j frå mich titt anſichte / når nȯ

dhen gåår vpåå / bödg thin örön til mich / når iach ropar vpåå tich hör mich snart / Her brwkar han jw mong oord / alleenast thñ vpåå ath gudh schal höra honom / och sägher sakena före / för ty hans daghar wo ro förswunne som en röök / förgangne j fä= fengeligheet vtan fruct / och hans been ha= dhe mist theres krafft / wörö förtörkat och förbränd / såå ath thñ han största machtena haffwa schulle war inghen macht / hans hierta war förtörkat som thz gråååß affhug git år / ty ath aff sorg och jemmer förgatt han åta sitt bröödh thñ han schulle haffua wedhñqwekilse aff och såå stoor war hans suckan och gråår ath hans köt och been krumpo j hoop / och thñ naturligha wädz= skan förswan och borttorkadhes. Texten.

Jach år lijka som en pelican j öökenne iach år som en natskäffwa j ödhen rwm / Jach wakadhe och år som en sperff ensam på taket / Hela daghñ förspädde mich mi na owener / och the mich begabbadhe swo ro emoot mich / För ty iach åår ascho som bröödh / och bemängde min dryck mz gråår För thñne wredhe och ohylleft effthñ thz tw vpliffte och sloo mich nidh / Mina daghar

åro affweckne som en skugge / och iach år förtörkat som grååß.

Vthlågningen.

Jach år lijka som en Pelican j öknenne / som han wille såya / iach år som then fogh len som år altijdh j öknenne och törß ecke låta see sich / och som en nathskåffwa som ecke torß wara frãme om daghen / vtan år j ödhes hwß thr̃ intit folk wankar / och såsom en sperff thr̃ altijdh ensammer år / och altijdh sitter rådder påå taket och torß ecke soffwa / heela daghen / thet år / altijdh försmådadhe mina owener mich / och the som mich begabbadhe / sworo sich j förbundh emoot mich / effther thet iach föractadhe theres kråseligheet och wållost / och ååt ascha för bröödh / som aschan lodde wedh brödhit såå ååt iach henne / scrapadhe henne intitt aff / och min dryck bemångde iach medh grååt / För ty thin wredhe och ohyllest war offuer mich / så ath tw lyffte mich vpp och sloo mich emoot markenne ighen och sönder krosadhe mich / Och medh fåå oord seyandes / mina daghar åro affweekne om intit bliffne / som en skugge / och iach år förtörkat som gråset förtörkas.

Texten.

Men tw herre bliffuer ewinnerligha / och thin åminnilſe ſlåct efftther ſlåct / wille tw doch vppſtå och förbarma tich offwer Sion / ty thz år tijdh ath tw förbarmar tich offwer henne / ty tijdhen år komen / För ty hennes ſteenar åro thinom tienarom beha gheligbe / och the ſchola yncka ſich offwer hennes mull / och heedningana ſchola fructa titt nampn och alla konungar påå jordhenne thina herligheet Efftther thz herren warder wpbyggiandes Sion / och ſchal ſynas j ſinne herligheet / Han ſåågh till theres böön ſom offwergiffne woro / och förſmådde ecke theres böön / Thetta ſchall beſcriffuas till the efftterkömande / och folkit ſom ſcapat warder / ſchal prijſa herran / för ty han ſågh aff ſina höghа heligho / herren ſågh aff hemelen påå jordhena / vpåå thet han höra ſchulle fångarnes ſuckā / och löſa dödzens barn / Ath the ſchola förkunna j Sion herrans nampn / och hans prijs j Hieruſalem / Når folken förſamblas j hoop och konungana til ath tiena herranom.

Vthlågningen.

Som han wille ſåya / mina daghar åro
fördgångne ſom en ſkugge / och iach år för-
tördkat ſom gråååß / men ſå år thz ecke medh
tich herre vtan tw bliffwer ewinnerligha /
och thin åminnilſe warar man effthẽ man
j all creatwr / wille tw doch förbarma tich
offuer Sion / thz år / offuer titt vthkoradhe
folch och förſamblīg / för ty nw år tijdh ath
tw thz gööd / Förbarma tich offwer Sion
för ty hennes ſteenar (thet år) folkit j thin-
ne förſambling / åre behaghelighe tinom tie
narom ſom åre / prophetar / apoſtlar / och
predikare / the ſee gierna ath the förbåtras /
och the ſchola ynka ſich offuer hẽnes mull /
the ſchola förbarma ſich thẽ offuer ath hon
ſchal wardha förtryct och nedherſlaghen /
medh falſk lärdoom och annat henne kan
wara ſchadelighit / Herre / tha tw nw ſåå
förbarmar tich ofuer titt folch / ſchola heed
ningana fructa titt nampn / och konungar
påå jordhenne ſchola fructa tina herligheet
Effter thz herren förbarmar ſich offuer Si
on / och opbygger hẽne medh ſin oord / och
ſynes j ſin herlighett / Han ſägh till theres
böön ſom offwergiffne woro / och aff ſin
ſtoora barmhertugheet / förſmådde han ecke

theres bööñ / ån thå ath the woro beſwå=
radhe medh ſynder / Thet ſchal beſcriffuas
the efftherkõmande til tröſt / och folkit ſom
ſchal wardha ſcapat / thet nw ecke til år /
ſchal prijſa herran / För ty han ſägh wtaff
ſina höghа heligho / aff ſitt höghа tempel
herren ſägh aff hẽmelen på jordhena / vpå
thz han höra ſchulle theras ſuckã och gråät
ſom woro j ſyndernes fengilſe / och lööſa
döödzens barn / the döödhenõ åmpniat woro /
Ath the ſchola förkunna j Sion herrans
nampn / och hans prijs j Hieruſalem / the
ſchola predica och förkũna hãs ſtoora nådh
och barmhertugheet / j Sion och Hieruſa=
lem / j gudz chriſteligha förſamblingh / når
folken förſamblas j hoop / och konunganar
til ath tiena herranom.

Texten.

Han nedhertrycte mina krafft på wå=
ghen / han förkortadhe mina daghar / iach
wil ſåya / min gudh / tagh mich icke bort j
halff deelen aff mina daghar / thin åår wa
ra ſlåct efftther ſlåct / J begynnelſen / her=
re / haffuer tw grundat jordhena / och him
blana åro thin handa wårch / The ſchola
förgååß men tw bliffwer / alla ſcholo the

O

åldras ſåſom itt clådhe / Och ſåſom it clå=
dhe förwandlar tw them / och the wardha
förwandladhe / men tw åſt jw thñ ſamme /
och thin åär haffwa inghen ånda / Tines
tienares barn ſcholo bliffwa / och theras
ſåådh ſchal blifwa beſtåndãdes j thin åſyn

Vthlågningen.

Han nedhertrycte mina krafft på wå=
ghen / förtoogh mich ath iach inthet hadhe
j thetta leffwernet förtröſta vpå / Han för
kortadhe mina daghar / ty the förſwũno ſom
en röök / Jach ſchal ſåya / Min gudh tagh
mich ecke bort j halffdelenom aff mina da
ghar / når iach ån menar mich ſchola len=
ge leeffwa / vtan lååt mich förſtåå hwrw
korte mina daghar åro / the doch ganſcha
fåå åro / Men thin åär wara ſlåct effther
ſlåct / ther är inghen ånde vpå / ån thå ath
werlden förgåååß / ty j begynnilſen haffuer
tw grundat jordhena / och himblana åro
titt håndawårck / the föråldras och tw för
wandlar them / men tw förwandlas inthz /
vtan åſt jw altijdh then ſamme / och thin
åär haffwa inghen ånda / Tina tieneres
barn ſchola bliffua / och theres ſåådh ſchal
bliffwa beſtåndandes j thin åſyn / the ſom

haffwa wedhertaghit thina propheters / apoſtlers / och predicares lårdhoom / the ſchola ecke förgåß / vtan wara beſtånden des til ewig tijdh j thin åſyn.

¶ Then ſiette pſalmen.

¶ I thenne pſalmen ropar och Dauid til gudh j ſin jemmer och förmanar honõ om nådh och ſågher.

Texten.

WTaff diwpeth herre ropadhe iach til tich / herre höör mina röſt / Lååt thin öron achta vpå mina förmanelſes röſt Herre om tw geffuer acht vpå mißgärnin gana / herre hwar kan thå bliffwa beſtåndende? För ty når tich år förlåtilſe / ath man ſchulle fructa tich / I hans oordhe förbida dhe min ſiål / min ſiål förhopadhes vpåå herran / I frå morghon wechtene och in til nattena / ſchal Iſrael förhopas på herran / För ty når herranõ år miſchund / och når honom år mykin förloſning / och han ſchal förloſſa Iſrael aff alla hans mißgärningar. Pſal.129.

Vthlågningen.

O herre iach kẽner mich wara diupt diupt nedhrſtörtan j frå tich för mina ſynõ ſchul /

doch faller iach ecke j wanhop vtan ropar till tich aff thet diwp och gråseligheet iach vthikomẽ år / Herre lååt mitt roop ecke wa ra fåfengt vtan höör mina böön / Lååt thin öron achta vpåå huru höghligha iach för manar tich om hielp See offuer medh mi= ne synder / för ty om tw geffuer acht vpåå mißgerningana / hwar kan thå bliffua be= ståndãde / om tw wil alt grant achta huad som görs / förwita och nåffza thet illa görs hwar kan thet någhon tijdh lidha / hwar kan bliffwa ståndandes för thin doom /
För ty effter thine rettwises ransakan war der alt synd thet menniskian haffwer medh fara / See för then skull offwer medh mich för ty når tich år förlåtilse / stoor mißkund haffwer tw och mykit gott haffwer tw mich loffwat / vpåå thet man schall fru= cta tich / åra och prijsa titt nampn / som syn derna förlåter / J hans oordhe förbidadhe min siål / åstundadhe och tränctadhe effter syndernes förlåtilse som han lofwat hadhe / Min siål förhopadhes vpåå herran hadhe sina tröst till honom j fråå morghon wåch tenne / thet år / j fråå bittidha om morgho nen / och in till nattena / altijdh / schal Js=

rael gudz vthwalda folck / förhopas vpåå herran / För ty når herranom år mißkund / han år then ene som hielpa kan / och når honom år mykin förloßning / Och han schall förlossa sitt folk Jsrael j fråå sina mißgerningar / affplåna theres synder och göra them reena.

Then siwnde psalmen.

¶ J thenne psalmẽ som och j the andra beklaghar Dauid sin nödh och wedhermödho / och geffwer före ath han inghen annan tröst haffwer vtan gudz barmhertug heet / then gudh haffwer altijdh j förtidhen bewijst them som haffwa fallit in til honom / Psalmen lydher såå. Texten.

HErre höör mina bön / förnim medh thin öron mina förmaning för thina sannindz schul / höör mich för thina rett ferdugheetz schul / Och gack ecke till rätta medh thin tienare / för ty inghen leffwandes warder rättferdugh j thin åsyn / För ty owenen haffwer förfölgdt mina siål / han haffwer nedherslaghit mit lijff till jordhena / haffwer lagdt mich j mörkret / sååsom the dödha på werldenne / och min ånde år ånxe offwer mich / j mich år mitt hierta be Psal. 142.

dröffwat / Jach kom j hogh thet foordom=
dags war / tenckte vpå all thin wärck / och
begrundadhe hwad thina hender giordt ha
dhe / Jach vthråchte mina hender til tich /
min ſiål war till tich ſom en torr jord / Hör
mich ſnart herre / min ånde är förgången /
Vendt ecke titt anſichte j frå mich / ath iach
ecke warder them lijk / ſom nedhr̃fara j gro
pena / Låät mich bitijdha höra thina barm
hertugheet / ty iach förhopadhes vpå tich /
gör mich wåghen kunnogh ſom iach gåå
ſchal / för ty iach wplyfte mina ſiål til tich /
Herre frelſa mich j frå mina fiender / för ty
til tich hafuer iach mina tilflyct / Låär mich
göra thin wilia / ty tw åſt min gudh / thin
godhe ande leedhe mich påå jempna mar=
kenne / herre göör mich lijffactugh för titt
nampn ſchul / wthleedh mina ſiål aff be=
dröffuilſen / för thina rättferdugheetz ſchul /
och förgöör them alla / ſom bedröffua mi=
na ſiål / för ty iach är thin tienare.

Vthlägningen.

O herre förachta mich ecke / höör mina
böön / förnim mz thin öron / och geff acht v=
påå mina högheligha förmaning / ecke be=

gårar iach ath tw ſchal hörа mich för mi=
na förſkyllan ſchul / vtan för tina ſannindz
ſchull / tenck vpåå ath tw haffwer loffuat
them ſyndernes förlatilſe / ſom falla till fö=
gho lååt thz bliffua ſant / gör och ſåå medh
mich / höör mich för thina råttferdugheetz
ſchull / Jach haffwer intit båra tich förе /
ther iach kunde beweka tich till mißkundh
medh / ty thz år alt ſynd iach hafwer medh
fara / therförе bår iach tich thin eghin ſan=
nind och råttferdugheet förе / will tw wa=
ra ſan j thin oordh / ſåå höör mich ſom tw
loffwat haffwer / gör nådh och mißkund
medh mich / och gack ecke till råtta medh
thin tienare / gör ecke emoot mich ſom iach
haffwer fortient / Jach bedhes nådhena /
och ecke råtten / för ty om tw ſchall brwka
thina råttwijſo / thå bliffwer inghen leff=
wandes råttferdugh j thin åſyn / vtan al=
le wardha beſlaghne medh ſynd / och kun=
na ecke lijdha thina ſtrengheet / gack för
then ſckull ecke till råtta medh mich / vtan
höör mich och brwka nådhena medh mich
för ty owenen / thet år dieffwlen och ſyn=
den haffwer forfolgt mina ſiål / Han haff
wer nedherſlaghit mitt lijff till jordhena /

och lagt mich j mörkret ſåå ſom the ſom dö
dhe åro på̊ werldene / han haffuer ſlaghit
mich needh / fåat mich j ſitt-wåld / kaſtat
mich j mörk hektelſe / ſom thet plåghar wa
ra medh thm̃ ſom dödhen haffwa förſchyl
lat på̊ jordhenne / aff ſåådana mörk håch
tilſe wart min ånde ånxe för mina ſchull /
och mit hierta wart bedröfwat j mich / ath
iach j ſå̊ ſwår fengelſſe kõmen war / ther
iach ecke ſielff kunde hielpa mich wt / thå
kom iach j hogh thet foordomdags war /
tenchte vpå̊ all thin werck / och begrunda
dhe huad thina hender giordt hadhe / tenck
the och begrundadhe på thina ſtoora good=
heet / thr̃ tw ſå årligha al ting ſcapat hadhe
ſå ath thin ſtoora goodheet ſkijn offwer all
thin creatwr / och kom j hogh / huru tw al=
tijdh tilförenna haffwer hulpit them / ſom
haffua kallat vpå̊ tich / och fich en tröſt
thr̃ aff ath tw ſchulle och wål hielpa mich
therföre vthråchte iach mina hẽder til tich /
förhopadhes ath tw och ſchulle låta ſkijna
thina goodheet vpå̊ mich / och bewijſſa
mich mißkund ſom tw hadhe giordt thm̃ för
mich warit hadhe / och min ſiel war til tich
ſom en torr jordh / ſom wådzſka och regn

begårar / så aſtundadhe min ſiål hielp aff tich / hör mich ſnart herre / min ånde år förgången / j thenne ſwåra håcktilſen haff wer min ånde giffwitz opp / lååt nw thin ånda komma mich till hielp / och vtan thet ſkeer ſnart / år thz vthe medh mich / Våndt icke titt anſichte j frå mich / hör mich ſnart annars warder iach thm̃ lijk ſom nedhr̃fara j gropena / til helwitis j ewinnerligh för dömelſſe / ſchal thet ecke wara vthe medh mich / ſå lååt mich bitijdha få höra thina barmhertugheet / effter thet iach hopadhes på tich / gör mich wåghen kunnogh then iach gå ſchal / annars far iach wil / war tw min leedhſaghare / för ty iach vplyffte mina ſiål til tich / begårendes hielp aff tich al leena / Herre frelſa mich j frå mina fiender tw åſt min tilflyct / tw åſt min gudh / låår mich göra thin wilia / Thin godhe ande / leedhe mich på iempna markene thr̃ iach ecke ſtöter mich / ecke ſåſom min ande / ſom mich leedde ther oiempt och ſtenogt war / thr̃före ſtötte iach mich och full needh / lååt för then ſchull tw then helgha anda leedha mich på ſlåtta wågen / thr̃ iach wandrar effter thin wilia / Herre gör mich lijfactugh

för titt nampn ſchull / ath thet warder prijſat / Uthleedh mina ſiål aff bedröffwelſen / för thina råttferdugheetz ſchul / ecke för mina vtan för thina råttferdugheetz ſchul / och förſkingra mina owener / ecke för mina förſkyllan / vtan för thina barmhertugheetz ſchull / och förgöör alla them ſom bedröffwa mina ſiål / för ty iach är thin tienare / Saken geller tich medh vpåå / the wilia wånda mich j frå tich och bedröfua mich / men ſtådh tw thz ecke til / vtan gör thm̃ om intit / behållandes jw mich j thinne tieniſt.

AF theſſe ſiw pſalmer / låre wij huru wij ſchola jw haffwa wåra tillflyct till gudh j wåra bedröffuilſe / ſåſom Sauid giordt haffwer / och intit twifla vpåå hans nådh och barmhertugheet / vtan hol la oß wedh hans löfſte / han haffwer loffwat oß barmhertugheet / åå huru ſtore ſyndare wij åre / thet warder han och oß wål hollandes / han ryggier intit ſin oordh för wåre ſynder ſchul / åå huru monga the wara kunna / vtan ſåſom han haffwer loffuat oß barmhertugheet / ſåå håller han oß och barmhertugheet / om wij annars wilia förlåta oß vpåå hans oordh / Honom

ſkee loff och prijs / åra och tack till ewigh tijdh.

Såå haffwer tw nw chriſtne låſare j thẽ ne litzla book / huru erligha menniſkian ſca pat war efftther gudz beläte / och till ewogt lijff / om hon ecke ſyndat hadhe / och huru ledhes hon thet förſågh medh ſynden / och wort plichtogh till ewinnerlighen dödh / och huru gudh gaff hẽne ſin lagh / aff huil ka hon beſinna ſkulle hurudana hon war wordhen aff ſyndenne / ſåå ath hon jw fan ſich wara annerlunda ſkickadha än laghñ ſadhe / och behöffde för then ſchul ath gudh ſkulle göra barmhertugheet medh henne / Sedhan haffwer tw om troona till gudh j ſåå motto / ath efftther menniſkian kunde beſinna ſina oondzſko wtaff laghen / ath hon wtaff ſich ſielff them ingalunda ful= borda kunde / och är för then ſchul laghbrå= kare / och plichtugh till dödhen / faller hon thå til gudh medh en ſtadhelighe troo / ath han will göra barmhertugheet medh hẽne efftther ſom han loffwat haffwer j ſcriff= tenne ath han göra will medh allom them ſom troo på honom / för huilka ſaak ſchull han och haffwer wthſendt ſin eenda ſon /

genom huilkes pino och dööd mẽniſkian ſchulle bliffua frelſt / och fåå ewinnerlighit lijff / Haffwer tw och om bönena til gudh / och annor mong nyttugh ſtycke / ſom allom chriſtnom menniſkiom böör ath weta / och år rådhelighit ath alt ſådant offta och grã neligha offwerläſes / och retteligha begrun das / och om ſåå hende ath någhot her vtin nan funnes thet ecke ſtrax faller tich j ſin= net för titt oförſtånd ſchul / eller thr̃ aff ath tw till åwentyrs ecke mykin vnderwijſning wan år om ſåådana ſtycker / ſåå war ecke förhaſtugh til ath föracta thz / vtan ſee vpå the fåå oord ſom j bredderna ſtå / för ty the wijſa tijt j then helgha ſcrifft / thr̃ ſåådant alt klarligha bewijſas huilken ſcrifft beſyn nerligha thz nyia teſtamentit / tw och näſt gudz hielp få ſchal på wårt ſwenſt mål / innan en kort tijdh / aff huilko / alle the ſom ſwenſka låſa kunna / mågho ſielffwa my= kit förnema aff gudz lårdhom / doch ſchola wij altijdh bedhia gudh / ath han werdhes lata komma ſin helgha anda medh oordhen och göra thm̃ fructſam / ath thr̃ måå effter fölia itt chriſtelighit leffwerne her på werl= dene / och ſedhan ewinnerlighit lijff j hem=

melrike / huilkit oß allom wnne gudh fadhr̃ och ſon och then helghe ande / Amen.

Er och hår någhon ſtycke fördeedt och orått prentat för förſwmelſe ſchull / ſåå ath någhre bookſtaffuar ſyllaber och oordh an nerlunda vthſatte åro / ån ſom actat war ſåå ſom j thenne efftherſcriffna punctar finnes.

B j. på andre ſidhan j nittonde radhñ står (gudz) ther ſchal tw låſa gudh

B iij. på förſta ſidhan j xxj radhñ står (nå ſta) ther låß nåſta / ſå gör och alleſtadz ther ſå finnes

C vij. på förſta ſidhon j xx radhen ſchall wara itt dragh eller virgula emellom thet oordhet / gagn / och thet oordhet (ther) för ty ther begynnas ny ſenſus

D j. på förſta ſidho j xxiiij radhen står na dhinie / ther låß nådhene

D iij. på förſta ſidhon j xvj radhen står / ſå / låß få

D iiij. på andre ſidhon j xxj radhen står en ſallugha / låß enfallugha

E vij. på förſta ſidhon och förſta radhen står wer / låß haffwer

M ij. på förſta ſidhon j xxj radhen ſtår / ſalugheerena / låß ſalugheetena.
M iij. på förſta ſidhon j xij radhen ſtår / baffuer / låß haffuer
M iij. på andre ſidhon j xiij radhen ſtår / ach / låß iach.
M vi. påå andre ſidhon j fierdhe radhen ſtår / föcte / låß ſööcte
N viij. på andre ſidhon j xiiij radhen ſtår mwl låß mull
Kan och wål henda ath nägher flere förſumelſe finnas på oordhom ſillaber bookſtafwer eller punctering / doch hwar man ſeer vpå the oordh ſom före och efter gåå / kan thå wål beſinnas huru thz boordhe wara / och ſedhan råttas om ſå behöffwes.

Prentat j Stocholm åår efftther gudz byrd. M. S.xxvj. påå ſancti Sigfridz affton.

Esaie xl.
Uerbum domini manet in aeternum.

SKRIFTER

FRÅN

REFORMATIONSTIDEN

I URVAL UTGIFNA

AF

AKSEL ANDERSSON.

---

3. Een nyttwgh wnderwijsning.

Een nyttwgh Wnderwijſning

Den svenska Reformationens

förstlings-skrift

Tryckt i Stockholm år 1526

Till minnet af Uppsala Möte

ånyo utgifven

af

Aksel Andersson.

UPPSALA 1893
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

MINNESGÄRD

VID

UPPSALA MÖTES FESTEN

1893.

Sveriges boktryckerihistoria har under sina första årtionden endast få och mera tillfälliga utöfvare af Guttenbergs konst att uppvisa. Dessa voro dels kringresande utländningar, som för kortare tider uppsatte sina tryckerier här i landet, men förmodligen snart funno värksamhetsfältet för litet och drogo hem »med thet the her förwerffuet» — såsom biskop Brask skrifver till konung Gustaf till försvar för sitt eget boktryckeri —, dels några få inhemska tryckerier af ringa betydenhet och kort bestånd. Först med Gustaf I inträder ett nytt skede genom det af konungen »med swaar kost» upprättade, »med all deel vel besörgda» tryckeriet, det första fullt bofasta i vårt land, hvilket allt ifrån början utvecklade en högst betydande värksamhet, och hvilket fört en oafbruten tillvaro allt intill våra dagar[1].

Att konung Gustaf förstod att för sina syften begagna sig af boktryckerikonsten, hade han visat redan år 1523, då han i en på tyska i Rostock tryckt flygskrift inför hela kristenheten försvarar sin sak emot Kristian II. Man kan blott förvåna sig däröfver, att han icke med dess hjälp vände sig äfven till det svenska folket tidigare än som skedde. År

[1] Sedan 1613 i det Akademiska boktryckeriet i Uppsala

1525 förbereddes och anlades konungens eget tryckeri — strax i början af 1526 finna vi detsamma i full gång och redan då försedt med den nyinköpta stilen —, men före 1526 har det utan allt tvifvel icke börjat sin värksamhet.

Förstnämnda år funnos som bekant två katolska tryckerier i landet, biskop Brasks i Söderköping och lybeckaren Jurgen Richolffs i Uppsala. Det förra förbjöds efter en lång och å båda sidor lika envis skriftväxling emellan konungen och biskopen[1], det senare förenades med konungens eget, hvars förste föreståndare Richolff blef. Huruvida konungen inköpte Richolffs från Uppsala medförda stilförråd, kan väl icke med visshet afgöras, men all sannolikhet talar därför. Visserligen försvinner denna stil ur våra tryckalster med 'Een nyttwgh wnderwijsning', och man kunde på den grund förmoda, att Richolff medfört densamma, då han snart därefter lämnade landet. Men å andra sidan har jag icke kunnat återfinna den i något af denne utomlands senare tryckt arbete; och då hans rubrikstil, initialer och ornerade träsnittsbokstäfver fortforo att tillhöra det kungliga boktryckeriet äfven efter hans afresa, så är det antagligt, att det hela inköptes, fastän corpus-stilen icke vidare kom till användning, sedan de nya och vackrare stilarne gjort densamma obehöflig. Äfven anbringandet af det kungliga boktryckaremärket (samma riksvapen som i 'Thet Nyia Testamentit') å titelbladets baksida i den här aftryckta upplagan af 'Een nyttwgh wnderwijsning' talar för samma antagande.

[1] Se *Samlaren*, 12, sid. 70 ff.

'Een nyttwgh wnderwijsning' blef reformatorernas första af trycket utgifna skrift, liksom den var det kungliga boktryckeriets första alster. Att dess tryckning påbörjades i Stockholm år 1526, framgår däraf, att redan den nyupptäckta äldre upplagan af första arket, hvilken längre fram skall utförligare omtalas, på titelbladet bär nämnda årtal, tryckt med typer från den nya stil, hvarmed 'Thet Nyia Testamentit' trycktes, hvilken stil också återfinnes i 2:a och 3:e raderna samt i årtalets två första bokstäfver på vårt originals titelblad; och detta titelblad kan, såsom tillhörande bokens första ark, icke vara tryckt först sedan densamma var färdig, såsom nu är vanligt. Redan den 14 februari — »sancti Sigfridz affton» — afslutades tryckningen af den här ånyo utgifna upplagan; utom densamma har på årets 6 första veckor tryckts om ock säkerligen icke hela den ofvannämnda äldre upplagan, så åtminstone det bevarade första arket däraf — ett kraftprof af tryckeriet, som är så stort, att säkerligen intet mera under den korta tiden kunnat medhinnas. Att den lilla skriften 'Een skön nyttugh vnderwisningh' (16 sidor i liten oktav), hvilken också bär årtalet 1526, är af senare datum än den föreliggande, är redan framhållet i 'Sveriges bibliografi 1481—1600', sid. 156 f. Till båda dessa skrifter har nämligen användts samma i trä skurna titelram. Den vertikalt tudelande linien och skuggningen, hvilka synas i skölden å föreliggande upplagas fotografiskt återgifna titelblad, saknas i 'Een skön nyttugh vnderwisningh' och måste således ha bortskurits mellan de båda böckernas tryckning, hvaraf åter framgår, att den senare är yngre än vårt original. Icke

häller under år 1525 kan tryckeriet hafva frambragt någon äldre, nu okänd produkt. Efter den 26 september, då Faber afslutade tryckningen af 'Statuta provincialia Upsaliensis provinciæ', trycktes nämligen af hans efterträdare Richolff i Uppsala åtminstone 5 ark af 'Horæ beatæ Virginis'[1] samt den svenska Tideboken, 11 ark, summa åtminstone 16 ark. Lägger man härtill, att tryckeriet därefter flyttades från Uppsala till Stockholm, så kan man icke tilltro detsamma någon ytterligare värksamhet under dessa tre månader, under hvilka dessutom julhälgen inföll.

Den skrift, för hvilken reformationens förkämpar i vårt land sålunda först togo boktryckarekonsten i anspråk, var icke, såsom man måhända kunnat vänta, någon stridsskrift. Ingen sådan känna vi från 1526, under hvilket år de 2 nämnda kateketiska skrifterna, 'Thet Nyia Testamentit' och säkerligen också en psalmbok sågo dagen. Det var, såsom de föregående årens händelser visa, icke meningen att allt för öppet och tvärt bryta med den gamla ordningen i landet. Ännu sedan förolämpande ord sagts å ömse sidor, se vi, huru reformatorerna för deras skull, »som ännu svage äro», ålägga sig en anmärkningsvärd moderation i uttrycken. Det följande årets stridsskrifter framtvingades af omständigheternas makt mer än af stridslystnad.

'Een nyttwgh wnderwijsning' är en uppbyggelsebok såväl som en lärobok i den kristna religionens hufvudstycken, hvilka af ålder legat till grund för

[1] Se *Sveriges Bibliografi*, sid. 148, not 2.

den kateketiska undervisningen — en katekes[1], ehuru icke i frågeform —, och, såsom titeln anger, i främsta rummet afsedd att undervisa det i allmänhet på en mycket låg bildningsgrad stående prästerskapet, »som sådant plichtoghe äre theras almogha ath lära», en lärobok för prästen själf såväl som för hans menighet. Huru Luther ville, att hans Betbüchlein — före-

[1] Ordet »catechismus» är såsom benämning på en bok först upptaget af Luther, hvilken genom sin lilla katekes, 1529 fastslagit detsamma i den betydelse, det ännu har; äfven frågeformen — visserligen förut använd — erhöll genom samma bok sin fixering. För första gången uppträder ordet i den nämnda betydelsen 1525 i tre Luthers bekanta bref till Hausmann: »Jonæ et Eislebio mandatus est catechismus puerorum parandus», »Catechismum differo, vellem enim uno opere omnia dissolvere» (*Luthers Briefe*, utg. af de Wette, 2, sidd. 621, 635, och 3, sid. 30). Då Luther i företalet till 'Deutsche Messe' år 1526 fällde sitt bekanta yttrande »ist aufs Erste im deutschen Gottesdienst ein grober, schlechter, einfältiger, guter Catechismus vonnöthen» (Erl.uppl., 22, sid. 231), hade han utan tvifvel sin i det anförda brefvet såsom uppskjuten betecknade katekes i tankarne. Innan Luther 1529 utgaf någon bok med denna titel, hade densamma emellertid 1528 upptagits af två andra reformatorer, af Joh. Lachmann i 'Catechesis oder Unterricht für Kinder' och af Andr. Althammer i 'Catechismus, das ist Unterricht zum christlichen Glauben', båda ånyo utgifna i Jul. Hartmanns 'Aelteste katechetische Denkmale der evangelischen Kirche', Stuttgart 1844. — Unterweisung, Unterricht, Præceptorium o. s. v. voro vid denna tid synnerligen vanliga boktitlar; Luther gaf sin bok samma titel med det grekiska namn, som af ålder i den kristna kyrkan användts för att beteckna den muntliga undervisningen i den kristna tron. I vår literatur uppträder boktiteln Catechismus första gången i Olavus Petris Postilla af 1530: 'Catechismus eller vnderuisning på the stycke som en Christen lerdom mest påhenger'. Olavus bifogade liksom de båda nämnda tyska författarne och Luther i första upplagan af den lilla katekesen det förklarande »eller undervisning».

bilden för vår 'Undervisning' — skulle begagnas, se vi af hans företal till 'Deutsche Messe': Läraren borde undervisa i de 3 hufvudstyckena »nicht alleine also, dass sie die Wort auswendig lernen noch nachreden, wie bisher geschehen ist, sonder von Stuck zu Stuck frage, und sie antworten lasse, was ein iglichs bedeute, und wie sie es verstehen». Och sedan han gifvit prof på sådana frågor och svar, fortsätter han: »Solche Fragen mag man nehmen aus unsern Betbüchlein, da die drei Stuck kurz ausgelegt seind, oder selbs anders machen» [1]. De icke obetydliga utläggningar, som författaren själf tillagt i vår 'Undervisning', äro måhända tillkomna med särskild hänsyn till prästernas eget behof af undervisning; och huru välbehöflig sådan var, därom hafva vi flere intyg. Öfversättningen af Luthers postilla, som började utgifvas 1528, måste afbrytas, emedan den befanns för svårbegriplig, samt »i then mening at man inna en stackot tijdh må låta vthgå en annor slätt postilla på Euangelien öffuer hela året, then ther huar man tiena må, och aff huar man förståås kan, och ther the swagha som minst aff förarghas kunna». I företalet till denna utlofvade postilla — 'Een lijten Postilla' af Olavus Petri, 1530 — meddelar författaren, att »thet enfolligha Clerekrij hafft the claghemåål, at texten [i Nya Testamentet] haffuer warit them oforstondelighen, än thå at han haffuer warit vtsatt på Swensko, så at the icke haffua kunnet tagha thet grund ther vth som thet boorde . . . Och haffuer

[1] Erl.uppl., 22, sid. 232 f. — Betbüchlein är som bekant icke uppställd i frågor och svar; Luther menar, att prästen själf borde anordna lämpliga frågor därtill.

ther warit een stoor forsumelse medh, at wij icke haffue öffuat woro Clerker j gudz ordh, förra än wij haffue skickat them vth for kyrkio prester, Ey haffua heller gudz ordh wordhet brukat j skola stughurne som behooff hadhe giordz, . . . och ther före haffuer then mening vpkommet, at strax en haffuer kunnet läsa och siwnga ena messo, så haffuer han warit godh noogh til ath blijffua kyrkioprest, än thå at han platt intet haffuer wetat aff gudz ordh, ther största machten på ligger j thetta ämbetet . . . Och haffuer man gått thenne Postille j genom eenfoldeligha nogh epter thet man henne icke haffuer scriffuit for theras skuld som forstondighe äre, vtan for theras skul som än nw fögho grund haffua j scrifftene, ath the mågha sich mz thet första här medh behielpa . . . Ja giffue gudh at woro Clerker kunde så mykit forbettra sich at the intit skulle henne behöffua . . . Och haffue wij (som oss hopes) medh thenne Postille ää huru ringa hon är, slaghit then vrsegt nidh, at woro kyrkioprester icke skola kunna seya at the icke forstå texten, och weta for then skul ey hwad the predika skole». — Ja, det ser till och med ut, som om Olavus nätt och jämnt tilltrodde alla präster att kunna läsa: »Här är meningen — fortsätter han — så eenfolleligha vthsatt, at om man än låse thet vth aff bokenne for folkena så skule thet än thå icke wara vtan frucht, Thet moste iw wara en oforstondigh Cleric som thet skulle icke kunna göra, och honom borde ingelund sittia widh noghot geld for kyrkioprest». Närmaste anledningen till Luthers katekes var som bekant den okunnighet i religiösa ting, som han vid kyrkovisitationer i Kursachsen fann hos prästerna

såväl som hos menigheten. Den lilla katekesen anger sig på titelbladet vara skrifven »fur die gemeine Pfarherr vnd Prediger».

Grundstommen i den kateketiska undervisningen har af ålder i den kristna kyrkan utgjorts af trosbekännelsen och Herrans bön. I dessa stycken undervisades och förhördes de, som skulle döpas, häri fordrades, sedan barndopet uppkommit, kunskap af faddrarne, hvilka åter voro skyldiga att däri undervisa sina gudbarn. Först senare tillkom dekalogen, som genom den allbehärskande biktinstitutionen på 1400-talet utvecklade sig till kristendomsundervisningens viktigaste medel. Snart sagdt otaliga äro de utläggningar af tio Guds bud, som äro bevarade, ämnade endels till »syndaspeglar» för den kristna menigheten af alla åldrar, endels till handböcker för biktfäder[1]. Äfven Luther har ännu i inledningen till sin Betbüchlein uppfattningen af buden såsom en »christliche Form und Spiegel die Sünden zu erkennen»; han bibehöll sålunda däri det traditionella uppräknandet af öfverträdelser mot hvarje särskildt bud, liksom af de goda gärningar genom hvilka det uppfylles. Mönckeberg[2] synes också vara af

[1] Af Antonius Florentinus 'Confessionale' t. ex. uppräknar Hain 73 före år 1500 tryckta upplagor, och dock är Hains förteckning på långt när icke fullständig, enligt Geffcken, *Bildercatechismus des funfzehnten Jahrhunderts*, 1, sid. 34. Uppräknande och klassificerande af synderna var öfverhufvudtaget under medeltiden ett älsklingstema; man får till och med se själfva buden ersatta af uppräknade synder och goda gärningar.

[2] *Die erste Ausgabe von Luther's kleinem Katechismus*, 2:te Ausg., Hamb. 1868, sid. 71 f. Det där anförda uttrycket om de två

den meningen, att Luthers Betbüchlein var såsom de gamla »biktspeglarne» till stor del afsedd för den af honom under andra former och regler bibehållna bikten[1]. Den bearbetning af buden, som ingår i Betbüchlein, var i alla händelser särskildt afsedd därför, såsom den latinska titeln visar (se nedan sid. XV). Utom de tre nämnda hufvudstyckena[2] omfattade medeltidens kateketiska literatur en mängd andra, olika hos olika författare. Ave Maria intog bland dem ett i hög grad framstående rum; äfven Magnificat och botpsalmerna äro ganska vanliga. Särdeles intressanta och lärorika för denna fråga äro de »Beilagen», som Geffcken utgifvit tillsammans med sin lärda undersökning om 1400-talets 'Bildercatechismus'.

Äfven i Sverige voro medlen för medeltidens kristendomsundervisning de samma. Oafsedt barnaundervisningen, rörande hvilken flere äldre påbud äro kända, ålades prästerna att i predikningar bibringa församlingen kunskap i de kateketiska hufvudstyckena. Biskop Petrus Tyrgilli föreskref omkring midten af 1300-talet för Linköpings stifts präster följande: »De his, quæ ad Salutem animarum pertinent, subditis suis prædicent, exponendo eis singulis diebus dominicis Orationem dominicam et Symbolum apostolicum, cum Ave Maria et aliis, quæ Dei clementia ministravit»[3]. I synodal-

sista buden, att de »höra icke till bikten», uteslöts dock ur Betb. redan 1523; det förekommer icke i 'Undervisningen'.

[1] Jfr v. Zezschwitz, *System der christlich kirchlichen Katechetik*, 2: 1, sid. 267. 322.

[2] Denna först senare uppträdande benämning användes icke af Luther, som i stället begagnar »Theile» och »Stücke».

[3] *Statuta synodalia veteris ecclesiæ Sveog.*, ed. Reuterdahl, sid. 45.

Schneider tyckes uteslutande stödja sin uppgift på Panzer, som i sina 'Zusätze zu den Annalen' (1802)[1] under n:o 932. zz anför följande honom själf tillhöriga bok, med tillägg att den synes vara originalupplagan: **Eyn kurtz form das Pater noſter zu vorſteen vnd zu bethen . fur dye Jungen kinder im Chriſtenglauben. M. L. Getruckt zu leipzgk durch Wolffgag Stockel : xix . iar.** 8:o. 10 blad. I uttrycket »originalupplagan» ligger väl, att Panzer år 1802 ansåg den vara en annan än 'Auslegung deutsch', som han förut anfört under 1518. Men hans uppgift i 'Entwurf' sid. 18, jämförd med sid. 9 ff., visar emellertid, att han 1791 trodde den sistnämnda skriften vara endast en annan upplaga af den ofvannämnda 'Auslegung deutsch'. Äfven Mönckeberg[2] meddelar titeln på en i hans ägo befintlig Augsburg-upplaga af 1520, 'Ein kurtze Form, daz Pater noster zu versteen vnd zu beten für die jungen kinder im christen glauben D. M. L. Augustiner', hvilken han anför såsom blott en annan upplaga af 'Auslegung deutsch'. Skillnaden i storlek mellan Luthers 'Auslegung deutsch' och Panzers exemplar gör det likväl mycket troligt, att vi här hafva en före 'Kurze Form' utgifven upplaga af den däri ingående utläggningen af Fader Vår.

Såsom ett bihang till sin 'Auslegung deutsch' utgaf Luther 1520 hos Melchior Lotter i Leipzig en liten skrift **Kurtz begreyffung vnnd ordenung aller vorgeſchriben** (Bitten)[3], hvilken han sedan upptog i sin

[1] Jfr Panzers *Entwurf e. vollst. Gesch. d. deutsch. Bibelübersezung Luthers*, 2:e Ausg., 1791, sidd. 536 o 18.

[2] Anf. arb., sid. 68.

[3] Aftryckt i Erl.uppl., 45, sid. 203 Titeln är hämtad från ett i Uppsala Univ. Bibl. förvaradt ex. af 'Auslegung deutsch', Leipzig, Lotter, 1520. 4:o.

Betbüchlein, och hvilken därur öfversattes i vår 'Undervisning', hvarom mera i det följande.

Ännu en liten utläggning af Fader Vår utkom 1520: **Ain kurtze vnd gute außlegung des hailigen vatter vnsers, für sich vnd hinder sich,** äfven den utgifven såsom bihang till 'Auslegung deutsch'[1].

Sina predikningar öfver de tio buden nedskref Luther själf på latin och tyska. Den latinska texten utgafs med Luthers samtycke 1518[2], och en öfversättning därifrån till tyska utkom 1520[3].

En annan, kortare skrift öfver de tio buden framträdde på latin 1518 under titel Instructio pro confessione peccatorum abbrevianda, secundum Decalogum. Autore D. M. L. Anno M.D.XVIII[4], samt senare på tyska i två i hufvudsak tämligen nära öfverensstämmande bearbetningar, af hvilka den ena, som har titeln[5] **Die zehen gepot gottes. mit einer kurtzen außlegung jrer erfullung vnd vbertretūg. von Doctor Martinus Luther Augustiner gemacht,** 4:o, 4 blad, står den nämnda 'Instructio' närmare, den andra åter enligt Irmischer[5] och Walch[6] är samma redaktion, som af Luther intogs i hans 'Kurze

---

[1] Erl.uppl., 45, sid. 208 ff.; Panzers *Entwurf*, sid. 11, n:o 4.

[2] *Decem Præcepta Wittēbergēsi predicata popvlo. Per. P. Martinvm Lvther Avgvstinianvm.* Wittenb. 1518.

[3] Köstlin, anf. arb., 1, sid. 123; Walchs uppl., 3, Vorrede § 7. Den latinska texten är utgifven i Jena-upplagan af Luthers latinska skrifter, 1 (1579), fol. 117 ff., den tyska i Walchs uppl., 3, sp. 1692 ff.

[4] Lat. Jena-uppl., I, fol 175 ff. — 'Kurze Unterweisung, wie man beichten soll' (Erl.uppl., 21, sid. 245) är en af annan person gjord bearbetning.

[5] Erl.uppl., 36, sid. 145

[6] Walchs uppl., 3, Vorrede § 8.

Form'. Den förra af dessa tyska redaktioner föres af Irmischer till 1519, af Walch till 1520, af båda med tvekan[1]; den senare förmodas af Walch vara den, som af v. d. Hardt[2] anföres under 1519. De delvis obestämda, delvis hvarandra motsägande uppgifterna om dessa båda tyska redaktioner har jag icke varit i tillfälle att kontrollera[3], och det synes mig knappast ådagalagdt, att den senare värkligen utkom som självständig bok[4]. I alla händelser är sannolikt den latinska redaktionen den äldsta, och af de tyska är den förstnämnda otvifvelaktigt den äldre, enär den senare sist bland hvarje buds öfverträdelser har tillagt sådana, som saknas i den förstnämnda, under det att de under de olika buden först uppräknade öfverträdelserna med ett par undantag äro ordagrant lika.

Efter dessa kateketiska förarbeten utgaf Luther 1520 den betydelsefulla sammanfattning af de tre

---

[1] Den i *Luther-Bibliothek des Paulus-Museum der Stadt Worms* under n:o 56 upptagna upplagan tyckes vara den samma som den ofvan efter Erl.uppl. anförda; den anses i Luther-Bibl. vara tryckt 1520. Denna såväl som den sammastädes under n:o 53 anförda är af den förra redaktionen; jag har jämfört båda.

[2] *Antiqua literarum monumenta, Avtographa Lutheri aliorumque celebrium virorum*, 1, Braunschw. 1690, sid. 88.

[3] Jfr Erl.uppl., anf. st.; Walch, 3, Vorrede § 8; Köstlin, 1: 313.

[4] Panzer uppger väl i *Entwurf*, sid. 18. att han ägde en upplaga af 1520 af 'Kurze Forms' afdelning af buden »einzeln»; men hans uppgift förtjänar icke obetingad tilltro, enär han rörande Fader Vår tydligen misstagit sig i samma stycke. De båda ifrågavarande redaktionerna af buden äro hvarandra för öfrigt så lika, att en förväxling vid flyktigt påseende lätt är möjlig. T. o. m. Walch har gjort sig skyldig därtill (Th. 10, s. 182, noten).

första hufvudstyckena, som i sin grundåskådning var en förelöpare till hans odödliga skapelse katekesen, och hvilken för vår undersökning har det största intresset såsom utgörande utgångspunkten för hans Betbüchlein, nämligen:

Eyn kurcz form der zcehen gepott. D.M.L. Eyn kurcz form des Glaubens. Eyn kurcz form deß Vatter vnßers. ANNO, M. D, XX. I slutet: Gedruckt czu Wittenbergk durch Johannem Grunenbergk nach Chriſt gepurt tauſent funff hündert vñ Zwenczigſtem Jar. 4:o. 14 blad[1].

v. Zezschwitz kallar denna skrift Luthers »grösster und entscheidendster Schritt vorwärts» i hans katekétiska författarskap. De katekétiska skrifter, som härefter utgåfvos af andra före Luthers katekes, voro alla mer eller mindre beroende af 'Kurze Form'. Rörande dess betydelse hänvisas till v. Zezschwitz *Katechetik*, 2: 1, sid. 265 ff.

Denna lilla skrift hann under två år utgå i ett ganska stort antal upplagor, innan Luther 1522 utgaf densamma med åtskilliga tillägg under titel[2]:

---

[1] Erl.-uppl., 22, sid. 1. Panzers *Entwurf*, sidd. 17 ff. och 536, och *Zusätze z. d. Ann.*, sid. 178 f.

[2] Titeln är hämtad från Panzers *Entwurf*, sid. 537, där denna upplaga uppgifves vara den första; jfr ib., sid 21; Erl. uppl., 65, sid. 266. — Huruvida »Gruenberg» är tryckfel hos Panzer eller i originalet, kan jag icke afgöra.

En af Bugenhagen till lågtyska 1521 öfversatt upplaga af 'Kurze Form' hade redan på titelbladet haft tillägget »Solck allernütteste vnd heilsamste Böckeschen solde billick ein jeglick Christ

Eyn bett buchlin Der zehen gepott. Des glawbens. Deß vater vnßers. Des Aue Marien. Vnnd ettlich verdeutſchte Pſalmen. D. Mar. Luthers. I slutet: Gedruckt zu Wittemberg durch Johann Gruenberg. M.D. xxii. 8:o. 40 blad (det sista tomt?).

Utom de i titeln nämnda tilläggen Ave Maria och 8 Davids psalmer (af hvilka endast ps. 50 — vår ps. 51 — tillhör de s. k. botpsalmerna) innehöll denna upplaga äfven episteln till Titus.

Luthers Betbüchlein[1] vann en sällsynt stor spridning. Den sista upplagan skall hafva utkommit 1610. Så vidt jag kunnat finna, ingå de tre första hufvudstyckena och Ave Maria såsom själfva grundstommen i dem alla, ehuru innehållet för öfrigt växlade rätt betydligt i olika upplagor, därigenom att en eller annan afdelning tillades eller utelämnades. Intill år 1526 — den tidsgräns som för denna undersökning är af särskildt intresse — uppträda i olika upplagor utom de nyss nämnda delarne följande: 'Dr. Caspar Güttels offen Beycht', Romarbrefvet med företal, brefven till Timoteus, Petri och Judas epistlar, Manasses bön, Galaterbrefvet, en betraktelse öfver Kristi lidande och död, om bikten, om sakramentet, en undervisning för anfäktelsens tid (»Tessaradecas consolatoria»), en förklaring af den rätta tron, ett

vor ein Bedeböck by sick dragen, vnde degelicks gebrucken». v. d. Hardt, anf. arb., 1, sid 126, och Mönckeberg, anf. arb., sid. 70

[1] Se Panzer, *Entwurf*, sid. 20 ff., 537 ff., och Mönckeberg, anf. arb., sid. 70 ff.

kort Fader Vår, i hvilket själen talar med Gud, »Eine christliche Vorbetrachtung, so man will beten das Vaterunser», en undervisning om en rätt kristlig bön med dess förhållanden, om bevistande af messan, om anfäktelsen i döden, om den kristliga friheten samt Mattheus kap. 5 och 6. Under de följande åren intill Luthers död utkommo dessutom ofta förändrade upplagor; efter hans död synes Betb. hafva förblifvit oförändrad.

Luthers närmaste afsikt med Betbüchlein torde hafva varit dels att tjäna som underlag för kristendomsundervisningen (hufvudsakligen i dess förra, ur 'Kurze Form' upptagna del)[1], dels och särskildt att utränga de särdeles talrika katolska bön- och andaktsböcker, som voro i omlopp. Företalet är i det senare afseendet synnerligen upplysande. Han uttalar däri en skarp förkastelsedom öfver de »Betbüchlein, darinn so mancherlei Jammer von Beichten und Sündeerzählen, so unchristliche Narrheit in den Gebetlein zu Gott und seinen Heiligen, den Einfältigen eingetrieben ist, und dennoch mit Ablasz und rothem Titel hoch aufgeblasen, dazu künstliche Namen darauf geschrieben: Eines heiszt Hortulus animæ, das andre Paradisus animæ, und so fortan; dasz sie wohl würdig wären einer starken guten Reformation, oder gar vertilget wären. Welches Urtheil ich auch fälle über die Passional- oder Legenden-bücher, darinn auch viel Zusatz der Teufel eingeworfen hat». Tills han kunde åstadkomma en bättre bok, borde

[1] Se det ofvanföre, sid. VI, ur 'Deutsche Messe' anförda, hvilket afser de tre första hufvudstyckena.

man »diese einfältige christliche Form und Spiegel, die Sünden zu erkennen, und zu beten, vorhalten, nach den zehen Geboten und dem Vater Unser», och han uppmanar, att »Jedermann wolle sich der Brigittischen Gebete und aller andern, die mit Ablasz oder Zusagung ausgemalet sind, entwöhnen, und wiederum auf diesz gemeine, einfältige, christliche Gebet (Fader Vår) gewöhnen». De talrika, växlande tilläggen till själfva kärnan i Betbüchlein torde finna sin hufvudsakliga förklaring just i Luthers åstundan att ersätta de brukliga katolska bönböckerna, efter mönster af hvilka Betbüchlein utan tvifvel är sammanställd, vare sig Luther härvid mera omedvetet leddes af invanda föreställningar, eller han afsiktligt ville taga hänsyn till tidens smak och allmänhetens vana vid ett omväxlande innehåll i andaktsboken. Sådan var säkerligen också i någon mån anledningen till, att han däri upptog det med den katolska kulten så nära förbundna Ave Maria, visserligen utlagdt i protestantisk anda.

De upplagor, som för jämförelse stått till mitt förfogande, äro följande: Af Kurze Form har jag begagnat aftrycket i Erlangen-upplagan af Luthers Werke, B. 22, sid. 3 ff. (1:a orginalupplagan, Wittenberg, Johan Grünenberg, 1520)[1]. — Af Betbüchlein: en Augsburg-upplaga af 1522, tillhörig det store Kongelige Bibliothek i Köpenhamn (pergam.-ex.);

[1] Med denna öfverensstämmer till innehållet den i *Luther-Bibliothek des Paulus-Museum* under n:o 55 upptagna, af mig jämförda Augsburg-upplagan af 1520 (Erl. uppl. n:o 5), undantagandes endast att de fyra första budens öfverträdelser följa den förstnämnda af de båda ofvan (sid. XV) anförda tyska redaktionerna

en lågtysk Hamburg-upplaga af 1523, hvilken tillhör Uppsala Universitets Bibliotek[1]; en Jena-upplaga af 1524, tillhörig Kongl. Biblioteket i Berlin, och en Augsburg-upplaga af 1524, tillhörande Kongl. Biblioteket i München. Dessutom två danska öfversättningar af 1526 och 1531 samt en i Wittenberg-uppl. af Luthers skrifter Th. 6 (1559), fol. 103 ff., aftryckt odaterad Betb., hvars original icke kan vara tryckt tidigare än 1534, emedan i densamma förekommer 'Ein einfeltige weise zu beten, fur M. Peter Balbier', hvilken är författad nämnda år[2] och enligt Panzer[3] intogs i Betb. först 1538. Dessa upplagors titlar lyda så:

Ain betbůchlin | Der zehen gepott. | Des glaubens. | Des vatter vnſers. | Vnd des Aue Marien. | D. Martini Lutheri. | I slutet: ¶ Gedruckt ym zwey | vnd zweyntzigi= | ſten Jar. | [Augsburg, Hans Schönsperger.] Liten 8:o, 96 blad, däraf de 3 sista sidorna tomma. Utom det i titeln angifna innehåller denna upplaga 8 Davids psalmer, Episteln till Titus och »Doctor Casper Güttels offen Beycht».

Ein ſchone | beedebock. | dar veele nutte= tes din/ | ghes (ßo de ander | ſyth negeſtuolgē |

[1] Den enda upplaga som — så vidt jag kunnat utröna — finnes i vårt land. Aminsons *Bibl. Templi Cathedr. Strengnes.*, sid. 416, upptar en Wittenberg-uppl. af 1545; detta exemplar torde hafva gått förloradt. Äfven i Tyskland äro upplagor af denna skrift mycket sällsynta.

[2] Köstlin, anf. arb., 2, sid. 305 f.

[3] *Entwurf*, sid. 32.

de vthwyſeth) | inne is bogre | pen enem iſlikē Chriſten | minſchen noedich | to weeten. | S M L | Gedruckt to Hamborgh | int Jar M D.xxiii. | Liten 8:o, tryckt i halfark, 88 blad. Innehåller: buden, tron, Fader Vår, ett kort Fader Vår i hvilket själen talar med Gud, Ave Maria, om en rätt kristlig bön, om bikten, om åhörande af mässan, om gående till sakramentet, de 8 psalmerna, Manasses bön, Episteln till Titus, Petri epistlar och en undervisning mot anfäktelse i döden.

Ein betbuch= | lein. | Der zehen gepot. | Des glawbens | Des vatter vnßers | Des aue Maria | Vnnd ettlicher vor= | teutſchten Pſalmē. | D. M. Luttther. | Jhen. 1524. | 8:o, 40 blad. Innehåller utom det i titeln angifna: Judas epistel.

Ain bet= | büchlin | Vnd Leßbüchlin | Mar. Luther | Gemert vnd gebeſſert. | Wittenberg | M· D· XXIIII [sic!] | I slutet: Getruckt zů Augſ= purg Durch | Hainrichen Steyner 1524 | 8:o, 148 blad. Innehåller: buden, tron, Fader Vår, Ave Maria, de 8 psalmerna, Romarbrefvet med dess företal, brefven till Timoteus och Titus, Petri och Judas bref samt betraktelsen öfver Kristi lidande och död.

En sannolikt 1523[1] tryckt upplaga öfversattes

[1] Paulus Eliæs original kan svårligen hafva varit tryckt senare än 1523. I sin den 15 juni 1526 daterade dedikation säger han nämligen, att det — om han mindes rätt — var på tredje året, sedan Luthers Betb. kom till Danmark, där den med stor hast och ifver utsåldes; till sist kom äfven honom ett exemplar till handa.

af Paulus Eliæ till danska och trycktes i Rostock[1] 1526 under titel:

Een Criſtelig vnderwijßningh paa the thij Gudz budord, Then menige Criſten kirkis tro ock loffue. Wor herris bønn Pater noſter, oc huore Jeſu Chriſti død oc pijne ſchulle rettelige begaas oc tracteris.

Den är omtryckt af Secher[2]. Det faller genast i ögonen, att Ave Maria fattas, ehuru boken vill vara anti-luthersk. Det lider intet tvifvel, att Paulus Eliæ uteslutit en eller flere af sitt originals afdelningar. Hans upplaga är för öfrigt fritt och talangfullt öfversatt; af uteslutningar finner man icke många, ehuru han i företalet säger sig vilja »sckelne thet gode fraa thet onde»[3]. I framställningens gång följer han Luther helt och hållet. För vår 'Undervisning' erbjuder denna danska — utom i några öfverensstämmande enskilda uttryck[4] — intet annat af intresse än den

[1] Se Bruun, *Den danske Literatur til 1550*, 1, sid. 342.

[2] I *Povel Eliesens Danske Skrifter*, 1 (1855), sid. 1 ff.

[3] Se vidare om Paulus Eliæs öfversättning Engelstofts *Paulus Eliæ* i *Nyt historisk Tidsskrift*, 2 (1848), sid. 92 ff., och *Chr. Pedersens Danske Skrifter* utg. af Brandt, 4, 592 ff.

[4] T. ex. sid. 18, r. 20: »aff huilkom alt gott kommer», P. El. »som alth godt affkommer», Betb. »der do alles Gutis gebe»; sid. 19, r. 2: »fremmande gudhar», P. El. »andre oc fremmende», Betb. »andere», Vulgata »alienos»; sid. 20, r. 9: »fruktan», P. El. »redsle», saknas i Betb.; sid. 163, r. 8: »vptändes til ath tro», P. El. »thyn fromme troo sckal optendis», Betb. »die Zuversicht des Glaubens (wird) gestärkt».

här nedanföre, sid. XXXVI, påpekade öfverensstämmelsen samt den i ögonen fallande likheten i titeln[1].

Christiern Pedersen utgaf i Antverpen 1531 en öfversättning af Betbüchlein under titel **Den rette vey till Hiemmerigis Rige . . .**, omtryckt i 4:de delen af Brandts upplaga af Chr. Pedersens Danske Skrifter. Denna öfversättning innehåller buden, tron[2], 'Vorred' till den ofvan sid. XIII nämnda 'Auslegung deutsch des Vater unsers', Fader Vår, 'Kurzer Begriff' (se ofvan sid. XIV) samt Ave Maria. Hvilken tysk upplaga Chr. Pedersen begagnat, är icke kändt. Hans öfversättning är mycket fri. Ehuru den säkerligen icke står i något direkt förhållande till vår 'Undervisning', företer den dock några anmärkningsvärda öfverensstämmelser i uttrycket med densamma gentemot de andra af mig jämförda upplagorna, såsom t. ex. sid. 25, r. 14—16, sid. 109, r. 10 och sista raden.

Denna Luthers Betbüchlein är, såsom A. Chr. Bang i sin lärda festskrift[3] till den Svenska Kyrkan

[1] Huruvida Paulus Eliæ begagnat eller ens känt till den svenska 'Undervisningen', därom vågar jag icke hafva någon mening. Den senares författare åter kan på sin höjd hafva sett någon af de befintliga afskrifterna af Paulus Eliæs öfversättning (se sid. LXVI, not 2). Att ingendera är den andras original, är säkert. Möjligen hafva båda haft tyska original af någon mig obekant redaktion, därifrån titeln likväl icke torde vara hämtad.

[2] Midt i denna afdelning är inskjuten Urb. Rhegius 'Vorklarynge der twelff Artikel des Christliken louen'.

[3] *Dokumenter og studier vedrørende den lutherske katekismus' historie i Nordens kirker.* 1. Univ. Program, Christiania 1893, sid. 91.

vid Jubelfesten 1893 redan har meddelat, 'Een nyttwgh wnderwijsnings' förebild. Att detta dock icke är förhållandet i den utsträckning, som Bangs ord synas innebära, skall längre fram utförligare framhållas. Först vilja vi underkasta bokens skilda delar ett närmare skärskådande.

De två första afdelningarna Om menniskiones ärligha scapelse och Om menniskiones fal äro, så vidt jag kunnat finna, alldeles självständiga; åtminstone förekomma de icke i någon upplaga af Betbüchlein, hvilket är så mycket mera förvånande, som de utgöra den logiska inledningen till de tre följande afdelningarna enligt den af Luther själf i 'Kurze Form' framställda uppfattningen af det inbördes förhållandet dem emellan[1]. En nära samtidig, sällsynt skrift af Gotschalck Kruse 'Van adams vnd unsem valle vnd wedder vperstandinghe', 1522 m. fl. upplagor, företer väl en och annan likhet, men har icke varit vår författares förebild[2]. Äfven under medeltiden var ämnet naturligtvis föremål för behandling, t. ex. af Gerson[3]. Huruvida författaren

---

[1] Se ofvan, sid. XI.

[2] Skriften har godhetsfullt varit mig tillsänd från Furstl. Stolbergska biblioteket i Wernigerode.

[3] *Opusculum tripartitum de preceptis decalogi, de confessione et de arte moriendi.* Dess första del är indelad i kapitel på följande sätt: Cap. 1 affirmat mundum a deo fuisse creatum — Cap. 2 ostendit humanum genus propter primorum parentum transgressionem et peccatum multiplicem incurrisse miseriam. — Cap. 3 declarat qualiter a deo redempti fuerimus. — Cap. 4 manifestat quod deus nobis obseruandum precepit enumerans x precepta decalogi. — I kapp. 5—14 följa de tio buden. — Cap. 15 ostendit qualiter in his decem preceptis velut in mundo quodam speculo faciem

tagit de båda marginalhänvisningarna till Eusebii Chronicon och Josephi Antiquitates Judæorum å sid. 16 ur sin egen fatabur, kan jag icke afgöra.

Nästa afdelning handlar Om gudz lagh och bodh. Denna del är i väsentliga stycken hämtad ur Betbüchlein. Budens indelning är den traditionella, sådan den bibehölls af Luther: budet mot bilddyrkan, den reformerta kyrkans 2:a bud, ansågs innefattas i det första och är därför icke särskildt upptaget i katolska kyrkan och hos Luther, hvilka i stället låta 9:e och 10:e buden utgöra två, men i 'Undervisningen' liksom i Betbüchlein med gemensam förklaring. Texten följer Luthers formulering i Betbüchlein ordagrant med tre undantag: i 1:a budet har Betb. »andere Gotter», i det 2:a har den icke »Herrans»[1], och det 3:e är där så formuleradt: »Du sollt den feyertag heyligen». Vår text ansluter sig således på alla dessa ställen närmare till Exodus[2].

Från vår medeltid äga vi flere texter af de tio buden på svenska: Sv. medelt. Bib. arb., 1, sidd. 330 ff. och 459 f., samt i Själens tröst, sid. 535 och på flere ställen. I Cod. Ups. C. 50, fol. 156, finnas buden på svenska i förkortad form. Att buden icke ägde någon »textus receptus» på svenska under medeltiden, torde kunna slutas däraf, att alla dessa

conscientiarum nostrarum debemus inspicere; etc. — Det behöfver icke tilläggas, att Gersons utläggning är en annan än vår 'Undervisnings'.

[1] Finnes i den ofvan (sid. XV) nämnda Luthers tyska formulering, hvilken icke intogs i 'Kurze Form'. Erl.uppl., 36, sid. 147.

[2] De formuleringar, jag känner från medeltiden, öfverensstämma icke med Underv. i något af dessa afseenden.

formuleringar äro sinsemellan, ofta betydligt, divergerande. Tideboken 1525 har en rimmad framställning af budorden[1].

Luthers uppställning i 'Kurze Form'[2] och Betbüchlein är följande: 1) De tio budens textord, delade i två taflor, och hvarje bud (liksom ock hvarje tafla) föregånget af en kort sammanfattning af hvad det lärer; 2) »Kurzer Beschlusz der zehen Gebot»: det s. k. naturbudet »hvad I viljen, att människorna skola göra Eder, det gören I ock dem»; 3) »Die Ubertretung derselben». »Wider das erst», o. s. v., samt därpå de under medeltiden vanliga syndgruppernas hänförande till olika bud och till sist om den rätta kärleken såsom Lagens fullbordan; 4) »Die Erfullunge derselben». »Des ersten», o. s. v.; samt 5) såsom afslutning en hänvisning på dubbelbudet om kärleken till Gud och nästan såsom Lagens innehåll. — Vår 'Undervisning' har redigerat om detta så, att hvarje bud behandlas helt och hållet i ett sammanhang: sammanfattningen af budets innehåll, dess textord, de stycken i hvilka det varder »retzlighan hollit» och de, i hvilka däremot »wardher brutit»[3]. Räkningen af buden inom hvardera taflan för sig följer Betb. i 1) här ofvan. Det s. k. naturbudet är flyttadt till slu-

[1] Klemmings upplaga, sid. lxxviij.

[2] Erl.uppl., 22, sid. 5 ff. Walchs uppl., 10, sid. 182 ff. Jfr v. Zezschwitz, anf. arb., 2: 1, sid. 332 ff.

[3] Samma uppställning af den å sid. XV nämnda tyska redaktionen förekommer i en skrift af Caspar Güttel 'Ein fast fruchtbar buchlein von Adams wercken, vnd Gottes genaden . . .' Leipzig, Lotter, 1518, 4:o. Se Weimar-uppl., 1, sid. 247 ff. Denna skrift innehåller för öfrigt intet gemensamt med vår Underv.

tet, sid. 36 f., och därpå följer afslutningen om kärleken till Gud och nästan.

Det inledande stycket i Underv. (sid. 17) återfinnes icke i Betb., men den i vår författares enkla och direkta framställningssätt annars icke förekommande, ännu hos Luther ej sällsynta, allegoriserande tolkningen i styckets slut torde vara hämtad från annat håll. Första budets inledning (sid. 18) är delvis ordagrant från Betb., sid. 19 åter finnes icke där; sidd. 20 och 21 äro bearbetade efter Betb. i något förkortad form: öfverträdelserna följa stycke efter stycke i samma ordning som där, men Betb. uppräknar några fler trolldomskonster än Underv. Så äro ock de följande budens inledningar, uppfyllelser och öfverträdelser delvis fritt, delvis ordagrant öfversatta ur Betbüchlein med jämförelsevis obetydliga ändringar; de uppräknade öfverträdelserna följa, på ett par omflyttningar när, i alldeles samma ordning som i Betb. Denna del af Underv. är således en tämligen lindrigt bearbetad öfversättning från Luther. Styckena »Uedh thetta bodhordit» å sid. 24 f. och »Först är merkiandes» å sid. 27 återfinnas icke i Betb., men de öfverensstämma med Luthers uttalanden på andra ställen.

De båda styckena å sidd. 35 och 36, hvilka närmast föregå och efterfölja budens rekapitulerade textord, äro en delvis ordagrann bearbetning af Luthers nyssnämnda »Kurzer Beschluss». Styckena »Ther före» och »Ytherligare», sid. 37—39, äro ock till stor del ordagranna bearbetningar af kärlekens dubbelbud, hvilket afslutar afdelningen om buden i Betb. Det följande, sid. 39—46, är utan tvifvel

självständigt tillagdt af vår författare; jag har åtminstone icke kunnat återfinna det annorstädes, om också tankegången naturligen är den samma, som vi finna i den tyska reformationsliteraturen. Frågan om de goda gärningarna är, såsom vi se, behandlad på rent lutherskt sätt; likaså sid. 115 ff. rättfärdiggörelsen genom tron — själfva grundtanken i reformationen.

Den följande afdelningen Om Troona är likaledes delvis hämtad ur Betbüchlein. Hvad texten beträffar, så har den, liksom den hufvudsakligen härmed öfverensstämmande formen i Olavus Postilla af 1530, behållit mycken likhet med den, som finnes i Tideboken af 1525[1]. Underv. och Postillan hafva t. ex. liksom Tideboken »lekamsens uppståndilse», Luther »des fleisches», hvilket uttryck som bekant var föremål för klander[2]. Anmärkningsvärdt är, att Tidebokens »j», Betb. »in», ändrats till »vpåå» (Jach troor vpåå), ehuru Luther i Betb. särskildt betonar »in» såsom den rätta prepositionen[3]. Denna afvikelse torde hafva berott på språkliga skäl[4], liksom ock »på» Guds Faders högra hand, motsvaradt i Tide-

[1] Klemmings upplaga, sid lxxviij.

[2] Cod. C. 27: »kiotsins».

[3] I sin lilla katekes 1529 öfvergår Luther till »an». På ett annat ställe berömmer han de Bömiska Brödernas katekes, som har »in», och som i fråga om tron på Maria säger, att man icke skall tro »in sie», utan »von ihr». Latinska symbolum har »in». Äfven symbolum i Cod. Ups C 27 har »j», utom på ett ställe »a»; Cod. C 381: »a»; Birg. Andersdotters bönbok både »a» och »j».

[4] Vi finna nämligen äfven i »Een skön nyttugh vnderwisningh' »på», samt därstädes det i föregående not ur Böm. Br. kat. anförda stället öfversatt med »tro på» i motsats till »tro om«.

boken af »til», hos Luther af »zur»[1]. Then helgha »christeligha» kyrkio är från Luther; Tideboken har »almenneligha» (= katolska).

De af mig kända svenska medeltidstexterna af Symbolum äro nämnda å sid. X, not 5.

Till inledningen, sid. 46—59, har jag icke kunnat finna någon förebild. Det, som följer efter de 12 artiklarnes text till midt på sid. 61 »såsom Petrus giorde . . », är en bearbetning af Betb.; det därpå följande till 1:a artikeln å sid. 63 återfinnes däremot icke där. Utläggningen af 1:a artikeln är en bearbetning eller fri öfversättning, i allmänhet icke ordagrann, i nära anslutning till Betb.; det samma är förhållandet med de öfriga artiklarnes utläggningar. Det förefaller, som om de vore gjorda ur minnet af en person, som kunde Betb. tämligen väl utantill. Artiklarnes traditionella numrering till 12 saknas i Betb.[2]; indelningen i artiklar stämmer icke häller fullt öfverens med densamma. »Amen» med dess förklaring är från Betb., ehuru icke ordagrant[3]. Sid. 70 »och thetta är summa summarum» till sidans slut saknas i Betb., så ock utläggningen af begreppet kyrka[4], sid. 75—83, samt »En kort summering aff thet före sagt är», sid. 83—90. I den lågtyska Hamburg-upplagan slutar Tron med Ene vorklaringe

[1] Se glossaret under *På*.

[2] I en del upplagor äro textorden utsatta framför hvarje stycke, men utan numrering.

[3] Jfr Erl.uppl., 21, sid. 225 »Von dem Wörtlin Amen»; äfven v. Zezschwitz, anf. arb., 2 : 1, sid. 318.

[4] Påminner i några punkter om Luthers skrift 'Von dem Papstthum zu Rom' (Erl.uppl. 27).

des rechten gelouen'; väl är tankegången däri på ett ställe den samma som i Underv., men någon invärkan därifrån kan man åtminstone för öfrigt icke spåra.

Nästa afdelning Om bönen visar genast sin släktskap med Betb. genom det hvarje böns utläggning inledande »Meningen är thenna», Betb. »Die meynung (ist)». Utläggningarnas böneform är också hämtad därifrån. Texten i Fader Vår öfverensstämmer närmast med Betb.[1]. På fornsvenska finnes texten i de ofvan (sid. X, not 5) nämnda Uppsala-codices samt i Tideboken[2], hvilken företer åtskilliga olikheter mot 'Undervisningen'. 'Thet Nyia Testamentits' två texter, Matth. 6 och Luc. 11, afvika äfven, likaså i ett par punkter Messan 1531 och Messan 1548; Postillan 1530 öfverensstämmer i det aldra närmaste med Matth. 6[3].

'Undervisningens' inledning till hufvudstycket om bönen, sid. 90–96, återfinnes icke i Betb., men påminner i åtskilligt om Luthers 'Vorred' och 'Anfang' till hans ofvan (sid. XIII) nämnda 'Auslegung deutsch des Vater vnnser fuer dye einfeltigen leyen'. Utläggningen af invokationen har visserligen användt Betb., men är starkt bearbetad; den påminner också om den nyssnämnda 'Anfang'. Utläggningarna af bönerna äro bearbetningar eller efterbildningar af

---

[1] Afvikelser: »j himblom», Betb. »ym hymel», och »skuldh», Betb. »schulde».

[2] Klemmings upplaga, sid. 1.

[3] Då det förhåller sig på ett liknande sätt med dekalogen och symbolum, så framgår häraf, att våra tre första hufvudstycken i katekesen under reformationstiden ännu icke erhållit en fullt fixerad form.

Betb., icke rena öfversättningar, ehuru de ibland ordagrant följa förebilden; något är uteslutet, annat är tillagdt; ordningsföljden de olika styckena emellan är nästan alltid densamma. »Vårt dagliga bröd» uppfattas liksom i Betb. i meningen vår andliga spis.

Afslutningen om bönen, sid. 113—118, är tydligt påverkad af en afdelning, som i Hamburg-upplagan af 1523 följer efter Ave Maria och har följande rubrik: 'Hyr na volghet eyn schone vnderrichtinge van dem rechten waraftigen vnde christliken gebeede vnde wat vmmestendicheit dar tho hörenn'. Den är indelad i fem »conditien efte vmmestendicheit» och upptager 11 sidor. Med vissa uteslutningar och tillägg är gången af det hela och stundom äfven enskilda ord och uttryck de samma. Den förekommer icke i denna form i någon af de andra af mig jämförda upplagorna af Betb., men hufvudsakligen samma innehåll återfinnes i den 'Sermon von dem Gebet', som i den i Wittenberg-upplagan af Luthers skrifter[1] intagna Betbüchlein föregår Vater Unser. Ett och annat däri påminner äfven om afslutningen 'Von dem Wörtlin Amen' i nämnda 'Auslegung deutsch'. Luthers ofvannämnda (sid. XV) lilla skrift från 1520 'Ain kurtze vnd gute auszlegung des hailigen vatter vnsers, für sich vnd hinder sich' tyckes också hafva föresväfvat författaren, å sid. 112 f. — Tankegången återfinnes delvis äfven i för-reformatoriska arbeten[2].

[1] Th. 6 (1559), fol. 109 f. Af Mönckeberg, anf. arb., sid. 73 f., att dömma, förekommer 'Sermon von dem Gebet' i Betb. först 1527.

[2] Se t. ex. Wellers *Altes aus allen Theilen der Geschichte*, 2 (1766), sid. 798 ff., 802 ff.

Vi hafva således funnit, att själfva utläggningarna af textorden till de tre första hufvudstyckena nära ansluta sig till Luthers Betbüchlein, att de troligen äro gjorda ur minnet, men med ett exemplar af densamma för ögonen såsom ledning för framställningens gång — och härpå tyder äfven det förhållandet, att styckenas början stundom företer större likhet än deras slut —, under det att de allmänna betraktelserna eller afhandlingarna öfver hvarje särskildt hufvudstycke äro vår författares egna tillägg, likväl så att såväl grundåskådningen som stundom enskilda uttryck igenkännas från den tyska reformationslitteraturen, exempelvis sidd. 57—58 och 60 jämförda med Urbanus Regius 'Vörrede' till 'Eyne vorklarynge der twelff Artikel des Christliken louen'.

Den därpå följande afdelningen En gudheligh ååtanke om förberörda böön fadher war är en öfversättning af den ofvan (sid. XIV) nämnda lilla skriften 'Kurtz begreyffung vnnd ordenung aller vorgeschriben' (Bitten)[1], hvilken är införd i Hamburgupplagan af Betbüchlein[2] och äfven i 'Layen Biblia'[3].

[1] Erl. uppl., 45. sid. 203 ff.

[2] Med rubrik: 'Ein Pater noster gantz kort begrepen seer schone, darinne de sele reedet mitt gade, vnd wedderumme godt mit der sele'. — Den ingår äfven i Chr. Pedersens öfversättning.

[3] Om *Layen Biblia,* hvars första upplaga utkom 1524 eller senast i början af 1525, och hvilken äfven innehöll annat ur Betbüchlein, se v. Zezschwitz, anf. arb., 2: 1, sid. 320 (äfven 2: 2: 2, sid. 42), där äldre arbeten om denna bok anföras, samt Hartmann, anf. arb , sid. 10 ff., där en beskrifning på innehållet meddelas. Att ifrågavarande behandling af Fader Vår skulle vara egendomlig för 'Layen Biblia' — hvilket ännu v. Zezschwitz uppger —, är, såsom af ofvanstående framgår, ett misstag

Ehuru vår öfversättning följer sitt original nästan ord för ord, är den dock utförd med en anmärkningsvärd frihet i valet af uttryck och vändningar.

Ave Maria är fritt behandladt efter Betb., hvars afdelning i fråga är lånad från en Luthers predikan på Marie Bebådelsedag [1].

Indelningen i paragrafer är den samma som i Betb., men i utläggningarna igenkänner man endast samma tankegång, och det egentligen blott i de tre sista. De två första styckena, sid. 127—129, finnas icke där, men stycket »Her aff är klart noogh» å sid. 129 är till sitt innehåll hämtadt därifrån. Det inledande stycket i Betb., hvilket framhåller, att man icke skall ställa sin tillförsikt till Maria, utan till Gud, att man skall prisa Gud för den nåd han bevisat henne, och henne endast genom Gud, är utelämnadt i Underv. Man kunde här misstänka fruktan för att angripa Maria-kulten, om icke Magnificat följde omedelbart efter, däri den rent protestantiska ståndpunkten är på det tydligaste framhållen. Ett annat Betb:s stycke är icke häller upptaget i Underv., däri »judar och papister» nämnas såsom de där förbanna Marias lifsfrukt genom att förbanna evangelium och tron.

Texten hafva vi på fornsvenska i Cod. Bildst. (sid. 893) utan tillägget »välsignad är din lifsfrukt». I Tideboken (sid. j) förekommer den i hufvudsakligen samma form som i Underv.; i Postillan är den oförändrad.

Magnificat förekommer, så vidt jag kunnat ut-

[1] Erl.uppl., 15, sid. 297 ff.; Köstlin, anf. arb., 1, sid. 611 f.

röna, icke i någon upplaga af Betbüchlein, men redan år 1521 hade Luther från Wartburg sändt sitt 'Magnificat Vorteutschet vnd auszgelegt' till trycket, och senare predikade han flere gånger öfver samma tema[1]. Utläggningen i Underv. är vår författares eget värk; den är till formen fullt oberoende af Luther, ehuru den är hållen i strängaste lutherska anda. Ja, författaren undviker till och med sådana om katolskt åskådningssätt vittnande uttryck, som ännu förekomma i Luthers första utläggning. Afslutningen, sid. 141—153, motsvarar delar, som hos Luther återfinnas hvar under sin rubrik. Texten är alldeles ordagrant hämtad från det först ett halft år senare tryckta 'Nyia Testamentit', Luc. 1, med det enda undantaget »frå slect och vthi slecter» (Nyia Test.: »frå slecte j slecte»)[2]. Indelningen i paragrafer är hufvudsakligen den traditionella, äfven af Luther upptagna.

Någon äldre svensk text af Magnificat än den i Tideboken[3] känner jag icke. Från den senare afviker den här föreliggande ganska mycket.

Een vnderwijsning huruledhes man skal haffwa ååminnilse wtaff wår herres pino och dödh framställdes af Luther i en långfredagspredikan 1519 och trycktes särskildt samma år i Leipzig hos Lotter med titel 'Eyn Sermon von der Betrachtung

---

[1] Erl.uppl., 45, sid. 211; 6, sidd. 299, 310, 326; 15, sidd. 403, 412. Köstlin, anf. arb., 1, sid. 477 f.; Panzer, *Entwurf*, sid. 37 ff.

[2] Sid. 148 i Underv.: slect effther slect. Afvikelsen kan ju bero på en senare ändring i Nyia Test.

[3] Klemmings upplaga, sid. xxiij.

de icke i innehållsförteckningen. Jfr i det följande sid. CIII. De måste i alla händelser hafva varit nedskrifna på svenska tidigare, ty på de veckor, som förflöto emellan de båda upplagornas tryckning, kan ett så pass betydande arbete svårligen hafva medhunnits.

Redan 1513 hade Luther börjat föreläsa öfver Psaltaren[1]; 1517 utgaf han 'Die Sieben puszpsalm mit deutscher auszlegung nach dem schrifftlichen synne', som 1525 följdes af en ny bearbetning[2]. Texten i den senare är hämtad från Luthers 'Psalter deutsch'[3] af år 1524, utläggningen åter är till en del den samma som 1517, delvis helt och hållet ny.

Den svenske författaren har lämnat ett till såväl text som utläggning självständigt arbete af icke ringa värde. Texten har han själf konstituerat efter rent filologisk metod. Det visar sig nämligen, att han begagnat icke blott Luthers texter af 1517 och 1524 utan äfven Bugenhagens[4] och Vulgata. Att han äfven användt Felix Pratensis latinska öfversättning af Psaltaren[5], synes mig mycket sannolikt; det är dock möjligt, att de ställen, som öfverensstämma med Felix gentemot andra öfversättningar, äro hämtade

---

[1] Köstlin, anf. arb., 1, sid. 110.

[2] Erl.uppl., 37, sid. 340 ff., där båda bearbetningarna meddelas.

[3] Erl uppl., 37, sid. 104 ff.

[4] *In librvm psalmorvm interpretatio, Vuittembergæ publice lecta*, hvars första upplaga utgafs i mars 1524. Jag har användt en Nürnberg-upplaga af samma år.

[5] *Psalmorvm liber, ad Hebraicam ueritatem diligentissime ad uerbum ferè tralatus, Felice Pratensi interprete.* Titeln är hämtad från den af mig begagnade upplagan, Basel 1524; 1:sta uppl. utgafs i Venedig 1515.

från Bugenhagen, som i sina förklaringar ägnar en särskild afdelning åt angifvandet af de läsarter hos Felix, hvilka afvika från hans egna. Någon för den svenska texten egen öfverensstämmelse med Reuchlins ordagranna öfversättning från hebreiskan har jag icke funnit [1]. Med ett par undantag i de två första psalmerna följer textens indelning i stycken Bugenhagen. Att vår öfversättare icke själf kunde hebreiska, kan man sluta af hans meddelande på sid. 168, att han »mycket brukat dem, som uti hebreiska målet hafva förfarne varit» [2]. Uttrycket sid. 177 »som then hebreesche texten håller» bevisar i detta afseende ingenting; det är utan allt tvifvel taget från Luthers utläggning af 1517, som på samma ställe hänvisar till hebreiska textens lydelse.

Utläggningarna äro i det hela taget självständiga, men det visar sig, att författaren användt Luthers utläggning af 1517 och i synnerhet Bugenhagen. Det är af vikt att konstatera, att jag på intet ställe funnit uttryck, som äro egendomliga för Luthers utläggning i upplagan af 1525 [3]. Då de icke få öfver-

---

[1] Jac. Faber Stapulensis 'Quincuplex Psalterium' och Aug. Justinianus 'Psalterium octaplum' har jag äfven jämfört, utan att finna något, som vår text behöfver hafva hämtat därifrån.

[2] Att icke häller Luther i början af sitt uppträdande var särdeles förtrogen med hebreiskan, är bekant. Se Köstlin, anf. arb., 1, sid. 115.

[3] Det enda vore uttrycket »Som han wille säya» öfverst å sid. 208. Luthers uppl. af 1525 börjar utläggningen af textens »iach är förtörkat som gräsz» med »Als sollte er sagen»; men denna vändning är allt för vanlig, för att något skulle kunna byggas därpå.

De icke sällsynta reminiscenserna från äldre glossatorer, så-

ensstämmelserna med denna i själfva texten kunna härleda sig från Luthers Psaltare af 1524, möter således härifrån intet hinder att förlägga tiden för författandet till sistnämnda år[1]. Stilen och framställningssättet utmärka sig genom sin nästan barnsliga enkelhet. Ehuru författaren var förtrogen med mycket djupsinnigare utläggningar, har han ej låtit förleda sig att bli lärd; allegoriserande tolkningar söker man förgäfves.

I Tideboken 1525 ingår en öfversättning af de sju botpsalmerna — den enda tidigare som jag känner —, hvilken är alldeles olik 'Undervisningens'. Gersons latinska 'Super septem salmos expositio' trycktes i Uppsala hos Griis 1515, hela Psaltaren hos densamme 1510.

Ofvanstående framställning gifver vid handen, att Luthers Betbüchlein varit vår författares förebild. Dock icke uteslutande, ty liksom Luthers mönster säkerligen var de katolska bön- och andaktsböckerna, så var detta utan allt tvifvel också till en viss grad förhållandet med vår författare. Vi hafva sett, att han upptagit tre afdelningar, som icke funnos i Betb., nämligen om människans ärliga skapelse och om hennes fall, Magnificat och de sju bot-

---

som Hugo Cardinalis, Nic. de Lyra (hos hvilka äfven kyrkofädernas tolkningar anföras), Jac. Faber Stapulensis, kunna härleda sig från Luther eller Bugenhagen.

[1] Luthers Psaltare, 250 sidor oktav, utgafs i åtminstone 3 upplagor 1524. Den första upplagan kan således icke vara tryckt mot slutet af året.

psalmerna [1]. Af dessa afdelningar äro de två senare mycket vanliga i den nämnda katolska literaturen; de ingå t. ex. både i 'Horæ beatæ Virginis' och i den s. k. Tideboken — båda tryckta i Uppsala föregående år — ehuru utan utläggningar. Man kan därföre på goda grunder antaga, att dylika böcker utöfvat något inflytande på författaren i fråga om valet af de afdelningar, af hvilka hans bok skulle sammanställas. I afseende på innehållets behandling har han däremot ingenting med dem gemensamt; den är i intet afseende specifikt katolsk.

Det vill synas, som om Bang tillerkände Betb. en alltför dominerande inverkan på 'Een nyttwgh wnderwijsning'. Han säger [2] om den senare: »Heller ikke dette skrift er noget originalt arbeide, men en paa sine steder fri og selvstændig, paa andre steder endog bogstavret gjengivelse af Luthers Bethbüchlein i redaktionen af 1524», d. v. s. att den svenske författaren endast återgifvit en upplaga af Betb., i vissa delar troget, i andra åter fritt och självständigt.

Härvid är först att märka, att tillvaron af någon upplaga af Betb. med samma sammansättning som

[1] År 1523 utgafs i Speier 'Ein Christenlich nützpar Betpüchlein...', hvilken ur Luthers Betb. upptagit afdelningen om tron. Den innehåller vidare, utom utdrag ur evangelierna och Pauli epistlar (i annan öfversättning än Septemberbibelns) m. m., en bearbetning af Luthers utläggning af 1517 af de sju botpsalmerna. Denna redaktion af botpsalmerna, som äfven är utgifven självständigt (Uppsala Univ. Bibl. äger en Erfurt-upplaga af 1524), erbjuder intet af intresse för vår Underv. Ofvannämnda 'Betpüchlein' omtrycktes i Augsburg 1524 Se Wellers *Repertorium typographicum*, 2359 och 2786.

[2] Anf. arb., sid. 91.

Underv. icke är uppvisad och säkerligen aldrig funnits, ja, att tre stora afdelningar i den senare, så vidt kändt är, öfverhufvudtaget icke förekommit i någon upplaga af den förra, under det att Underv. icke upptagit någon af de Nya Testamentets böcker, som Luther med sådan förkärlek offentliggjorde genom sin Betbüchlein. Vidare, att äfven afdelningar i Underv, som äro upptagna ur Betb., dels i allmänhet icke äro ordagranna öfversättningar, dels innehålla betydliga tillägg, till hvilka Betb. icke har någon motsvarighet, såsom förhållandet är med de inledande och afslutande afhandlingarna till de tre hufvudafdelningarna buden, tron och Fader Vår, liksom äfven Ave Maria är mycket självständigt behandladt. Det visar sig, att mer än hälften af boken är självständig i förhållande till Betb. Och att icke häller någon upplaga af denna funnits, däri de nämnda afdelningarna varit behandlade på samma sätt som i Underv., framgår med till visshet gränsande sannolikhet af den omständigheten, att alla de af mig jämförda upplagorna af Betb. — och ibland dem finnes äfven en från 1530-talet — äro sinsemellan mycket nära öfverensstämmande. De förekommande textolikheterna äro af en för vår fråga oväsentlig art och inskränka sig hufvudsakligen till enskilda uttryck eller satser; framställningens gång är däremot alldeles den samma i dem alla.

Men huru nära öfverensstämmande de olika upplagorna än äro, har den anställda jämförelsen dock kunnat gifva vid handen, att ingen af dem varit den, som begagnats af vår författare.

Icke häller har något annat utländskt arbete med samma innehåll, ännu mindre med samma titel, kunnat anträffas. Allt sökande efter ett sådant i den historiska teologiska literaturen och i bibliografier såväl som i in- och utländska bibliotek har varit fruktlöst; och det är all anledning att antaga, att ett sådant arbete, om det funnits, icke skulle hafva undgått de senaste århundradenas många, flitiga och lärda forskare på detta område. Hvad särskildt de sju botpsalmerna angår, så äro de, såsom vi sett, resultatet af en för sin tid allt erkännande värd självständig forskning. Öfversättarens ord på sid. 168 kunna icke tolkas annorlunda, än att texten är hans egen. Om också denna afdelning af Underv. icke skulle hafva varit från början ämnad att ingå i densamma, så har det för boken i dess nuvarande sammansättning ingen betydelse.

Enligt mitt förmenande äro också stilen och framställningssättet kännetecknade af den flärdlösa enkelhet och lättfattlighet samt den fridsamhet, som utmärka de flesta af våra öfriga reformationsskrifter. Uttrycket i företalet »Ther före är thenne wnderwijsning gjordt och wthdraghen aff then helge scrifft» gör icke häller intryck af att vara skrifvet af en blott öfversättare. Af en sådan skulle man väntat ett tillägg »och utsatt på svensko», såsom vi finna det t. ex. i företalet till »Een liten ingong».

Det kan därföre på goda grunder anses som ett säkert resultat, att boken i sin föreliggande form är ett svenskt original, hvars förebild var Luthers Betbüchlein samt — i afseende på dess sammansättning — till en viss grad äfven de katolska bönböckerna,

och hvilket ur Betb. direkte öfversatt eller bearbetat väsentliga delar af sitt innehåll. Att äfven andra Luthers och de tyska reformatorernas skrifter begagnats af författaren, är likaledes i det föregående uppvisadt. Bangs uppfattning af Undervisningens förhållande till Betb. synes mig lättförklarlig. Hans intresse har förnämligast sträckt sig till de tre afdelningar, som ingå i katekesen såsom dess tre första hufvudstycken, och inom dessa i främsta rummet till själfva textorden och deras utläggningar; med afseende på dessa delar äga hans ord sin fulla tillämplighet.

Bang uppger vidare, att det är Betbüchlein i »redaktionen af 1524», som legat till grund för Underv. Det är att beklaga, att de grunder, på hvilka detta påstående stödjes, icke meddelats. Någon väsentlig förändring i »redaktionen af 1524» har jag mig icke bekant. Det är väl möjligt, att det året någon upplaga af Betb. uppträdde med en eller annan förut icke däri intagen afdelning, men de afdelningar, som Underv. har gemensamma med Betb., förekommo alla i den senare redan 1523. Hvad åter angår sådana ändringar af texten som kunna uppträda i Betb fr. o. m. 1524, så är det all anledning att antaga, att de äro så obetydliga, att man svårligen kan tala om någon ny »redaktion» af boken från det året. De båda af mig jämförda upplagorna af 1524 förete intet anmärkningsvärdt. Två nämnvärda förändringar i Betb:s text äro gjorda i början af 3:e och i slutet af 4:e budets öfverträdelser; båda äro följda af Underv., och båda uppträda redan i Hamburg-upplagan af 1523. Uteslutningar, som äro

gemensamma för Underv. och senare upplagor af Betb., kunna ingenting bevisa, ty vår författare har med så stor frihet behandlat sitt original, att han självständigt uteslutit många uttryck och hela stycken äfven ur sådana delar, som han i det hela ganska troget öfversatt, hvarpå jag i det föregående lämnat några exempel. Endast förekomsten i Underv. af sådana ställen, som uppträda i Betb. först det nämnda året, vore härutinnan bevisande. Någon betydelse kan därföre icke tillmätas den omständigheten, att Underv. i utläggningen af femte bönen saknar den bekanta passus om skärselden, som förekom i äldre upplagor af Betb., men hvilken Luther uteslöt därur 1524[1]. — Från år 1523 uppträder däremot Betb. i en ny, icke obetydligt utvidgad gestalt, hvad dess sammansättning angår[2]; men i fråga om de olika afdelningarnas behandling sträcka sig ändringarna icke utöfver enskilda uttryck eller satser. Att en upplaga af denna utvidgade form varit vår författares förebild, är påtagligt.

Den enda omständighet, som kunde gifva anledning till tvekan angående bokens egenskap af svenskt original, vore de hänvisningar till några i vårt land sannolikt mycket litet kända arbeten[3], hvilka före-

[1] Enligt Mönckeberg, anf. arb., sid. 73. Jfr Engelstofts uppsats om *Paulus Eliæ* i *Nyt historisk Tidsskrift*, 2 (1848), sid. 97, noten. — Skulle denna Mönckebergs uppgift tillsammans med den ofvanföre (sid. XXXVI, not 2) såsom oriktig bevisade hafva ingifvit Bang tanken på en »redaktion af 1524» såsom Underv:s förebild?

[2] Redan under samma år med olika sammansättningar.

[3] I de från vår medeltid bevarade bokförteckningarna har jag icke återfunnit dem.

komma i marginalen, nämligen till Eusebii Chronicon och Josephi Antiquitates Judæorum å sid. 16 samt till Augustini Epistolæ å sid. 82. De kunde väl vara hämtade ur andra arbeten, utan att Underv. därföre behöfde vara öfversatt från dessa, men det är naturligtvis icke häller omöjligt, att vår författare själf kände till de ifrågavarande citaten, hvilket likväl vore bevis på en för sin tid i vårt land sällsynt lärdom. Förunderligt nog äro de i Betb. förekommande, jämförelsevis få hänvisningarna till bibelställen icke alltid upptagna i Underv., hvilken åter är ganska rikligt försedd med sådana, som icke finnas i Betb., och hvilka således måste antagas vara hämtade ur författarens eget lärdomsförråd.

I hvilket syfte skrefs 'Een nyttwgh wnderwijsning'? Vi hafva ofvanföre framhållit, att den anger sig själf som en lärobok. Den tjänade också ett annat ändamål, uppbyggelsebokens. Författaren var ju icke främmande för Luthers i företalet till Betb. uttalade afsikt med densamma[1]. Och i båda dessa egenskaper hade den naturligen äfven till uppgift att införa protestantismens dogmer och protestantismens åskådningssätt hos det svenska folket, att drifva protestantisk propaganda — den var en reformationsskrift, hvarom mera i det följande.

Angående författaren till denna mycket litet kända bok har mig veterligen ingen uttalat sig före

[1] Se ofvanföre, sid. XIX f.

Reuterdahl[1], som på grund af arbetets lugna ton är mera böjd att tänka på Laurentius Petri eller snarare Laurentius Andreæ (se noten) än på »den liflige» Olavus. Klemming[2] förmodar, att den sistnämnde författat boken. Mera bestämdt yttrar sig Schück[3] för samme författare. Häremot har Steffen[4] såsom sin åsikt uttalat, att 'Een nyttwgh wnderwijsning' »svårligen kan vara af Olavus Petri». Hans bevisföring lämnar dock det intrycket, att han i själfva värket bestämdt frånkänner Olavus författarskapet, under det att han är mera benägen att tillerkänna Laurentius Andreæ detsamma.

Tyngdpunkten af sin bevisning förlägger Steffen påtagligen till de resultat, som den rent språkliga undersökningen gifvit honom. Jag har i min inledning till 'Een skön nyttugh vnderwisningh'[5] i korthet framställt min mening om åtminstone de hittills framlagda språkliga kriteriernas otillräcklighet på grund af den tidens synnerligen skarpt framträdande godtycklighet i såväl formlära som ortografi. Reformatorerna och i främsta rummet Olavus Petri hafva visserligen inlagt odödliga förtjänster om vårt språk, men målet kunde af dem lika litet som af en Luther

[1] *Sw. kyrkans hist*, 4, sid. 276. — En randanmärkning af P. F. Aurivillius hand i Uppsala Univ. Bibl:s exemplar å sid. 220 hänvisar, liksom äfven Reuterdahl, till Laurentius Andreæ såsom den då allmänt antagne öfversättaren af 'Thet Nyia Testamentit'.

[2] *Ur en antecknares samlingar*, 1:a uppl., sid. 164 ff.

[3] *Svensk Literaturhistoria*, 1, sid. 229, samt *Öfwersättaren af Thet Nyia Testamentit af år 1526*, sid. 9.

[4] *Våra första reformationsskrifter och deras författare* i *Samlarens* extrahäfte för 1893 med anledning af Jubelfesten, sid. 18 ff.

[5] Sid. XXI, XXV f.

nås liksom genom ett trollslag[1]. Öfvergångstiden sträckte sig, såsom vi veta, långt utöfver deras dagar. Det är min afsikt att vid ett annat tillfälle utförligare behandla den nämnda frågan, men jag kan likväl icke underlåta att här framdraga ett exempel, som är hämtadt ur 'Een nyttwgh wnderwijsning' själf, emedan det står i nära sammanhang med ett annat af Steffen mot Olavus författarskap åberopadt skäl. Det rör återgifvandet af de tio budorden i denna 'Undervisning' och i 'Een lijten Postilla' af 1530, hvilken på sista bladet meddelar desamma i en text, som öfverensstämmer med 'Undervisningens', men som afviker från den å fol. 202 i Postillan meddelade.

Då det ligger vikt uppå, att Steffens mening i denna fråga blir fullständigt gendrifven, tillåter jag mig att ordagrant aftrycka sid. 26 i hans uppsats. Den lyder så:

"Då vi jämföra de här meddelade olika redaktionerna af de tio budorden, så finna vi det märkvärdiga förhållandet, att den som står på sista bladet i 1530 års postilla icke är Olavus' egen, sådan som han har den några få sidor förut, utan att den är väsentligen densamma som i 'Een nyttugh wnderwijsning', men vi se också det, att den icke är direkt afskrifven, utan att förändring har skett så att den ålderdomliga formen 'ecke' utbytts

[1] Om Olavus Petris värkliga språkbruk äga vi tyvärr endast ett autentiskt intyg, nämligen hans under åren 1524—29 skrifna 'Tenkiebock'. Steffen, som förmodligen användt endast de korta och mindre noggranna utdrag ur densamma, som Troil meddelat i 2:dra delen af sina 'Skrifter och handlingar', tillmäter i sin anförda afhandling (sid. 21) en allt för ringa betydelse åt detta af 265 folioblad bestående dokument. En granskning af detsamma ger vid handen, att Olavus språkbruk under dessa år värkligen i vissa afseenden förändrades. T. ex. haffde, lagde, sagde > hade, lade, sade; -ug (-og) > -ig; Pawal, Peder, Joan; m. m.

mot det tidsenligare 'icke', hvaremot formen 'skalt', som 1526 års redaktion endast har en gång, här är den talrikare förekommande. Olavus' egen redaktion har däremot konsekvent 'skal'. Hade nu Olavus velat återge 1526 års formulering sådan den fans i 'Een nyttugh wnderwijsning', så borde han antingen ha skrifvit af den fullständigt eller moderniserat dess språk fullständigt, men ingendera delen har skett. Ehuru redan det är oförklarligt, att han ej skulle följa sin egen i samma arbete gjorda formulering, så är det ännu underligare, om han skulle gjort den omtalade förändringen. Den enda resonliga mening jag kan få ur detta förhållande är den, att sista bladet i postillan af 1530 är tillagdt af någon annan och troligen då af samme man som författat 'Een nyttugh wnderwijsning', hvilken kunnat sin egen formulering utantill och i allt väsentligt återgifvit densamma sådan som den då förekommer. Om Olavus skulle återgifvit 1526 års formulering, hvilket i och för sig är otroligt, då han själf strax förut gifvit en annan, så borde han åtminstone följt sitt språkbruk. Nu veta vi, att bakom 1530 års postilla stå rikets prelater d. v. s. Laurentius Andreæ. Det är då ej otroligt, att det har kunnat vara han, som lagt till[1] detta sista

[1] Ehuru det naturligtvis icke kan vara Steffens mening, att bladet blifvit tillfogadt till Postillan, sedan det öfriga var färdigtryckt, vill jag dock för tydlighetens skull påpeka, att bladet tillhör bokens sista ark. Tillfogandet måste således hafva skett redan till manuskriptet.

Jag begagnar detta tillfälle att i korthet beröra Steffens not å sid. 20. Den tyckes säga: 'Undervisningens' författare vänder sig mot kättarne och ber Gud bevara sig för kätteri; den för kätteri anklagade Olavus kan således icke vara bokens författare. — För den händelse någon skulle däri finna ett dylikt argument mot Olavus, må påpekas, att ordet kättare på det åsyftade stället i 2:a budet är hämtadt från Luthers Betbüchlein, liksom Luther i sina öfriga skrifter mycket ofta vänder sig mot kättarne, till hvilkas tal hvarken han eller de andra reformatorerna räknade sig. De ansågo sig ju tvärtom renlärigare än andra. Äfven på det andra af Steffen anförda stället (i 1:a bönen, sid. 101) är ordet hämtadt från Betb., dessutom ock på sid. 72.

blad, och då skulle detta äfven peka åt det hållet, att han skulle hafva författat 'Een nyttugh wnderwijsning' . . .»

Till att börja med menas icke Laurentius Andreæ med »rikets prelater [1], som stå bakom 1530 års postilla». Det är alldeles obestridligt, att därmed förstås kyrkomötet i Örebro 1529, hvilket påbjöd obligatorisk predikan i första rummet. I den af Tegel [2] omtalade kallelsen till mötet användes just uttrycket »Kyrckiorners Prelater», och den Postillan bifogade 'Catechismus' är likaledes tillkommen på grund af samma mötes beslut. Om också Laurentius, som på ärkebiskopens vägnar presiderade vid mötet, utan all fråga intog en ledande ställning vid detsamma och äfven hade en stor andel i tanken på utgifvandet af en postilla, så förefinnes likväl icke den minsta anledning att antaga, att han på något som hälst sätt lagt hand vid utförandet. Det skall visa sig, att författaren i slutet af sin 'Catechismus' endast sammanfört på ett ställe de olika hufvudstyckenas textord i den form, i hvilken de lärdes utantill.

Steffen finner bevis för sin åsikt, att Postillans sista blad är tillagdt af annan hand, dels i budens formulering dels i språkformen.

Hvad först formuleringen [3] af buden å fol. 202 f. i Postillan angår, så är den ingalunda »Olavus

[1] I företalet till Postillan heter det, att »werdighe fädher kyrkiones prelater och formän her j riket haffua samtycht och beleffuat, at een lijten Postilla skulle göras . . .»

[2] *Gustaf I:s historia*, 1, sid. 216.

[3] Hufvudstyckenas texter hade visserligen icke ännu fått någon fullt stadgad formulering, såsom ofvanföre (sid. XXXI) är anmärkt. Men i detta fall äro afvikelserna så stora, att man måste tala om två alldeles skilda formuleringar, inom hvilka man dock icke behöfver taga hänsyn till mindre skiljaktigheter i uttrycket.

egen», utan den är ordagrant återgifven »eenfolleligha epter texten som Moses them bescriffuit haffuer» i Exodus 20[1], såsom Olavus själf anger, men med den inom katolska kyrkan vedertagna uteslutningen af förbudet mot bilddyrkan och ett par andra, likaledes vedertagna uteslutningar af sådant, som icke egentligen tillhör budens textord. Den i 'Undervisningen' åter förekommande är ju, såsom ofvanföre är visadt, ordagrant Luthers, blott med ett par närmare anslutningar i uttrycket till Exodus. Det må från pedagogisk synpunkt bedömas såsom olämpligt att i samma katekes ge två[2] formuleringar af en text, som skall läras utantill; Olavus har dock — liksom för öfrigt Luther — gjort detta, och han har själf dragit försorg om, att han icke skulle bli missförstådd, i det att han på förra stället omtalar, att han anför texten, sådan den förekommer i Exodus, för att förklara just den, under det att han på det senare tydligen har för afsikt att meddela densamma i den form, som »hwar och en kyrkioprest är plichtig til at lära sitt soknafolk»[3]. Och detta förklarar, hvarföre han just på det stället väljer 'Undervisningens' formulering: emedan det var den, som redan brukade inläras utantill, såsom bokens titel an-

[1] Ur Luthers öfversättning af det Gamla Testamentet. Jag har begagnat originalupplagan af år 1526.

[2] Eller om man så vill tre, — ty i 1:a budet äro hotelsen och löftet uteslutna på det ställe, där budets text återgifves framför sin förklaring (fol. 203).

[3] Detta uttryck förekommer ordagrant lika i öfverskriften till den ifrågavarande sista sidan i Postillan och i Olavus inledning till densamma, en omständighet som icke häller talar till förmån för Steffens hypotes.

ger. Reformatorerna hade ju genom 'Een nyttwgh wnderwijsning' infört den formuleringen i närmaste anslutning till Luther. Och om vi för ett ögonblick med Steffen antaga, att Laurentius på Postillans sista blad följt »sin egen», i 'Undervisningen' gifna formulering af budorden — huru då, från Steffens synpunkt sedt, förklara, att han på samma blad i Symbolum och Fader Vår i vissa uttryck icke följer sin 'Undervisning' utan i stället Olavus i Postillan? I Postillans olika redaktioner af budorden ligger således alldeles ingen anledning att antaga två personers medverkan.

Själfva förebilden till ett sådant sammanförande på ett ställe af de tre hufvudstyckenas texter i den form, hvari de skulle inläras, var för öfrigt nog Luther, som i början af sin stora katekes — efter mönster af hvilken Postillans 'Catechismus' är fritt utarbetad — gör detsamma, äfvenledes med uttrycklig förklaring, att de skulle läras utantill[1]. Och det är att observera, att, såsom nyss antydts, äfven Luther gjort sig skyldig till olika formuleringar af buden: icke blott den lilla och den stora katekesens texter afvika från hvarandra, utan äfven inom den senare själf äro buden delvis olika formulerade i början, där alla äro sammanförda, och senare, då hvarje buds text återgifves framför sin förklaring.

Hvad åter *språkformen* på Postillans sista blad angår, så anmärker Steffen, att den dels icke öfverensstämmer med 'Undervisningens', dels icke med Olavus (i Postillans 'Catechismus' använda?) språkbruk.

[1] Erl. uppl., 21, sid. 31 ff.

I förra fallet utgår Steffen dels från en, såsom vi strax skola se, oriktig statistik öfver språkformerna i budorden i Underv., dels från den tysta förutsättningen, att Olavus (emedan han icke författat Underv.) icke kunde dess formulering utantill. Ty om jag rätt förstår Steffens tankegång på den här ofvan aftryckta sidan, så resonnerar han så här: »Hade Olavus velat återge Undervisningens formulering, så borde han antingen hafva skrifvit af den fullständigt eller moderniserat dess språk fullständigt[1], men ingendera delen har skett». Upphofsmannen till Postillans sista blad åter har upptecknat Underv:s formulering ur minnet, eftersom han icke följt dess språkform. Följaktligen härleder sig nämnda sista blad icke från Olavus utan från »någon annan och troligen då från samme man som författat Underv., hvilken kunnat sin egen formulering utantill», och således har Olavus icke häller författat 'Undervisningen'. — Den åter, som författat Underv., kunde nedskrifva sin formulering ur minnet; Laurentius hade en viss andel i Postillan[2], han har således troligen — ur minnet[3] — tillagt dess sista blad, hvilket åter häntyder på, att han kanske författat Undervisningen, hvilket Steffen likväl »ej vill bestämdt påstå».

Från logisk synpunkt tarfva dessa slutledningar — som jag tror mig hafva analyserat fullt riktigt

[1] Nämligen till öfverensstämmelse med sitt språkbruk i Postillan — d. v. s. han borde uteslutande hafva användt formen »skal»?

[2] Hvilket nyss är vederlagdt.

[3] Ty annars hade ju äfven han varit bunden vid dess språkform.

och opartiskt — icke något närmare skärskådande, men förutsättningarna torde böra bemötas. Först må likväl påpekas, att Steffen själf tydligen känner sig långt mindre säker, då han formulerar sina slutsatser, än han tyckes göra under argumenteringens gång. Från hans ståndpunkt sedt kan dock knappast någon annan än Laurentius hafva författat Underv., och att detta också värkligen är hans öfvertygelse, framgår af hela hans bevisföring på det anförda och andra ställen[1], ehuru han icke tilltror sig att framställa denna öfvertygelse annat än i mycket sväfvande och förbehållsamma ordalag. Icke behöfver Steffen efter den sista anförda slutledningen tveka att uttala det. Han har naturligen icke ens tänkt sig, att någon annan än Laurentius skulle hafva skrifvit Postillans sista blad. Denne måste ju hafva gjort det ur minnet. Men då Olavus icke kunde Underv:s formulering utantill, så kunde väl ännu mindre — det medger säkert Steffen — Laurentius densamma, om han icke vore dess författare. Således måste han vara det.

Den förutsättningen, att Olavus — äfven om han ej författat Undervisningen — icke skulle kunnat dess formulering af buden utantill, synes mig vara orimlig. Undervisningen säger själf i titeln, att prästen var skyldig att lära sin menighet densamma. Olavus inpräglar hos prästerna i Postillans företal följande: »Jtem är thet stoorligha aff nödhenne at hwar

[1] Så s. 18 f., där han tydligen har den — visserligen icke uttryckligen formulerade — öfvertygelsen, att Underv. o. Nya Test. äro af samme person: det senares öfversättare anser han sig ju hafva bevisat vara Laurentius.

och en sokna prest läre sitt sokna folk tiyo gudz bodordh, Credo och Fadher wår, och them mää han läsa hwar helge dagh for folket epter predicanen, ath the kunna lära them rätt . . .» Sedan 1526 hade naturligtvis 'Undervisningen' användts för detta ändamål af alla lutherskt sinnade präster. Redan 1530 kunde således utan allt tvifvel en ganska stor del af svenska folket dess formulering utantill, och naturligtvis i främsta rummet Olavus, hvilken äfven på den grund icke kan antagas hafva varit okunnig om densamma, att det var den, som Luther gifvit i 'Kurze Form' och Betbüchlein, och hvilken Luther uttryckligen ville hafva lärd utantill. Det bör icke häller glömmas, att just dekalogen var det lärostycke, som sedan ett århundrade framför andra behärskat kristendomsundervisningen.

Hvad nu språkformen i Underv. beträffar, så är den blott till hälften riktigt relaterad af Steffen. Den af honom å sid 25 meddelade språkliga formen återger, på några för vår fråga alldeles oviktiga punkter när, riktigt de särskilda budens rubriker i Underv. (i denna upplaga sidd. 19—34). Men Steffen har förbisett, att sammanfattningen af buden på sid. 35 f. till språkformen icke öfverensstämmer med de nämnda rubrikerna; den har nämligen »skal» genomgående (liksom »Olavus egen redaktion») och »icke» på alla ställen utom ett »ecke», eller 4 gånger »icke» gentemot »ecke» i rubrikerna och 1 gång »ecke» gentemot »icke» i desamma[1], samt dessutom

[1] Underv. är således i fråga om »skal» — »skalt» modernare än Postillans sista blad, i fråga om »icke» — »ecke» åter tvärtom.

en mängd olikheter, som för närvarande icke intressera oss, daribland en liten syntaktisk förändring[1]. Alla måste vara ense om, att det vore på det högsta obefogadt att använda dessa förhållanden såsom argument för, att två personer här lagt hand vid den slutliga redigeringen. Undervisningens författare har således obestridligen låtit dessa inkonsekvenser komma sig till last[2]; hvarföre skulle han då icke hafva kunnat göra detsamma vid en förnyad afskrift?

Således, om vi också antaga, att Postillans sista blad är afskrifvet (icke ur minnet) från Underv., så utgöra språkolikheterna likväl icke det minsta hinder för antagandet, att afskrifvaren var Undervisningens författare. Rent och ordagrant aftryck medförde på den tiden visst icke öfverensstämmelse i språkformen. Man jämföre t. ex. de båda postillornas evangelietexter med 1526 års Nya Testamente, därifrån de äro ordagrant hämtade, samt det i det följande aftryckta fragmentet med motsvarande ark i denna upplaga[3]. Antaga vi åter, att afskriften gjorts ur minnet — och hvem tager fram katekesen för att afskrifva budorden? Åtminstone ingen präst — så hade den bristande öfverensstämmelsen i språkformen snarare bort förmå Steffen — med hans tro på konsekvens i språkbehandlingen — att frånkänna nedskrifvaren af Postillans sista blad författarskapet till Underv.

[1] »Thz» är uteslutet i sista bladets sista rad.

[2] Såvida nämligen den tryckta boken värkligen — såsom Steffen menar — troget återger författarens manuskript.

[3] Se äfven min inledning till 'Een skön nyttugh vnderwisningh', sid. xxv f.

Olikheterna mellan språkformen på sista bladet och i 'Catechismus' äro icke större än mellan det förra och Underv.[1], och dock har Steffen anfört den förstnämnda olikheten såsom ett skäl emot Olavus, under det att han förbigår den senare, förklarande att Underv. är »i allt väsentligt återgifven» på Postillans sista blad.

Skälet till den olika språkbehandlingen ligger helt enkelt och naturligt — och därtill med full visshet — däri, att synpunkten angående en enhetlig språkform ännu icke framträdt för hvarken den ene eller den andre.

Steffen har vidare anmärkt, att språkformen i buden på Postillans sista blad icke öfverensstämmer med Olavus språk i motsvarande del af 'Catechismus', såsom ett ytterligare skäl för sin åsikt, att Olavus icke är sista bladets upphofsman. Denne skulle, säger han, om han skrifvit sista bladet, hafva följt sin egen några blad förut använda språkform. Äfven här har Steffen emellertid lämnat en oriktig statistik. Han har nämligen aftryckt sammanfattningen af buden å fol. 202 f.[2], men icke tagit hänsyn till de på de följande sidorna hvar för sig upprepade budens texter. I dessa senare förekommer dock 2 gånger »skalt» gentemot» skal» i sammanfattningen[3].

[1] De äro tvärtom betydligt mindre, såsom framgår af min föregående och strax härefter följande utredning.

[2] Hotelsen och löftet efter 1:a budet har han uteslutit såsom oviktiga för den föreliggande språkliga frågan.

[3] Till tron och Fader Vår har Steffen icke tagit någon hänsyn. I dessa saknas dock icke afvikelser hvarken inom Underv. för sig eller inom Postillan för sig, ej häller om man jämför dem sinsemellan. Allt visar brist på enhet och stadga i språkformen.

Språkformen var således icke häller inom »Olavus egna formuleringar» konsekvent. Och för att nu uppgöra en riktig statistik öfver förekomsten af de ifrågavarande orden i budens texter — ehuru jag i detta afseende fäster lika liten vikt vid mitt resultat som vid Steffens —, så visar den, att sista bladet i båda afseendena i själfva värket står Catech. närmare, än det står Underv.

Undervisn.	har	17	skal,	1 skalt
Catechismus	»	16	»	2 »
Sista bl. Post.	»	4	»	5 »

Undervisn.	har	11 icke, 5 ecke
Catechismus	»	genomg. icke
Sista bl. Post.	»	genomg. icke.

Med dessa fakta för ögonen och i betraktande af den, som vi sett, brokiga växlingen af »icke»-»ecke», »skal»-»skalt» på samma sida eller på några få sidor inom delar, som obestridligen äro af samma hand, samt i ordagranna aftryck, frågas: kan man tillmäta en sådan statistik någon bevisande giltighet? Bang säger i en not på det anförda stället om sista bladet i Postillan — utan tvifvel emot Steffens då redan tryckta, men ännu icke utgifna afhandling, ty påståendet i fråga har ingen annan än Steffen uttalat —: »At denne tilføielse skulde skrive sig fra en anden end Olaus Petri, vilde være et ligesaa ubevisligt som lidet rimeligt antagende». Jag tror mig hafva gifvit ovederläggliga skäl för min anslutning till det omdömet. Härmed är också sagdt, att det sista bladet i Po-

stillan icke har någon betydelse för frågan om författarskapet till 'Een nyttwgh wnderwijsning'[1].

Rörande Steffens språkliga skäl emot Olavus Petris författarskap till 'Een nyttwgh wnderwijsning' vill jag blott tillägga ett par ord. Jag har visserligen ännu icke varit i tillfälle att underkasta någon af reformationsskrifterna en grundlig språklig analys, men så mycket framgår dock enligt min mening såsom säkert redan ur det ofvan sagda tillsammans med det i inledningen till 'Een skön nyttugh vnderwisningh' anförda, att de af Steffen framlagda språkliga kriterierna icke äro tillräckliga såsom bevismedel för vare sig den enes eller den andres författarskap till skrifter från denna tid. Hade Steffen varit konsekvent, hade han ju bort frånkänna äfven Laurentius Andreæ både 'Thet Nyia Testamentit' och Undervisningarna, eftersom han själf meddelar, att äfven Laurentius språk »erbjuder väsentliga olikheter». Men för en sådan konsekvens, som har till resultat, att dessa tre böcker skulle kommit till, utan att hvarken Olavus eller Laurentius författat eller öfversatt någon af dem — för en sådan konsekvens måste en och hvar rygga tillbaka. — Och egendomligt nog

[1] Bang har på det anförda stället velat vindicera författarskapet till Underv. åt Olavus just på den grund, att Postillans sista blad har samma formulering af buden som densamma. Ehuru detta förhållande visserligen snarare talar för Olavus än emot honom, kan jag dock — såsom af det sagda framgår — icke tillerkänna detta argument någon betydelse.

Däremot anser jag, att förekomsten af det nämnda uttrycket »som sådant plichtoghe äre theras almogha ath lära» såväl i 'Undervisningens' titel som två gånger i Postillan är ett icke föraktligt sannolikhetsskäl för, att Olavus författat 'Undervisningen'.

låter Steffen å sid. 52 undfalla sig följande yttrande: »Jag tror emellertid, att det vore farligt att fästa någon synnerlig vikt vid dessa och dylika variationer», — i sammanhang hvarmed han meddelar ett mycket belysande exempel på inkonsekvens, hämtadt från sista sidan i 'Thet Nyia Testamentit'. Om jag rätt fattar Steffens mening, afser han på det anförda stället språkliga inkonsekvenser inom 'Thet Nyia Testamentit' självt. Men hvarföre skall man tillmäta variationerna större betydelse, då de visa sig inom två skrifter, än då de uppträda på samma sida eller inom olika afdelningar af en och samma skrift? — Min åsikt är således den, att ehuru den af Steffen framlagda språkliga statistiken synes häntyda på en viss konsekvent olikhet i språkformen emellan de skrifter, som bära Olavus namn, och dem, som icke göra det, så kan dock ingen afgörande betydelse tillerkännas detta förhållande, enär dels en analys af olika samtidiga upplagor af en och samma skrift kan gifva med Steffens analoga resultat, dels det samma visar sig vara förhållandet med olika delar af samma bok, dels ortografien och formläran i det hela voro allt för litet stadgade för att kunna tjäna som kriterier — åtminstone så vidt undersökningarna härom hittills sträckt sig —, dels sättarens godtycke allt för ofta kan bevisas hafva varit bestämmande[1], och dels ändtligen Olavus faktiskt förändrade sitt språkbruk.

Jag bör därefter vända mig mot de andra af Steffen mot Olavus antagna författareskap anförda

[1] Härpå lämnar min inledning till 'Een skön nyttugh vnderwisningh', sid. XXIV, ett af de talrika exempel, som jag kunde framdraga.

skälen. Jag har icke kunnat finna något af dem öfvertygande.

Tonen i denna bok är, säger Steffen, icke reformatorns; det reformatoriska är så föga framträdande, att det, som först och främst behöfver bevisas, är det, att vår 'Undervisning' är en reformationsskrift. Är det då sannolikt, att Olavus, som följande år utgaf sina båda häftiga stridsskrifter mot Peder Galle och Paulus Eliæ, 1526 kunnat skrifva en så mild och försonlig, så fullständigt opolemisk skrift som denna? — Härvid måste vi först se till, huru vi vilja definiera en reformationsskrift. Förstå vi med en sådan en skrift, som drager i härnad för vissa reformatoriska idéer, åsikter eller dogmer för att på polemiskt sätt göra dessa gällande, så måste vi frånkänna vår bok detta namn. Dess uppgift är på intet vis stridsskriftens; den är, såsom vi sett, en lärobok i kristendomens grundsanningar — en katekes —, afsedd att i dessa sanningar undervisa alla kristna människor och i synnerhet det på en mycket låg bildningsgrad stående lägre prästerskapet. Den är tillika en uppbyggelseskrift, som har att tala tröstens och fridens ord. Den vänder sig icke till de med lärdomens vapen rustade försvararne af en motsatt åsikt, utan till de »enfaldige». Det samma är förhållandet med Luthers Betb. Det är öfverflödigt att påminna därom, att Luthers 1529 första gången utgifna s. k. lilla katekes, till hvilken hans 'Kurze Form' och Betbüchlein i värkligheten, om också måhända icke enligt någon af Luther klart fattad plan, äro att betrakta såsom förarbeten, i sina första upplagor i själfva titeln vänder sig än till husfäderna,

som skola undervisa sitt husfolk, än till »die gemeine Pfarrherr vnd Prediger», eller därom, att han på mångfaldiga ställen i sina skrifter och bref säger om sina kateketiska arbeten, att de äro afsedda för »die einfältigen», »für die Laien und Kinder», »nicht für die Gelehrten», »pro rudibus paganis» o. s. v. — Innefatta vi åter under benämningen reformationsskrift hvarje af reformatorerna utgifven bok, som i reformatoriskt syfte och på evangelisk-luthersk grund behandlar religiösa ämnen, och i hvilken man sålunda förgäfves söker uttalanden, som stödja sig på specifikt katolska åskådningssätt, så är vår 'Undervisning' för visso en reformationsskrift. Det är sant, att de reformatoriska uttalandena äro »tama», fullkomligt opolemiska. Men de saknas, såsom vi sett, ingalunda. De äro utan allt tvifvel särskildt anlagda på att icke onödigtvis reta den okunniga och just därföre lätt uppviglade allmänheten. Såsom den svenska reformationens första skrift hade den till uppgift att bereda sinnena för den nya läran, icke att med våldsamma medel på en gång införa en ny sakernas ordning, liksom vår reformation ju i början alls icke går omstörtande till väga. Och en sådan varsamhet strider på intet sätt mot Olavus öfriga uppträdande, då han riktar sina ord till en större allmänhet. Mer än en gång se vi i hans skrifter, huru han låter hänsyn till »dem som ännu svage[1] äro» göra sig gällande. Ett annat är visserligen förhållandet, då han måttar förkrossande hugg mot stridslystna, med skolastikens lika skickligt som försåtligt förda vapen

[1] Schwachgläubig.

rustade motståndare; då sjuder blodet äfven i hans ådror, då låter äfven han förleda sig att skatta åt sin tids hänsynslöshet i uttrycket. Icke häller kan förnekas, att han stundom använder skarpa och sårande ord, då han med ifver anfaller stora, hans religiösa känsla upprörande missbruk i kristenheten, såsom i skriften om klosterlefvernet. Det ligger ju i sakens egen natur, att den, som ställer sig i brechen, måste bruka vapnen med all sin kraft Men läsom andra, opolemiska skrifter, såsom t. ex. hans Postilla. Kan man läsa något fridfullare, mera rörande barnafromt, mera i vackraste mening populärt än dessa korta predikningar? Och dock förde som bekant reformationstidens predikanter icke alltid fridens språk. Hade Olavus haft naturlig benägenhet för att polemisera i sin predikan, icke hade han saknat stora föredömen därtill. Jag tror liksom Schück, att de båda stridsskrifterna mot Peder Galle och Paulus Eliæ förskaffat Olavus ett ganska oförtjänt rykte för stridslystnad. Omständigheternas makt framtvingade dem, och hvad särskildt skriften mot Peder Galle angår, så är den i det hela mycket hofsam. Jag har alltmera kommit till den öfvertygelsen, att den framställning, som Schück i sin literaturhistoria[1] lämnar af Olavus stil och literära uppträdande är fullkomligt sann och träffande. Hvarföre skulle han således icke hafva kunnat skrifva en »så mild och försonlig, så fullständigt opolemisk skrift som denna»? Han har senare obestridligen gjort det, och äfven Luther, som dock

[1] I, sid. 235 ff.

redaktioner af budorden söker Steffen ett annat i ett bekant bref af 1524 från Laurentius till Vadstena-munkarne, däri han uppmanar dem att, om de påträffade böcker, som innehölle en ny lära, Luthers eller någon annans, så borde de icke förkasta dem förr, än de med oförvilladt omdöme pröfvat dem, och om de funne dem innehålla falska läror, så borde de själfva skrifva böcker och vederlägga dem med Skriftens ord [1]. Detta visar, säger Steffen, »att Laurentius tänkte på och bekymrade sig om reformationsskrifters utgifvande och ville bereda väg för dem». Ja, visserligen. Men det bevisar icke, att Laurentius själf författade sådana. Olavus följande värksamhet hade med större skäl af Steffen kunnat framhållas såsom bevis för hans lågande intresse för folkets upplysande genom utgifna skrifter. Det är ofvanföre visadt, att 'Een nyttwgh wnderwijsning' är den första i Sverge tryckta reformationsskriften; att likväl tyska sådana voro i omlopp i landet, kan icke betviflas [2], liksom det icke är omöjligt, att äfven af våra reformatorer författade eller öfversatta sådana spredos i afskrifter, ehuru vi sakna kunskap därom. På redan i omlopp varande skrifter af detta slag syftar Laurentius påtagligen, icke på

[1] *Handlingar rör. Skand. hist.* 17, sid. 210.

[2] Se Schücks *Anteckningar om den älsta bokhandeln i Sverge*, sid. 44 ff. Jfr äfven uppsatsen om *Kejsarens mandata och Hertig Georgs bref till Luther* i *Samlaren* 12, samt Paulus Eliæs ofvan nämnda företal till öfversättningen af Betb, däri det heter, att hans öfversättning var »10 eller 12 ganghe wdscriffuen», innan han lät trycka den; han talar i samma företal om »the tydske bøger, ther hwer mand tha leste saare gierne».

sådana som möjligen kunde komma till stånd, och för hvilkas utgifvande af trycket icke ens förberedande åtgärder, så vidt kändt är, voro vidtagna. I alla händelser finnes intet, som anger, att Laurentius afsåg af honom själf skrifna böcker; i mina ögon snarare tvärtom.

Steffen påpekar vidare likheten emellan den nämnda uppmaningen att icke obesedt förkasta det nya och den, som förekommer i 'Undervisningen'[1]. En sådan låg enligt mitt förmenande under de förhandenvarande omständigheterna allt för nära till hands, för att någon slutsats därur skulle kunna dragas. Äfven i företalet till 'Thet Nyia Testamentit'[2] framställer för öfrigt »tolken» en likartad anhållan.

Jag har mähända alltför utförligt och vidlyftigt upptagit alla de af Steffen framlagda skälen mot Olavus och för Laurentius såsom författare till vår bok. Detta har skett dels af aktning för det myckna beaktansvärda och uppslagsgifvande, som jag anser hans afhandling innehålla, ehuru jag icke kan instämma i hans resultat, och för hvilket vi hafva all anledning att vara honom tacksamma, dels emedan det skall visa sig, att frågan om författarskapet till 'Een nyttwgh wnderwijsning' är af väsentlig betydelse för den ännu viktigare angående öfversättaren af 'Thet Nyia Testamentit'.

I en punkt har jag nämligen den glädjen att kunna helt ansluta mig till Steffen, blott att jag vill

[1] Denna upplaga, sid. 220.

[2] Min upplaga, sid. 8.

ännu bestämdare än han uttala det, att vår författare och 'Thet Nyia Testamentits' öfversättare måste vara samme person. Steffen har med full rätt ånyo fäst uppmärksamheten på den förres hänvisning till det förestående utgifvandet af Nya Testamentet.[1] För mig synes denna hänvisning icke kunna tolkas annorlunda än som ett löfte: jag kommer snart att göra Nya Testamentet tillgängligt för det svenska folket. Äfven den egendomliga, i äldre svenska icke uppvisade öfversättningen af evangelium med »anskri» (å sid. 49 två gånger) synes mig göra sannolikt, att författaren hämtat ordet från 'Thet Nyia Testamentit', där det förekommer på första sidan af Luthers företal, återgifvande dennes »geschrey». Hvad angår uttrycket Pauli bref »till the Römerske», hvilket förekommer i 'Undervisningen' några gånger, så kan med säkerhet antagas, att det var till finnandes i manuskriptet till 'Thet Nya Testamentit', ty en del exemplar hafva i öfverskriften till Romarbrefvet »till the Römerske», under det att detta i andra är ändradt till »the Romerska»[2], men därpå synes mig intet vara att bygga. Ehuru jag icke kan i lexika finna någon tysk form »römersch»[3], var den troligen likväl gängse i svenskan.

Jag vill tillägga ett par andra skäl, af hvilka det ena är ett mycket godt sådant, det andra enligt min mening bevisande. Vi veta numera, att öfversättaren af 'Thet Nyia Testamentit' gick till värket utrustad med stor filologisk kritik och känne-

[1] I denna upplaga sid. 220.

[2] Se min upplaga, sid. X.

[3] Se Glossaret.

dom om den erforderliga literaturen. Han öfversatte ingalunda någon på förhand antagen text, utan han jämförde »flere lärares lecturer» och valde som en god filolog den han pröfvade vara den bästa. Vi hafva i det föregående sett, att vår författare efter samma grundsatser konstituerade sin egen text till de sju botpsalmerna. Det skulle icke förvånat någon, om han nöjt sig med att helt enkelt ordagrant öfversätta någon viss sådan, då uppgiften var så jämförelsevis obemärkt som att öfversätta 7 Davids psalmer, hvilka skulle utgöra en rätt liten del af en större bok. Författarens motsatta tillvägagående ger därföre intyg om samma aktningsvärda samvetsgrannhet och samma goda, i vårt land då mycket sällsynta filologiska skolning, som äro utmärkande för Nya Testamentets öfversättare. Det intygar påtagligen, att författaren hade vana vid dylikt arbete, han måste hafva lagt hand vid Nya Testamentets, såsom vi skola finna, redan då långt framskridna öfversättning.

Det är redan ofvan meddeladt, att texten till Magnificat i Underv. är, på ett enda uttryck när, ordagrant den samma som i 'Thet Nyia Testamentit'. Detta bevisar, dels att öfversättningen af detta redan år 1525 — ty senare kan 'Een nyttwgh wnderwijsning' icke vara skrifven — hunnit åtminstone till Lucas Evangelium, och dels att författaren under arbetets gång hade öfversättningen hemma hos sig — d. v. s. det var hans öfversättning.

För öfrigt intyga åtskilliga citat här och där i 'Undervisningen', att dess författare var förtrogen med 'Thet Nyia Testamentits' text. De åsyftade ställena äro visserligen icke alldeles ordagrant häm-

tade därifrån, men de kunna svårligen tänkas hafva fått den formulering, de äga, oberoende af den år 1526 tryckta öfversättningen. Då jag i sammanhang med den senare kommer att behandla denna fråga utförligt, skall det visa sig, att Nya Testamentet, åtminstone till aldra största delen, var öfversatt på svenska redan år 1525. Här må det vara nog att såsom exempel nämna citaten från Petri 2:a Ep. å sid. 7, Rom. br. å sid. 14 (»sokka och änxlas»)[1], 1:a Kor. br. 4 å sid. 144 och från Gal. br. 6 å sid. 193.

Det å sid. LXVIII nämnda »anskri» är också utan tvifvel hämtadt från manuskriptet till 'Thet Nyia Testamentit'.

Man kunde göra den invändningen, att manuskriptet till Testamentsöfversättningen icke behöfde vara 'Undervisningens' författares eget, han kunde hafva lånat det af öfversättaren. Detta är i och för sig föga sannolikt. Det synes mig dessutom otänkbart, att författaren till 'Undervisningen' skulle slagit upp citat, på hvilkas formulering det icke låg någon som hälst vikt, i en annan persons handskrift, då han kunde taga dem ur på tyska och latin tryckta böcker, som han i alla händelser måste flitigt använda för citaten ur Gamla Testamentet.

---

[1] N. Test.: sockar och engslas; Luther: sehnet sich und engstet sich; Vulgata: ingemiscit et parturit; Erasmus: congemiscit simulque nobiscum parturit. Nya Testamentets text är här påtagligen en kontamination af Luther och Vulgata eller Erasmus; — öfverensstämmelsen mellan Underv. och N. T. måste således bero därpå, att den förra tagit texten från det senare.

Sedan vi nu funnit, att 'Thet Nyia Testamentit' och 'Een nyttwgh wnderwijsning' skänkts oss af samme person, må det tilläggas, att ett par uttryck i den senare skriften möjligen kunna häntyda därpå, att den samme äfven öfversatt 'Een skön nyttugh vnderwisningh'. I 'Een nyttwgh' framhålles på sid. 54, att då vi hafva kärleken, »är thz thå ey möglighit ath wij skula kunna holla oss i fråå godha gerningar», hvilket påminner om uttrycket i 'Een skön nyttugh': »är omögelighit ath hon icke skall göra godha gerninga»[1]; i den förra, sid. 146, säges om Maria: »Såå schal man hedhra gudh j henne, och henne j gudhi», och i den senare[2] om helgonen: »ath man ärar gudh j them och them j gudhi». Det erkännes, att dessa båda citat i och för sig ingenting bevisa. Men den omständigheten, att det på titelbladet till 'Een skön nyttughs' tyska original anbragta citatet ur Esaias 40 äfven upptagits såsom afslutning i vår bok, synes mig bevisa, att dess författare åtminstone känt till det nämnda originalet i början af år 1526.

Vi komma ändtligen till den frågan, hvem författaren till 'Een nyttwgh wnderwijsning' var. Vi hafva i det föregående konstaterat, att inga öfvertygande skäl finnas hvarken för Laurentius eller emot Olavus, de enda personerna som gärna kunna komma i fråga[3]. Jag

[1] Min uppl., sid. 4-5.

[2] Min uppl., sid. 13.

[3] Om Laurentius Petri äga vi tyvärr ingen underrättelse från denna tid. Hans sällsynt flitiga författarevärksamhet börjar, så vidt kändt är, först omkring ett årtionde senare. Man vore annars

kan icke här upptaga den med den föreliggande sammanhängande frågan om öfversättaren till 'Thet Nyia Testamentit'. Men oberoende af dennas lösning är det för mig bindande, att Olavus icke kan tänkas hafva varit en nästan ovärksam åskådare af den tidigare reformationens första och största literära arbeten. Denne Olavus, om hvilkens lärda sysselsättningar vi hafva underrättelser ända från Strengnästiden, om hvilken vi veta, att han såsom författare allt ifrån 1527 utöfvade en den aldra oförtrutnaste värksamhet och nästan ensam utförde reformationens literära uppgifter, är det antagligt, eller är det ens tänkbart, att han, den rastlöst värksamme, för reformationens sak lågande mannen, under åren 1524 till 1526 med korslagda händer åsett sina dels vida underlägsne, dels af riksens vårdande angelägenheter strängt i anspråk tagne medbröders viktigaste reformatoriska värf? För visso icke. Endast hans arbete på dessa båda värk kan ge en antaglig förklaring till hans tystnad under denna mellantid. Hans tjänst såsom Stockholms stads secretarius kunde ingalunda fylla hans tid eller tillfredsställa hans värksamhetsbegär. Det visa de följande åren till fullo. Olavus Petri måste hafva författat 'Een nyttwgh wnderwijsning' och öfversatt 'Thet Nyia Testamentit'.

Den förtrogenhet med Bibeln, både Gamla och Nya Testamentet, hvilken författaren visar genom sina talrika hänvisningar, för också tanken på Olavus Petri.

---

icke obenägen att tro, att han på ett eller annat sätt varit Olavus behjälplig i dessa arbeten. Reuterdahl har, såsom vi ofvan sett, gissningsvis nämnt hans namn jämte Laurentius Andreæs.

Schück[1] har först framdragit en från Peder Swart[2] hämtad viktig upplysning, att Olavus i Strengnäs föreläste öfver Bibeln. Laur. Andreæ, som var en bland hans åhörare, var utan tvifvel sin lärare underlägsen i bibelkännedom. Då nu denna omständighet är ägnad att i hög grad stärka åsikten om Olavus såsom Nya Testamentets öfversättare, blir den äfven en viktig länk i kedjan af skäl för Olavus författarskap till 'Undervisningen'. Här må ock erinras om den ofvan, sid. LIX, noten, påpekade likheten mellan Underv. och Olavus Petris Postilla. Bang påpekar, att Ave Maria (visserligen utan utläggning) upptagits i Postillans 'Catechismus'. Att detta beror på invärkan af Underv., synes mig sannolikt, eftersom Ave Maria icke finnes i Luthers stora katekes, hvilken är mönstret för Olavus 'Catechismus'. Detta talar åtminstone snarare för än emot den åsikten, att Postillan och Underv. författats af samme person.

Och slutligen, hvarpå syftar väl Peder Swart i sin 1561 skrifna krönika[3], då han under 1525 omtalar, att Olavus kom till Stockholm, blef stadens sekreterare, predikade fliteliga och »Screff och några små böker ganske nyttige till vnderwijsning och ingong i Gudz ordz kennedom[4], Och lett gå vth på prent»? Är det möjligt att i de anförda orden icke se titlarne på Olavus böcker? Och om det med-

---

[1] *Olavus Petri*, Sthlm 1893, sid. 18.

[2] *Gustaf I:s krönika*, utg. af G. E. Klemming, sid. 92.

[3] Klemmings upplaga, sid. 96.

[4] Är utan allt tvifvel skrifvet med tanken på 'En liten ingong j then helga scrifft'.

gifves, att de syfta därpå, så kunna vi svårligen frånkänna Peder Swart, Olavus samtida, vittnesgillhet i detta stycke.

Själfva bokens titel bär också vittne om författarens förtrogenhet med tyska förhållanden. Den är nämligen med all säkerhet icke öfversatt från tyskan, utan gjord af författaren på egen hand; men hela dess stilisering är tydligt påverkad af tyska förebilder, och det är första gången, som den i den samtidiga tyska literaturen så vanliga boktiteln 'Undervisning' förekommer på en svensk bok. Att Paulus Eliæs öfversättning bär samma namn, är redan påpekadt. Titlarnes olikhet för öfrigt — den danska ansluter sig närmare till Betbüchleins — låter förmoda, att båda oberoende af hvarandra valt det samma. Det är icke osannolikt, att vår författares närmaste mönster var 'Een skön nyttugh vnderwisninghs' tyska original.

På det exemplar af 'Een nyttwgh wnderwijsning', som äges af Skoklosters bibliotek, har en med boken ungefär samtidig hand öfverst på titelbladet skrifvit något, hvars första hälft är i det närmaste utplånad. Utplånandet har antagligen skett genom någon vätska i senare tid, hvilken strukits bort t. ex. med fingret och därvid tagit det skrifna med sig, eller också möjligen genom »suddning» omedelbart efter ditskrifvandet. Fullt tydligt läsbart är det därefter följande Ola^{v}9 Petri, däraf endast stafvelsen Ol är skadad. Huruvida denna anteckning innehållit någon upplysning angående författarskapet till boken, kan numera icke med bestämdhet afgöras. Er-

farna handskriftläsare hafva förgäfves försökt att dechiffrera anteckningens första del.

Hvad språket i 'Een nyttugh wnderwijsning' angår, så ingår det icke i min plan att här behandla detsamma. Att det företer en i vissa afseenden ålderdomligare, mindre nysvensk prägel än de senare reformationsskrifternas, i viss mån ännu famlar och trefvar sig fram, bör icke förvåna, då man besinnar, att denna skrift är den första, som reformatorerna utgåfvo af trycket. Och just denna synpunkt, att författaren för första gången försökte sig i tryck, synes mig vara väl värd att beaktas. Det lider enligt min uppfattning intet tvifvel, att själfva vanan vid offentligt uppträdande i och för sig kraftigt bidrog att förläna författaren ett allt säkrare och fastare steg på nysvenskans ännu obrutna mark, oafsedt det upparbetande af språkform och stil, hvilket åtföljer ett flitigt författande — framför allt då förhållandena voro sådana, att författaren måste vara sitt eget mönster. Själfva tryckeripersonalens uppöfvande i språket får icke häller lämnas ur räkningen. I början bestod densamma dessutom, åtminstone till stor del, af utländningar, som säkerligen icke utan svårighet kommo till rätta med ett svenskt manuskript. Att sättaren i många fall hade att upplösa af författaren använda förkortningar, är otvifvelaktigt, liksom han efter eget godtfinnande i sin sättning använde sådana, där raden det kräfde — allt synpunkter som här endast antydningsvis kunna framhållas.

Om vi å andra sidan jämföra vår 'Undervisnings' språk med språket i den året förut från ka-

tolsk sida i Uppsala tryckta Tideboken, så finna vi omedelbart, hvilken märklig vändpunkt i vår språkhistoria denna skrift betecknar. Med densamma uttogs på en gång ett så stort steg emot modersmålets återförande till sig själft, att den med full rätt bör anses som nysvenskans första tryckta minnesmärke.

'Een nyttwgh wnderwijsning' måste redan tidigt hafva blifvit en sällsynt bok; den utträngdes som lärobok af senare katekeser, blef så ansedd värdelös och råkade i förgätenhet. Notiserna om densamma i literaturen äro mycket sparsamma. Första gången nämnes den af Schefferus i 'Addenda' till 'Svecia literata', sid. 325. Han kände endast ett i slutet defekt exemplar, utan tvifvel det som tillhörde den bekante samlaren O. Sparrman, det samma som omtalas af Stiernman i hans handskrifna 'Bibliotheca Suiogothica', och hvilket ännu förvaras i Kongl. Biblioteket. Fant nämner i 'Supplementum III Annal. typogr.' — och efter honom Hammarsköld[1] — Uppsala Univ. Bibl:s ex.[2]. C. E. Aurivillius omtalar i sina handskrifna tillägg till Fants 'Annales' Skokloster-ex.; Reuterdahl och Klemming ägna boken rätt utförliga beskrifningar.

---

[1] *Förteckning på schole- och undervisnings-böcker*, sid. 202.

[2] Fant måste hafva sett ännu ett ex., eftersom han meddelar att riksvapnet finnes på titelbladets baksida (Uppsala-ex. saknar titelbladet), men egendomligt nog känner han likväl icke bokens titel. — Anjou tyckes icke hafva känt till den.

Angående vår 'Undervisnings' pris lämnar oss en anteckning af Jacobus Jonæ Gestricius[1] i Skokloster-ex. den upplysningen, att han köpt detsamma för 10 öre.

Endast två fullständiga ex. äro nu kända: i Kongl. Biblioteket och i Skoklosters bibliotek (det senare sammanbundet med 'Een skön nyttugh vnderwisningh'). Uppsala Univ. Bibl:s ex. saknar titelbladet samt bladen A ij, B, B 8 och O 8; det Sparrmanska ex. i Kongl. Bibl. saknar bladen C 8, O, O 7, och O 8. Pastor Palmgren i Ekeberga äger ett ännu mera defekt ex. i ett samlingsband af tidiga reformationsskrifter; detta ex. saknar arken A och B samt bladen C, C iij, F, M ij, O iij, O iiij, O v och O 8.

Det är redan nämndt, att vårt original är tryckt med den af Richolff från Uppsala medförda stilen[2], blott med den ändring att typerna å, å, ǒ nygjorts för att ersätta aa, á och ó; af den gamla å-typen (á) hafva några blifvit kvar i stilen och kommit till användning i Underv.[3]. Äfven de 3 lister, som om-

[1] Är förmodligen den Jacobus Jonæ, som i senare delen af 1500-talet var kyrkoherde i Östra Ryd (se 'Upsala Erkestifts herdaminne', 2, sid. 429). Möjligen kom boken från denne i Abraham Brahes ägo. Samma ex. har förut ägts af Benedictus Olaui, 'Läkere Bokens' bekante författare. 10 öre torde hafva motsvarat i köpvärde omkring 2 kronor och 50 öre i vårt mynt.

[2] Denna stil är af alldeles samma snitt som den ofvannämnda Jena-upplagans af 1524. Äfven Grünenberg i Wittenberg hade en nästan förvillande lik stil.

[3] Denna typ har påtagligen af misstag användts för a (accenten öfver a är mycket obetydlig, nästan som en punkt) och är därför i denna upplaga återgifven med a. Den förekommer på

gifva riksvapnet, hade förut tillhört Uppsala-tryckeriet (de förekomma på titelbladet till Tideboken); så ock rubrikstilen, de mindre initialerna, som börja hvarje afdelning, samt utan tvifvel alla de ornerade stora träsnittsinitialerna, ehuru af de här uppträdande endast I (sid. 59) förekommer förut. Det är likaledes ofvan påpekadt, att allt utom »matstilen» förekommer i tryckeriets produkter äfven efter Richolffs afresa; så ock att titelns 2:a och 3:e rader samt årtalets 2 första bokstäfver äro af tryckeriets nya stil.

Originalets många tryckfel finna en naturlig förklaring i den brådska, med hvilken dess tryckning bedrefs, och i de utländska sättarne. På de senares räkning får man måhända också skrifva de rent lågtyska former, som här och där möta oss, såsom t. ex. sid. 13: 22 oförst*ɛ*ndugheethen, sid. 50: 9 och 189: 21 h*ø*ra (lt. horen, höra), sid. 101: 2 h*ø*ligha (lt. hillich). De nya typerna å, å, ǒ torde också hafva gjort sitt till, ty på dem äro felen särdeles talrika; i många fall är det därföre också omöjligt att afgöra, huruvida en ovanlig form med en af dessa bokstäfver eller a, o är afsiktlig eller ett blott tryckfel, såsom t. ex. sid. 29: 7 och 174: 4 w*å*l (möjl. ty. wol?), sid. 29: 21 r*ø*yer (jfr lt. rogen), sid. 44: 4

följande ställen: sid. 33, sista raden föraktar; 57: 23 och 60: 7 anda; 84: 19 theras; 100: 5 saman i St. (i de andra ex. rättadt); 121: 16 warda. — 192: 11 skemeligha e med hake öfver från en annan stil i st. f. ɛ̃. — Ett S af en äldre antikva-stil förekommer sid. 112, sista raden, i Sidhan och 184: 16 i Synda. Ett annat S af P. Griis mindre stil sid. 195: 16 i Såå samt 2 ggr på fragmentets 2:a sida; från samma Griis stil härstamma också ett Ƴ sid. 27: 14 i Ƴntith samt de talrika ỹ. Ett i Tideboken vanligt S uppträder sid. XCII, sista raden, i Solomon.

skrøplighet, sid. 47: 7 løfftet (lt. lofte, löfte); jfr ofvan høra. Tryckfelsförteckningen i 'Thet Nyia Testamentit' har en särskild ursäkt för de fall, där det »flere stadz finnes förseedt warit besunnerligha medh the bokstaffuar å, å, ô».

Denna upplaga är ett bokstafstroget aftryck af originalet ord för ord, rad för rad, sida för sida, troget återgifvande detsammas abbreviationer och öfriga typografiska anordningar. Endast där uppenbara tryckfel synts föreligga har ändring vidtagits. Alla sådana ändringar äro här nedanför meddelade; endast de 64 fall, då en upp- och nedvänd bokstaf förekommer i originalet (i de ojämförligt flesta fall n och u), äro icke särskildt anmärkta; äfven då ord i originalet kommit i sär i två hälfter, eller två ord kommit hvarandra så nära, att de för ögat utgöra ett, har rättelse i otvetydiga fall företagits utan anmärkning.

De i bokens slut (sid. 221 f.) anmärkta tryckfelen äro i denna upplaga rättade; originalets tryckfelsförteckning har naturligen icke desto mindre här upptagits. Äfven den lämnar slående exempel på, huru föga man bekymrade sig om konsekvens i ortografien.

Hvad särskildt kommateringen angår, så har den i början af min upplaga ändrats i några få anmärkta fall; men då det visade sig, att ändringarna i detta afseende skulle hafva blifvit så talrika, att de skulle förlänat texten en annan prägel, beslöt jag mig för att i intet fall vidare ändra interpunktionen, icke ens då den enligt våra föreställningar vanställer satsen. I vissa fall synes man hafva haft

en viss benägenhet att kommatera ungefär på det nu i franskan brukliga sättet, t. ex. sid. 80: 12, 164: 6—7, 175: 14—15; i andra åter är ett komma af, som det tyckes, oförklarliga skäl satt så, att det skulle komma på sin efter våra anspråk rätta plats, om det flyttades ett eller ett par ord fram eller tillbaka, särskildt då ett af »och» föregånget koordineradt uttryck efterföljes af en bisats, t. ex. sid. 62: 17, 75: 18, 149: 4; jfr äfven t. ex. 73: 18, 81: 15, 83: 12, 182: 8. Komma användes ofta för större skiljetecken, punkt, kolon, semikolon. Jfr sid. 221, r. 14—17, där »dragh eller virgula» anbefalles framför »ny sensus». Radslut får icke sällan göra tjänst för skiljetecken. Ordens delande på två rader sker fullkomligt godtyckligt med eller utan användande af bindestreck, t. ex. emo|ot, betz|ta, be|tzta, dief|fwlen. Till grund för denna upplaga ligger Kongl. Bibliotekets fullständiga ex.; alla de andra hafva användts vid korrekturläsningen, i hvilken jag varit på ett synnerligen förtjänstfullt sätt biträdd af kand. Martin Skoglund. Pagineringen under texten är tillagd af mig.

I zinkotypi afbildade äro i denna upplaga titeln, riksvapnet-boktryckaremärket å dess baksida, de stora träsnittsinitialerna å sid. 4, 59 och LXXXIV[1] samt alla de mindre initialerna. För Richolffs boktryckaremärke å sid. 223 är använd en redan förut befintlig träsnitts-stock.

De i de bevarade exemplaren förekommande text-varianterna äro längre fram förtecknade. Sådana

[1] F å sid. LXXXIV förekommer mig veterligen icke i våra tryck på något annat ställe än i detta fragment. S på denna inlednings första sida är lånadt från boken 'om Sacramenten'.

förteelser äro i tryck från denna tid icke sällsynta[1]; de kunna icke förklaras på annat sätt, än att man under pågående tryckning fortfor med korrigeringen af de i prässen liggande formarna, allt efter som man — i den mån arken lämnade prässen — fann ett eller annat tryckfel.

Af 'Een nyttwgh wnderwijsnings' första ark finnes **ett äldre, hittills okändt tryck** bevaradt. Förlidet år hade jag den lyckan att i ett Skara Stifts- och lärovärks-bibliotek tillhörigt samlingsband[2] upptäcka detsamma. Det förvaras numera i Kongl. Biblioteket och består af 8 blad, däri inberäknadt titelbladet, som äfven i detta fragment utgör arkets första, med detsamma sammanhängande blad. Det är redan i det föregående (sid. III) anmärkt, att fragmentet är tryckt i Stockholm år 1526. Originalets titel är satt inom samma ram, som är afbildad å titelbladet till föreliggande upplaga (med den tudelande linien och skuggningen i skölden).

Såsom lämnande ett slående exempel på den absoluta likgiltighet, med hvilken man i det dåvarande kungliga boktryckeriet behandlade ortografi och formlära, kan jag icke neka mig att här med

[1] Jfr min upplaga af 'Thet Nyia Testamentit', I, sid. X.

[2] Boken var bunden i senare tid och innehöll utom fragmentet åtskilliga af Laurentius Petris skrifter från 1560- och 70-talen. Fragmentet satt sist i bandet.

diplomatisk noggrannhet[1] aftrycka fragmentet i dess helhet, till jämförelse med motsvarande del af den fullständiga, af mig ånyo utgifna upplagan.

[1] Således äfven aftryckande de uppenbara tryckfelen utan någon korrigering. Endast sidornas paginering är tillsatt af mig. De inom [ ] i marginalerna satta bokstäfverna eller siffrorna äro bortskurna i originalet. — Om på fragmentets 2:a sida, 2:a raden, står **wthur** eller tryckfelet **wrhur**, kan jag icke afgöra. Det samma är stundom förhållandet med a, o — å, ö, t. ex. å i **hǒghſåtit** sid. XCVI, r. 2.

Een nyttwgh

wnderwijſning wthwr ſcrifftēne om menniſ= kienes fall/ och hwrw ledhes gwdh hen= ne wprettedhe ighen.

☞ M. S. XXvi.

Een nyttug vnderwij-
ſning wthwr ſcrifftēne om mēniſkie-
nes fall / och hwrwledhes gudh
hēne wprettedhe j ghen.

Förſt förtälies
hår hwrw erligha och
wål mēniſkian ſkapath
war.

Thr̄ nåſt huruledhis hon förſågh then årlig-
heet och goodheet ſom hon j ſkapelſen fån-
git haffde.

Sedhan huru gudh genom Moſen gaff menniſkienne ſin lagh thr̄ hon ſina ondzſko och ſyndh aff beſinna ſkulle.

Sedhan förtelies gudz bodhordh ſom j ſten tafflanar beſcriffwen woro och vthtydhas j hwadh mottha the bliffwa hollen eller brwthen.

Sedhan om troona medh hulka mēniſki an kōmer til thn̄ årligheet j ghen thr̄ hon j fråå fallin war.

Sedhan förtelies the xij. articlar j trona

j hwilka beſlutes ſååſom vthi en ſũme meſte deels alth thz en Chriſten menniſkia bör ath troo / och wttydhes hwad j hwar artichel beſlutes / och j hwad motta thẽ emoot ſkeer.

Sedhan om bönen till gudh och wthlegges thñ bönen Chriſtus oſſ lårde / ſom år Pater noſter och hwad thẽ vthĩnan beſlutit år. Sedhan een wtlegning påå Aue ma.

Sedhan een wtlegning påå jomfru maries loffſang ſom kallas Magnificat.

Ytterſt een wnderwiſnĩg huruledes man ſkall haffua åmĩnelſe vtaff wårs hẽra pino och dödh.

Efter alla christna mẽni schior bekenna Jesum Christum för theras frelsare och åtherlösare år thẽ allom nyttwgt besinna fråå huad the åre frälste och åthrlöste / ath the måågho sedhan weta sin frelsare tack prijs och åra för theras salugheet / Thr före år thẽne wnderwisnĩg giord och wthdraghen aff thñ helge scrifft / för theres skul som ecke haffwa ån nw tilfälle hafft / ath sielffwe studera j scriffthenne thr sååda nt och annath meer vpsökias motte / aff hwilka vnderwisnĩg mã måå kũna förstå medh fåå ordh / Först hwrw årligha och wål mẽ niskian war skapat / Thr nest hwrwledhis hon thz skemleghan förssåag j thz hon syndade emoot gudh / Sedhan hwrwledhis gudh vthaff sina barmhärtugheet haffwer henne vprettadh j ghen til thñ årligheet thr hon j fråå fallen war. Och wil j sãma taal mykit infalla/som år/om laghen/om troon om bönen och annõ stycke som christnõmẽ niskiom åra nyttwgh ath veta.

Om mēniſkiones erli=
ga fkapelſe.

Til thz förſta år aktandes ath Moſes ſcriffwar j ſijn förſta book ath når gudh haffde ſkapat hīmel och iordh / och alt thz j thm̄ år / tha ſagde han / Wij viliom gö ra mēniſkiona til itt belåte ſom oſſ år lijkt / ſom ſkal wara en herre öffwer fiſkana j haf weth / och öffwer foghlana vnder hēmelen och öffwer diuren och öffwer heela Jorde na / och öffwer alla madkar ſom krypa påå Jordhñe Och gudh ſkoop mēniſkiena ſigh til itt belåte til gudz belåte ſkoop han hēne / man och qwīno ſkoop han thm̄. Gene. 1.

Och gudh wålſighnadhe thm̄ och ſadhe Varer fructhſamblighe och föröker idhr̄ / och vpfyller Jordeua / och låthr̄ henne wa= ra idhr̄ wnderdånigha och warer herrar öffwer fiſkana j haffwet och öffwer fogh lana vndhr̄ hēmelen och öffwer all diwr ſom röres påå Jordhene.

Och gudh ſadhe / Sy iach haffwer giff= wit idher alla handa örther ſom båra fröö påå heela Jordhenne / och alla handa fruct= ſambligh trå / och trå ſom haffwa ſåådh j

A iij

ſigh / idhr̃ til maat och allom diwrom påå jo:dhẽna / och allom foghlõ vndhr̃ hẽmelen och allom madhkom ſom lijff haffwa ath the ſkola åta alla handra gröna å:thr̃ Och thz ſkeedde ſåå / och gud ſåg påå alt thz han haffde gio:dt / och ſv thz war alt gãſcha got.

Teſſe åra gudz oo:dh ſagd genom Mo=ſen j hulkom clarliga fö:ſtondande år / huru årligha och wål / gudh ſkapadhe mẽniſkio=na / ſåå ath han icke ſkapadhe benne effthr̃ noghot creatwr vtan effthr̃ ſigh ſielffwom til itt lijkt belåte öffwer the andra creaturẽ / thz en oſåyelig wålgernīg war / j huilka gud haffwer lathit ſkina ſina ſtoo:a goodheet / ath han ſom j ſich ſielff war all fulkomlig heet / och inthet giordes behooff war ey thr̃ medh til fridz ath han haffde ſielff all fulkõ ligheet och goodheet / vthan han ville och haffwa thm̃ medh / ſom han ſåådana god=heet bewiſa kunde / then han och all creatwr bewijſte / tha han thm̃ ſtapadhe / ty thz år in=ghen ringa wålgerning / ath gö:a ſåådana ådhela tingh aff thz ſom inthit war til fö:rẽ=na / och iw ådhelare tinget år / iw ſtö:re wålgernīg bewijſte han thy / ath han thz ſka padhe / aff hwilkit fölia moſte / ath gudh be

wijste mẽniſkione mykit ſtörre wålgerning
ån the andra creaturen / effthr̃ thz han ſka=
padhe henne til ſitt belåte ſom honom war
lijkt / thz han the andra creatur̃ icke giorde.
Thr̃ för̃e når wij vilia beſinna hurudana
menniſkian war ſcapath / moſte wij tenkia
til hurudana gudh år / effthr̃ thz mẽniſkian
war ſcapath til itt belåte ſom honom var=
lijkt / Nu år thz jw allom vethr̃ighet noog /
ath gudh år rettfårdug ſanferdug wijs clo=
och goodh och mildh / Ja han år ſielffwa
rettfårdugheeten / ſammingen / wijſſheeten
cloocheeten / goodheeten / och mildheeten ꝛc.
War nw menniſkian ſcapath til gudz belå
te / tha hafwer hon iw warith ſcapat rettfår
dug / ſanfårdug / wijs / clook / good / och mild
anners haffde hon ecke varith gudhi lijk.

Ath thetta år gudz belåte ſom mẽniſkian
war ſcapath effthr̃ kan klarligha merkias
aff ſante Paual mongeſtadz j hans epiſte=
ler Thr̃ han ſeghr̃ ath wij ſkola för̃nyias j
ghån til gudz belåte / ſom år j rettfårdugheet
helugheet / och ſamning / widh thz ſamma
ſinnedh ſåghr̃ och ſante pådhr̃ j ſin andre
epiſtel / ath oſſ dyra och allerför̃ſta löfte giff
wen åra / genom huilka wij maagha deelak=

Ephe.4.
2.Cor.3.
Col.3.
2.Pet.1.

tughe wara aff gudz nature / ſåå år thz nw klart noogh ath gudz belåte j menniſkione haffwer warith rettfårdugheet / wijſdom / clookheet / goodheet / mildheet / och annath ſåådana / huilkit iw en ådhela ſcapnath wa rit haffwer. Nw effthꝛ thz ath gudh år all rettfårdugheet / ſamning / wijſheet ꝛc / år klart noogh ath thñ rettfårdugheet ſamnīg och annath ſåådana ſom menniſkian war ſcapat medh / haffde ſitt wrſpꝛungh aff gu dhi / Ja når man ſkal råtzligha vt tryckiat tha war gudh ſielff medh ſin helgha anda j henne / aff hulkom ſom aff enne råtta kållo all goodheet vtflyter / Såå war nw men= niſkian fôꝛ thñ ſkuldh rettfårdugh / ſandfår dugh / wijs / clook / goodh / mildh / ath gudh boodde j henne / och låth ſåådana ſkijna ge nom henne.

Her aff kan man nw merkia huru erli= ga och wål mēniſkian war ſcapat / j thy ath gudh ſielff boodde vthi henne och ath hon war hans belåte thz honom lijkt war / huil= kit henne war iw en ſtooꝛ åra och hedher.

Offwer thetta war hēne en ſtooꝛ åra aff gudhi bewiſt / ath hon vart ſatt ôffwer the andra creaturen til en herꝛa ôffwer thñ /

ſom år fughlana j vådhret fiſkana j vat=
net / och diwren påå markena ꝛc. Såå ath
the all wozo henne wnderdånigh / lydhugh
och tieniſtaktugh / ſom ſinom råtta herra /
war och teßlikes the andra creaturẽ en ſto=
oz åra / ath gudh gaff thm̃ thñ til herra och
regerare / ſom ſcapat war til gudz belåte /
ſåå hadhe menniſkian hedher aff creaturen
foꝛ theres lydhna och tiåniſt ſkuldh / och cre
aruren haffde thꝛ̃ hedher aff ath the en ſåå
dana herra haffde.

Såå år och grãneligha merkiandes thz
Solomõ ſeghꝛ̃ / ath gud haffwer all tingh Prouer.1[6].
ſcapath foꝛ ſina ſkul thz år ath noghot ſchul
le wara til / thꝛ̃ han medh kunde bewijſa och
kungoꝛa ſina goodheet / råttwijſa / och helig
heet / Thꝛ̃ foꝛe haffwer han och all creatwr
ſåå ſcapath / ath thz ena ſkal wara thz an=
dra til wilia och tiåniſt.

Och når thz och ſåå ſkeer thå bewijſar
gudh thy ena creaturena ſina goodheet j ge
nom thz andra / ath han thz ſåå ſcapat haff=
wer / Såå lôper himmelen om kringh och
ſkijn ecke ſich ſielffwom / vthan the andra
creaturen til godo teſlikes bår iordhñ lôff
och gråååff / ecke ſich ſielffwo / vthan the an=

A v

dra creaturen til nytto / Såå år medh tråå och annor creatwr / ath hwad the kunna eller förmåå ath göra / thz år alt menniſkione och the andra creaturen till nytto och gagn och ſåådana nytta och gagn komber aff gudhi genom thz ena creaturet til thz andra / Thrförre ſkal gud haffwa loff och prijs för ſåådana nytto och gagn / och ecke creaturen ty ath thz år gudh ſom brukar creaturet till ſin goodheet ſom en embetzman brukar ſin reedhſkap.

Och ſååſom menniſkian war ſatt the andra creaturen til herra / ſåå wåro the och hene lydhaktugh til nytto och gagn / och war hon thm j ghen en nyttog och gagnlighen herre / görandes thm tieniſt / j thy / ath hon brukadhe thm rått thr til the ſcapath woro / ty thr haffwer itt tingh ſtoora åra vthåff ath thz wardhr thr til brukat ſom thz år ſcapat och giordt til / Såå ſom clådhen år een dels en åra ath man haffwer thm påå ſich ty the åro thr til giord / och mathen och drycken en åra / ath man ſlecker ſin hunger och torſt thr medh ꝛc.

Prouc.16. Nw effthr gudh all ting ſcapath haffwer för ſina fkuld ſom Solomon ſeghr / til

ath bewijſa ſina goodheet / thr̃ fo̊re haffwer
han och ſåå all creatwr ſcapat ath thz eena
ſkulle wara thy andro til tieniſt och godho
beſynnerligha mẽniſkione/och ath hon ſom
war begåffwat medh wijſdoom och clook=
heet / ſkulle medh ſinne fo̊rnufft wara en her
re o̊ffwer thm̃ / och bruka thm̃ thr̃ til ſom
the ſcapat woro/och ſåå lẽge thz ſåå til gick
war itt årligheet regimente j creaturen/ſåå
ath inthit aff thm̃ ſo̊kte effthr̃ ſitt eeghet be
tzta/vthan all wille wctha hwar annars be
tzta och woro all gudhi theras ſcapare tieni
ſtaktugh / och giorde thz han ville / j thy ath
the woro honõ en lydugh redzſkap/thr̃ han
kunde bewijſa ſina goodheet medh / och når
thz ſåå alt tilgick / woro all tingh ganſcha
good ſom Moſes ſcriffwar / Creaturen wo Gene.[1.]
ro all menniſkione vndhr̃dånigh / och hon
war en herre o̊ffwer thm̃ och medh ſinne
fo̊rnufft regeradhe thm̃ til thz betzta / och
woro ſåå bådhe menniſkian och the andra
creaturen alſ ſamman ſinom ſkapare lydug
och ho̊rogh j itt årlighet och wålſkickat re=
gemẽt/thr eeghen nytta var plat vte ſtångd
och inthit rwm haffde / vthan thr̃ gudh be=
wijſte all ſin creatwr ſina ewigha goodheet

hwario effthr̃ ſom thz begripa kunde / thr̃ honõ loff och prijs affkomber / ath han ſåå årligga wål all tingh ſcapat haffwer ſom
| Pſ | al. 144. Sauid ſeghr̃ j pſalmen / Herren är högmek tugh och gantzſka mykit är han wårdh ath loffwas / och hans högmektogheet haffwer ingehn ånda / j all tingh är han ſöthr̃ och hans milheet gåår offwer alla hans gernĩgar / her aff är noogh clart huru erliga och wål gudh haffde ſcapat menniſkiona til ſitt beläte / och ſatt henne til en herra öffwer the andra creaturen / och ath hon ecke döö ſkulle / om hon haffde bliffwit gudhi lydactig thr̃ vthöffwer ſatte gudh henne j Paradijs j then ådhelefte och luſtoghaſte träägårdh ſom hon nogentijdh begära motte / ath hon honũ bruka och göma ſkulle j huilkom hon hadhe alla handa frucht ſich til födha / allenneſt war thr̃ itt träå thz gudh förböd henne ath hon ecke ſkulle åtha wthåff / och ladhe hẽne itt wijte wedh / ath når hon thr̃ vthåff ååthe ſkulle hon döö / och ſåå lenge hon höllt ſich in til gudh giffwandes akt påå thz bodh han hẽne giffwit hadhe ſtoodh thz alt wåll til medh henne.

Om menniſkiones fal

MEn ormẽ thz år dieffwlen ſom war Johan.8.
en mandråpare aff begÿnilſen / och
fadhr̃ til lygnena ſom icke ſielff bleff ſtondã
des j ſamningene / han affwundadhes thr̃
widh / och beſweech menniſkiona medh ſine
lygnactughe tungo / och kom henne til ath
göra emoot gudz bodh / ſåå ath hon ååth
aff thz tråå henne förbudhit war / och ſtax
wart guds belåthe henne j fråå vånth / ſåå
ath hon ſom tilförenna war råttfårdog / ſan
ferdug / wijs / och godh ꝛc / wart ſedhan oråt
fårdug / lygacktug / owijs / och oond ꝛc.

Ty effthr̃ thz hon wende ſigh j fråå gud
och thz han haffde hẽne budhit / och til dief=
fwlen och hans rååd / wende och gudh ſich
j fråå henne medh ſin råttfårdugheet / wijſ=
dom / goodheet / och annor ſtycke ſom hans
belåte til lydha / aff huilka ſtrax fölia mo=
ſte ath thr̃ råtfårdugheeten / godheeten / och
wijſdomẽ vthgingo / gingo oråtfårdughee=
then / ondzſkan / och oförſtendugheethen in
ighen / och wart ſåå thz erlegha regementet
ſom gudh ſkickat hadhe emellan ſin crea=
twr förhindrat och omwåndt / ſåå ath ther

eeghen nytta förra war vthestångd / och haf
de intith rwm / thr̄ kom hon j höghsåtit /
all creatwr till största skadha och förderff
för ty når theres herre fick itt nidhr̄slagh
fingo the och nidhr̄slagh medh honom / och
Roma.8. som sctūs Paulus seghr̄/åre nw kastadh vn
dhr̄ fååfengligheet och misbrukas aff men
niskione emoot theras vilia / thr̄ före sok=
ka the och ånxlas / ååstundandes ath wa=
ra frij aff thñ tråldom the för mēniskiones
skuld vthi kompne åra.

Såå år thz nw intith vndrande ath thz
welle och herradöme som mēniskian haff
de öffwer alla foghlar fiskar diwr och an=
nor creatur / år nw wordit ganska litith /
ty ath når gudh wende sich j fråå henne /
wende och creaturen sich j fråå henne / och
åre henne emoot medh theres scapare / O
huilkit itt nidhr̄slagh haffwer menniskian
hår fått/huilkit ītt oondt bythe hafwer hon
giordt / gudh medh sin goodheet år henne j
fråå fallen / och dieffwlen medh sin ondzsko
haffwer hon fått ighen / wijsdom och sam=
ning haffwer hon bytt j owijsheet och lygn
thr̄ medh år hon och vt driffwen worden
aff paradijs / och vthi tessa werldēna / som

full år medh vedhr̃mödho och bedröffwil=
se / och thr̃ hon motte til förẽna haffwa wa
rit dödhñ förvtan / år hon nw för syndennes skul dödhenom vndhr̃kastadh / ty ath
syndennes lön år dodhen. Roma.6.

O Adam hwar år nw thz årligha gudz
beläte som tw war skapath medh? hwar år
nw titt herradöme öfwer all creatur? hwar
år nw thñ lustoghe ttågaardhen paradijs
som tw skulle bruka och göma? hafwer icke
tw alt thetta mist för thina olydhno sknld?
Och haffwer tw nw kõmith oss alla j iem=
ber och wedhermödho medh tich / O huil=
kit gråselighet nidherfall haffwe wij alle
fått för thina skul.

Såå år och ytherlighare mårkiande ath
sååsom gudh gick menniskione aff sinnet /
för thñ ondzsko skul som hon fick aff sin oly
dhno / ath hon begynte förachta gudh såå
giek han och henne aff kendzslo / ty thz kan
icke annars wara ån ath thr̃ gudh icke år /
som år liwseth och samnĩgen / thr̃ moste wa
ra mörker och lygn / men thñ j mörketh wã=
drar / han weeth icke hwart han gaar / och Johã.12.
lygnen förer honum påå en orått vågh / thr̃
före gick thz och såå medh menniskione / ath

hon wart daghom wårre aff thñ onda för
gifft dieffwlen haffde hẽne ingiffwit / och
|E|use. ĩ cro. stoodh såå öffwer tu tusende åår / till tess
|J|ose anti. ath gudh ångradhe sich (som scriffthen så=
[li.] 1. Geñ. 6. ghr̃) ath han hafde noghẽ tijd giordt mẽnis
kiona / och effther thz han såågh ath ther
wart ingehn båtring vpåå / vthan dagh
[Ge]ne.7. fråå dagh werradhes / låth han gåå flood=
hena öffwer heela werldẽna såå ath alt thz
leffwãdis war påå iordena förgiks / vndan
taghandis the fåå som wåro j archenom
medh noe / thr̃ gudh wille åthr̃ förnya werl
denna medh / och komma henne till ighen /
ath sidhan motte bliffwa båtre folch ån til
forenna war / men thñ inbundna ondskan
som menniskian hafde fått / stadde thz icke
til / vthan gick hwar effther sitt sinne såå
sidhan som för / och togho sich affgudhar
före / och öffwer gåffwo theras råtta gudh
och skapare / noghra fåå wudan taghan=
des / thr̃ gudh giorde sina miskund medh
och vplyste theras hierta ath the kenna kun
de theras råtta gudh och skapare.

En jämförelse mellan detta fragment och den fullständiga upplagans 1:a ark visar, att ehuru innehållet fr. o. m. 4:e sidan är ordagrant det samma[1], olikheten i ortografi och formlära dock är så ofantligt stor, att man med häpnad måste fråga sig, huru tryckeriet gått till väga, för att alldeles samtidigt (inom loppet af 6 veckor) kunna återgifva samma manuskript[2] på två så olika sätt (oafsedt de afsiktliga ändringarna »samning» och troligen äfven »hulkom»). Huru man än ser saken, bevisar det med nödvändighet, att de nämnda faktorerna betraktades såsom fullständigt likgiltiga ting[3].

---

[1] Afvikelserna äro endast följande:

Sid. 4 r. 24 fragm. (A): annõ
» 6 » 2 A: foghlõ
» » » 12 och ſatte fattas i A.
» 7 » 25 A: allerfȯrſta, tydligen tryckfel.
» 8 » 1 A: wara (B: warda)
» 9 » 17 A: heligheet
» 10 » 20 A: Ssåå (S har blifvit upp- och nedvändt).
» 12 de två sista raderna (och motte . . .) fattas i A.
» 14 r. 25 A: vt driffwen

Innehållsförteckningen har, som vi se, betydligt sammandragits i B, för att lämna rum åt det kungliga boktryckaremärket på titelns baksida utan någon rubbning i textens fortlöpande aftryckning sida för sida.

[2] Vare sig författarens manuskript eller — säkerligen — det tryckta arket begagnats att sätta efter, blir förhållandet det samma. — Den i ögonen fallande öfverensstämmelsen, att tryckfelet fȯtbȯd förekommer i båda, sid. 12 (XCIV): 19, är antagligen endast en tillfällighet; förväxling af r och t är vanlig.

[3] Den kanske mest i ögonen fallande olikheten mellan fragmentet (A) och den fullständigt bevarade upplagan (B) är det förras konsekventa »samning» (7 gånger) mot den senares »sanning». Här föreligger sannolikt ett af en lågtysk sättare oriktigt återgifvet

Att fragmentet (A) är äldre än den fullständigt bevarade upplagans (B) 1:a ark, framgår ovedersägligt dels af den senares utvidgade titel, dels af tilllägget i densamma af de sju botpsalmerna (de saknas i innehållsförteckningen i A), dels af upptagandet af det kungliga boktryckaremärket[1] å titelbladets baksida.

Att A icke är ett blott korrektur till B visar sig genast fullkomligt klart och obestridligt. Vi hafva framför oss två olika sättningar af arkets alla sidor.

Är fragmentet en rest af en färdigtryckt upplaga, eller är det ett ark som kasserats och omtryckts? En egendomlig tillfällighet tillåter oss att med största sannolikhet, att icke säga visshet, antaga

---

ſäning i mskr. Han kände förmodligen icke ordet sanning, till följd hvaraf hans modersmåls »samninge» (samling, samfund o. s. v.) kanske föll honom i tankarne. (»Samningh» (=samfund) förekommer i Tidebokens Symb. apost. »helgha manna samningh».) — Några andra olikheter må påpekas: A omväxlande »menniskene(s)» och »menniskione(s)», B endast -o-; A 2 ggr »j hwadh mottha», B »j huad motto»; äfven för öfrigt A några gånger sv. subst. fem. obl. form på -a, B -o; A flere ggr »sigh», B »sich»; A några ggr adj. neutr. -lighet, B -lighit; A »honum» 2 ggr, B »honom»; A »trägaardhen», »gaar», B -å-; A »gåffwo», B »gaffwo». Sid. 4: A »måågho», B »mågha», A »giord», B »giordt», A »skemleghan» B »skemeligha»; sid. 6: A »jordhenna» B »iordhenne»; sid. 6 och 8: A »hulkom» B »huilkom», på andra ställen »huilkom» i båda, sid. LXXXIV: A »hulka»; i 2:a arket sid. 17 B »hulken»; sid. 8: A »sandfärdugh» B »sanferdug»; sid. 9: A »fughlana» B »foghlana»; sid. 13: A »erlegha» B »ärligha»; sid. 15, r. 23: A »mörketh» B »mörkret». Rent ortografiska olikheter öfverflöda. Förkortningstecken äro använda efter sättarens godtycke.

[1] Att A icke desto mindre värkligen är tryckt i det kungliga tryckeriet, är redan uppvisadt (sid. III).

det senare. Det är redan framhållet, att å-typen för första gången framträder i denna skrift, samt att ä-typen med ett e öfver a (å) här för första gången användes i Sverge. Det första försöket måtte icke hafva befunnits tillfredsställande, ty under tryckningens gång har man gjutit nya å- och ä-typer, som sedan uteslutande användts[1]. De nya och de gamla äro hvarandra så lika, att man knappast kan åtskilja dem, utan att hafva båda för ögonen på samma gång. Den yngre å-typen skiljer sig från den äldre endast däri, att cirkeln öfver a är rundare och mindre; cirkeln i den äldre typen har förmodligen befunnits för stor i förhållande till a. Den yngre ä-typen är något mindre hög upptill, hvarjämte i den äldre e-tecknet rätt ofta kommer onöjaktigt fram i trycket, hvilket väl föranledt dess kasserande. De äldre typerna af båda slagen äro uteslutande använda i A samt i den fullständiga upplagans ark 𝔅—𝔎. I 𝔊-arket uppträda de nya typerna och äro allenarådande på sidorna 2, 3, 6, 7, 10, 11, 14, 15, under det att de gamla äro uteslutande använda på sidorna 1, 4, 5, 8, 9, 12, 13, 16 i samma ark. Här äger således det svårförklarliga förhållandet rum, att arkets båda formar satts med hvar sin å- och ä-typ. Från och med arket 𝔍 äro de nya typerna ensamt använda (oafsedt att af de gamla en eller annan typ af förbiseende blifvit kvar

[1] Vi finna häri ett intressant bevis för, att äfven Richolff, liksom den tidens flesta boktryckare, tillika var stilgjutare, och att stilgjutning värkligen förekom i Stockholm. De första å-, ä-, ö-typerna kunde ju varit beställda utomlands, men den här ifrågavarande tidens knapphet kan omöjligen hafva tillåtit de senare å- och ä-typernas införskrifvande utifrån.

i stilen, hvilket oftare är fallet med ä än med å). Då nu i 1:a arket af B de nya å- och ä-typerna äro uteslutande begagnade, så följer däraf, att detta ark är tryckt senare än arken 𝔅—𝔊, d. v. s. det har efter all sannolikhet tryckts för att ersätta A, hvilket således måste antagas hafva blifvit makuleradt, sedan åtminstone hälften af boken redan var tryckt.

Men icke nog härmed; äfven arket 𝔊 måste af någon anledning hafva blifvit omtryckt: sättaren måste nämligen hafva begagnat tryck att sätta efter, ty på annat sätt kan de båda å- och ä-typernas fördelande jämnt på arkets båda formar icke förklaras[1]. Två sättare hafva tydligen satt hvar sin form ur hvar sin kast, hvilket icke låter sig göra efter manuskript, enär de i boken på hvarandra följande sidorna ju icke tillhöra samma form. — En annan möjlig förklaring vore likväl den, att den ena formen slagits sönder, sedan korrektur däraf blifvit afklappadt; efter detta korrektur skulle man då hafva satt om de 8 sidorna med användande af de nya å- och ä-typerna.

Det kunde möjligen invändas, att med ofvanstående dock icke är bevisadt, att icke två upplagor af hela boken värkligen varit tryckta. A samt arken 𝔅—𝔉 af B kunde vara resterna af den äldre upplagan, det öfriga af den yngre. Exempel på böcker finnas, sammansatta af dels äldre, dels om-

[1] En abstrakt möjlighet vore väl, att man af en nyck korrigerat bort de gamla typerna på alla ställen i den ena formen, men tryckfelet fåzarghat med det nya å på sid. 102, r. 13, gör ett sådant i och för sig osannolikt antagande orimligt.

tryckta ark[1], och en sådan sammanblandning kunde här hafva skett så mycket lättare, som båda upplagorna ju i den händelsen tryckts så godt som samtidigt. — En dylik invändning gendrifves dock af den omständigheten, att alla de bevarade exemplaren visa samma sammansättning, hvilket åter finner sin mycket naturliga förklaring på det angifna sättet, men knappast på något annat. De två å- och ä-typerna i G-arket kunna icke häller lätteligen förklaras under den förutsättningen, att en ny upplaga trycktes af hela boken.

Det är också i och för sig mindre sannolikt, att tryckeriet kunnat på högst 6 veckor prestera 2 fullständiga upplagor (den ena dock utan botpsalmerna)[2], tryckta med samma från landsortstryckeriet i Uppsala hämtade stil, hvilken knappast kan hafva varit för handen i tillräcklig mängd för att tillåta någon vidsträcktare sättning »i förråd». Som boken har helt igenom fortlöpande arksignatur, har den icke kunnat sättas och tryckas i två af hvarandra oberoende hälfter (hvilket kan hafva varit fallet med t. ex. 'Thet Nyia Testamentit').

Anledningen till 1:a arkets omtryckning är utan tvifvel att söka i önskan att utvidga titeln, anbringa riksvapnet-boktryckaremärket och tillägga botpsalmerna i innehållsförteckningen — kanske isynnerhet det sistnämnda, vare sig man först under arbetets tryckning beslutit sig för att låta botpsalmerna ingå

[1] Bland Keysers tryck (1600-talet) har jag funnit sådana.

[2] De båda upplagorna tillsammans skulle motsvara ungefär 12 ark af denna inlednings utseende, d. v. s. tryckeriet skulle hafva presterat omkring 8 sidor om dagen af detta slag.

såsom en del af boken, eller man från början uteglömt dem i innehållsförteckningen.

I alla händelser kan fragmentet icke vara ett blott prof-ark. Det måste hafva varit rentryckt och stilarne aflagda. I annat fall hade de åstundade ändringarna kunnat vidtagas medelst vanlig korrigering; endast innehållsförteckningen hade erfordrat ombrytning och delvis ny sättning. Förhållandet med å- och ä-typerna tillåter icke häller ett sådant antagande.

Det är onekligen förvånande, att ett makuleradt ark bevarats och rönt den hedern att minst ett halft århundrade fram i tiden bli inbundet tillsammans med fullständiga, då nya arbeten[1]. Sådant kasseradt tryck brukar naturligtvis bortkastas, och detta var med ännu större sannolikhet händelsen på en tid, från hvilken vi icke känna några samlare i våra dagars mening. För en hel och afslutad skrift kunde arket icke misstagas, eftersom innehållsförteckningen finnes däri. Jag antar därföre, att äfven exemplar med 1:a upplagan af 1:a arket utgått, och att vårt fragment tillhör ett sådant exemplar. Det synes vara en sannolik hypotes, att detsamma omkring 1580 blifvit inbundet tillsammans med andra skrifter, att detta band sedan förstörts (hvilket kunnat ske så mycket lättare, som det var en tjock bok), hvarvid

[1] Det yngsta arbetet i bandet var från 1570-talet. Vid den tiden kunna således de däri ingående böckerna hafva blifvit sammanbundna, fastän det nuvarande bandet icke torde vara äldre än från förra århundradet eller på sin höjd från 1600-talets slut.

dess sista del skattat åt förgängelsen[1], innan de fortfarande sammanhäftade skrifterna erhöllo ett nytt band.

Slutligen är det mig en kär plikt att uttala min vördsamma tacksamhet till de bibliotek, som medelst talrika boklån understödt mitt arbete, och i synnerhet till de många utländska institutioner, som icke tvekat att med utsökt beredvillighet hitsända sådana sällsynta och t. o. m. unika bokskatter, som varit behöfliga för min undersökning.

[1] Sådana exempel finnas otaliga. Närmast till hands ligger det ofvannämnda Pastor Palmgrens samlingsband af skrifter från 1520-talet. Vår 'Undervisning' sitter främst däri och har mist sina 2 första ark. Huruvida samma bands slut också är borta, är en svårlöst, men för Psalmboken af 1526 mycket viktig fråga.

Tillägg.

Till sid. XII ff. 'Eine christliche Vorbetrachtung, so man will beten das heilige Vaterunser, gezogen aus den Predigten Doctoris Martini Luther. Von dem würdigen Nicolao von Amsdorff in deutsch gebracht' af 1519, utgifven i Weimar-upplagan af 'Luthers Werke', 9, sid. 220 ff., har icke haft någon invärkan på 'Undervisningens' afdelning om bönen.

Till sid. XIII, not 2. Weimar-uppl., 2, sid. 74 f., uppvisar, att 'Auslegung deutsch' utkom 1519.

Till sid. XIV. Af 'Eyn kurtz form das Pater noster tzu vorsteen' har jag genom Paulus-Museums i Worms välvilja blifvit satt i tillfälle att se 2 upplagor, hvilka båda innehålla samma redaktion som den i 'Kurze Form' intagna; min på ifrågavarande sida gjorda slutsats är således riktig. Den ena af dessa upplagor är den af Mönckeberg, sid. 68, anförda Augsburg-uppl. af 1520; den andra är också af 1520, utan tryckort, med titel 'Das Pater noster für die kinder'. — Se äfven Weim.uppl., 6, sid. 9.

—— Enligt Weim.uppl., 2, sid. 79, hör 'Kurtz begreyffung' redan från början till 'Auslegung deutsch'. Så ock Köstlin i sin 4:e upplaga, 1, sid. 124 (annorlunda i den af mig först ensam tillgängliga 1:a uppl., 1, sid. 309). — I första orig.-uppl. har den titeln 'Kurtz begreiff und ordenung aller vorgeschrieben'.

Till sid. XV. Enligt Weim.uppl. är 'Kurtze vnd gute auszlegung' utgifven tillsammans med 'Auslegung deutsch' endast i Augsburg-eftertryck. Jfr ib., 6, sid. 20.

Till sid. XV f. Weim.uppl., 1, sid. 247 ff., påvisar, att 'Die zehen gepot gottes mit einer kurtzen auszlegung jrer erfullung vnd vbertretung' utkom redan 1518. Den latinska 'Instructio' af nämnda år anses där, sid. 257, vara en öfversättning af den tyska texten, hvilket jag dock af inre grunder anser osannolikt. Jfr ib., 2, sid. 57 och 6, sid. 154.

Det tyckes framgå af uttrycket på det först anförda stället, att den andra redaktionen, 'Eine kurtze Form der zehn Gebote', icke anses hafva utkommit såsom självständig skrift, innan den intogs i 'Kurze Form', i likhet med mitt antagande.

Till sid. XVIII. Herr Lic. Theol. Pastor G. Koffmane i Kunitz, hvilken i Weim.uppl. skall utgifva Betb., håller enligt benäget meddelande en annan Wittenberg-upplaga af 1522 af Betb., med samma innehåll som den af mig efter Panzer anförda, för den äldsta.

Herr Pastor Koffmane har tillika haft den vänligheten att meddela mig, att han anser mina framställda åsikter om en »redaktion af 1524» riktiga. Icke häller Herr Koffmane känner någon upplaga af Luthers Betb. med någon af de tre afdelningar, hvilkas förekomst däri jag har bestridt.

Till sid. XXX. Det kunde hafva anmärkts, att 'Ain sermon oder predig von der Christlichen kirchen, welches doch sey die hailig Cristlich kirch . . . Geprediget zu Ulm von B.[ruder] H. von Kettenbach 1522.', hvaraf Uppsala Univ. Bibl. äger ett ex., har flere likheter med vår Underv:s utläggning af begreppet kyrka, sid. 75—83. Denna predikan är dock allt igenom en häftig polemik mot den katolska

uppfattningen, hållen i ett särdeles drastiskt och delvis rent af skymfligt språk. K. var då ännu munk; han flydde samma år ur klostret, för att rädda lifvet undan sina medbröders raseri. — Citatet från Augustini epist. 157 finnes icke hos K.

Till sid. XXXV. Luthers 'Sermon von der Betrachtung des h. leydens christi' är utgifven i Weimar-uppl., 2, sid. 131 ff. Texten uppvisar intet nytt af intresse för vår öfversättning. Där anföras icke mindre än 24 upplagor af denna skrift ensam för sig.

Till sid. XLVI. Citatet från Cyprianus (ur den C. tillskrifna skriften Expositio in symb. apost.) å sid. 57 är utan tvifvel hämtadt från det å sid. XXXIII anf. stället hos Urb. Regius.

Till sid. LXXX. I 24:e raden står: 4, läs: 4 (och LXXXVI).

Den nedslående underrättelsen har ingått, att det i det föregående nämnda Pastor L. F. Palmgren i Ekeberga tillhöriga samlingsbandet af reformationsskrifter blifvit såldt till en agent för amerikanska samlingar.

Bandet innehåller: 1) Ett defekt ex. af 'Een nyttwgh wnderwijsning' (se sid. LXXVII); 2) Ett defekt ex. af en för öfrigt okänd upplaga af 'Een skön nyttugh vnderwisningh'; 3) Ett defekt ex. af 'Een liten ingong j then helga schrifft', Stockholm 1529; 4) Vår äldsta bevarade psalmbok, saknar titel och förmodligen sista arket (se Klemming, Sveriges bibliografi 1841—1600, sid. 210 ff.).

Varianter

i de kända exemplaren[1], hvilka här betecknas så: **P** det Pastor Palmgren förut tillhöriga ex.; **Sk** Skoklosters ex.; **Sp** det Sparrmanska ex. i Kongl. Bibl.; **St** Kongl. Bibliotekets fullständiga ex.; **U** Uppsala Univ. Bibl:s ex.

S. 6 rad 13. St: (crea)turẽ thȝ de andra ex.: (crea)turẽ / thȝ
» » » 15. St: ſielfwar all » » » ſielf war al[2]
» 10 margen. St saknar Psv 16. det finnes i de andra ex.
» 22 rad 9. Sk: ſååfengeliga de andra ex.: fååfengeliga
» 30 » 21. Sk: kuſſkhect » » » kuſſkheet
» 32 » 21. Sk: good » » » godȝ
» 38 » 23. Sk, Sp: begåra St. U: begåra
» 59 » 2. P, Sk, U: år Sp, St: år
» 80 » 2. Sk, St: år P, Sk, U: år
» 95 » 21. Sp, St: ſåå P, Sk, U: ſåå
» 100 » 5. St: ſamán de öfriga: ſaman
» 109 » 24. P, Sk, Sp: nåſie St., U: nåſte[3]

[1] Fragm. (A), som ju är af en annan sättning, tages här icke i betraktande. De ställen, som saknas i de defekta ex., äro angifna å sid. LXXVII.

[2] För att få plats med en spatie mellan ſielf och war har således ett l borttagits i all.

[3] ſi såväl som ſt är *en* typ.

S. 112 rad 7. P, Sk, Sp, U: ſåå St: ſåå
» » » 20. P, Sk, Sp: ch̃ St, U: th̃
» 145 » 13. P, Sk, Sp, U: åro St: åro
» 152 margen. P, U: sakna 1 Tim. 2. det finnes i de andra.
» 157 rad 17. P, Sk, Sp, U: ſåå ſom St: ſåå ſom
» 184 » 19. St: Kringhwerfwa de öfriga: Kringhuerfua / [1]
» 209 » 22. Sk: daghat/ thin aar P, St, U: daghar/ thin åår
» 212 » 5-6. Sk: fõrmauar de öfriga: fõrmanar
» 213 » 14. Sk: bewijſit » » bewijſt
» 221 » 19 [2]. Sk: fenſus » » ſenſus
» » » 22. Sk: på » » på
» » » 25. Sk: ſtår » » ſtår
» 223 » 2. Sk: eternum St: æternum

[1] De båda w hafva utbytts mot u för att bereda plats åt kommat, som här har betydelse af punkt och därföre ansågs mera behöfligt än vanligt.

[2] I denna upplaga rad 17 (se sid. CXXI).

Ändringar,

som i denna upplaga vidtagits gent emot originalet.

Sid.	3	rad	1	WTthi	ändradt till	WThi
»	»	»	4	gaff=	»	»	gaff
»	4	»	8	frelfare	»	»	frelſare
»	9	»	4	tieniſtahtugh	»	»	tieniſtaktugh
»	»	»	22	andta	»	»	andra
»	11	»	3	tteniſt	»	»	tieniſt
»	12	»	2	affkomber	»	»	aff komber[1]
»	»	»	10	ſcapat	»	»	ſcapat
»	»	»	20	fötböd	»	»	förböd
»	14	»	14	ſiſkar	»	»	fiſkar
»	16	»	15	tilſoɾẽna	»	»	tilfoɾẽna
»	17	»	2	ach	»	»	och
»	»	»	17	ſom	»	»	ſom
»	18	»	21	beſkerm	»	»	beſkerm
»	»	»	23	påå	»	»	påå
»	19	»	10	fråå	»	»	fråå
»	»	»	16	någhot	»	»	någhot
»	»	»	17	thå	»	»	thå

[1] Originalets trånga sättning medför, att det ofta är omöjligt att afgöra, om detsammas afsikt varit att sätta ett eller två ord i fall sådana som detta, då f eller ſ åtföljes af en bokstaf, som går öfver raden t. ex. k. Samma förhållande t. ex. sid 166: 6, 168: 21, 180: 18 och 23. Som fragm. i detta fall tydligt har *ett* ord, hade här kanske ingen ändring bort göras.

Sid.	20	rad	1	retzflighã	ändradt	till	retzſlighã[1]
»	»	»	3	elfkar	»	»	elſkar
»	»	»	8	helgieſcrifft	»	»	helgie ſcrifft
»	»	»	26	någhor	»	»	någhor
»	22	»	10	badhoordit	»	»	bodhoordit
»	»	»	13	gorandes	»	»	gȯrandes
»	»	»	23	någhot	»	»	någhot
»	23	»	2	bruka /	»	»	bruka
»	»	»	4	fååfengeltgha	»	»	fååfengeligha
»	»	»	7	prijfat	»	»	prijſat
»	»	»	»	theſſa	»	»	theſſa
»	»	»	24	godha=	»	»	godha
»	24	»	20	ſråå	»	»	fråå
»	»	»	25	ſåå	»	»	ſåå
»	26	»	7	rry	»	»	try
»	»	»	11	liſſwerne	»	»	liffwerne
»	»	»	12	ſteentafſlone	»	»	ſteentafflone
»	»	»	23	fitia	»	»	ſitia
»	27	»	2	vthan /	»	»	/ vthan
»	»	»	10	ihetta	»	»	thetta
»	»	»	11	ihñ	»	»	thñ
»	»	»	18	wålwilirligha	»	»	wålwilieligha
»	28	»	1	ſtåår	»	»	ſtåår
»	»	»	4	teſſa	»	»	teſſa
»	29	»	2	holkit	»	»	hollit
»	»	»	12	fåmia	»	»	ſåmia
»	»	»	»	kåklich	»	»	kårlich
»	»	»	14	mnn	»	»	man
»	»	»	26	barmhettogheet	»	»	barmhertogheet

[1] Här liksom på några andra ställen förefaller det, som om man velat af typen f + konsonant göra typen ſ + kons. genom att bortskära tvärstrecket på f; likaså t. ex. sid. 23 r. 7 ff till fſ.

Sid.	30	rad	25	fölia /	ändradt	till	fölia
»	31	»	7	jomſrukränk|ning	ä. t.		jomfrukränk|ning
»	»	»	18	ohuſcheet	ändradt	till	okuſcheet
»	»	»	22	kuſchcet	»	»	kuſcheet
»	»	»	25	honõ /	»	»	honõ
»	32	»	1	ecka	»	»	ecke
»	»	»	5	ſridz	»	»	fridz
»	»	»	7	ſinon	»	»	ſinom
»	»	»	10	vpåå	»	»	vpåå
»	33	»	5	fözfwarar	»	»	fözſwarar
»	»	»	8	ieke	»	»	icke
»	»	»	»	båra	»	»	båra
»	34	»	6	Mår. man	»	»	Mår man
»	35	»	7	begårilſen	»	»	begårilſen
»	»	»	10	androm /	»	»	androm
»	»	»	11	ſåå	»	»	ſåå
»	»	»	16	laghũ	»	»	laghñ
»	»	»	22	effiher	»	»	effther
»	36	»	3	vpåå	»	»	vpåå
»	37	»	3	falſcheet	»	»	falſcheet
»	»	»	12	özetferdug	»	»	ozetferdug
»	»	»	14	rhz	»	»	thz
»	»	»	22	menniſkionem	»	»	menniſkiomen[1]
»	»	»	»	hehooff	»	»	behooff
»	»	»	25	vthtykt	»	»	vthtrykt
»	38	»	2	ſåå	»	»	ſåå
»	»	»	10	hår	»	»	hår
»	»	»	23	fkal	»	»	ſkal
»	»	»	»	androm /	»	»	androm
»	39	»	10	fkee	»	»	ſkee

[1] Jfr ändr. till sid. 86, 93 och 166, .

Sid.	39	rad	11	thū	ändradt till		thñ
»	»	»	13	holler	»	»	holler
»	»	»	16	dodh	»	»	dödh[1]
»	»	»	18	fkal	»	»	ſkal
»	»	»	24	ſtch	»	»	ſich
»	40	»	10	ſåå	»	»	ſåå
»	»	»	16	getning	»	»	gerning
»	»	»	20	loön	»	»	löön
»	41	»	5	ålſchar	»	»	ålſchar
»	»	»	14	tiil	»	»	till
»	42	»	1	hiertat /	»	»	hiertat (sist i raden)
»	»	»	8	tråå	»	»	tråå
»	»	»	16	wrongethenne	»	»	wronghetenne
»	43	»	7	anſikret	»	»	anſiktet
»	»	»	17	mennifkian	»	»	menniſkian
»	»	»	27	bodhordhen /	»	»	bodhordhen
»	44	»	4	ſlina	»	»	ſina
»	46	»	3	Trroona	»	»	Troona
»	47	»	5	tirt	»	»	titt
»	»	»	11	the /	»	»	the
»	»	»	16	ſtåår	»	»	ſtåår
»	»	»	»	bekenne	»	»	bokenne
»	»	»	17	ſååſom	»	»	ſååſom
»	»	»	18	ſcapat /	»	»	ſcapat
»	»	»	22	boodh	»	»	blodh
»	»	»	26	åtherlöſu	»	»	åtherlöſn
»	48	»	18	påå	»	»	påå
»	»	»	26	ſåå	»	»	ſåå
»	49	»	7	ſtåå	»	»	ſtåå
»	»	»	19	fåådana	»	»	ſåådana

[1] Se Glossaret.

Sid.	49	rad	24	ſåå	ändradt	till	ſåå
»	»	»	25	fåå	»	»	ſåå
»	50	»	9	åt	»	»	år
»	»	»	12	wardcr	»	»	warder
»	»	»	22	ſlåår	»	»	ſlåår
»	»	»	23	Chriſtum	»	»	Chriſtum
»	51	»	6	Chriſlus	»	»	Chriſtus
»	»	»	9	Chtiſto	»	»	Chriſto[1]
»	»	»	15	ſyndhñ	»	»	ſyndhñ
»	53	»	18	år	»	»	år
»	»	»	24	ſåå	»	»	ſåå
»	54	»	17	trå	»	»	trå
»	»	»	18	fkeer	»	»	ſkeer
»	»	»	21	tĩl	»	»	til
»	55	»	18	tråniſt	»	»	tiåniſt
»	56	»	5	oſſ	»	»	oſſ
»	»	»	11	hut	»	»	hijt
»	»	»	15	hålwete	»	»	hålwete
»	»	»	19	lut	»	»	lijt
»	»	»	»	tilfåtia	»	»	tilſåtia
»	»	»	24	fatte	»	»	ſatte
»	57	»	2	Chriſtñ	»	»	Chriſtũ
»	»	»	17	rerte	»	»	rette
»	»	»	19	ſcriffwen	»	»	ſcriffwen
»	»	»	24	euangeliffte	»	»	euangeliſſte
»	58	»	18	dieſſwlẽ	»	»	dieffwlẽ
»	60	»	2	dodha	»	»	dödha[2]
»	61	»	5	khz	»	»	thz
»	»	»	»	rått	»	»	rått

[1] Borde hafva ändrats till Chriſto; tryckfel på t och r äro vanliga.

[2] Se Glossaret.

Sid.	62	rad	22	tått	ändradt	till	rått
»	»	»	»	ſåådana	»	»	ſåådana
»	63	»	8	ſtåå	»	»	ſtåå
»	»	»	19	sch	»	»	och
»	»	»	25	baffwer	»	»	haffwer
»	65	»	1	(vtan)	»	»	(vtan
»	»	»	7	Thtn	»	»	Then
»	66	»	18	Chen	»	»	Then
»	67	»	10	aretclen	»	»	arteclen
»	»	»	21	rettfårdugheet	»	»	rettfårdugheet
»	68	»	25	ſtåå	»	»	ſtåå
»	74	»	3	aſſ	»	»	aff
»	75	»	3	ſåå	»	»	ſåå
»	»	»	10	ſerifftene	»	»	ſcrifftene
»	77	»	5	ſåå	»	»	ſåå
»	»	»	8	Chliſtus	»	»	Chriſtus
»	79	»	3	hoffwdhct	»	»	hoffwdhet
»	81	»	1	fåå ſom	»	»	ſåå ſom
»	»	»	9	Johã-|hannes	»	»	Johã-|nes
»	»	»	22	famman	»	»	ſamman
»	»	»	»	lårdon	»	»	lårdom
»	82	»	4	plåghadhe	»	»	plåghadhe
»	»	»	8	fȯrſambladhas	»	»	fȯrſambladhes
»	83	»	5	fȯrgifftith	»	»	fȯrgifftich
»	84	»	4	lårningar	»	»	lårıungar
»	85	»	1	ſåådana	»	»	ſåådana
»	»	»	7	ſiåår	»	»	ſtåår
»	»	»	9	barmhårtigh	»	»	barmhårtigh
»	»	»	25	Såå	»	»	Såå
»	86	»	10	ſåå	»	»	ſåå
»	»	»	12	menniſkionem	»	»	menniſkiomen[1]

[1] Jfr ändr. till sid. 37.

Sid.	86	rad	19	bro. dher	ändradt	till	bro- dher
»	»	»	22	ſåå	»	»	ſåå
»	87	»	10	planterat	»	»	planterar
»	»	»	14	cmoot	»	»	emoot
»	88	»	6	ſååſom	»	»	ſååſom
»	90	»	13	åtherloſare	»	»	åtherlöſare[1]
»	91	»	2	fullelihha	»	»	fulleligha
»	92	»	9	påå	»	»	påå
»	»	»	12	ſååſom	»	»	ſååſom
»	93	»	8	menniſkionen	»	»	menniſkiomen
»	»	»	16	fåå	»	»	ſåå
»	94	»	21	amak	»	»	omak
»	»	»	23	chiiſtus	»	»	chriſtus
»	95	»	12	Chriſius	»	»	Chriſtus
»	»	»	24	tränkiar	»	»	tränktar
»	96	»	13	förſmådhilſe	»	»	förſmådhilſe
»	»	»	24	ſramförðt	»	»	framförðt
»	97	»	5	förlööt	»	»	förlååt
»	»	»	16	rhe	»	»	the
»	»	»	20	andto	»	»	andro
»	99	»	11	ſör	»	»	för
»	100	»	2	fons	»	»	ſons
»	101	»	24	ſåå	»	»	ſåå
»	102	»	13	fårarghat	»	»	förarghat
»	103	»	15	barmhertohheet	»	»	barmhertogheet
»	104	»	21	ſåå	»	»	ſåå
»	105	»	12	år	»	»	år
»	»	»	25	runga	»	»	tunga
»	106	»	26	iit	»	»	itt
»	109	»	2	ååt	»	»	ååt

[1] Jfr ändr. till sid. 135.

Sid.	112	rad	12	alſkeligha	ändradt till	ålſkeligha
»	113	»	4	freſtilſe	»	freſtilſe
»	115	»	21	tåſſwårdighe	»	tåſſ wårdighe
»	116	»	9	ar	»	år
»	119	»	17	fkole	»	ſkole
»	120	marg.		Pſal. 106.	»	Pſal. 136. och uppflyttadt 3 rader[1].
»	122	rad	2	ſatigha	»	fatigha
»	»	»	15	gå åt	»	gåår
»	124	»	22	arh	»	ath
»	125	»	5	bönenen	»	bönen
»	126	»	4	alleena ſttroo	»	alleenaſt troo
»	»	»	10	rroo	»	troo
»	128	»	23	mĩch	»	mich
»	130	»	4	haſſwer	»	haffwer
»	131	»	6	år	»	år
»	»	»	10	loffſanh	»	loffſang
»	133	»	10	fom	»	ſom
»	135	»	5	åtherloſare	»	åtherlöſare[2]
»	»	»	12	ſåå	»	ſåå
»	136	»	10	mẽniſkiom	»	mẽniſkiom
»	»	»	23	fråå	»	fråå
»	137	»	10	haffwet	»	haffwer
»	140	»	2	vpåå	»	vpåå
»	»	»	20	ſåå	»	ſåå
»	»	»	21	wåra	»	wara
»	141	»	20	frõghades	»	frõghdades

[1] Är ps. 137 i vår Bibel. — Dylika små förskjutningar i hänvisningarnas plats i marginalen äro ganska vanliga i 'Thet Nyia Testamentit'.

[2] Jfr ändr. till sid. 90.

Sid.	143	rad	19	wiſſelihha	ändradt	till	wiſſeligha
»	»	»	24	aſſ	»	»	aff
»	144	»	3	hafwet	»	»	hafwer
»	»	»	26	fåå	»	»	ſåå
»	145	»	3	fåådana	»	»	ſåådana
»	»	»	8	fchul	»	»	ſchul
»	»	»	21	welſighnilfe	»	»	welſighnilſe
»	148	»	3	oſſ	»	»	oſſ
»	»	»	20	efftder	»	»	efftber
»	»	»	26	twiſla	»	»	twifla
»	149	»	8	fördkingrat	»	»	fördkingrar
»	»	»	22	ſåghet	»	»	ſågher
»	»	»	25	hierra	»	»	hierta
»	150	»	21	in	»	»	in
»	»	margen.		Matth. 6.	»	»	Matth. 9.
»	151	rad	23	ſerifften	»	»	ſcrifften
»	152	»	3	ſåckirſt	»	»	ſåckirſt
»	153	»	8	ſåå	»	»	ſåå
»	»	»	11	ſlere	»	»	flere
»	155	»	4	haffffwa	»	»	haffwa
»	»	»	26	påå	»	»	påå
»	156	»	25	ſååſom	»	»	ſååſom
»	157	»	24	fom	»	»	ſom
»	160	»	6	gudhfadher	»	»	gudh fadher
»	161	»	4	ſktapat	»	»	ſkrapat
»	»	»	20	fom	»	»	ſom
»	162	»	18	offwerwñdna	»	»	offwerwũdna
»	»	»	24	geſſwer	»	»	geffwer
»	163	»	14	allkårleck	»	»	all kårleck
»	165	»	19	ſågher	»	»	ſågher
»	166	»	1	ſyndaro|nem	»	»	ſyndaro|men[1]

[1] Jfr ändr. till sid. 37.

Sid.	167	rad	9	ſöꝛegiffwas	ändradt	till	föꝛegiffwas
»	»	»	16	råꝛligha	»	»	råꝛligha
»	168	»	18	åro	»	»	åro
»	»	»	26	teſtebåtre	»	»	teſte båtre
»	169	»	9	the	»	»	the
»	»	»	10	föꝛſtåckte	»	»	föꝛſtråckte
»	»	»	25	råtzla	»	»	råtzla
»	170	»	5	haſſwer	»	»	haffwer
»	»	»	14	reſoꝛ	»	»	reſoꝛ
»	171	»	1	föꝛſtå	»	»	föꝛſtå
»	172	»	26	ſtöꝛſta	»	»	ſtöꝛſta
»	174	»	1	ſyndtnes	»	»	ſyndenes
»	»	»	26	micch	»	»	mich
»	175	»	3	ſöꝛ	»	»	föꝛ
»	176	»	6	döddhenon	»	»	döddhenom
»	»	»	23	ingehn	»	»	inghen
»	»	»	24	åra	»	»	åra
»	180	»	15	ſyndetnes	»	»	ſyndernes
»	»	margen.		Pſol.	»	»	Pſal.
»	181	rad	15	ſöꝛ tijghde	»	»	föꝛtijghde
»	»	»	23	ſyndeswꝛögheet	ä. t.		ſyndes wꝛögheet
»	183	»	12	haf|ſwer	ändradt	till	haf|fwer
»	184	»	21	råttferdughe	»	»	råttferdughe
»	185	»	11	bebꝛöffwilſe	»	»	bedꝛöffwilſe
»	»	margen.		Pſal. 32.	»	»	Pſal. 37. [= vår ps. 38].
»	186	rad	17	ſöꝛ	»	»	föꝛ
»	»	»	»	thñ	»	»	thñ
»	187	»	12	vpſylta	»	»	vpfylta
»	189	»	25	allcena	»	»	alleena
»	191	»	7	loſſwat	»	»	loffwat
»	»	»	24	hꝛlig	»	»	helig

Sid.	193	rad	23	bekråctar	ändradt	till	bekråctat
»	»	»	26	rw	»	»	tw
»	196	»	13	frögħdandes	»	»	frögħdandes
»	»	»	26	ſörlåtas	»	»	förlåtas
»	197	»	6	otenligheet	»	»	orenligheet
»	198	»	13	fchal	»	»	ſchal
»	199	»	7	ar	»	»	år
»	201	»	15	giotdt	»	»	giordt
»	202	»	1	effthrr	»	»	effther
»	»	»	4	brandoffrr	»	»	brandoffer
»	204	»	14	medherſlaghit	»	»	nedherſlaghit
»	205	»	14	bans	»	»	hans
»	»	»	19	ar	»	»	år
»	206	»	9	ödhes	»	»	ödhes
»	210	»	5	rheras	»	»	theras
»	211	»	12	förmanelſesröſt	ä. t.		förmanelſes röſt
»	214	»	10	barm|heetugheet	ä. t.		barm|hertugheet
»	218	»	3	ſör	ändradt	till	för
»	»	»	9	medh	»	»	medh
»	»	»	22	wå|ra	»	»	wa|ra
»	220	»	25	fölia	»	»	fölia
»	221	»	4	förſwmelſe	»	»	förſwmelſe
»	»	»	18	(i orig. rad 14) är Bj. ändradt till till Dj., och detta stycke, som i orig. har sin plats emellan styckena Biij. och Cvij., är här flyttadt till sin rätta plats: efter stycket Cvij.			
»	»	»	20	Diiij.	ändradt	till	Diij.
»	222	»	1	xviij	»	»	xxj.

Tryckfel i denna upplaga:

Sid. 51 rad 1 står **rettfar=|dugheet** i en del ex.;
läs **rettfår=|dugheet**; å har gått sönder i prässen.
» 55 » 22 står **wiij** läs **wij**
» 139 » 6 » **ſchuld** » **ſchuldh**
» 218 » 3 » **ſchul** » **ſchull**

Anmärkningar.

Till sid. 3. Hänvisningen i margen till Pſal. 129. (= vår ps. 130[1]) passar icke. Jag kan icke upptäcka någon annan anledning till densamma, än att denna psalm är den 6:te af de sist på sidan nämnda botpsalmerna. Men hvarför skulle just den citeras? — Hänvisningen saknas i fragm.

Till sid. 9: 21. thy ena creaturena; creatur är neutr.; samma sida, sista raden, ſich ſielfwo har afseende på »iorden», som är fem. Dylik sammanblandning af olika köns böjningsformer är icke så ovanlig. Jfr Söderwall, Hufvudepok. s. 62.

Till sid. 16, margen. Citaten afse Eusebii Chronicon och Josephi Antiquitates Judæorum, liber I, samt Genesis, kap. 6.

Till sid. 30: 13 ff. Att öfversätta så: huru man skall förhålla sig mot sin nästa i hennes yppersta ego-

[1] Undervisn. använder ännu (liksom N. T.) Septuagintas och Vulgatas numrering af psalmerna. Luther upptog i sin öfversättning den hebreiska psaltarens numrering (följd i vår Bibel allt ifrån Gust. I:s Bib.); i denna öfverensstämma endast ps. 1—8 och 148—150 med Vulg.; L. ps. 9 och 10 motsvara Vulg. ps. 9; därigenom kommo L. ps. 11—146 att motsvara Vulg. 10—145 (undantagandes att L. 114 och 115 = Vulg. 113, L. 116 = Vulg. 114 och 115); L. 147 = Vulg. 146 och 147.

delar näst efter hennes egen person, nämligen hennes äkta hustru o. s. v.

Till sid. 33: 14. **fórſwarar** scl. sin nästa.

Till sid. 40: 9. Efter **begåra** (subst.) står kommat vilseledande; det borde stå efter **til**, som hör till **ther** i föreg. rad.

Till sid. 40: 18. Meningen fordrar komma efter **giordt.**

Till sid. 45: 20. Meningen fordrar punkt efter **gagn**; jfr sid. LXXX.

Till sid. 46: 12. Meningen fordrar komma före **ſtrax** och efter **fallit.**

Till sid. 46, näst sista raden. Meningen fordrar borttagande af kommat efter **ther medh.**

Till sid. 48, r. 24—25. **wara** motsvaras i N. T., 2 Cor. 5, af **wardha.**

Till sid. 59. **afflader war** = Tideb.; Betb. ist. — **jordadher** = Tideb.; Betb. begraben (begrafva fanns i fsv.).

Till sid. 60. **Foor nidher** = Tideb.; Betb. niedergestiegen. — **ſtoodh vpp** = Tideb.; Betb. auferstanden. — **foor vpp**, Tideb. wpfoor, Betb. aufgestiegen. — **til himbla** = Tideb.; Betb. zum Himmel. — **then heligha kyrkia** = Tideb.; Betb. eine . . . — **lekamſens** = Tideb.; Betb. des Fleisches.

Till sid. 95: 18—19. **han** har till korrelat obest. pron. **man, hennes** ett underförstådt människan.

Till sid 110: 15. **werldenne** är sannolikt genitivus; i den händelsen står kommat därefter felaktigt. Betb. har genit. »der Welt» i förening med hvart och ett af de i samma stycke uppräknade substantiven.

Till sid. 111, sista stycket. Underv. har utelämnat Betb:s Franzosen. Sjukdomen var säkerligen ännu icke

allmännare känd i Sverge, ehuru man vet, att den förekommit. Såsom namn på sjukdom förekommer ordet i literaturen första gången i Var. rer. voc. (1538), återgifvande »morbus gallicus». Det är där direkte öfversatt från tyskan.

Till sid. 113: 22. Meningen fordrar komma efter **påå gåår**.

Till sid. 117: 8—9. må han vara viss därpå, därpå kan han förlita sig.

Till sid. 182: 15—16. och icke ville bekänna min synd, som var i hjärtat, såsom Du fordrade.

Till sid. 207, de sista raderna: När folken och konungarna församlas (i Guds församling).

Upplysande i fråga om stafningens regellöshet och bevisande, att konsekvens däri icke ens åsyftades, är en jämförelse mellan de i tryckfelsförteckningen (sid. 221—222) förekommande formerna och dem, som dessa vilja återge i själfva texten. I denna upplaga äro ändringarna gjorda till öfverensstämmelse med den sid. 221 f. föreskrifna formen.

Då tryckfelsförteckningen (s. 221) säger »står **nadhinie**», finna vi på sid. 49 i originalet **nådhinnie**.
s. 221: »står **ſå**», sid. 53 i orig. **ſåå**.
» » »står **en ſallugha**», sid. 56 i orig. **een ſallugha**.
» 222: »står **baffuer**», sid. 181 i orig. **baffwer**.
» » »står **fȯcte**, läsz **ſȯȯcte**», men sid. 188 i orig. **fȯchte** — sål. tre variationer!

Glossar.

Glossaret har två uppgifter: dels att vara en hjälpreda för den med denna tids språk mindre förtrogne, dels att för språkforskaren underlätta öfversikten af de i ett eller annat afseende anmärkningsvärda ord, som förekomma i Underv. Dessa båda synpunkter hafva varit bestämmande vid valet af de ord, som ansetts böra i detsamma upptagas. Fullständighet i exempelsamlingen är icke alltid åsyftad. Till oviktiga ortografiska olikheter och till skilda böjningsformer har i allmänhet icke tagits hänsyn, då ett ord anföres från flere ställen. Siffran betecknar sida. Uppgifterna angående ords förekomst i fsv. stödja sig för bokstäfverna A — Si på Söderwalls Ordbok, för de följande hufvudsakligen på Rydqvist och Schlyter.

Förkortningar:

Berghaus: Sprachschatz der Sassen.
Betb.: Luthers Betbüchlein, citerad efter Erl.uppl. 22.
Bib.: Gustaf I:s Bibel 1540—41.
Bibk.: Bibelkommissionens öfversättn. af Gamla Test. 1878.
Brem. Wb.: Bremisch-niedersächs. Wörterb. Bremen 1767 ff.
Bugenhagen: In libr. psalmor. interpretatio. Då intet annat anmärkes, öfverensstämmer B:s text med Vulgata.
c, obl.: casus obliquus.

Chr. P.: Chr. Pedersen. Se sid. XXIV.
Dietz: Wörterb. zu Luthers deutschen Schriften.
Du Cange: Glossarium mediæ et inf. latinitatis. Favre's uppl.
Erasm.: Erasmus lat. öfversättn. af N. T., citerad efter uppl. Basel 1522, fol.
Kalkar: Ordbog t. d. ældre danske Sprog.
L.: Luther, citerad efter Erl.uppl.
Lexer: Mittelhochd. Handwörterb.
Lübben: Mittelniederd. Handwörterb., vollendet von Walther.
N. T.: Thet Nyia Testamentit af år 1526, citeradt efter min uppl.
P. El.: Paulus Eliæ. Se sid. XXIII.
Rqt: Rydqvist, Sv. spr. lagar.
Sch. o. L.: Schiller och Lübben, Mittelniederd. Wörterb.
SeptB: Septemberbibeln = 1:a uppl. af Luthers öfversättning af N. T., 1522.
Söderwall: Ordbok öfver sv. medeltidsspråket.
Var. rer. voc.: Variarum rerum vocabula 1538.
Vulg.: Versio vulgata.

Abraam 47, ofta **Abraham**.
aff ifrån 21. **aff huilkit** för hvilken orsaks skull 135. Jfr **vthaff**.
affödha, åffödha afföda 132.
affhollen 131, **åffhollen** 132 ansedd, uppskattad. I bet. afhållen, älskad är det icke uppvisadt i fsv. (icke häller i Underv.). Det är icke omöjligt, att orig. afsett 2 ord (**aff hollen**); jfr s. CXI, noten. Jfr **hålla**.
affkomma, aff komma komma ur bruk, upphöra, blifva afskaffad 101, 108, **affkommen** 24, 166; utgå ifrån, följa af 87; **ſom ... afkomma** af hvilka ... komma 167: 14—15; **ſom d. aff kommen år** genom hvilken d. är kommen 51: 16; **affkommet** 146.
aſla concipere 131; **aſladh**, supin., 196. **affling** aflelse 67.

affplåna, aff plåna, — **s** 71, 180, 197, 199, 213; **aff plånat** 67. Fsv. plana och utplana.

aff ſkölias 197. Denna sammansättn. är icke uppvisad i fsv.

aff ſtadt komma åstadkomma 159; **aff ſtadh kommo** 153, — **kommit** 155.

afftaghna tagna från oss 161.

afund se **åwund.** — *afundas vid* 13, 32.

affweckne, affweekne afvikne, förgångne 206, L. gewichen.

aj se **ay.**

akt: **geffuer acht vpå** tar i betraktande, tar med i räkningen 211, 212.

akta bry sig om 17; **achta vpåå** uppmärksamma 212; **actat** afsedt, menadt 221; **acta** tänk 155; **är aktandes,** — **is** är att beakta, märka 5, 77, 142; som bör iakttagas 24.

aldra och **alla** promiscue, **alre** 101; **allermåſt** 173.

aldrich åra the ſåå heligha om de äro aldrig så heliga 88.

all: **aff alt hiertat** af hela hjärtat 93; **alles theras** 42; **all ſamman** (neutr. pl.; 1:a uppl. **alſ ſamman**) alla tillsammans 11. **alt,** adv., helt och hållet 55 (se under **ſtålla**).

alla handa, alla handra 5, 6, 12, 29; jfr **monga —, twåggia —.**

alla redha, allaredho, alleredo 50, 52, 53, 58.

alleena, aleena alleenaſt och **alleeneſt,** adv.; **allenåſt** 63 = allenest eller tryckfel för — **a** —? **j aleenes gudz** ensamt i Guds 162.

alleſtadz allestädes 221. Jfr **monge —.**

almenneligh, neutr. pl., gemensamma 82; **allmenneligher,** neutr. pl., 77, **almenneligha** 73 gemensamma; **allmennelighen,** nom. sing., allmän 74.

almogha, c. obl., menighet, församling 1; folk 192; **iſraels almoghe** Isr. folk 62.

altijdt 98.

allwar 154 är neutr. sing., men obs. »osäyeligh», måhända med tanken på fem. fsv. alvara.

alſtinges helt och hållet 156; **icke alzſtinges** icke alls 157.

ande; ånde 213, 214, 216, 217 m. fl. st. **andeligha åndeligha,** adv., 26, 199. **andelighen,** adj., oböjd form 32, 40, 72 m. fl. st.; så ock **åndelighen, lekamlighen** 165; **åndelighe** andelige, gudaktige 193, från N. T. (Gal. 6), SeptB. geistlich, Erasm. o. Vulg. spirituales.

anfåktingar anfäktelser 110.
angiſt se **ångiſt.**
angſt ångest 109. Icke uppvisadt i fsv.; ty. angst.
annamma: **anammath,** part. nom. pl. mask., 86.
annan: gen. **annars** 30, **en annars** en annans 29; **annat — annat** ett — annat 181; **j andra wårld** 53; **aadra** 18. **annon ſtycke** 4 är väl den vanliga fem. sing. och neutr. pl. »annor» med från mask. sing. inträngdt — **n. medh andron helghen** 147 är måhända tryckfel för androm (eller ett af sättaren felaktigt återgifvet **andrõ**); men formen förek. i fsv.
annars 217; **anners** 7 annars; i jakande sats: annorlunda 139, 146; i vilkorssats: »annars», quidem, modo 37, 52, 63, 96, 149, 152, 162, 218; **icke** — ej annorlunda 168, 200; **icke — ån** 15, 44, 82, 145, **icke — vthan** 122 ej annorlunda, annat än.
annerlunda 219, **annarlunda** 164.
annor —, anner —, annarſtadz annorstädes 20, 73, 96, 179. Jfr **alle —.**
anſeer betraktar 162—163.
ansikte: **för tit anſichte** inför dig, i dina ögon 106, Betb. fur deinen Augen; **efftber anſiktet** efter utseendet, efter det yttre 43.
anſtrij 49 (2 ggr); se sid. LXVIII.
antaſtan fattande med händerna 31, Betb. greifen, Hamb.-uppl. tasten. Icke tidigare uppvisadt i sv.; mlt. antasten.
antighen antingen 57, 173.
apoſtlar 208, **apoſtlers** 211, **apoſtlana, apoſtlanar** 57.
arbethe, årbethe 20, **arbetedh,** best. form, 25.
arbetas om arbetas på 73.
arffwinga, c. obl., 53; **erffwinge** 65.
arffwa deel 87, **arffdeel** 122.
argheet ondska 68.
ark (Noaks), mask., 16.
arma usla 101.
artichel, articlen, arteclen, articlar, articlana, articlanar. I bet. **the tolff articlar j troona** synes ordet icke förekomma i fsv.; af sid. 57 att döma torde därför ha an-

vändts »stycke» (som också i Underv. användes jämte »articlar»): »huilka articlar ära the man kallar the xij styckie aff then helge troo»; jfr sid. 60. Betb. indelar tron i 3 »Hauptstück», Luthers båda katekeser i 3 »Artikel». Andra tyska katekeser från reformationstiden, såsom Urb. Regius, Lachmanns och Brenz, hafva liksom den katolska kyrkan 12 »artiklar».

ay ack, o 165, L. ei; mht. ai, ay; fsv. eya.

ay mich ve mig 89.

bakdantar 33, 109. Jfr mht. tant, dant, mlt. tant = »leeres Geschwätz», tanten = schwatzen, nugari, däraf fsv. danta; nht. Tand, tändeln. Jfr äfven mlt. bakwaschen (waschen = schwatzen), da. bagvaske = baktala; fsv. bakdanta.

bakdantan 37, 105, 109. — **bakdantara**, ack. pl., 34.

banna tilltala med svordomar, okvädingsord o. dyl. 28; förbanna (eller: svärja öfver) 153; **bannas** utstöta svordomar 23, Betb. fluchet.

bannor mot någon riktade svordomar och förbannelser (i allmänhet smädligt och hårdt tilltal?) 105.

barbariſch i motsats mot **greeck** 76. N. T. (Gal. 3) Judhe eller Greek. **ſch** = sk? Se **okuſcht.**

barfötter barfota 156.

barmhårtigh öffwer 85.

barmhårtigheet medlidande 106; Betb. Barmherzikeit.

barnfenge barnsbörd 131.

baſilice basilikor 82.

bebunden sammanbunden, förenad (**medh kerleken** förmedelst kärleken) 77.

bedhia och **bidhia** promiscue i alla former. — **bedhas**, dep., genomg. med — **e** —; **beddes** 90, **beeddes** 191; **bedhes** 51 är väl pres. pl., ehuru konstr. fordrar inf. — Jfr Söderwall under biþia och beþa.

bedriffwa uträtta 48, 79, 172; utföra, värka 122, 130, 141; **bedriffuit mact** utfört mäktiga ting 133, 138.

bedröfda, ack. sing. fem., bedröfvad 170. **bedröffwilſe**, — **elſe**, neutr. pl., 167: 15, 183: 24.

befalet befallt 69.

beffalingh befallning 49.

befructandes fruktande 18.

befästa: **befeſtat j Chriſto** stärkt, har vunnit fasthet och tillförsikt genom att betrakta Kristus (eller: rotfäst i Kr.?) 164, L. bestätiget, hvilket af Dietz öfversättes med firmare, confirmare.

begripa: **begripit** innefattat 97; **begripen,** neutr. pl., innefattade 112; **effter ſom thet begripa kunde** åt hvart och ett i mån af dess uppfattningsförmåga af (eller: mottaglighet för) Guds godhet 12.

begrundat grundadt, har god grund i 57.

begynnar 87; **begyntes ath kallas** 82.

begå: **begick** uträttade 83.

begåfva: **begaffwa** 146; **begaffwat, begåffwat** 143, 145. Jfr **gåffwa.**

begår, begier, fem. eller neutr. pl., 111, 201. — Se **begåra,** subst.

begåra, subst. nom. s., åstundan 40, begär 43, c. obl. 40; **begåre,** c. obl., 40, 110. Redan hos L. uppträder begir (eller beger; se Grimm under Begier) såsom neutr. Det fem. genus hos mht., mlt. beger har väl framkallat subst. begära.

begåra, verb; **begierer** 104, annars **begårar, begierar; begierat** 129.

begårilſe, neutr. pl. och fem., begärelser 34, 35; begär, åstundan 165; orig:ts **begårilſen** 35 är ändradt till — å —, ehuru Söderwall anför formen begora. Se Varianter till sid. 38, där ändringen visar, att man förkastade formen begåra; jfr sid. LXXVIII.

behagheligheN, adj. nom. s., 202.

behielpeligheN, adj. nom. s., 26.

behöfwer må 161.

beklagha anklaga 109; klaga, genom sin klagan uttrycka 187; klaga 113, 119, 126, 170, 174, 204, 213. **beklaghar offwer** klagar öfver 204.

bekråctat medh blir besegrad af, dukar under för (frestelsen till) någon. synd (säkerligen med bibetydelse af att det sker i ett obevakadt ögonblick, liksom genom öfverrumpling) 193. Ordet är taget från N. T. (Galat. 6), där det

åtföljes af prep. vthaff; SeptB. vbereylet von, Erasm. och Vulg. occupatus och præoccupatus in delicto. Mlt. bekrechten intaga med våld.

bekymber 124, N. T. frestilse, L. Anfechtung.

bekymbradher medh besvärad, plågad, behäftad 113, 127.

bekenna — **fôr** bekänna, erkänna såsom 4, **bekennendes** 100; **bekennes** bekänner 197.

belefuat funnit för godt 163; mlt. belêven = ht. belieben.

belåte afbild 5, 6; **belåtom** bilder 165, L. Schein.

bemårkia märka 98.

been ossa 175, 181.

benedyedhe välsignade 101; mht. benedîen.

bequåmeligh̃e skicklige till att 116.

wål beryctat fräjdadt 138.

berôrd se **fôr** —.

beſinna inse, fatta, begripa 18, 85, 118, 170, 171, 174; **beſinnas** inses 222.

beſitten, part. af besitia, sittande, ställd, uppsatt 136; **beſithne** 139. I denna bet. uppvisadt endast i förening med **hôgt**; mlt. beseten, hoch beseten sin = hafva en hög plats.

beſkaffat förrättat, fullbordat 84. Icke uppvisadt i fsv.; mlt. beschaffen; da. beskaffe hos Kalkar först 1543. Jfr **ſkaffa.**

beſkeedt (aftal), förbehåll 113.

beſcriffuas nedskrifvas (till ihågkommelse) för kommande släkten 206, 209; **beſcriffwen** (*i* en tafla), neutr. pl., upptecknade 17, 18; **beſcriffwit** upptecknadt 191.

beſkårm; beſkerm, neutr., 18. — **beſkermar** 183, **beſkermer** 33, 130.

beſluta afsluta 46. **beſlutit** inneslutit 45, N. T. beslutit vthi, SeptB. beschlossen, Erasm. o. Vulg. conclusit, gr. *συνέκλεισε*. **beſluthar, beſluter** innefattar 18, 52; i passivum (— **as** 112, 129, — **at** 112, för öfrigt — **es,** — **et,** — **it**) innefattas, innehållas 3, 17, 20, 23, 25, 27, 29, 31, 32, 59, 75, 97, 102, 104, 106, 108, 109, 112, 129; **beſlutes ſååſom vthi en ſumme** LXXXV. Motsvaras i afdeln. om buden vanl. af »da gehoren her» i Betb. (18: lehret).

beſmittadhe kränkte 192.

beſpågla se som uti en spegel, se afspeglad i 147; icke uppvisadt i fsv., i tyskan först mot slutet af 1500-talet (Grimm), i danskan på 1600-talet (Kalkar).

beſwiker bedrager 33, Betb. betreugt.

beſwåradhe belastade 209. Icke uppvisadt i fsv.; mlt. både beswaren och besweren (besvära).

beſynnerligh, neutr. pl., särskilda 21; **beſynnerligheN,** nom. sing., synnerlig 89—90; **beſynnerligha,** adv., i synnerhet, särskildt 1 m. fl. st.

betagher öfverfaller, påkommer (öfvervåldigar?) 165; L. bekümmert; P. El. betagis medt.

Bethſabee 191; är väl oböjd form.

betsel: **beeſl** 184, 185.

betämma: **låther honom betemma** låten honom göra hvad han anser passande, lämpligt, »låt honom hållas» 92; förek. äfven i N. T. Icke tidigare uppvisadt i sv.; mlt. betemen (ht. ziemen). Da. betæmme uppvisadt från ungefär samma tid eller något tidigare.

betänka: **betenkte han på̊** var han betänkt på, såg sig om efter 46.

beweker 86.

bevisa sig väl emot ngn bevisa sig god emot ngn 54; **bewiſte ſich** uppförde sig 192.

biiſtondigh som lämnar bistånd 94.

bitijdha 214, 217 betecknar tonvikt på antepenultima; men **bittidha** 212. Mlt. bi-tiden. Se Söderwall. Bib. bittijdha anger utan tvifvel samma betoning som det förstnämnda.

biuda in vpå̊ påbjuda 45; **bödh** 62, **budhit** 38, 125; **bodhna** påbjudna 38. Jfr **för —.**

blifva: **blifwe,** impf. konj., 198.

blod: **blodhomen** 200, 201 måste vara dat. plur. af blodh, å sid. 201 utlagdt: the oonda begier och oorenligheet som är j min bloodh (här sing. af mask. blodher, eller plur. af neutr. blodh?). Bib. blodhskylder, Bibk. blodskulder. L. 1517 geblüten, L. 1524 Blutschulden, Vulg. sanguinibus, hvilket af Bugenh. glosseras (så som i Underv.): a peccato concupiscentiæ, quod habeo ex carne et sanguine. I Sv. Medelt. post. 1, s. 344 återges detta ställe med »aff mi-

nom fulo blodz syndom», på samma sida förklaradt såsom »fula kötzins syndir».

blodhdrope 201.

blotta, adj. ack. fem., blott och bar, utan all egen förtjänst 25: 12. 25: 14—15 synes det betyda hel och hållen; Chr. P., som på detta ställe kommer Underv. nära, använder ordet »aldelis».

blygd blygsamhet, anständighet 30.

boandes boende 81.

bocka sig se **buckar.**

bodh bud, genomgående; **ſtåår til bodh** står till buds 85.

bodhord, endast 37 — **u** —.

itt gott bodhſkap evangelium 84.

bookſtaffuar 221, **bookſtafwer** 222.

borttorkadhes förtorkades 205; jfr **för** —.

brandoffer 201, 202, 203. N. T. och Bib. brenneoffer; ingendera är uppvisadt i fsv. L. 1524 Brandopfer, L. 1517 Opfer och holocausten (annan läsart: die ganz gebrannten und andere Opfer).

broderskap: **brödherſkap** 73.

brot 108, 124, **brwt** 157, n. pl., synder, skuld.

brotzlighen 44, 195, **brutzlighen** 158, nom. sing., brottslig.

bruck bruk, vana 75. Det synes uppvisadt i fsv. endast i misbruk; icke häller i mlt. är bruk uppvisadt; da. brug först under reformationstiden; mht. gebrûch.

bruka använda 22, 168, 205; begagna till sin nytta 12; göra bruk af 215; öfva 20, 32. **brukar ſina rettwijſa medh** gör bruk af sin rättvisa gentemot dem 149; **bruka för** använda till, såsom 129.

bryta: **gudz bodhoord bliffwa broten** det blir brutet emot buden 3 (1:a uppl. **brwthen**).

brädd: **bredderna** marginalerna 220.

buckar mich bockar mig 186; **buckadhes,** reflex.?, böjde sig 187. I fsv. uppvisadt endast med aktiv form och reflex. bet.

bud se **bodh.**

byta: **bytt j** utbytt emot 14. **bythe** se **oond.**

bådhe, konj., både; **baadhe** 53, **badhe** 166; **bådhe** 56, 57, 109. Den senare formen är mycket sällsynt i fsv. (torde förekomma endast i VGL.). Isl. bæði.

bäfvan se **båwinge.**
båra se **fore —.**
båſt, adv., 116; för öfrigt alltid **beꝛt,** adj. o. adv.
båwinge bäfvan 157. Icke uppvisadt i fsv.; mlt. bevinge.
böja: **bögh, böög,** imperat., 204, 205; **böghdes** 187 reflex? Jfr **böyer mich** 186.
bör tillkommer 142, 143 (jfr ära den som ära bör); i bet. böra genomg. opersonl., t. ex. 40: 14 **thet boorde** (= som tillbörligt vore), där **thet** icke är att hänföra till »bodhet»; **boordhe tich wara ſtungen, wara genom ſlaghen** 155. Jfr **til —.**
börd: **byrd.** Se **gudz —.**
börda: **byrda; byrdho** 79, 194. **byrde** 73, 79.
chriſtelighen, adj. nom. s., 72.
Coloſſenſer 24.
confeſſores martyrer 80.
dagh fråå dagh och **daghom** (dat. pl.) för hvarje dag 16.
dagligha dagligen 104, 119; **daghligha dags** 123.
delactugheet medlemskap, samfund 72, 75. Icke uppvisadt i fsv.; från mht. teilhafticheit, eller fritt bildadt på fsv. delaktogher, mlt. dêlachtich.
den, denne, der, då se **then** o. s. v.
dichtadhe diktade, författade 134, **dichtat** 191; uttänkte 188; **dichtadhe lygn vpåå honom** uppdiktade osannfärdiga beskyllningar mot honom 189.
din: **tin; tines tienares barn** och **tina tieneres barn** 210; **thin nåſtes** 34, **thins nåſtas** 36.
diwr fyrfota djur 5, 14.
doch »då», »värkligen» i neg. frågesats 189; för all del (vid enträget bedjande) 176; **wille tw doch** ack om Du ändå ville 207, 208. **doch likawål** 70, **dochlekawål** 85, 111, **dogh likawel** 17, 136 likväl.
dragh eller virgula komma 221.
dragha bära 73, 79, 105; fördraga, utstå 169, 175; **dragha offwer ens medh** öfverensstämma med 35, 72; **draghet in til** fört till 76.
driffwa ther wt utdrifva 121, danism.
drinkerij dryckenskap 110. Icke uppvisadt i fsv.; jfr mlt. drenker, drenkinge.

driſteligha utan fruktan, frimodigt 51.
dråpligh, dråpeligh stor, härlig, utmärkt 135, 137, 141, 154; förskräcklig 186. **dråpelighen,** neutr. pl., 139.
du: **tw, tu. tigh, tich, tik** alla på sid. 19, **tech** dig 185.
dȯȯ aff werldenne skiljas hädan 89.
dȯdh ändradt från orig:ts **dodh** 39; 60: 2 orig:ts **dodha** ändradt till **dȯdha**; sid. XCVII **dodhen** motsvaradt af **dȯdhen** s. 15; annars alltid — **ȯ** —; Söderwall anför ingen form med — **o** —. Det senare kan bero på tysk sättare eller vara tryckfel; jfr sid. LXXVIII. **dȯmd til dȯdh** 156.
(*dödhe*, sv. mask.): **aff dȯdha** från döden 49, 60 (L. von den Todten, Tideb. aff dödha), 68, 70, 74. Se 'Een skön nytt. vnderw.', sid. XXXI f.
dȯdz twång betryck, vånda såsom i döden 176.
dȯȯdz jemmer 190—191.
dȯffwa göra slö, förtaga den sårande kraften hos 21.
dölja se **wndan** —.
dȯmer ovänligt bedömmer, fördömmer 29; **dȯmpde** dömde 158. Jfr *öfvervinna*.
e: **åå huru lenge** huru länge än 64; **åå huru ſtore** 218. — **å huad, e huad** 46, 70; **ee huad the helſt** ehvad de än 143; jfr **huad**; — **å hwar ſom helzt** hvar hälst 72. — **åå når** när hälst 173.
edher och **idher,** pron. pers. o. poss., promiscue.
effther, konj., 10 m. fl. st., **effther thet** 7 m. fl. st., **effther thet ath** 8 eftersom. — **ther the åro giffwen effther** (prep.) för hvilket ändamål de äro gifna 45.
efftherdȯmilſe föredöme 141.
effther fȯlia och **effther komma** blifva en följd af 30, 31.
efftherliknilſe föredöme 106; neutr., mönster 112.
efftherſcriffna 26, 221, — **ſcreffna** 25 nedanstående.
efftherſyn mönster 112.
eeghen nytta egennytta 14. Icke tidigare uppvisadt i sv.; mlt. egen nut.
ey vtan icke annat än 22.
elles eljest, näml. om jag icke lidit döden för eder 157.
embete värf 160.
embetzman handtvärkare 10.

emellam 47, **emellom** 30, 73, 221, **emellon** 46. Jfr **mellam.**
en ringa ting (plur.) 202; så ock i Bib. — **then ene** den ende 213.
een deels till en del, till en viss grad 10.
endiſta 63, **eendeſta** 137 den enda.
eenfålloghom enkla, olärda 1; öfversätter L:s einfältig, så t. ex. i titeln till 'Traubüchlein': für die einfältigen Pfarhern; **eenfåldighe** (mindre begåfvade?) 97, **eenfallugha** 56.
engier plågar 161.
epiſtel 7, 81, 144, **epiſteler** 7, 55, **epiſtler** 96, **epiſtole** (plur.) 166 om brefven i Nya Test. Söderwall anför endast formen epistola. Se N. T., sid. 9.
Eue Evas 131.
euangeliſtens 128, **euangeliſſtener** 57.
ewinnerlighen, — lighin, adj. oböjd form, 39, 94 m. fl. st.
exempel exempel 169, 191, 192; föredöme 107, 164.
falla, impf. s. **full** 191, 192, 217, pl. **fullo** 83. — **ther aff** affalla därifrån 104; — **emoot** 125; — **til** tager sig till 162; — **in til** 76, 213; — **vtaff** affalla ifrån, förlora 54; — **til fögha** 191, **til fögho** 98, 149, 195, 215; **thet ecke ſtrax faller tich j ſinnet** som du icke strax fattar 220.
falſkeligha på ett orätt sätt och med skrymteri 24.
fara, vb.: **haffwer medh fara** har att komma med (eller: dragas med) 212, 215. Jfr **nedher —.**
fare wårdt fara värdt 159.
farlighen, adj. nom. sing., 108.
faſte, c. obl, fasta 31.
fatigh fattig; stackars, ringa 119, 137 m. fl. st., genomg. med ett t.
fatoburen 42.
feel medh honom om ſanningen fel med honom i fråga om hans sannfärdighet 58. **ſkal icke wara feel vpåå** det skall ofelbart inträffa att 90. Subst. fel är icke uppvisadt i fsv.; mht. væl, mlt. feil (fel); mlt. ane feil ofelbart, för visso. I da. uppvisadt först senare.
figura til sinnebild, symbol af 24.
finna: **funne ſich** befunne sig vara, vore 159.

flod: ſtoor watuſloodh stora öfversvämningar 183 med ett predikat i sing. och ett i plur.: kommer, reckia. Flodh finnes i såväl fsv. som isl. såsom fem. och neutr.; båda hafva kanske föresväfvat förf. och gifvit upphof åt hvar sitt predikat. På samma sida fem. sing. L. 1524 grosze Wasserfluth, plur. (1517 Sündfluth vieler Wasser). floodhena syndafloden 16.

foglon 6 är utan tvifvel tryckfel för foglom (obs. att allom föregår); dylika tryckfel äro vanliga. Måhända är det en felaktig upplösning af 1:a uppl:ns foghlõ (sid. LXXXVIII). foghlana 9, i 1:a uppl. fughlana.

foorda honom befordra hans bästa 28; foordrar befrämjar, ser till godo 31. På båda ställena Betb. fordere. Formen utan r är inhemsk, med r tysk; den senare är icke uppvisad i fsv. Isl. forða, mlt. vorden och vorderen. Jfr fôr —.

fot: ſtoodh vpåå fallande foot 190.

framföra: framfördt, neutr. pl., 96.

framgång framgående; kommer icke till stånd 176.

fransoser se Anm. till sid. 111.

freſtilſe, neutr. pl., 110, 111. — freſtilſan 110, tryckfel för freſtilſen, eller har ordet genom missuppfattning fått sv. mask. böjning? Ord af typen aminnilsa-tekn., födhilsa-tidh o. s. v. voro lätt utsatta för att missuppfattas i denna ordklass med vacklande genus och osäker genuskänsla.

frij anda icke slavisk, som tjänar Gud frivilligt 199, 200, L. 1517 freywilligem, Vulg., principali, Bib. frijmodhighe, Bibk. frivillighetens. frij, fem. plur., fritt och otvunget gifna 160; frij, mask. plur., fria, befriade (Gud ville icke skänka människorna åt Kristus, befriade från syndens straff, med mindre han återlöste dem) 154; frij fôr, mask. plur., frie från 49. aff itt frij modh af ett otvunget, frimodigt sinne 43, 201. Frimodig (mlt. vrimodich) är icke uppvisadt i fsv. — Detta adj. förekommer här genomg. oböjdt.

frijadhe, part., befriade 56.

frid: til fridz till freds 6; wara til fridz medh äga frid med eller genom 161; ſtella thet till fridz förläna det frid 167.

fridhſampt fridfullt 108.

fructa se **be** —.
fructſam fruktbringande 220.
fructſambligh trå trän som bära frukt 5.
fröghda ſich offwer mich få tillfälle att glädja sig åt seger öfver mig 188.
fränd —: **frendſpel** blodskam 31. Icke uppvisadt i fsv.; fsv. frändsämis spiäl, eg. spillande, fördärfvande af släktskapen.
frå och **j frå**, promiscue, från.
fråå ſzerij 110. Icke uppvisadt i fsv., där frazan förekommer några gånger i samma bet. Jfr mlt. vrâtzen.
ful full 199; **til fulla** till fullo 97.
fulborda uppfylla (Guds bud) 55.
fulleligha fullkomligt, fullt och fast 61, 169 m. fl. st.; fullt säkert, med visshet 57.
fundera grunda, bygga 114; på samma sida **ſtadfåſta** i samma bet.; **funderadhe** grundade 75.
fåå feng som ej bär frukt 54; fruktlös, förgäfves 90, 212. **fåå feng åwentyr** fåfängliga historier 23, Betb. närrisch Fabeln; **fåå fengt ſnack** värdelöst prat (om fåfängligt användande af Skriftens ord) 23.
fåå fengeligha, adv., i onödan 22, Betb. unnutz.
fåå fengelighit tingh i fåfängeliga saker, som icke äro värda, att Guds namn åberopas 23; **fåå fengeligha eedher** 102.
j fåfengeligheet utan frukt 205. **taladhe fåfengeligheet** 188 förtalade mig (eller: talade förderf; så Bibk.), Vulg. locuti sunt vanitates, L. 1517 geprediget Eitelkeit, L. 1524 reden und dichten falscheit.
fåfengheet sysslolöshet 31, Betb. mussikeit. Jfr ordspr. »fåfäng gå lärer mycket ondt».
fåånyttogh intet gagnande, eller kanske: onödiga 92; fsv. fanyter.
fåwitzſko dåraktighet 185, L. Thorheit.
fådra, gen. pl., fäder 133, 140, 150, på alla ställena i samma, förmodligen arkaistiska, fras. **fådhrom** 140.
fådhernes rijke fädernesland 119.
fägna: **feghna** hälsa med glädje 144; **fåghnat** välkomnad 69.
fåghrind fägring, skönhet 143, 178.

färd: **år påå ferdhe** förehafves, är fråga om 159; **påferde** 127, **på ferdhom** 187 på färde, för handen.

fårſt färskt, friskt, icke förtorkadt 156.

fådder bet. antagligen aflad 196, L. empfangen, Vulg. conceptus, men Felix Pratensis genitus sum. Jfr Söderwall under föþa 2); **fåddan** 198 (där stället utlägges) synes hafva sin vanliga bet.

fålier ther effther framgår som följd däraf 55; impf. **folgde** 46.

får och **for** promiscue; **ffår** 32 i handskrift vanligt stafsätt denna tid (analoga äro t. ex. höghffärd 36, ffadhrenom, beffalingh 49). **får tich** inför Dig uppenbar 186 (jfr utläggn. 187), L. fur dir, Vulg. ante te. **får en gudh, ſkiåldh** o s. v. 19, 51, 89 till, i stället för. **får ſkul** och **får ſkuld** promiscue; **får wora ſkul** genom vårt föredöme 120; **ecke får ſina ſkul utan får hans ſchul** icke genom egen förtjänst, utan af Guds nåd 142. **får** före, framför 117, före (i tiden) 148 **får,** adv., förut 16. Jfr **fåre, fårra.**

för = alltför: **fårhaſtugh** för hastig 220, äfven i N. T. (sid. 8) sammanskrifvet i ett ord, såsom i dylika sammansättningar vanligen i fsv.; så **fårſwagh** 175.

föra: **fårdhe ſich vtj** iklädde sig 155.

fårachta icke fråga efter, icke bry sig om 15.

fårarghas 107, Betb. sich ärgern; **fårarghat** försämrad, eller: tager anstöt 102, Betb. geärgert, hvilket af Lexer öfversättes med bl. a. zum bösen reizen, en bet. som här passar mycket väl. — **å** — är på senare stället ändradt från orig:ts — **å** —, som dock kunde tänkas stå i st. för det vanliga — **o** —. Sådana exempel finnas ock i N. T. Jfr sid. LXXVIII. Se N. T. sid. 10.

fårberård förut anförd, ofvannämnd 36, 51, 80, 119, 128; **fåre berårt** 56; **tilfårenna berårdt år** 182.

fårbjuda, fårbåd, fårbodhna, fårbudhit (part. neutr.) 42; **iach fårbiudher tich ath thu icke** 19.

fårbryter förvärkar 87.

fårdolda hemliga 196, **fårdoldt** 199. Smnsättn. fördölja, fördold icke uppvisad i fsv.; jfr mlt. vorbergen (part. vorborgen; förborgad icke häller uppvisadt i fsv.), vorhêlen.

fårdragher medh har fördrag med 124.

fôre, prep., för 69, 96, 154; inför 100, 114: 4; i stället för 48; **ther thet år ſkeedt fôre** för hvilkens skull det (Kristi lidande) har ägt rum 157. — **fôre,** adv., förut (innan vi bedja)? 114: 11. Jfr **fôr.**

förebrår: **fôrbråår** 50, 180, 181.

förebära: **bâra fôre** framhålla, anföra 58, 174; **bâra tich fôre** åberopa 215.

föregifva: **geffwa fôre** framställa, framhålla 59, 75, 107, 176, 213; föregifva, förebära 157, 179; **fôregiffwas** framställas 75, 167.

förehålla: **hâller mich fôre** framhåller för mig, låter mig känna, utstå 178. I denna bet. icke uppvisadt i fsv. L. furhalten (Dietz).

förekasta: **kaſtar fôre** förebrår 180.

fôrekomma möta, hända 24. **fôrekomẽ** 160 (att upplösas förekomen eller förekomne? neutral plur. till synderna äfven 161: »affskrapat» = afskrapade) hafva kommit för oss, till medvetande (eller är det att fatta transitivt: bragts till medvetande?). Meningen är den, att Kristus påminner oss om våra synder genom sitt lidande, hvilket han utstår för deras skull. L. (Erl.uppl. 11, s 150): in seinem Leiden machet er unsere Sünde bekannt.

fôreſtåår 178 synes betyda: som nu är inför mig, som nu plågar mig. Som förestår, väntar mig tyckes sämre passa i sammanhanget.

föresäga: **ſom fôreſakt år** 50, **fôre ſagt, fôreſagt** 83, 159, 160 såsom förut är sagdt; föreskrifvit, förordnat 112; **ſâgher fôre** framställer 205.

företagas **mâdhan thet ſåå alwarligha fôretaghes** då det går så allvarligt till 156. Jfr **tagha.**

förevita se **fôrwita.**

fôrfalnat vissnat, förtorkats 169.

fôrfara erfara 174; jfr vårt förfaren.

fôrfaren förstörd, underkastad förgängelse 74.

fôrfoordras befordras 31. Icke uppvisadt i fsv. Jfr **foorda.**

fôrfârilſe, fem. sing., förfäran 186.

fôrfôlgdt, forfolgt 213, 215; förfölja i denna dess nuvarande betydelse är icke uppvisadt i fsv., men förföljare förekommer i Manfred (omkr. 1515).

fȯrgifft, fem., 16.
fȯrgifftich giftig 83, **fȯrgiftogt** 193.
ar fȯrgången har förgåtts, förgås 214, 217, L. 1524 vergehet; **fȯrgangne** förgångna, försvunna 205.
förgäta: **fȯrgatt** glömde 205.
fȯrhala 118, **fȯrhalar** 64.
fȯrhop förhoppning 18
fȯrhopa hoppas 162, **fȯrhopas, fȯrhopadhes** 211, 212, 213, 214, 216, **fȯrhopes,** pres. 1 pers. pl., 125.
fȯrhöyer upphöjer, berömmer 22.
fȯrclaring 97. Subst. är icke uppvisadt tidigare i sv.; mlt. vorklaringe.
fȯrkrånchţ brutet (om bud) 32, 33; om kvinnor 67; jfr o —.
fȯrkunna 201, 203, **fȯrkynna** 123.
fȯrlijkar 30.
fȯrloffwat enom manne eg. bortlofvad åt, förlofvad med 127. I denna bet. icke uppvisadt i fsv.; mlt. vorloven (Lübben). Kalkar upptar icke denna bet.
fȯrlåta; fȯrlata 116, 149; **fȯrlåther, fȯrlåther** promiscue; förlåta 29 m. fl. st.; — **ſich vpåå** förlita sig, förtrösta på 61, 66 m. fl. st.; **fȯrlåther ther vpåå** (utan pron.) 19; — **ſich til** 116, 118; — **ſich in til** 149.
fȯrlåtilſe; fȯrlatilſe 215.
fȯrmalediade, fȯrmaledieda förbannade 131, **fȯrmalediet** 132. — **fȯrmaledielſe** förbannelse 131. De äro icke uppvisade i fsv. Mlt. vormaledien. Luther har på detta ställe vermaledeien.
fȯrmana om bedja om 170, 179, 211, 212. I samma bet. mlt vormanen (Lübben).
fȯrmanelſes röſt (i orig. i ett ord) böns röst 211, Vulg. vocem deprecationis, L. 1517 Geschrei meines Bittens, L. 1524 Stimme meines Flehens. **fȯrmanelſe** besvärjelse 20.
fȯrmaning bön 178, 213, 214. I denna bet. äro **fȯrmana** o. s. v. icke uppvisade i fsv., men bet ligger nära de af Söderwall anförda uppmana, uppmaning.
fȯrmodhendes ſich alt gott aff honom väntande 18.
fȯrmåå, 3 pers. sing. pres., 43.

fôrmenger egentl. blandar, sätter i förbindelse med 145. Icke uppvisadt i fsv.; jfr fsv. mängia och mlt. vormengen.

förnimma: **fôrnema,** förnimma, få veta 220; **fôrnemandes** förstående 163, L. verstehen, P. El. beghribe.

fôrnufft förstånd 11 (fem.), 21, 23, 37 (fem.).

fôrnya återställa i ett bättre skick 47: 19; gör till en ny människa 86; gif mig en ny (annan; sannol. icke: återställ) 199, 200. Så Bib. o. Bibk ; L. erneue, Vulg. innova.

förenämnda: **fôrnemda** 59.

fôrra, adv., förr, förut 14, 42, 52, 74, 88, 122, **fôrre** 52; **fôrra ån** förr än 47, 57, 116, **fôrre ån** 89. Jfr **fôr, fôre.**

fôrſambling Guds församling 203, 208; där många äro församlade 91.

förse: **fôrſeedt,** neutr. pl., förbisedda, så att tryckfel uppstått 221; **fôrſâgh** förvärkade 3, 4, 219; **fôrſeedt ſich** förgått sig, syndat 98.

fôrſije daghar (är väl subst. fem. fsv. forsea = förutseende) förespådda, med hjälp af kabbalistiska konster uträknade dagar 20, Betb. erwählte Tage.

fôrſcriffwit, fôrſcriffna förut nämndt, förutnämnda 26, 75, 82, 166.

fôrſchråckt 175 utlägges på samma sida: **wanmechtugh och fôrſkråckt.** (**been** = ossa.) **ſch** betecknar antagligen sk, icke det tyska ljudet. Se **okuſcht.**

fôr ſkul, ſkuld, ſchull, ſchuldh. **ſch** sannolikt = sk Se föreg. stycke.

förskylla: **fôrſchyllat** gjort sig skyldig till 216; **fôrſkyllat** gjort sig förtjänt af 99.

fôrſkyllan förtjänst (Kristi) 85, 86, 99; förskyllan, förtjänst 137, 140 m. fl. st.

fôrſmåd ringaktad 136.

fôrſmådha, — dher, — dhes, — dde, — dt, — dadhe, — dhat 33, 119, 126, 164, 194, 205, 206. Verbum är icke uppvisadt i fsv., som har forsma (isl. forsmá); mlt. vorsmaden; mht. versmæhen.

fôrſmådhilſe vanvördnad, förnärmelse 93. Sid. 96 är — å — ändradt från orig:ts — å —; jfr dock försmåilse hos Söderwall under forsmäilse; invärkan af en sådan form är icke otänkbar. Jfr sid. LXXVIII.

fördmåleka tillfoga smälek, smäda, skymfa 193. Icke uppvisadt i fsv.; bildadt på smæleker.

förfoffadhe bestörta, förskräckta 169; **förfoffat** bestört (darrande, maktlöst, domnadt af förskräckelse) 186, 187, L. bebet, andra läsarter: ist betrübt, schluttert, Vulg. o. Bugenh. conturbatum, Felix circumivit. Mlt. vorsuffet = bestört.

förfoonare 66; månne tryckfel för: försoonar?

först: **förft** 82: **till thet förſta** för det första 5.

förſte furste 103.

förſtåå; förſtåndas förstås 131; **icke ſåå förſtondandes** icke så att förstå 75; **år förſtondandes** är att förstå, menas 27: 1, gäller 27: 12; **år klart til förſtåå** 91, **klart til ath förſtå** 134, **klart noogh förſtondandes** 129, **clarliga förſtondande** 6 kan tydligen inses. mena 95, **warder förſtonden** menas 79, **förſtondit** menadt (= ordet betyder) 82.

förſtånd förstående 133, 191; mening 129; betydelse (uttolkning) 63; **vpåå thet man komber hår teſte båtre til förſtåndit** på det att man må desto bättre förstå psalmernas betydelse 168.

förſtårk stärk 123.

förſtörkier förstärker 90.

förſumelſe, neutr. pl., 222; **för förſwmelſe ſchull** af försumlighet, ouppmärksamhet 221.

förſwinder försvinner 51; **förſwunnen** 51, 204.

förſökia sätta på prof 118, 171; frestar 21, Betb. vorsucht. Den senare bet. icke uppvisad i fsv.

förſökilſen, neutr. pl., frestelserna 124. Icke uppvisadt i fsv., bildadt på försökia.

förtagher enom afvärjer ifrån någon 24; **förtoogh mich** 210, se Söderwall, sid. 309 f.

förtapadhe förtappade 48; **förtapat** förspilld 155.

j förtijdhen i forntiden 82, i förgångna tider 213.

förtijghde förteg, icke bekände mina synder 181. Icke uppvisadt i fsv.; är en öfversättning af verschweigen.

förtieniſt 195.

förtorkas: **förtörkas, förtörkat** 204, 205, 206, 208.

förtrycker nedslår, förkväfver 160.

fördryter med personl. subj. 19.
förtröſta, — ſter, — ſte, — ſtat ſich vpå 20, 63, 74, 115, 185, 188, 189; **— påå** 45, 184; **— til** 45; **förtröſta oß til ath** (transit.) inge oss förtröstan och mod till att 150. — Denna vår nuvarande bet. är icke uppvisad i fsv., där verbet endast förekommer reflexivt.
förtröſtning förtröstan (på Gud) 163.
förtröttens 166; reflex. icke uppvisadt tidigare.
förtwngar betungar, plågar 164, L. beschweret.
förtälja: **förtelies,** pres. plur., framställas, uppräknas 3; 1:a uppl. har i nästa rad **vthtydhas,** plur.
förtånkte, part., hafva på förhand tänkt efter, vara betänkte 113.
förwanſkadhes försmäktade, miste sin kraft 181, 182, L. 1524 verschmachten, Vulg. inveteraverunt, Bib. försmechtadhe. **förwanſkat,** neutr. pl., förderfvade 47.
förwanſkeligheet skröplighet, brist, synd 47; subst. icke uppvisadt i fsv.
förwara bevara, akta, skydda 32, 103, 105, 110, 111, 169; **förwara ſich** taga sig till vara 192.
förwita förevita, bestraffa 212; **förwijter** 181.
gabberij 186, 187; dess betydelse är svår att säkert fastställa. Eftersom det tydligen är en öfversättning af Vulg. illusionibus, menas antagligen gyckleri, fåfänglighet, dåraktighet. Möjligen: skamlighet, orenhet, utslag, i analogi med de ruttnade såren. L. 1524 verdorren, 1517 Schande, och i utläggningen: Unreinigkeit m. m.; Bugenh. carnem meam invenio immundicijs plenam et stultam; Felix combustione, id est ignis tentationis carnem meam examinat. Bibk. brand. — Ordet förekommer icke i fsv.; mlt. gabberie = Scherz, Possen (Sch. o. L.).
Gabriel engel (ångil) ängeln Gabriel 127, 128. Jfr **Hieremiam, Nathan, Samuelis.**
gaffwor se **gåffwor.**
gagnlighen, nom. sing. mask., som gagnar 10.
Galilea land 127.
ganſcha, ganßka (1:a uppl. **ganzſka**) alldeles, hélt och hållet 6, 11, 12 m. fl. st.
gathen gatan 155.

genom gåå§ utkämpas (till seger) 89.
genomſlaghningh genomborrande 165; jfr **genom ſlaghen** 155.
genſtörtugheet 29; endast adj. uppvisadt i fsv.
geenſåyelſe svar på tal, motsägelse; vederläggning 188; icke uppvisadt i fsv., som har gensägdh och gensäghn. L. Widerrede, Vulg. redargutiones. Tideb. straffelse (vederläggning med bibetydelse af förebråelse); Bib. genswar; Bibk. svar.
giffwa och **geffwa** promiscue. **geffwa ſich enom androm til tieniſt** bevisa en annan tjänster (med egen uppoffring) 53; **giffwer ſich ſielff hwar man til vilia och tienſt** gör hvar man till viljes och är tjänstaktig mot hvar man 37, Betb. ergibt sich Idermann frei zu eigen, Dienst und Willen. Jfr **fôre —, in —, ôffwer —.**
gifmild: **geffmildher** 32.
giſlan gisslande, smärta 184, 185, 188, 190.
gitta: **gat han icke lidhit** kunde han icke tåla 83.
gladheligha (med glädje) utan knot, frimodigt 105.
gládhi glädje.
god: **till godo** 9, **til godha** 41, 64, 78, **til godhe** 68 till godo, till någons bästa; **mich til godha** 66, i samma bet. »för mit betzta skul» 70; **göra allom til godha** göra alla godt, se på våra medmänniskors bästa 54; **till godha nytto och gagn** 63 substantiviskt, ehuru komma efter godha saknas. Jfr **taga —.**
godhewån 36 i ett ord.
godhet: **till ſin goodheet** till sin godhets ådagaläggande; för att bevisa sin godhet begagnar Gud de skapade varelserna såsom medel 10.
godh vilia välvilja, ynnest 130.
grant noggrant 44, 113, 212.
grekeſt grekiskt 75.
grima, grime (båda i obl. form) grimma 184, 185.
j gropena till helvetet 214, 217. L. 1524 in die Gruben, L. 1517 in die Hölle, Vulg. in lacum.
gruffwa therfôre grufva sig, fasa däröfver 193; **gruſwande** 175.
gruffwilſe, gruffuelſe ångest, fasa 174, 176, 177. Icke uppvisadt tidigare; bildadt på vb. grufva, mlt. gruven.

grundh betydelse, mening 168.

grundat lagt grunden till, byggt, skapat 209, 210, L. gegründet, Vulg. fundasti; **grundat j** som har grund, stöd i 157. Jfr **be —.**

grundeligha grundligt, noga 106, 154, 155 (L. tief).

grwſeligheN ryslig, förskräcklig 177; da. gruselig är uppvisadt från samma tid; icke kändt i fsv. Båda orden äro säkerligen lånade från ett mlt. gruselik, som visserligen icke är uppvisadt förr än i senare tid (Berghaus). Jfr mlt. grusam, mht. adv. grusamlichen.

grym: **grömman** vred 173.

grymheet stränghet, vrede 154, 175, 186, 174 (Vulg. furore).

gråſeligheN, nom. sing., förskräcklig 169; **gråſeligha,** ack. fem., 185.

gråſeligheet 178 m. fl. st.

gudfadher Gud fader 56, annars i två ord; förekommer äfven i fsv. sammanskrifvet. — **gudz byrd** Kristi födelse 222.

gudeligheet andakt, uppbyggelse 168. Se N. T., sid. 9.

gunstig: **gönſtugh** nådig 141, **gönſtighan** 144.

gåå; **gånga** 184; **gongandes** 64; **geck** 61; **gack,** imper., 91, 163 m. fl. st. **gåår ther aff** kommer där af 154; **gåår för ſich ſielff** 194 = **gick efftther ſitt eghit ſinne** 17; **gåår offwer** väl: utbreder sig öfver 12. Jfr **genom —, på —.**

gåffwa och **gaffwa; gåffwon** och **gåffwan,** nom. sing., 160. Jfr *begåfva.*

gälla: **thet geller faſt meer** det gäller viktigare saker än att leka 156; **geller tich medh vpåå** angår äfven dig, et tua res agitur 218; i samma bet. **galt mich vpåå** 156.

gömma bevara och vårda 12, 15.

göra; giordt (1:a uppl. **giord**), part. fem., 4; **gioldt** 143 tryckfel? **göra fruct** alstra frukt 42; **om intith görandes** 22, Betb. vornichten; **ther efftther göra** göra efter det föredömet 164; **gör wål widh** bevisa barmhertighet, nåd mot 201, 202, 203; **ſtåår till görendes** (en lt. konstr.: is to donde; jfr »merkiandes») så mycket görligt är 21, 24, 33, 193 (jfr vårt hvardagl. uttryck »det står inte till», näml. »att göra»). — **tilgörandes** vid vite af 173. —

gör effther öfvar trollkonster för att återfinna 20 (jfr Rietz, sid. 229, gära).

haffwa, impf. **haffde** o. **hadhe** promiscue. **haffwa (—om) wij thet** finna, lära vi 95, 152, 183; **haffwom wij aff** finna vi (afhandladt) om 63; **haffwa för** hafva till 19, 51, 89. **haffwa ſich** förhålla sig 22, — **ſåå** är så beskaffad 53, — **j** förhålla sig i fråga om 31, — **wenligha medh** förh. s. vänligt mot 29.

halffdeelen hälften (midt i mitt lefnadslopp) 209, 210.

hals: **på halſen** 187.

hampn skapnad 178; fsv. manna- och människio-hampn, annars hamber.

han; honum 59; **honom** 12: 17 (1:a uppl. **honum**); **hans** i reflex. bet. 56 m. fl. st., jfr **ſin.**

hand; håndh 182, 185, **handt** 69 (2 ggr; i fsv icke uppvisad form; tyskt inflytande), **hendrena** 78; **haffwer för handenne** har inför sig, att göra med 93; **haffwer förhender** anför 180; **j wåra hender** i vår makt 160 (L. in unserer Hand), **j gudz hender** 162. Se **påå.**

handa wårch, håndawårck 209 (plur.), 210.

handlas behandlas 165; L. gehandelt werden.

hebreiſka måålit, påå Hebreiſko 168; **hebreeſche texten** 177 (se sid. XXXIX). **ſch** = sk? Se **okuſcht.**

min hedher den hedersbevisning som mig tillkommer 119.

heedninge 61, 72.

helbrögdha, subst., (hälsa) duglighet 185, 186, jfr utläggn. 187. — adj. 150.

helgd helgdag, helg 24, 25.

helgedomar heliga ting 68, 123.

helghon 148 m. fl. st., **helghen,** neutr. pl., 147.

heligh; helgha o. **heligha; håligt** 133; **helgie** 20; **hiligha** 101 icke uppvisadt i fsv., mlt. hillich (se sid. LXXVIII); **heligha menniſkior** troende 72, Betb. die Glaubigen och die Heiligen. Se N. T., sid. 12. **aff ſina högha heligho** 207 är adj. användt substantiviskt: från sin höga helgedom; förklaradt: »aff sitt högha tempel» 209; det öfversätter ordagrant Vulg. ex. excelso sancto suo; Bib. aff sinne helgha högd.

heligha, vb., helga 101; part. o. sup. **helighat** 67, 97, 100, 112, 120, 126, **hålighat** 126.
heller hälldre 99.
helſan, helſning hälsning 128; Postillan 1530 »then engelska helsan» = ängelens hälsning (Ave Maria).
helſt se **e huad.**
helwitis nööth sådan nöd och vånda som de fördömde äro i 176. Se ändr. till sid. 56.
heeman, subst., hem 62.
hemeligh (förborgad) inneboende 194, 195.
hemmel (1:a uppl. **himmel** 5) och **hemmelſk** genomg., endast 9 **himmelen**; men **himbla, himblom** genomg.
hemmelteꝁn 20 har afseende på astrologiska beräkningar.
herre; gen. **herra, herres** och **herras.**
herſkap öfverhet 27, 28.
hielpa: ath tw hielp mich 114; se Rqt. 1, s. 248; **hielp ther till ath** hjälp att 107. — **hulpen** burgen.
Hieremiam propheten 194.
hierta, plur., 42, (16, 169?).
Hieruſalem = gudz chriſteligha förſamblingh 79, 209.
himmel se **hemmel.**
hyſtorie berättelse 60; **hiſtorier** 31 berättelser, säkerligen icke bilder såsom fr. histoires, ty den bet. ej uppvisad i mht. (historje); i mlt. är ordet icke uppvisadt, icke häller tidigare i sv. Kalkar har intet tidigare citat än Chr. III. Bib. (1550). — På senare stället är det taget från Betb. Historien; på förra stället har L. icke det ordet, men ger i stället exempel på sådana »historier».
hoo hvem 98, 129.
hogh — se **högh** —.
hon: **henne,** genit., 46; **henna** gen. eller dat. 72 (se *hålla*); **hennes** i reflex. bet. 45, 46. Jfr **ſin.**
hopadhes hoppades 217; jfr **för** —, **wan** —.
hora se **höra.**
hwdhſtryckning hudflängning 164; fsv. hudhstrykan.
hufvud: **gångna offwer mit hoffwdh** sannolikt: de räcka mig öfver hufvudet; jag står i synd »öfver öronen» 185, så ock 186. Vulg. supergressæ sunt caput meum.

huld om undersåte 28.
hundradhetwſendt 155.
hurudana, oböjl., 7, 37; jfr ſådana.
huruledhes och — ledhis. — hurulunda huruledes 156.
hus: Dauidz hwß Davids släkt 127; hämtadt från N. T. (SeptB. hausz, Erasm. och Vulg. domus); i denna bet. icke uppvisadt i fsv.
hwar hvem (fråg.) 176, 211, 212; hwat hvad (indef.) 20; huad menniſkia hvilken m. (fråg.) 192; huad — eller ehvad — eller 28; huad thet ar mera ehvad det är, vare sig det är 50; jfr e; hwes, gen., 127; hwes deelacktugheet ar till hoopa där invånarne skola hafva gemensamma angelägenheter (det skall vara en »kommun») 79; Vulg. participatio; hwario, dat. neutr., 12. hwar annars den ene den andres, hvarandras 11, 73, 77, 194; hwar androm 73, hwart andro 78; hwar annan 77, 100; felaktigt hwar annar (för: hwar androm) 77 och hwan annan (förmodl. tryckfel för: hwar annan) 55; huar effther andro (fem.) 97, hwart effther annat 129, hwar för annan 81, hwar medh annan 100; hwar effther ſitt ſinne hvar och en efter sitt sinne 16.
hwar, konj., 159, 222, hwar och 162 därest, om.
hwaßheet bitterhet 164.
hwi (rel.) hvarför 194.
huilken; huilkom, dat. s. och pl., 6, 8, 12 (se sid. c noten), huilkes, gen. s., 220, hwilka, dat. ell. ack. s. fem., 4, hwilka, dat. s. neutr., 103, huilke perſoner 60, hulken, neutr. pl., 17, huilken, neutr. pl., 26, 37 m. fl. st.; huilken en, huilkit itt i utrop 14 (utan »itt» 15), 142, 177; huilken ſom = enkelt rel. pron. 26, 51, 52, 53, 129.
hylleſt huldhet, ynnest 84, 130.
hyſop isop 196, 199. Icke uppvisadt i fsv. N. T. hysop och hisop; Var. rer. voc. isop. Former med i, y och med och utan h växla i tyskan.
hålla; hölt, impf., 12; halt, imper., 124. iakttaga 24, 30; innehålla, lyda 35, 36, 131, 177; anse för 62; h. för anse för 39, ſåå holla oſſ ſom anse oss såsom om 52, hallat ther före ath hålla det före, tro det att 52; holla aff

anse om 18; **holler myƙit aff** skattar högt, prisar, magnificat 132, 134, 135, 141, jfr **affhollen**; **h. ſich** förhålla sig 18, 24, 26, 28, 30, 33, 39, Betb. sich halten; **h. ſich in till** hålla sig till, 12, 19, 20, 58. **hollendes eendrechteligha medh henna lårdoom** 72, konstr. är väl denna: troende endräktigt i öfverensstämmelse med hennes lära; **henna** kunde väl också uppfattas såsom dat.: hållande endräktigt lära med henne. Jfr **fore —, inne —.**

hård: **hardan** 98; **hårdh och torr** förhärdad och förtorkad 159, L. hart und dürre; **hart j ſitt yterſta** i själtåget 170.

hårcladhe kläder af hårduk 155.

håƙtilſe bojor 120; 216 (2 ggr), 217 (antagligen neutr. pl.).

hämnas: **hempnat** hämnats 165; i samma stycke inf. **hempnas.**

hänga: **henger vpåå** beror på 58, 152; **påå hengde** 190. Se Söderwall. Jfr Grimm hangen II. 7. I da. uppvisadt från samma tid.

håpen bestört 156. Icke uppvisadt tidigare. N. T. och Var. rer. voc. häpen; i glosboken till Terentii Andria häppen. Jfr ty hapern, happern = »stecken bleiben» samt i samma bet. i Westfalen hapen (Berghaus).

hår nedh hit ned 48.

hogheligha, adj., 214, — och **hoghligha,** adv., 170, 204, 212; högljudd, eller: enträgen, innerlig.

hoghffård öfvermod 36; **hoghferd** högfärd 164.

högmodas: **hoghmodhas** 21, 141.

hoghwårdhugha, — digha 133, 141. Icke uppvisadt i fsv.; i äldre tyska användes motsvar. ord i bet. majestät, i mht. äfven om höga andlige, högvördig.

höra: **hora** 50, **horat** höra det 189; se sid. LXXVIII. **hore** 80:2 är väl plur. (eller tryckfel för hörer), ehuru subj. formellt är sing. — lyda 112.

horogh, — ug hörsam, lydig 11, 163.

icke och **ecke** promiscue, **ecke** i bokens senare del nästan enarådande. Orig:ts **ecka** är ändradt till **ecke** s. 32.

idherligha ideligen, ständigt 94.

idkeligha, adv., 25, 95, 96. **idkeligher,** adj. n. sing. fem., 95; — **lighe,** plur., trägne, oaflåtlige 118.

j fråå och **fråå.**

j ſtåå vändt afhändt 13.
igen: **bliffwer j ghen** blir öfver, kvar 51.
ihop: **theſamma alle j hoop** dessa alla tillsammans 76.
j hål ihjäl, 158, 191.
ilgerninges mån ogärningsmän 179. Jfr **ogårninges —.**
ilhårſkheet förhärdelse, grymhet, ondska 29; är kanske tryckfel för — å — (jfr sid. LXXVIII), ty — å — är icke uppvisadt i fsv.; men kan vara påvärkadt af fsv. ilhardher > ilhårder.
illa syndigt 98; **illa liffua** lefva ogudaktigt 107.
in till se **dragha, falla, hålla, lita.** Sammansatta prepositioner äro med en viss förkärlek använda, såsom **in pååå, vpåå, vthaff, vthi, vthoffwer.**
inbundna invärtes befästa, ingrodda 16.
inbyrdes 55, 193.
infalla ingå, förekomma (i en framställning) 4.
ingen mandz scl. ägodelar; **ingen ſtadz** (ingenstädes), på intet sätt 55. **inteth, intith** icke, ingalunda 118 m. fl. st., **inthe haffwandes** som intet hafva, fattiga 139; **inthet thet ting** 102 (jfr **någhor**). **inghen vtan, inghen annan vtan, inteth vtan** ingen, intet annat än 102, 104, 114, 120.
ingifva: **ingeffwer** 34, **gifwer in** 85 ingifver, meddelar; **ingiffwit** 16 synes hafva den icke tidigare uppvisade bet. »gifva in» om läkemedel; men det kan ju också bet. intalat.
inkryſtes intrycktes i mig 181, 182. Jfr Söderw. under krista.
innan, prep., inom 220.
inneholla och **holla inne** 26.
innerligha, inneligha, adv., i hennes inre, invärtes 159, L. wesentlich; innerligt 170; båda betydelserna passa 166. — **innerlighen,** adj., n. s. fem., 117, **innerlighare** 93 innerlig, -are; **innerlighit** andäktigt 95.
innogha, adj., innerlig, 93. Subst. innoghet förekommer i fsv.; förmodligen fanns väl äfven ett adj. innigher (mlt. innich = from, andäktig), jämte det ofta förekommande inhemska inne(r)liker, ehuru det ej är uppvisadt. Äfven innerlig har till sin betydelse påvärkats af mlt. I VGL. IV har det ännu samma bet. som i isl.: noggrann.

inplantat j liksom inplanterad eller inympad i, införlifvad med 49.
inſkiutilſe, n. pl., ingifvelser 110, Betb. Eingeben, Chr. P. indskydelser, P. El. indsckud.
inteth och **intith**; ofta i bet. icke. Se **om —.**
inwårtes, adv., 22, 157, **inwartes** 18; i da. från samma tid uppvisadt indvertis, adv., mht. inwertes, adv. (= inwärts), mlt. inwardich, adj. (inhemsk); formen med — å — icke uppvisad i fsv. Jfr **utwårtes.**
inålffwer 199, 200; Vulg. in visceribus.
Johannes 55, 81, 128; **j Joanne** 163; i marginalhänvisningarna alltid med **h. ſancti Johannis baptiſte** 128.
jordadher begrafven 59, 67, 68, 70; äfven **begraffwit, begraffning** 68.
j jorderijke på jorden 19.
isop se **hyſop.**
iterlighare se **yterlighare.**
iw ju användes ofta och i många ställningar, t. ex. i bet. alltid 218, nödvändigt 96, för visso 138, 148, framför superl. allra 75, efter nekande sats 74, 91, 144; **jw alt** under alla förhållanden (eller: framför allt?) 120, L. vor allen Dingen; **ath jw icke** 87, 190; **jw — jw** 6, 154; **iw mera — iw mera** 42.
Judes 153; svensk genit. lagd till den latinska.
jungfru: **jomfrw** 3, **jomfrow** 171; den senare icke förut uppvisad form, tydligen påvärkad af lt.; jfr sid. LXXVIII.
jomfrukränkning 31.
jämmer: **jemmer** och **jember** 167, 168.
jämte: **iempte wedh** i jämnbredd med 146.
kalla se **på —.**
capitener anförare 76, 83, 84, 103.
kaſta se **före —, wndher —.**
klaghar mina nödh 114; mlt. sinen not klagen. Jfr **be —.**
klaghemåål anklagelser 109; klagan 119.
clarligha, adv., 7, 35, 112. Jfr **förſtå, på tagha.**
klådhen, plur., kläderna (**haffwer them på ſich**) 10.
komma; kumma 112; **komber** och **kommer; ther honom ... aff komber, ath** hvaraf honom sker lof o. pris där-

före att 12; **komma offwer eens** öfverensstämma 57; **komma werldenna till ighen** åter låta världen blifva till, ånyo befolka jorden 16; **komber påå** tillskyndar 33. Se **aff —, aff ſtadh —, före —, til —, vp —.**

konung: **kongens** 155, 158.

krafft förmögenhet, egenskap 157.

krama se **nedher —.**

creatwr ofta i bet. allt skapadt, t. ex. 9 där himmel och jord räknas dit, **tråå och annor creatwr** 10; om människan 115; **j creatwren** inom de skapade varelsernas sfär, dem emellan 11.

krij krig 30.

cringh om omkring i 158.

chriſteligher, adj. nom. sing., 61, 62.

Chriſtenheeten kristendomen 57.

chriſttroogna 68, 69 (Betb. Glaubigen), 74 (Betb. Heiligen), 76, 78, 81, 119. Icke uppvisadt i fsv., är en öfversättn. af ty. christglaubig, som självt icke är uppvisadt tidigare än omkr. 1500 (Grimm); da. christtroende anföres af Kalkar först från Hvitfeldts krönika (1595).

krossa: **ſönder kroſadhe** 206.

kryſt kläm 184. Jfr **in —.**

kräfva: **til kråffwir** så fordrar 105. Se **ſielff —.**

kråſeligha, adj., fina, ljufliga, härliga; kanske: veka, subtila; 164, L. zart, P. El. kleyne. Jfr Söderwall krasliker och kräseliker.

kråſeligheet okyskhet 164, L. Unkeuschheit; yppighet, lif i vällust och njutningar 206.

kungiordhe bekände 181.

kunna; kunno, 3 pers. pl. pres., 77.

kunnogh bekant (visa mig vägen) 214, 217.

kuſſkheet, kuſcheet kyskhet, 30, 31, 103. Former med — **u** — icke uppvisade i fsv.; mlt. kûscheit. Jfr **o —.**

kyrkia; kyrkie, c. obl., 75. **kyrkienne lagh** kyrkolag 82.

kyskhet se **kuſſkheet.**

känna: **kenna ſör** inse, erkänna såsom 52, 86; **kenne oſſ ſör** känna oss såsom 52.

kännedom: **kennedoom** undervisning 173.

känsla: thet år retta kåndzlan til gud det är att rätt känna, fatta Gud 163, L. erkennen; gudh gick menniſkione aff kendzſlo Gud utgick ur hennes kunskap: då Gud upphörde att vara föremål för hennes tanke och vilja, så förlorade hon kunskapen om honom 15, jfr ſinne; thin egben kendzla din självkännedom, kännedomen om dina synder 164; kendzlo til ſich ſielff självkännedom 159, L. sein Erkenntniss.

kår; kåriſta, superl. fem., 130.

kårleghen, nom. sing. mask., kärleksfull 163; kårligha 163.

kårlek; kårlich, subst., kärlek 29, 37; på senare stället fordra vi komma mellan »kärlich» (i Betb. subst.) och »troo».

kött 78, köök 205; dat. köthe, köte 185, 186, 204.

közligben, adj. nom. sing., 40.

lagh; laghen, neutr. pl., 35, 36 o. s. v.

lagha efftber anordna, inrätta efter 20, 112; laghadha, part. pl. fem., 113. Se ordinerat.

laghbråkare lagbrytare 219. Icke uppvisadt i fsv.; jfr mlt. breken, ht. brechen.

laſter och begårilſe 165; N. T. lustar, SeptB. lusten; laster är en reminiscens från Vulgatas vitiis. L. har här endast Begierden.

latiniſk, neutr. sing., latinskt 75 (tryckfel framkalladt af tysk sättare?); eller kanske det står substantiviskt i bet. latin.

ledhamoot 77, 79, 105, 120, lidhamoot 77, neutr., lem, lemmar; ledhamoten, neutr. pl., 78, 79.

leffian trolldom, besvärjelse 101. Jfr liffwia.

leffwa, vanligare liffwa.

leffwerne och liffwerne.

lekamen vanl. mask.; best. form lekamenen 25; neutr. 49, 50; likamſens 74 (se sid. XXIX).

lekambligh, adj., 53; lekambligha, adv., 70, 199.

lektan, adj. ack. sing., olärd, lekman 76.

lijdha tåla, fördraga, uthärda 105, 123, 149, 215.

lijffaktogh lefvande 121; 214, 217, L. lebendig, Vulg. vivificabis.

liffwia genom trolldom och besvärjelse göra skyddad emot något 20. Jfr leffian.

likamektig, i ett ord, 71; jfr **fôr** = alltför.
likawål och **lekawål** likväl. Jfr **doch** —.
likerwijs som på samma sätt som, likasom 41, 53, 60; liksom om 52-53, 58, 82.
lilla: **litzla** 219.
lijtar in til 61, **lither in til** 161 litar till.
liwffwer mild, vänlig 29, Betb. süsses Herz.
loff, den-kön, pris 152.
loff sång 132, **loffsang** 3, 131.
luchta, lucta stinka 187, **luchtande** 185.
lust: **lost** böjelse 40, 42, 196, 198, 202, 203; jfr **wållôst.**
luste: **loste** 40, **losta,** c. obl., lust, böjelse 40, lust, behag 160; **loste** lusta 164, **lustar** lustar, syndiga begärelser 110.
lusta, nom. s., lusta 31.
lustogh ljuflig 15, **lustoghaste** 12.
lydha; lidhandes lydande 174 (jfr **iterlighare** = ytterligare på samma sida). **lydha om** handla om 20; **lydha påå** handla om, hafva afseende på 25, 28, 32, 65, 71; innehålla, framställa 168. Jfr **til** —.
lydhna, c. obl., 9, **lydhno** 28. Jfr **o** —.
lång; langt 81. **longo** 152 och **longhliga** 140 för länge sedan (eller: länge). **en tijdh långh** en tid bortåt 94, 173, 194, efterbildning från ty.; af Kalkar anfördt först från 1600-talet.
låta och **låta; lata** 220; **låter** och **låter, later** 149, 173; imper. **låth** och **lååt, lått** 107; impf. **låth** 8, **lått** 48; part. o. sup. **låtith** 71, **latith** 133, **latijd** 186. — underlåta 26, 39, 44 o. s. v.; gifva, uppoffra 81; — **aff** upphöra 94; — **til baka** åsidosätta 38 (samma sida **sattes til baka**). — **låtas haffwa, wara** gifva sig utseende af att hafva, vara 93, 182; **låtes sich wara,** pret. plur., menade sig vara 190; **lååtz** låtsade 189. — Jfr **fôr** —, **vp** —.
lågho, ack. sing. af **lågha,** läger, bädd 177, 178; i denna bet. icke uppvisadt i fsv. Bib. läghre.
låggia; impf. **lagde** 147, 155, **ladhe** 12. **lågia ther mong oord vpåå** använda många ord därvid 92, 204; **leggia oß ther win om** 166.

lempeligha på ett tjänligt sätt, väl 37, Betb. ordenlich und kurzlich.

låna låna 32, **låner,** pres., 32.

länge: **ſåå lenge** till dess att 182. Lt. so lang dath. Jfr **lång, ſedhan.**

lårdoom lära, troslära 72, 81, 101; undervisning 141, 142, 190; **lårdomar** lärdomar 126.

låriungar 84 rättadt från orig:ts **lårningar,** hvilket för öfrigt icke är uppvisadt; mht. lêrjunge (i mlt. icke uppvisadt).

låſare 219 tyckes i fsv. vara uppvisadt endast i sammansättn. owirläsare.

låthi lättja 31.

låtſinneligha med lätt, gladt sinne, gärna 53. Ordet är öfverhufvud icke uppvisadt tidigare; Kalkar har intet tidigare citat än från Tausens Pater noster (1552) och Grimm intet tidigare än från Maaler (1561). Jfr mht. lîhtgemuot, mlt. lichthertich.

lôffte och **lyffte** promiscue; neutr. på alla ställen, där genus tydligt framgår; **lôfte,** neutr. pl., 7; **lofftet** 47; — o — uppvisadt endast en gång hos Söderwall; mlt. lofte; jfr sid. LXXVIII.

lögn: **lygn** 13, 37, 58.

lögnaktig: **lygnactugh** 13, 198.

lön, neutr. pl., lön 41.

lôna: wålgerningar illa lôna 188, **illa lôna thet them gôrs wål** 190 löna godt med ondt.

lônligh, neutr. pl., fördolda 91.

lôpa, impf. pl., **lopo** 170.

madkar maskar 5, **madhkom** 6.

makt kraft 123. **ligger oſſ makt vpåå** 89, jfr mlt. dar licht macht an.

man, vårt pron. indef., har ännu kvar sin substantiviska bet; det är t. ex. korrelat till »han» sid. 22: 15, 23: 15, 30, 36, 41, 61, 95, 168, 198; till »hans» s. 31; till »honom» s. 20: 16, 24: 4 och 6, 28, 29, 32; — men till »sin» 23 och till »sich» 38, i hvilka båda fall det åtminstone kan fattas såsom rent pron. indef.

man, adv., användt att förstärka en imperativ 178, liksom mlt. man, men, därifrån äfven vår konj. »men» är lånad. I denna användning icke uppvisadt i fsv.

mandom människonatur 66, 140, 151; **j ſin mandoom** till sin mänskliga natur 67.

manfönet människosläktet 83, 181.

manneligha, manligha manligt, tappert 111, 124.

marghfålleligha, adj., mångfaldiga, på mångfaldigt sätt bevisade 197. **margfålleligha, margfalleligha,** adv., på mångfaldigt sätt 101, på många ställen? 55.

Maries 3, 128, 132, 152 är den svenska gen. lagd till den latinska. **Marie,** dat., 129.

mark: **påå jempna markenne** 214 = **påå ſlåtta wågen** 217.

martires 80.

medh tijdh år medan det ännu är tid 152.

medhan, konj., emedan, enär 46; **mådhan,** adv., under tiden 158.

medlare: **midlare** 151.

mellam emellan 76. Jfr **e —.**

menar menar sig 38; **meente** menade, trodde 187; **meena ther medh nogh wara** anse sig därmed hafva gjort till fyllest 153.

menighe hela 49, 76. Icke uppvisadt i fsv., som har men och menliker. Fda. menig; jfr mlt. mên och adv. mênliken.

menniſkion 43: 8, nom. sing. best. form; **menniſkionar** 22; **menniſkionars,** gen. pl., 42.

mera: **huad the åro mera** hvilket de än äro 178; **hwad thet år mera** vare sig det nu är 79.

mildheet; milheet 12. **milleligha,** adv., 167.

miſsbrwka 167, **—t** 101. Subst. misbruck anföres af Söderwall, men ej verbet; mlt. misbruken. **miſsbrukan** missbrukande 102 är icke häller uppvisadt i fsv.; bildadt på verbet.

miſtroo otro 124.

mon månde 156, 158; konstrueradt med inf.

morghon wechtene 211, 212. Icke uppvisadt i fsv. L. Morgenwache, Vulg. custodia matutina.

motegång, motgong och **mothgang** 20, 21, 105, 165.
mwlar mulåsnor 184.
mykin, — it genomgående.
måå; mått tw 154 (på 2 rader, förmodl. med utelämnadt bindestreck); pres. sing. 3 pers. **måå** 45, 98: 15; pres. pl. 1 p. **måå** 98: 20, 107, **mågbom** 102, 111, **mågha** (1:a uppl. **maagha**) 7; 3 pers. **mågha** (1:a uppl. **måågho**) 4, **mågho** 220; impf. **motte** 4, 12, 15, 16, 85, 99, 160, **måtte** 125; må, kunna, månde, måste. — **motte thå någhor ſåya** om då någon tilläfventyrs skulle säga 189.
mål tungomål 220, **måålit** 168.
målning 31 öfversätter Betb. Bilden; bild är icke uppvisadt i fsv.
mångahanda: **monga handra** 157; jfr. **alla —.**
mångenstädes: **mongeſtadz** 7, 172.
måtta: **j alla motta** i alla afseenden 56; **j huad motto** (1:a uppl. **mottha**) 3; **j noghon motto** 146; **j ſåå motta** 48, 137, 160, 164; **j ſåå motte** 81; **j ſåå motto** 161, med den synpunkten 219; **j ſåådana motta, — o** 163, 165, i sådan betydelse 82; **j ena måtte eller andra, — motto — andra, — motto — andre** i ena eller andra afseendet 35, 110, 172.
måtheligh 30 får väl antagas vara neutr. plur. såsom hörande till alla de följande substantiven.
mäkta: **mekta,** adj., mäktig, stor 62.
mångt blandadt 145. Jfr **för —.**
märka: **merker** betyder 75; **merkiandes** betecknande, åsyftande 46; **merkias** inses 7, **måå man merkiat** kan man inse det att 42; **merkiandes år** kan inses 35. **år merkiande** 38, 39, 113, **år merkiandes** 17, 24, 27, 35, 47 m. fl. st. är att märka, observera; konstr. är lågtysk: is to merkende; jfr **görendes** Jfr **be —.**
märklig: **merkelich** 142, **merkelighen,** oböjd form, 141, 142, 190, 191, 192 märklig, framstående, stor.
måſta parten thet största delen af det som 75 = **meſtadeeles huad** 59, **måſtadelen thet** 57.
möghlighen, adj. neutr. pl., 126, **möglighit** 50.

mörkret (1:a uppl. **mörketh**) 15; fsv. subst. myrk och myrker.

NN: **then N. och then N.** den och den 109; Betb. dem N. oder dem N., äfven: N. und N.; N är, som bekant, en förkortning af Nomen.

nalkadhes emoot mich och stodho 188; betyder antagligen: gingo emot mig men stannade, ville icke komma till mig och hjälpa eller trösta mig (så Bibk.: stå på afstånd från min jämmer; så äfven Bib.: stå gen moot migh, och see mina plågho). Jfr utläggningen å sid. 189, däraf det vill synas, som om emot skulle underförstås vid stodo: stodo mig emot; betydelsen vore då: de gingo fram emot mig och ställde upp sig emot mig, bland mina motståndare. Stället är taget från Vulgata: adversum me appropinquaverunt et steterunt.

nampn; sitt eghit nampn väl = ära 22; Betb. Namen und Eher.

nampnkunnogt allmänt kändt 138.

Nathan propheten 191.

natskäffwa nattuggla (eller nattskärra) 205, 206. L. 1517 nachteule, L. 1524 kützlin (= käuzlein, kauz, en ugglesort), Vulg. nycticorax (nattuggla eller nattskärra; det synes icke hafva fullt fixerad betydelse; jfr Grimm nachtrabe. Endast från den icke fullt pålitlige Aler (Dict., 1727) anföres bl. a. bet. på nycticorax också vespertilio; Vocab. theuton. 1482: Nachtrabe nocticorax oder nachteul). Betydelsen fladermus synes mig osannolik; Med. bibarb. 1: 359 kan det lika väl vara öfversättning af upupa (= nachtreiher (Georges), hvilken enligt Brehm är samma fågel som nachtrabe; se Grimm) som af vespertilio; detta ställe i Med. bibarb. är mycket fritt öfversatt från 3 Moseb. 11 med många uteslutningar. Var. rer. voc. öfversätter nycticorax med natskäffua, nattraffn (mlt. nachtraven, ht. nachtrabe), men upptar särskildt på samma sida vespertilio flädhermwss. Syn. lib. nattskäffwa nycticorax, corvus nocturnus. Lex. Linc. nycticorax nattram och steenvgla, men vespertilio flädermuus. Dial. nattskäffva = nattskärra (Rietz). Bib. har på motsvarande ställe i ps. 52 steenvgla.

natur — han 53, där »han» antagl. har afseende på ett underförstådt »man». **nature,** c. obl., 8.
naturligh ſon i egentl. bem. 65. **naturligha krafft** i dess natur inneboende förmögenhet 157, 160.
needh, nedh, nidh, promiscue, **nidher** 60 ned.
nidherfall fall, nederlag 15.
nedherfara 214, 217; **foor nidher** 60. **nidherfarning** 68.
nedherkramar nedtrycker 186.
nidherſlagh nederlag 14.
nedherſlaghit, sup., 139, 213, 215; **nedherſlaghen, — git** slagen till marken, förkrossad 196, 199, 204, 208. **nedherſlaghit** nedslaget, bedröfvadt 201, 202, visar öfvergången till denna icke tidigare uppvisade, andliga bet.
nedherſtoppa fördölja. hemlighålla 29.
nedherſtörtan, ack. sing. af nedherstörter nedstörtad, 211.
nedertrycka: **nedhertrycte,** impf., **nedhertryckt,** part., 186, 209, 210; **nidher trycker** 33 (Betb. unterdruckt), **nidhertryckta,** ack. s. fem., 89, **nedhertrycht,** neutr. pl., 173 undertrycker, — ckt; **nidher trycker** förnedrar, ödmjukar 117, **nedhertryckter** känna sig nedtryckt, ödmjuk 150.
nedhertryckelſe nedtryckthet, förkrosselse 187.
nedhre nere 150.
nemligh, nemlig 18, 22, 157, 158, **nemlich** 144 nämligen. Icke uppvisadt i fsv., ty. nemlich.
nemmare, — in til närmare 163.
nidh, nidher se **nedh, nedher.**
nijt fiendskap, hat 103; jfr Söderwall under nidh; Rqt. 6, sid. 320. Se N. T., sid. 11 f.
njuta: **nwto,** impf. pl., 47; **niwtandes** åtnjutande 166. **niwta (gott, til godha) åår** åtnjuta (godt) för någons skull, genom ngns hjälp, ha att tacka för 47, 50, 71, 142, 143.
Noak: **medh Noe** 16.
nychterheet 31 återhållsamhet i dryck (i motsats till mat (faſte)); så ock i Var. rer. voc. nöchter i motsats till drucken. Icke uppvisadt tidigare och i N. T. (sid. 9) upptaget bland ord, som behöfde förklaras. Se Rqt. 6.
nyttar förmåner 157; torde vara plur. till en icke uppvisad sing. mask. nytte (fsv. fem. nyt är ja-stam). Sing. **nytta** förek. på samma sida; **till nytta** och **till nytto** 39.

nytteligħit nyttigt 113, 118, 168. — **nytteligħa och gagneligħa** till nytta och gagn 107.

nådher, plur., 21, 146, 147, **til nådher** 152.

nådhafull 130, 132 = **full medh nådh** (gratiâ plena) som nåd vederfares; förek. äfven om Gud = som förlänar nåd.

nådheligħen, adj. nom. s., nådig 120.

någhor, **noghor** 20, 53, 158, 159, **noghon** 162; **noghrom**, dat. sing., 40; **nogher**, dat. fem. s., 94; **noghon**, neutr. pl., 21, 221, **noghon annan tingh** säkerligen neutr. pl. 60. **noghon then gerningh** 161, **noghon the bön** 93 (jfr **ingen**).

noghon tijdh, **noghontijdh**; **noghen** — 12, 16, **noghontijdt** 118 någonsin; »nånsin», alls 47. — å — ändradt till — å — på tre ställen i denna uppl.; jfr sid. LXXVIII.

nåffza, genomgående, näpsa, tukta; imperat. **nåffza** 121, 174; bestraffa en synd 98.

nåffzt, genomg., näpst, tuktan.

når, konj., den vanliga formen; **når** 21, 23, 28, 37; **når — tha** om — så 8.

når, prep., hos 44 m. fl. st.; **når gudhi** inför Gud 145, 182, 195. — adv., **ſåå når kommet** det har gått så långt 82.

nåſt gudz hielp med Guds hjälp 220.

nåſte, mask., nästa 193, c. obl. **nåſta**; gen. **nåſtes** och **nåſtas**. **nåſte**, plur., närmaste, anhörige 188, 189. — På 3 ställen orig:ts — å — ändradt till — å — enl. anvisn. å sid. 221.

obegripeligħa ofattbara 84, 98, 99 (Betb. grundlos).

och till och med 189: 11.

ocker: **oker** synes stå i bet. oskälig ränta 32: 8; men i bet. ränta öfverhufvudtaget 32: 19. Betb. har på senare stället Aufsatz, som bet. såväl ränta i allmänhet som ock bedrägeri, list. Se Lexer under ûfsaz.

odödheligħen, adj. nom. sing., 162.

offwer se **öffwer**.

oförkrånckt 67 (konstruktionen motsvarar abl. abs.), 137.

oförnufftelig̃a, adv., oförståndigt 116.

mich oförſkyllat utan min förskyllan eller värdighet 137. **henne oförſkyllat** 85.

oförſtendugheethen 13. Icke uppvisadt i fsv.; jfr mlt. vorstendicheit. Se sid. LXXVIII.

ogårninges man 158. Jfr **ilgerninges —.**
ogönſt fiendtligt sinnelag 113; Betb. Hamb. 1523 affgunst.
ohylleſt ogunst 205, 206.
okuſcheet, okuſckheet okyskhet 31, 103, 110. Jfr **kuſcheet.** — **okuſcht, okuſcha,** adj., 31 kunde tänkas afse sch-ljud (mlt. kusch = keusch), men **ſch** bet. otvifvelaktigt sk i t. ex. »schulle», »ganscha». Jfr **barbariſch, förſchräckt, för ſchull, hebreeſch.**
olydhna, c. obl., 175, **olydhno** 15, 36. Jfr **lydhna.**
om — jfr **um —.**
om intet se **göra, warda.**
omwendes til wedhermödho 181 mitt tillstånd förändrades så, att jag kände mig olycklig, då förskräckelsen för din dom stack mig som en skarp tagg. L. och Bugenh.; jfr utläggn. sid. 182. — **omwåndt** förändradt till ett dystert utseende 187.
oondt bythe dåligt byte 14.
ondzſka, c. obl., 40.
op —, oppe — se *upp —, uppe —.*
ordh; medh fåå ordh ſeyandes i korthet sagdt 39.
ordinerat, laghat och ſkickat, neutr. pl., anordnade och inrättade 112.
orått, subst., orätt 28, 105, 153; **för orått** orättvist, utan orsak 188, 190.
orått, adj., orätt 15 (1:a uppl **orått**), orätt fånget 33; **orått** orättvis 32.
oretferdug ändradt från orig:ts **öretferdug** 37. I fsv. förekomma dock de på grund af sin fåtalighet högst misstänkta formerna örent, öföri och öskyldum (för o —). Jfr sid. LXXVIII.
oſkålig dywr »the ther intit förstånd haffwa» 184.
oſpart: haffwer thet oſpart til ath är frikostig, beredvillig till att 32.
oſtormadhe erhållna utan att vi bestormat Gud med böner om dem 160.
vſtraffelighit 156.
oſåyeligh outsäglig 46, 51 o. s. v. **oſåyeligha,** adv., 99, 109 o. s. v.

oſemiande osams, i fiendskap 30.

otrogheet, subst., otro 45. **otrooheet** otro 126. g är inkommet från otrogen. I intetdera ordet är g uppvisadt tidigare. Samma form förek. i N. T.; jfr ib. 223: 39 betroghit (= betrott) och 60: 10 såghet (= sått).

ottende åttonde 70.

owikeligher, adj. fem. sing., oföränderlig, obeveklig 154. Icke uppvisadt i fsv.; är väl påvärkadt af mlt. unwegelik = unbeweglich. Luther har här unwankelbar.

owijßheet ovishet 14. **owijſligha** ovist 116.

owis, neutr. pl., ovissa, incerta 196, neutr. sing. **owiſt** 199; sådan stafning är långt ifrån enastående. Jfr *vis*, **wiſſ.**

Paulus 26 ggr, **Pawel, Pauel** 8 ggr, **Pawal, Paual** 4 ggr. Det är anmärkningsvärdt, att de försvenskade formerna genomgående föregås af **ſancte, ſante** eller **S.**, under det att **ſanctus** endast undantagsvis föregår den latinska formen. Förekommer endast en gång i genit.: **S. Pawels** 166.

pelican 205, 206. Icke uppvisadt förut i sv., L. 1517 Pelikan, L. 1524 Rohrdormel, Vulg. pelicano.

penninga ſtikkor spön som genom sin rörelse visa den, som bär dem, till fördolda skatter o. dyl. 20; öfversätter Betb. Wunschruthen.

perſona person 136, 141 (c. obl.), 154; **perſones,** gen., 28; **perſone,** c. obl., 30; **perſonone, — nene,** dat., 63, 65. **j ſin eghin perſona** i sitt eget namn 167; **j gudz perſona** låter Gud uppträda såsom talande, lägger dessa orden i Guds mun 184.

peſtilentier 111.

Petrus 6 ggr, **Pedher, Pådher** 5 ggr; endast en gång i gen.: **S. Pedhers** 166; i marginalhänvisningarna i regeln **Pet.,** 2 ggr **Pe.** I fråga om **ſanctus** o. s. v. framför namnet äger här samma förhållande rum, som ofvanföre är sagdt om Paulus, Pawel.

pina och **— o** i c. obl. promiscue; så ock **plåga, — o, åra, — o,** m. fl.

pijnlighit smärtsamt 121.

plantar och **planterar** 87. Jfr **in —.**

plat och **platt** alldeles 11, 17, 61, 83, 88, 89. Jfr **ſlått.**

plicht penitens, botgöring 180.
plååghor sannol. i bet. sjukdomar 111; Betb. Krankheit.
plåghar 31, **plaghar** 30; jfr Söderwall.
wnder pontio Pilato 59.
predikan best. form 107; obest. f. 57.
predicara, plur., 203.
prentat tryckt 222, neutr. pl. 221.
prick se under **ſticka.**
priuilegior 82.
profijt vinst 32. Ordet förek. icke på motsvarande ställe i Betb.
prophetans, gen. sing. best. form, 172, **prophetar,** nom. pl., 208, **propheters** 211; nom. pl. best. form **prophetanar** 35, **prophetena** 57.
pſalmer 102, 106, 108, 109, 167 ff., **pſalmar** 3, **pſalmana,** c. obl. pl., 174. Användes sannol. såväl i bet. andlig sång i allmänhet som om Davids psalmer; det förra slaget benämndes annars under reformationstiden visor eller sånger. Jfr N. T., s. 255 (1 Cor. 14: 15), 354 (Jac. 5: 13).
punctar punkter (paragrafer) 221.
punctering interpunktion 222. Icke uppvisadt i fsv.; ty. punctirung, puncterung (Grimm).
påå och **vpåå** promiscue; jfr **vpåå.** — **påå gudz fadhers höghra hand** vid Gud faders högra sida 60, 69, 70; Betb. zur Rechten, Tideb. til gwdz f. h. h., lat. ad. Cod. C 27 och C 381 (se sid. x, not 5): a, C 50: til. Jfr nysv. sitta på någons högra sida, på höger hand. Uttrycket torde länge hafva tämligen allmänt missuppfattats.
påå gåår 113, **gåår vpåå** 114 besvärar, hvad nöd går på oss, åt oss; påkommer 205; **hard vpågå** hårda att inlåta sig på, stränga att underkasta sig 17.
på kalla; kallar vpåå åkallar, anropar 110; **ſom the påå kalladhe** åkallade 18.
påå rörа ha afseende på, angå, afhandla 27, 112, 167, **påå rörandes åro** 167. Jfr **rörа.**
påå tagha; år klart påå tagha 44, 151 så klart att man kan taga därpå, påtagligt. Jfr **tagha.**
qvar: **bliffwa qwarra** (plur.) stanna kvar 160.

qwinnonor 153, 156, **qwinners, qwinnernes** 132.
qwittas fråå blifva kvitt, komma ifrån 89.
qwådher sjunger (och är glad) 158.
Raka ett hebr. skymford 29; taget ur Betb. Jfr Matt. 5.
rammar söker träffa, afser, främjar 118; Betb. Hamb. 1523 ramen (mlt. râm = mål).
ranſſaka undersöka till deras innehåll 174. **ranſakan,** subst., 212.
redha redo 152.
redhaboghen 148, 149, **redhaboen** 198 redobogen.
reedhſkap värktyg 10.
reformerar 86.
regera styra, leda 25, 121, 130, 184, 200; **regera ſich** förhålla sig 18.
regerare styresman 9; icke uppvisadt i fsv.
regemente, regement styrelse, regering 67, 103, 104, 112, 121, 126; sätt att uppföra sig mot hvarandra, handel och vandel, tillstånd 11 (1:a uppl. **regimente**), 13, jfr 103; **j ſitt regement** under sin spira, i sitt våld 83.
reenſa rena 174.
resa, subst., se *tid*.
reeß vpp upprätta 111.
reta: **reether**, pres., 30.
ringa, adj., 6.
rooligbit, rooleghit lugnt, fridfullt 108, 167, 200.
rooligheet frid 100.
romersk se **rômerſk**.
ropa pååa, vpåå anropa 23, 173 (**ååkallar** 24). **ropar hielp** ropar på hjälp 150; **hielp** kunde väl äfven uppfattas som imperativus.
roſn rosande, pris 91, 110; **pååa roſn** för att bli prisade, på skryt 91.
rottna ruttna 187.
rygg se **til ryggia.** — **ryggier** ryggar, sviker 218.
ryfte berättelse 60.
ryta: **rôôt** min suckan var som ett rytande 186, 187.
rådhes, 1 pers. plur. pres., 104; objekt därtill är **dôdhen. rådhas tich** 120.

min rådzl fruktan för mig 119. L. mein Forcht. Se Dietz 1, s. 744 c) och Söderwall. (Jfr **min hedher.**) **råſl** rädsla, fruktan 200. — **råzla** 169.

råknat, — adhe ansedd, —e 48, 49; **råknat** tillräknad 50 (samma sida **till råknar**); **råknande til** i jämförelse med 164; **råcknar opp** 193.

rått, subst.; **låth mich ſkee rått** låt mig vederfaras rättvisa 94, 95 (få sin lön). Jfr **o —.**

rått, adj., 169; **rått** rättvis 124; **råtta,** dat. s. fem. st. böjn., 170, **råtten,** ack. s. mask., 103 sannskyldig; **råttan,** ack. s., riktig, god 199, 200, L. 1517 richtig, Vulg. rectum; **aff retto** med rätta 155; **j råttom tijdh** (obs. adj. i mask. Se Rqt. 2, s. 86 f.) medan ännu tid är (här i nådatiden) 183, L. zur rechten Zeit, Vulg. tempore opportuno; **wara rått j thin oordh** befinnas sannfärdig 196 (jfr utläggn. sid. 197 f.), L. 1517 rechtfertig seist in deinen Worten; **ey råttare wiſte** ej annat visste, väntade sig intet annat 169. Jfr **o —.**

rettwiſes, subst. gen. sing., 212.

råzligha, råzlighan, promiscue; **råßlighan** 159; **råtteligha** 159, 165; adv., på rätt sätt, riktigt 8, 116, 130, 157, 159, 165, 182; rätteligen, egentligen 129, 167; i öfverensstämmelse med rättens fordringar 20, 22, 25; med rätta, tillbörligen 143, 145; med full rätt heta och värkligen vara 107.

röja: **royer** 29; **— o —** är icke uppvisadt i fsv.; kan vara tryckfel, men kan ock vara invärkan af lt. rogen. Se sid. LXXVIII.

rômerſke, — a 45, 58, 180. Formen är icke uppvisad i fsv.; att den icke häller vid denna tid ansågs god, kan slutas däraf, att den i N. T. korrigerats (se ofvan sid. LXVIII). Det är väl en kontamination af fsv. romersker och römsker (mht. römisch, römsch). Någon tysk form »römersch» kan jag icke upptäcka. Romersk förek. icke i Underv.

rön: **finna rôôn vpåå** förnimma, känna 120.

rôrer, i andlig bem. 71, Betb. ruhret; påkommer, anfäktar 164, L. stöszt an; **rôrdt** afhandladt 75. Jfr **be —, påå —.**

ſaak 181, **ſakena** 205, **ſaken hwi** 194, 195, **ſakena ther til** 156, orsaken, skälet; **j ſamma ſaak** om ifrågavarande sak (af den nämnda anledningen) 191.

ſaktmöduger saktmodig 29; på samma sida **ſaktmodugheet.** Jfr fsv. höghmödhugher jämte — modh —.

ſaligh; **ſalugha** 133 m. fl. st., **ſåligh** 137.

Salomon: **Solomon** 9, 10.

ſamqwendt samfund, församling 72, 75; **ſamfundt** 72. — Till sid. XCIX, not 3 anmärkes, att i Cod. C 50 »samfundh» är ändradt till **ſäning** (= samning).

Samuelis prophetans profeten Samuels 172.

ſamwet; **ſamwit** 167, 197, 200; **ſanwetet** 160.

ſan sannfärdig 198.

ſanferdug (1:a uppl. **ſandfårdugh**) 8.

ſanneligha 47, 159, **ſannerligha** 75 sannerligen, för visso.

ſanning; **ſannind** 165, 168, 215, **ſanninds** 213, 215, **ſannindena** 198; **j ſanningen, — ene** i sanning, i värkligheten 88, 158, 168; på fullt allvar 165 (L. wahrhaftig). — Se sid. XCIX, not 3.

ſante 7, 56; annars **ſancte,** äfven **S.**

ſee gierna 208; **ſeer råtт til** ser noga efter 37; **ſågho ſich ecke annat före** hade ingen annan utsikt, annat att vänta 169. Jfr **offwer —.**

ſedhan; **ſidhan** 42, 70, 142; **longt ſedhan** lång tid efter det att 57.

ſegher, mask., 68; **ſeghrit** 51, men **ſegher år wunnen** på samma rad.

ſenſus mening, sats 221.

ſich har afseende på Kristi pina 157: 16. **ſich emellom** till hvarandra 73.

ſancti Sigfridz affton den 14:e februari 222.

ſignilſe böneformler, korstecken o. dyl., använda på vidskepligt sätt för att åstadkomma öfvernaturliga värkningar 20, Betb. Segen. **falſck ſignilſe** 101 bet. väl signelse för att åstadkomma ondt, t. ex. förbannelse öfver någon, eller möjl. i onda makters namn; möjl. ock endast i allmänhet vidskepligt användande af korstecken o. dyl. liksom signilse å sid. 20. Betb. falsche Segen.

ſin, ſitt, använda i st. f. gen. af pers. eller demonstr. pron. 14, 37, 85, 87, 108, 119, 124, 147, 189, 195, 213; jfr **hans, hennes, theres. ſins folks** 51, **ſines huſtrus** 36. **ſin frij vilia** 116 poss. pron. med adj. i stark böjn.; jfr **wår.** Se dock **frij.**

ſinne sinne 166 (plur.), **gudh gick m. aff ſinnet** m. upphörde att tänka på, bry sig om Gud 15 (jfr *känsla*); **wthur ſinnet kommen** sinnesförvirrad, P. El. daarsck oc forbystrid. **ſinnet** betydelsen 82, **widh thet ſamma ſinnedh** i samma mening 7, i den meningen 131, **diwp ſinne** (plur.) djup betydelse, mening 96, 97, **diupare ſinne** 97, L. i 'Auslegung deutsch' tiefe Meinung oder Sinn.

Sion, fem., de utvalda, Guds församling 202, 208, 209.

sist: **påå thet ſijſta** till sist 183.

själf: **ſielffwer** 153, 154; **ſich ſielffwom,** dat. mask., 9 (men **the andra creaturen,** ack.), 39 (samma sida **ſich ſielff**); **ſich ſielffwo,** d. fem., 9, neutr. 77.

ſielff kråffiandes självmant 84, 115.

ſkadhelighen, adj. nom. sing., 35.

ſkaffat utfört 69, 139, 142. I denna bet. mig obekant i fsv.; mlt. och mht. schaffen. Jfr **be —.**

ſkapa; ſkoop 5 (Bib. skapadhe), **ſcapadhe** 6, 7; **ſcapat,** part. neutr. pl., 65.

ſcapnat sätt på hv. något är skapadt 8.

ſkarpſinnadhe skarpsinnige, begåfvade med uppodladt förstånd 97.

ſkee; ſkeed, part. neutr. sing., 57; **lååt oſſ ſkee** låt det gå oss, vederfaras oss 105.

ſkelfong åtskilnad 76. Ordet är icke uppvisadt i fsv.; det är sammansatt af skil, skæl = skilnad och fang = gripande, tag; sål. egentligen det att få fatt i något som skiljer, ett åtskiljande. Säkerligen att läsa skälfång; jfr vägskäl.

skepp: **ſkepet** 61.

skicka: **ſkickadhe** förordnade 107; **ſkickat,** sup., inrättat 13, **ſkickadha,** part. ack. s. fem, beskaffad 219, **wara ſkickadhe** huru vi skola skicka oss 91. Jfr **wål —.** Se **ordinerat.**

ſkilia: ſkil, pres., 119; **them ſkill ååth** huru mycket dem skiljer åt, huru vidt de äro åtskilda 81; **ſkild widh** skild från, fri från 44.

ſkijna; ſkijn, pres., 9, 216; **ſkijna genom henne** 8, åskådningen tyckes vara, att människan var liksom genomskinlig, så att Guds godhet lyste fram igenom henne.

ſkiptas delas, indelas 129.

ſkola; ſkalt, pres. 2 pers., 22, 27; pres. pl. 1 pers. **ſkolom, ſkola, ſkole, ſkulo, ſkula** 25, 54, 63, 91, 93; 3 pers. **ſkola, ſkula, ſkolo, ſcholo** 34, 47, 48, 209, 210; **ſkullo,** impf. konj. 3 pers. s., 85 (jfr Rqt. 1, s. 354).

ſcolameſtere 144.

ſcrifften den hel. Skrift 49, 59 m. fl. st.

ſcrifftther skrifna besvärjelseformler 20; Betb. Brief.

ſcriffwa; pres. **ſcriffwar** 5, 11, 17, 94, 96, 128, 133 och **ſcriffwer;** impf. pl. **ſcriffwo** 57 (2 ggr). Jfr **effther —, för —.**

ſkrymtara, plur., 24 återger Betb. hoffärtige Heiligen. Chr. P. hipocriter oc øgne skalke; P. El. om wy aff homodt for werdzens prijss tage oss til hellighetz naffn oc tytell.

ſkrymterij 44 synes snarast beteckna självbedrägeri; i bet. skenhelighet, hyckleri 55, 96.

ſkydda skudda 160; L. schütten. Skudda är lt. schudden, skydda (icke förut uppvisadt) är väl lånadt från någon lt. dial. med -y-, eller möjl. en kontaminationsform.

ſkylloghe skyldige 88; **ſkyldoghe** 97.

ſkyndar henne ther til tillskyndar, förmår henne till 86. Bet. är lånad från mlt. schunden to, toschunden, därifrån också fsv. tilskynda.

ſkröp(e)ligh, — ligben (adj.), **— ligheet** genomgående i andlig mening svaghet, syndfullhet 17, 102, 117, 124, 125, 194; **ſkropligheet** 44, denna form med **— o —** icke uppvisad i fsv.; se sid. LXXVIII f. — I Gersons Djefv. frest. (kap. 18) står »eth skröpelighit samweth», förklaradt »twekande oc trankth», ängsligt; man vore benägen att där se en invärkan af mlt. schrupelois scrupulosus, ängslig (Lübben), och i samma bet. **ſchröpeligha och oroligha**

ſamwit i Underv. s. 167, så ock 109. I Var. rer. voc. öfversätter det fragilis.

skämma: **ſkemmer** bringar i vanära, skändar 30, Betb. schände; **ſkemd** vanärad 36.

ſkemmeligha 4 (1:a uppl. **ſkemleghan**), 191, 192, 193 skamligen.

ſkön: giffwa j ſkön öfverlämna åt ngns afgörande 117.

ſköta bry sig om 156.

ſlåå ſin liit (och tröſt) til sätta sin lit till 50, 63. **ſlåå dörena til** 91, samma fras i N. T.

släkte: **ſlect** och **ſlecte** släkte, generation 138, 148 m. fl. st.; pl. genomg. **ſlecter.** — **Iſraels ſlecte** i bet. släkt, stam 151.

ſlått hån rätt och slätt 60; **ſlåt qwit** alldeles fri från 195. Jfr **platt.**

ſlåtta, adj., släta 217.

ſmeker smicker 33.

ſmålekadhe 147.

ſnarligha snart, fort 178, 179; **ſnarare,** adv., beredvilligare 174; **ſnaraſt ſagt** nogast sägdt, med andra ord 187.

ſnålheet klokhet 139.

snö: **ſnyöö** 196.

ſom liksom om 19.

spara: **ſpart** 54.

sparf: **ſperff** 205, 206.

ſpelet driffwer drifver värket 86.

ſpijker spik 155.

ſpijſar ger spis åt 106.

ſpotteſk och förſmådeligh ord skymford och hån 29, L. Schandwort m. m.

springa: impf. **ſprång** 128, 134.

ſtadh; ſtådher ställen, platser 31; **j then ſtadhen** i stället därför 166. **ſitia j gudz ſtadh** äro Guds ställföreträdare 26.

ſtadd, ſtadde som befinner sig 93, 111, 126, 167.

ſtadheligbe, adj. dat. s. fem., fast 219.

ſtadheligha, adv., fast 64, 161, 162 (L. kecklich).

ſtadfåſta grunda 114, 115 (jfr **fundera**); (göra fast, oåterkalleligt) fullgöra 151.

ſtadigh, — o —, — u —, adj., beständig, fast 76, 103 (Betb. beständigen), 115. ſtedigt oaflåtligt 184, icke i fsv. uppvisad form, mlt. stêdich, adv. stêdigen (fsv. stadugher); jfr sid. LXXVIII. I ett tillfällighetstryck från 1588 förekommer »städigt», se Samlaren, 14, sid. 24.

ſtarkheet styrka, kraft 89.

ſteentafflen, — tafflone, — taflar, — tafflanar 17, 26.

sticka: ſåtia wor fadher ſtickona j händer, och peka vpåå sätta pekstickan i hans hand för att peka på 92. Bilden är tydligen hämtad från skolrummet. — I samma bet. ſåther icke ſåå före til pricka 92. Se Söderwall.

ſtigha; impf. pl., ſtigho 188, 189.

ſtilla stäfja 109, Betb. stille; ſtilla ſich blifva lugnt 161.

ſtraff tillrättavisning, strafftal 191.

ſtraffa, 2 pers. imper. använd som konjunktiv, 175 (Rqt. 1, sid. 342; jfr ib., s. 312); i bet. tillrättavisa 34, 191.

ſtrång, adj.: ſtrenger 179, ſtrengiſte 154. Jfr fsv. stranger, Stadslagen Add. A (1471) strengelige, adv., och ty. strenge, utan inflytande hvaraf vi nu borde haft strång.

ſtrengheet 215.

stum: ſtomma ſyndher emoot naturen 31 = stumma synder, d. v. s. synder emot naturen; onaturliga synder mot 6:e budet. Betb. Wer unnaturliche Weise oder Personen (das sein stummen Sunde) gebraucht. En af de kategorier, i hvilka synderna brukade indelas. Betydelsen är peccatum indicibile, hvilket Du Cange öfversätter med peccatum sodomiticum. Stum är icke uppvisadt tidigare i sv.

ſtycke; ſticke 57; pl. ſtycke (vanl.) 4, 23, 220, 221, ſtyckie 21, 57, 60, ſtycker 20, 25, 28, 31, 59, 220, ſtyckier 20, 23, 28; stycken, afseende, saker; om trons artiklar 57, 59, 60, jfr artichel.

ſtyckelſe: komma alt j ſin retta ſtyckelſe j ghen bringa allt i sitt rätta skick igen 47. Ordet är icke uppvisadt i fsv., icke häller verbet stycka (enl. benäget meddelande af Prof. Söderwall); det synes därföre icke osannolikt, att det är tryckfel för »skijckelse». Jfr dock mlt. stucken = sammansätta af stycken.

styrkas: ſtörkias 166.

ſtyrkelſe eg. det som stärker, styrka 123.
ſtåå blifva beståndande 46; bliffwa ſtåndandes »stå sig» 212; ſtoodh ſåå förblef på detta sätt, sådan 16. ſtodho 188 se nalkadhes. ſtåår til se göra. Jfr före —.
ſtålla; ſtålt beskaffadt, huru det är ställdt med 194; ſtelter ställd 164; ſtålt ſina tiåniſt alt vpåå oſſ ålagt oss att helt och hållet tjäna honom 55.
ſtåncк bestänk 196, 199.
ſtörtz störtats 169.
sucka: ſokka 14. — ſuckan 117.
ſumma sammanfattning 56, 59, ſumme LXXXV. Summa var som bekant en under medeltiden synnerligen vanlig boktitel = kompendium. Urb. Rhegius har »summa oder auszug» på ett tydligen af vår förf. kändt ställe (anfördt å sid. XXXIII). j en ſumma för att sammanfatta det föregående 152 (efter »summa» fordrar meningen komma eller kolon). ſumma ſummarum detta är själfva kärnan af innehållet 27, 70, 107; samma uttryck i Betb. N. T., sid. 235, med svensk böjning »vthi en summo».
ſummering sammanfattning 83.
ſwaghe j troone 107, Betb. Schwachglaubigen.
ſwarte konſt 20, Betb. schwarze Kunst.
ſwedhe sveda 188, c. obl. —a 131.
svek: ſwik och ſwick 180, 181, 182, 188.
ſwenſka svenska språket 220; ſwenſt mål samma sida.
ſwettadhes 170 = ſwittadhe 165.
ſwåår tung 181 (L. schwer, Vulg. gravata est.), 185, ſwåår och tung 182; ſwåårt difficile 55.
svärja: ſworo emoot mich 205 = ſworo ſich j förbundh emoot mich 206 sammansvuro sig emot mig. Från Vulgata: adversum me jurabant.
ſyllaber, ſillaber stafvelser 221, 222.
ſynderne, gen. pl., 109, ſynderna, gen. pl., 166. ſyndennes 73: 20 tyckes vara gen. pl. (efter följer »monga eller stoora»); 73: 14 kan det vara sing.
ſåå 96: 7 är antingen tryckfel för ſom eller det såsom rel. pron. använda ty. so. ſåå ſant ſom . . . det är sant så, på

det sätt, som du säger 120 (sannolikt icke vårt förstärkande »så» framför adj.).

ſåådana, oböjl. = sådan, sådant på många ställen; så ock ſåådane 61, 105; annat ſåådana = annat sådant är mycket vanligt i denna tids språk. Jfr hurudana.

ſååframt wij icke warda såframt vi icke skola blifva, om vi icke vilja blifva 58.

ſåledhes på detta sätt 164.

ſång se loff —.

ſååſom i den mån 88: 6. ſåå ſom år 101 såsom t. ex.

ſåådh ätbar frukt 5, sista raden.

säga: ſagde ofta, äfven ſadhe; ſegher talar 23. Jfr före —, til —.

säkrast: ſåckirſt (ändradt från orig:ts ſåckirſt) 152.

sälja: ſål, 3 pers. pres., 32.

ſåte 47, Bib. stool.

ſått tillvägagående 121. wedh thetta ſettet på följande sätt 113, 114. vidh ſamma ſåttit i samma mening 79.

sätta: ſetia tich före framställa för dig, besinna 164. ſatte oſſ före förelade 96. ſåther thet j hänskjuter det till 64. ſåtia på å, vpå å sätta sin förtröstan på, lit till 139, 191. ſåtia them hwart efther annat uppräkna dem det ena efter det andra 35. Jfr till —.

ſökia; pres. ſökier. ſöchte mina ſiål »ville åt», ville förgöra 188; ſöcte mich oondt ville tillfoga mig ondt 188. Jfr vp —.

sömn: ſompn öfverflödigt sofvande 31.

ſönyer vägrar, afslår 98.

ſöther ljuf 12.

ſöthma ditt hjärta blir ljuft, kärligt mot honom 163; L. wird dir das Herz gegen ihn süsse; Chr. P. sødme til at elske; P. El. sckall thit hiærte sødme oc bliffue weegt modt hannum.

tacknemlig, — nemmeligha, — nemeligbit 91, 96, 202; tacknåmeligben, adj. nom. s., 112; behaglig, välkommen. Jag känner det icke tidigare i sv.; mlt. danknamelik, — nemeliken

tafla: taflan, tafflone, tafflene 17, 18, 26, 35, 36. Jfr ſteen —.

tagha; man kan tagha ther vpåå medh bara hender det är påtagligt, tydligt 38, jfr **påå —; taghandes til godho** 143 sannolikt: väl upptaga, så mlt. to gude nemen och i L:s språk zu gute haben, halten; eller också: hålla till godo med, så i L:s språk für gut nehmen (Dietz); **tagha före** företaga till behandling 90; **toghes före** att man företoge sig 38; **togho ſich före** togo sig 16, 18; **toogh ſich före** fick 155; **tagh til** tag till, grip dig an med 122; **tagha wedh ſich** taga vid sig, upptaga 38. Jfr **aff —, före —.**

tagg se **tornetagge.**

taal framställning 4, **tall** tal, språk 31.

taladhe ſtoort offwer förhäfde sig öfver 188, 190; Vulg. super me magna locuti, L. sich rühmen über (wider).

tekn tecken 117.

tempel 209.

teſte desto 150, 151, 168, 174; **theſta båtre** 35; **theſte båther ath** desto bättre därföre att 92; **tåſte — tåſte** ju — desto 117. Icke uppvisadt tidigare, se Rqt. 5, s. 134, n. 1.

then, best. art. o. pron. dem.; pron. rel., 52, 88. **the,** fem. sing., 65, 93, 112, 126; **teſſ åminnilſe,** gen. obj., 166, **tåſſ wårdighe** det värdige 115, 116; dat. s. m. **them** 73, 137 (rel.); dat. s. n. **thy** 6, 9, 11, 78, 193, jfr **ty**; **theras, theres** i reflexiv bet. 4, 11, 14, 45, 60, 77, 91, 120, 153, 165, 198, 205, jfr **ſin**; dat. pl. **thom** 70, **thom** 82, **them** 219: 18 (har afseende på »laghen», plur.); **the** (rel.), ack. pl., 25. neutr. sing. suffigeradt **wttryckiat** 8, **merkiat** 42, **hallat** 52, **fatath** 85, **hållat** 129, **horat** (= höra det) 189. — **j thet** 61: 20 i hvilket (eller: vid det att, då).

thenne; fem. sing. **thenne** 102, 106 m. fl. st., **theſſe, teſſe** 3, 72, 93, 97, 109, 112, 152, **theſſa, teſſa** 14, 111; nom. pl. mask. **thenne, thenna** 75; neutr. pl. **thenne** 129, 133, 178, 180, 184, **thenna** 74, **theſſen** 37 (2 ggr).

ther, pron. rel., som, hvilken 18, 56, 188, 206; konj., då, eftersom 114, 168, 177: 20. **ther wt** hvarur 216, **komma ſich ther vth ighen** bringa sig, komma därur igen 48. **ther vth fölgde** följde, framkallades däraf 166; **ther medh**

med hvilka 16; **ther pååˌ till** på, till hvilket 19; **och ther til** äfven därtill, dessutom 85: 14; **ther vthöffwer** dessutom 12. **ther** 82, sista raden, har väl inkommit genom tryckfel med anledning af **ther** i följande rad.

thetˌ konj.: **thet wij icke göra** att vi icke göra 123: 23.

thåˌ vanligen, äfven **thaˌ** adv. och konj. Se **närˌ ånˌ**

tid: **en tijdh** *en* gång 90 (**ena reeſo** 178). — Se **rättˌ** adj., **långˌ medhˌ**

tidhende, neutr. pl., underrättelser 61.

til baka se **låta.**

tilbodh anbud 85.

tilbrutit förskyllat 153.

tilböyelighe til benägna till 120. **tilböyelighen,** neutr. pl., 120.

tilböör (opersonl.) 145.

tilfelle anledning 133, 134; **giffwa tilfelle til** gifva anledning till, föranleda, förorsaka 21, 30, 31, 125.

tilförenna ofta; **til förenne** 55, 87; **till förennå** 41: 14 (å kan vara tryckfel för *a* eller ock beteckna e-ljud); **til forenna** 16. förut, i det föregående 41, 54, 144; förut 87; — **her til** hitintills 164.

tilgörandes se **göra.**

tilkoma komma till oss 126.

til lydha tillhöra, angå 13, 17, 18.

tillreedder tillredd, gjord till 190.

til ryggia driffwen tillbakasatt, besegrad 105; **wåndt til ryggia j ghen** vändt om igen, återvändt till sitt syndfulla lefverne 122.

tillskynda, se **ſkynda.**

tilſnickan utsmyckande 31; Betb. schmuck. Jfr mlt. sniddeken snida, skulptera. Ett högt. låneord med samma bet. utveckling är snits, snitsig.

tilſtådher 194; torde icke förekomma tidigare. Mlt. tosteden; fsv. stædhia i bet. tillstädja. — **tilſtådhilſe** 194.

tillsäga: **til ſagt** utlofvad 87.

tilſeyelſe löfte 100, 115 (Betb. Hamb. 1523 tosaginghe); jfr mlt. toseggen.

tillsätta: **til huilkit wij troo tilſåtia ſkole** 56.

till vara se *vara.*

till åwentyrs 220. Icke uppvisadt i fsv.; mlt. tor eventur (Sch. o. L.).

tiſla och taſla medh munnen 93. Uttrycket är icke uppvisadt i fsv., där dock tasla förekommer. Brem. Wb. upptar tissen = zischen; ht. zischeln, icke uppvisadt tidigare än hos Luther (Weigand), är samma ord som tissla med samma bet.; ett lt. tisseln är icke uppvisadt. Möjligen är »tissla och tassla» bildadt efter lt. titeltateln, som har ungefär samma bet. (Brem. Wb. under tateln och Sch. o. L. under tateren), på grundvalen af det i fsv. befintliga tassla och påvärkadt af lt. tissen. Måhända fanns också ett lt. tisseltasseln jämsides med titeltateln. Analogt är lt. tieske-taaske, ett sladderaktigt fruntimmer (Brem. Wb. 5, 74 och 6, 371); äfven zieske-zaaske. Af de anförda lt. orden är emellertid endast tateren uppvisadt i mlt. (Sch. o. L.). Uttrycket är onomatopoetiskt. Luther har i 'Vorred' till 'Auslegung deutsch', som är förebilden för detta stycke i Underv.: Mummlen und Pläppern mit dem Mund.

tjänst: **tieniſt** 9, 10, 218 m. fl. st.; **till wilia och tieniſt** göra till viljes och vara tjänstaktig 9; **gårandes them tieniſt** bevisande dem en tjänst 10. **tienſt** 37, förtjänst 86. Jfr **får —.**

topp: **j fråå topp och til tå** 198.

torka: se **bort —, får —.**

tre: **try,** neutr., 17, 26.

tredskhet: **treeſkheet** 29.

troo j hans namn tro (på Gud) i Jesu namn 64.

troo, adj., trogen 28, 192. Jfr **otrogheet.**

trooman, trootienare, trootieniſt, 192; alla skrifna i ett ord, hvilket icke tyckes förekomma tidigare. Första sammansättningsledet är adj. tro = trogen. Alla hafva tydligen afseende på en ämbetsmans förhållande till öfverheten.

trwgh hot 30.

tryggeligha med tillförsikt (eller: utan fruktan) 98, 99, 100. **tryggeligaſt** 152.

träd: **tråå** obest. form, **trådh** best. form genomgående; plur. **tråå** 5, 10. **trådh** korset 161.

trädgård: **tråågårdh** 12.

trågbin trägen 94, **trågna** 95, **trågne** 118. Icke uppvisadt i fsv. Jfr isl. þráinn, fsv. enthrar.

tränga: **hår tränger nödhen til** här tränger, tvingar nöden därtill, att Du hjälper mig (eller: här tränger nöden på, här är nöd för handen) 115.

trätobroder: **trettebrodher** 94.

tröſt förtröstan 160; L. Zuversicht.

trööster tröstar 106.

tröſteligbit antingen: som inger förtröstan, tillförsikt, eller: som är en tröst 98. Jfr Erl.uppl. 21, s. 163 och 22, s. 22.

twktigh ärbar, sedig 101. Mlt. tuchtich.

tveka: **twåka om** 155.

twetungor 33. Jag känner icke ordet tidigare. Det synes ovisst, om det betyder två tungor eller tvåklufna tungor (»när man brukar —»), eller ock om det står i bet. tvåtungade personer. En anakolut af senare slaget vore väl icke otänkbar. Betb. här i annan konstruktion Zweizungiger. P. El. och Chr. P. to twnger i (aff) en mwnd.

twiflar mich jag tviflar 64. **twifflar j troona** 21 antagligen: tviflar på (den kristna) tron, på kristendomens sanning; jfr »tro i» = tro på (se sid. XXIX). **intit twiflandes år** det kan icke betviflas 170.

vtan twiffwel för visso (icke såsom nu: sannolikt) 145, 151.

twiffuelachtigheet tvifvel, otro 103.

två: neutr. **tu** 35.

tvång: **twong** trångmål, bedröfvelse 53; samma bet. i N. T. Se **dödz —.**

twåggia handa 60. Jfr **alla —.**

tvärhet: **twarheet** vresighet, ovänlighet 29.

twert emoot 44; **twart om** tvärt om 43.

ty därföre 19, 48, 55; **ty ath** ty 10, 15, 43, 50, 54; **för ty** därföre 18; **för ty ath** ty 41; **j thy ath** i det att 8, 10, 168; **ty wår** tyvärr 120.

tycka, opersonl., 52; **tycker oß illa wara** det smärtar oss 121 (L. ist uns leid), 123.

tålig: **tolugher** fördragsam 29; **toleligha** tåligt 105.

tänka: **tenkia till** genom eftertanke leta oss till, tänka efter 7. **tånker** 154: 14 har **man** till subjekt.

tôrnen törnetaggen 181, 182 best. form sing. (182: 22 verbet i sing.: stack) af mask. törne, isl. þyrnir; gottl. tyrni, mask.; men 182, sista raden, är **tôrnen** fem. **(henne)**; saknas i Bib.; Tideb. törnith. **tôrner,** plur., törnetaggar 155.

tôrnacronan 164.

tôrnetagge 155.

tôrß, torß törs 206; **tôrſſ wåågha** törs fresta på, vågar 61. Af Rydqvist att dömma är den passiva formen icke uppvisad i fsv.

törst: **torſt** 10.

umgälla: **omgella** 83; fsv. untgælda, mlt. ent-(en-) och unt-(un-) gelden; fda. undgiælde i annan bet. hos Molbech. Se Tamm, Tyska prefix, sid. 31.

wmgångilſe, fem., vandel 127. I samma bet. i N. T. t. ex. 1 Petr. 2, v. 12 (neutr.) och Jac. 3, v. 13 (fem.), SeptB. wandel.

wndan dôôl fördöljer, hemlighåller 182.

wnderdånes undersåtes 191; gen. till en nom. — dån eller — dåne, mlt. underdân (partic. till underdôn underkasta).

wndherdånig 27 m. fl. st.

wnderſåta, c. obl., 192.

wnderhielpare medhjälpare, tjänare (de hafva hjälpt dig att utföra din egen synd) 158. Icke uppvisadt i fsv; jfr mht. underhelfen.

wndherkaſtadh 15, **kaſtadh vnder** 14 underkastad.

wnderſett ingifvit, tillskyndat, anstiftat 158; L. dazu vermocht; P. El. aff thyne raadt oc till sckynde. Mlt. undersetten i samma bet.

wndertwinga underkufva 110.

wnderwijſning närmar sig den konkreta bet. lärobok 1, 4; mera abstr. bet. 3.

undra: **år intit vndrande** är icke anledning att förundra sig 14.

wnne unne, förläne 221.
wnſåtningh 189, 190. Icke uppvisadt tidigare; mlt. untsettinge; fsv. vb. untsætia.
opbygger medh ſin oord 208, **wpbygdt** (fem.) 203 kan fattas i bet. bygga upp såväl som ge, få uppbyggelse.
oppeholler aff upphör med 25.
oppenbara, vb., uppenbara 187, 194.
openbarilſe Apokalypsen 81; fsv. i denna mening oppenbarningh (Med. Bib. arb. 2, s. 333).
openbarligha, adv., inför allas åsyn 91; adj. 194.
vpfyltes 128.
uppgifvas: **athi vpgiffwes** så att I icke uppgifvens, duken under och upphören (näml. i Eder kamp mot synden) 166. Citatet är från Hebr. 12, v. 3.
opkommen 82, **år ſåå opkommit** 75, **kom ſåå vpp** 82 den seden har uppkommit. **vpkommit,** trans., framkallat 58.
vpliffte upplyfte 205, **lyffte vpp** 206.
upplåta: **vplåter,** pres., 202; **vplåt** öppna 201, 202.
uppresa se **reeß vpp.**
vpråttet upprättad 173.
vpſökias 4.
vpwåkier väcker 71.
vpåå; **vpaa** 104; **vpåå ſitt arbete** vid sitt arbete 95; **ther wart inghen båtring vpå** det inträdde ingen förbättring däri 16. **vpåå thet** på det att 168. Jfr **påå.**
Vrias, c. obl. men oböjdt 192; **Vries,** gen., **Vriam,** ack., 191.
wſulheet 126.
vth se **ther.**
vthaff; **vthåff** 10, 12, 127.
vtan så framt icke 156, 217. Se **annars, ey, ingen, twiffuel.**
wthdragen aff then helge ſcrifft 4.
vthe medh mich 200, 217.
uti: **wdhi** 177; danism.
vthinnan uti 96.
vthſatta öfversatta 168; **vthſatte** framställda, tryckta (kanske: satta i typografisk mening?) 221.

vthtryckes framställes 169, **clarligha vttryckias** tydligt framställas 60, **vttryckt**, neutr. pl., framställda 112.

vthwårtes, vthwartes, adj. o. adv., promiscue; — **is** 40; i det yttre 22. Jfr fda. utwortis; mlt utwart, utwerdes, adv.; mht. uzwert, — wart, wertic, adj. Jfr **inwårtes**.

utöfver: **vthoffwer** 155 m. fl. st.

wakan vakande 31.

wan van vid 220.

wanhopades misströstade 46. Jfr **hopadhes**.

wanhopp 103 (Betb. Vorzweifeln), 108, 109, — **hop** 160, 169, 173, 212 förtviflan, misströstan.

wankar går, rör sig 206. Icke uppvisadt i fsv. (åtminstone icke i denna bet); mlt. wanken; hur gammalt da. vanke är, kan jag icke utröna.

wanſcapelighit förvridet af (fasa öfver Guds) vrede 177, 178; Vulg. o. Bugenh. turbatus, L.: vorwustet och vroweset, i utläggningen äfven: ungestalt. — Fsv. känner jag endast vanskapadher (mlt. wanschapen).

wantröſta, transit., bringa till misströstan 178, 179.

vara (till-): **tagha ſich wara** taga sig till vara, akta sig 160.

vara, subst., **warur** varor 32.

wara, vb.; pres. pl. 1 pers. **åra, åre, åro, årom** t. ex. 52; 3 pers. **åra, åre, åro** (**år** pl. 45, **åra** i st. f. sing. 31, sista raden); impf. 2 pers. sing. **waſt** 182; pl. **woro, wåro**; konj. **wåre** 40, 52, 80. **år om** handlar om 4; **ſom år j** som består i (det vill säga i) 7; **ſom år** det vill säga 168; **wåre thet icke ſåå ath han** ifall han icke 40; **wara medh** vara i öfverensstämmelse med 44; **war till tich** längtade, törstade efter dig som jorden efter vatten 214, se utläggn. sid. 216 f.; L. 1517 ist zu dir, Bugenh. ad te (fuit).

warda; impf. s. **wart** 8 m. fl. st., **wort** 127, 162, 164, 191, 219; pl. **wordho** 131; konj. **word(h)e** 49, 101, 143, 158; **wordo** 168 är kanske konj. **warda om inteth** 121, L. zunichten.

warkunſammer 120.

vederfares: **vidherfars** 21, 105.

wedherkenna igenkänna honom såsom, finna i honom 152; bekänna 179.
wedherludhit vidlådit, hängt fast vid 204.
wedhermödha 70, — **i** — 67.
wedherqweekias 199, — **qweeker** 172, — **queek**, imperat., 123.
wedherqwekilſe 205.
wederſegher afsvärjer 63.
widhertagher och **tagha vidh** antaga, emottaga 85; **wedher-taghit** annammat 211.
vek, adj.: **weeka** mjuk, blöt 177. »weeka och wåta» förefaller som ett stående, allitererande talesätt.
weeker uppmjukar 159; L. erweiche; P. El.: weger. Jfr **be** —.
werſſ frå werſſ värs efter värs 174.
wetha åsyfta, eftersträfva 53; **wetha hwar annars bezta** eftersträfva, befrämja hvarandras bästa 11; **weta ſin frelſare tach prijs och åra** i sitt sinne tacka, prisa och ära sin frälsare 4 (ty. Dank wissen).
vetherlighet veterligt 7.
widh och **wedh**, prep., **widh ſich ſielff** med sig själf, invärtes 157. Se **ſått**.
wijdt wijdt, adj., mycket mycket 137, 180. Jfr »diupt diupt» 211.
widher — se **wedher** —.
vika se **aff** —.
vilja, vb.: pres. s. 2 pers. **wilt** 91, 202; plur. 1 pers. **welie** 113; **veliom** 129; sup. **welet(h)** 47, 136, 137 201 (önskat, begärt), **welet hafft** velat hafva 202, **vilit giordt** velat göra 122, **vilit komma** 122. **will** skall, kommer att 4, **vil wara** kommer att blifva 121, danism.
vilie och **vilia** i nom. sing. 104.
vilkor och **velkor** 85.
winna j fråå afvinna 83; **wunnen ther till** öfverbevisad därom 158.
winſtok stammen af ett vinträd 77. Tyckes icke förekomma tidigare i sv.; mht. winstoc i samma bet.; Sch. o. L. upptaga för mlt. winstock endast bet. »Weide zum Binden des Weinstockes».
virgula se **dragh**.

vis: **wijß** 78.
vishet: **wijßheeten** 7, 8 (1:a uppl. **wijſſ** — och **wijſheeten**).
wiſſ pålitlig 53; **wiſt** visst 36; **noghot viſt** ett visst, quoddam 60. Jfr **o —.**
wiſſeligha, adv., 51, 52, 112 m. fl. st., **wiſſelighån** 61, 125 visserligen, för visso.
vite: **ladhe henne itt wijte wedh** 12.
vittne: **falſt vitne,** plur., falska vittnesmål 33, 36.
wredzens barn vredens barn 42, 132; **wreedz teek̃n** tecken till, bevis på vrede 29, Betb. Zorns und Hasses Zeichen.
wrong, wronga förvänd, ond, orättfärdig 37, 54, 106, 110; **the wrånga** de ogudaktiga 200.
wrongheet, — å —, ondska, syndfullhet 71, 85, 161; **wrongheeter** synd 196.
wååghådhe ſich til 61.
våld: **vold** makt 69; **j dieffwlſens woldh** 48, 83.
vålla: impf. **wulte** 159, sup. **wållet, wollit** 158.
wår, wor, waar och **war,** pron.; gen. **wars** 153; **fadher war** 119 vore man benägen att anse som tryckfel, ty bönen kallas af reformatorerna allmänt **fadher wår.** med följande adj. i stark böjning: **vort dagheligh̃it brödh** 113, 123 (**wort dagligha** 97, 106), **wårt ſwenſt mål** 220; jfr **ſin.**
väcka: se **vp —.**
väg: **aff wåghen** på afvägar 17.
wåggiar 166 bet. säkerligen målade väggar (L. an die Wände), men kunde väl också menas väggbonader med figurer.
vägnar: **på wåg(h)na** 168, i afseende på 28; **— guddomſens —** i egenskap af Gud 66; **— rettwiſones —** från rättvisans synpunkt sedt 99.
wåghwiſare 107, 184. Mht. wegewiser.
wål; wål 29, 174; tryckfel för **wål,** eller inflytande af ty. wol? Jfr sid. LXXVIII.
wålle välde, makt 136.
wållöſt 41, **wålloſt** 206 vällust. Jfr **luſt.**
wålſkickat väl anordnadt 11. Jfr *skicka.*
váltras: **weltras** 182; fsv. valtra och vælta, jfr mlt. welteren.

wålwilielig(h)a, adv., af fri och god vilja, icke af yttre orsaker 55, 27 (hör till »lydog»; kanske: med välvilligt sinne).

wånda ſich om näml. från mig, upphöra att anfalla mig 178; **wåndt tich om** var icke längre bortvänd ifrån mig 176; **wendher till** tillskrifver 21, Betb. zuschreibt.

wånſkap, venſkap 84, 86 om Guds nåd.

vänta: **wånte,** pret. konj., 40.

värdes: **werdhes** värdigas 220.

wårff: begå 83, **beſkaffa** 84.

värk: **warit medh them til wårka** egentl. varit i arbete med dem; gått till värket med dem, gripit mig an med dem 122; jfr ty. zu Werke sein mit. Luther har här angriffen.

werkat förrättat, utfört 45.

wårkmeſtaren 86.

värld: **(her) på werlden(n)e, vpåå theſſe (— a) werldenne** i världen, på jorden, här i v., i denna v. 93, 111, 119, 213, 216 (samma sida: **påå jordhenne**), 220. Jfr 'Een skön nyttugh', sid. XXXVI.

värras: **werradhes** tillståndet förvärrades 16.

wåſende, weſende 49, 54.

wördning vördnadsbevisning 28, 120.

ynka se **ånka. ynkeligha,** adv., 157.

yppeſte ypperste 60.

yrtagårdhen 165.

yt(h)erligh̊are ytterligare, mera 60, 75, 87, 118, 150; **iterligh̊are** 174 (jfr samma sida **lidhandes** = lydande).

ytermera 151.

yterſt sist, ultimo loco 3; **j, påå wort yterſta** i döden 108, 109; **then ytherſta meningen** innersta betydelsen, eller kanske snarare: yttersta afsikten 59.

åff — se **aff —.**

åkommande som tillkommo, tillhörde honom, som kommo honom vid; substantiviskt: fränder (Söderw.) 189.

åldras blifva gamla (och odugliga; L. 1524 veralten) 210; i den bet. icke uppvisadt i fsv.

ållerdoom 134.

ånde se **ande.**

ånger ångest 157.
ångiſt 158, **angiſt** 187; fsv. angist. Jfr **angſt.**
ånꝛe som plågas af ängslan 213. Synes icke vara uppvisadt tidigare; se Rydqv. 2: 426 ff. L. 1524 geängstet, Vulg. anxiatus; Bib. bedröffwat i mig (L. 1517 bekummert). **å. offwer mich** betyder enligt utläggn. sid. 216 öfver mig, för min skull; man vore annars benägen att fatta det så, att hans ande liksom låg tryckande öfver honom med sin ängslan; Vulg. super me, L. in mir. Jfr **ånꝛle.**
åstunda: **aſtundadhe** 217.
åtancke besinnande 157; **ååtanke om** betraktelse öfver 119. Icke uppvisadt i fsv., från ty. andenken.
åtherlöſare 90, 135 i denna uppl. ändradt från orig:ts **— loſare.** — o — kan dock tänkas vara invärkan från mlt. losen, losere (Erlöser). Söderwall anför under lösa endast en form med — o —. Jfr sid. LXXVIII.
åtherlöſn ändradt från orig:ts **— löſu** 47.
åtherwånda upphöra (att bedja) 160.
åthåffwor 21, 91, **ååthåffwer** 102; djäfvulens **attheffwor** alla sådana handlingar, som äro af djäfvulen 63.
åtnjuta se *njuta.*
åwnd 110; annars **affwund.**
å (**å hwad** o. s. v.) se **e.**
ådhel(l)a, nom. s. mask. obest. form 8, neutr. (pl.?) 6, best. form 146, 148; **ådhelare** 6, **ådheleſte** 12. Se Rqt. 2, s. 423.
äfventyr se **fååfeng —, till —.**
åghodelar 110, **ågha delar** 20, 31, 32, **ågedelar** 30.
äga: pres. s. **åågher,** pl. **åågha** 77; impf. **åtte** 84.
åggiar äggar, anfäktar 165; L. ficht an; P. El. frestis till.
eggilſe, neutr. pl., 110.
ålende främmande, landsflyktige 100 (**frånande och ålende** tydligen med afs. därpå, att vi här på jorden icke äro i vårt rätta fädernesland; liksom **frånande land** 120 har afs. på jordelifvet), 103, 119; kanske i bet. usel 101, 121. Jfr fsv. ærlænder (utländsk) och mht., mlt. el(l)ende i båda bet. Se Rqt 2, s. 375 f., 630.
ålſka; elſkas inbyrdes 55.

elſchelighaſte och **elßkeligiſte** 154.
åmpnat ämnat 75.
ån ännu 110. **ån thå, ån tha** då ännu 69; om ock, ehuru, oaktadt 18, 44, 50, 136, 197. **ån doch** ehuru 57. **ån thå (tha) ath** ehuru 28, 35, 48, 52, 71, 198. **ån ther offwer** därtill, dessutom 192.
ånde fullbordan 55; **ånden** målet 59.
ångier se **engier.**
ånxlan 95, 109, 117. Jfr **ånxe.**
ånxle ängslan, ångest 45; **ånxla,** c. obl., 165.
ärende: **j thet årendhit** i denna sak 158.
ärfvinge se **arffwinge.**
ärlig; **årligha** herrliga, fullkomliga 5, 15; **årligha, årlighit** ärbar, rättskaffens 11, 13 (1:a uppl. **erlegha**), 120. **erligha (och wål),** adv., herrligt, fullkomligt 3 (1:a uppl. **e. och wål**), 4, 6, 8, 12, 144, 216, 219.
öde: **j ödhen rwm,** neutr. pl., öde, öfvergifna boningar 205; L. 1517 in den verwusten Häusern, L. 1524 in den verstöreten städten, Vulg. in domicilio, Felix Vastationum, in vastatis ædibus. **j ödhes hwß** öfvergifvet hus 206 är att anse som ett sammansatt ord; jfr Schlyters ordb. ödhisby, ödhis iordh och Var. rer. voc. ödhesmark desertum. Rydqvist 2, s. 424 och 6, s. 536.
öffwer och **offwer** promiscue. Jfr **vth —. offwer thetta** dessutom 8.
offwer dadugheet öfvermod 23.
öffwer flödheligha, säkerl. adj., 31.
öffwerflödigheet yppighet, eller: slösaktighet 103.
öfvergifva: **öffwergaffwo** 16; **offwergiffnan,** ack. sing. mask., 170.
offwerlåſes genomläses 220.
offwermån öfverhet, förmän 26.
öfverse med: **ſeedt offwer medh** 99.
ofwertecker döljer, har öfverseende med, tillräknar oss icke 180.
öfvervinna: **wan honom offwer** 58; **öffwerwundne** 59. **offwerwinna når tw dömes** blifva beståndande, befinnas rättfärdig när Du (be)dömes 196; L. 1517 uberwindest (ader bestehst) wann du wirst gerichtet, Vulg. judicaris, men

Felix aktivum: judicabis, N. T., dömes (Rom. 3). Jfr. utläggningen sid. 197 f.

ôffwerwold 110.

öga: **haffwa fôr ôg(h)on** 21, 28, 58, 149, 173 (**ôghñ** är väl att upplösa **ôghen**), 200; **ſom fôr ôghon ar** såsom man tydligen ser 168; **ar mich fôr ôghonen** 197.

ônka, yn(c)ka ſich 106 (hysa medlidande), 153, 193, 207, 208. Jfr *y* —.

ôrlogh, krij 30. Dessa båda synonyma ord förekomma ofta i fsv. tillsammans, liksom i ett talesätt. Betb. Todtschläg, Kriege.

ôrnataſlan 33; sammansättningen känner jag icke tidigare. Betb. Ohrenbläser.

ôrt jfr **yrt.**

ôwing öfning; utöfning, värksamhet 162; mlt. ovinge (oevinge). I fsv. förekommer övan. L. har här: Magst dich aber dazu reizen; P. El.: tw sielff opwecker teg till thenne tro.

SKRIFTER UTGIFNA AF SVENSKA LITERATURSÄLLSKAPET. 11: 4.

SKRIFTER

FRÅN

REFORMATIONSTIDEN

I URVAL UTGIFNA

AF

AKSEL ANDERSSON.

4. Een skön nyttugh vnderwisningh.

Een ſkön nyttugh Vnderwiſningh

Tryckt i Stockholm

år 1526

Till minnet af Uppsala Möte

ånyo utgifven

af

Aksel Andersson.

UPPSALA 1893
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET
EDV. BERLING.

MINNESGÄRD

VID

UPPSALA MÖTES FESTEN

1893.

Een skön nyt-
tugh vnderwisningh
allom Thiſtnom men
niſkiom (icke allena
barnom och vngo
folke) vthan och
them gamblom
gãſka nyttugh
ſtelt på ſpöz-
mål och
ſwar.
M.D.XXvj.

Een ſköön och nyttugh vnderwijſning allom Chriſtnom menniſkiom (icke allena barnom och vngo folke) vtan och them gãblom ganſka nyttugh/ ſtelt på ſpörſmål och ſwar.

Gene. j. Eccle. xvij.

SPörſmål Huadh åſttu?/ Swar. En förnuftug och dödheligh menniſkia/ itt creatwr aff gudhi ſkapat/ Spörſmål/ Hwi hafuer gudh ſkapat tich? Swar.

Eſa. xliij. Osee xiij.

På thet ath iach ſkal låra kenna honõ/ troo på honom/ haffua honom kåår/

Spörſ. Så hörer iach wål ath tu år en Chriſten? Swar. Ja en Chriſtẽ år iach

Spörſ. huadh år en Chriſten?/ Swar.

Matt. xij. Mar. iij.

Then ſom nampn haffuer aff Chriſto/ och gör hans wilia/ och troor på honõ/

Spör. huad troor tu om honõ? Swar.

Eſa. liij. j. Pet. ij.

Jach troor ath han år migh en nadugh och barmhertugh gudh/ och haffuer taghit mina ſynder på ſich/ och för

ſonat migh medh gudh fadher / ſå ath
mina ſynder åro hans / och hans rett-
ferdugheet år mijn / och på thẽna Chri Ephe. j
ſto ligger alle werldennes ſynd / och ge- ij. Cor. v.
nom hans rettferdugheet åro och war
dha alla wåra ſynder vthſkrapadha / Joan. iij.
och thenna troon gör mich reen och gu
dhi behagheligen Thñna Criſtum alle
na / hãs wilia och låro wil iach fölia / ty
han år ſanningen liffuet och wåghen Joan xiiij.
till hĩmelrike / Jtẽ han år wår wijſheet j. Cor. j.
wår förlöſnĩg wår hålughet retferdug
heet och ſalugheet Och gudh fadher haf Matt. xvij.
uer hafft j honõ jt gott behagh / honom Johel. ij.
ſkole wij höra och fölia Såtie wij wår
troo och tröſt till honom / ſå warde wij
ſalughe ty han haffuer oſſ thet tillſagt Mar. xvj.
ath thñ ther troor och warder döpt han
ſkal warda ſalugh / och thñ ther jcke tro Jo. iij.
or han ſkal warda fordömd Och genom
thẽna clara och rena troona warda alle
Chriſtne ſalughe / Spörſ. Huadh åro Gala. ij.
thå gernĩgana / göra the intit till ſalug Roma. iij.
hetena? Suar. The göra plat intit till
ſalughetẽ / troon måſte wara reen och

ofôrmengd/ men gerningana åro troo
Matt. xvij. nes fruct/ och beuiſa troona/ Spôrſ.
Efter gernīgana gôra mich icke ſalugh
ſå wil iach och ingẽ gôra. Suar. icke ſå
vilt tu wara en chriſtẽ ſå måſte tu gôra
godha gerninga/ icke ath tu ther medh
någhot ſkal forſkulla/ vtan tinõ näſta
till tiäniſte genom en chriſteligh kerlek/
Gala v. Thetta hafuer chriſtus budhit tich ſey
Matt. v. ande/ Thet år mitt budh athi ſkolen
vij. elſka idher inbyrdes/ ſåſom iach idher
elſkat haffuer/ Nw haffuer han ſå elſ=
Jo. v. kat oſſ/ ath han fôr wåra ſkull år kom
Ro. xiij. men på thẽne werld/ och haffuer tient
Jo. iij. oſſ medh oordom och gerningom/ och
Ephe. ij. alt fôr intit/ han fick intit vthaff oſſ/
j. Jo. iiij. vtan alleneſt giordt oſſ thet till tieniſte
Ephe. ij. genõ thñ kerlek ſom han hadhe till oſſ/
Tit iij. Sammalunda moſte wij och gôra ger=
ningana wårõ näſta till tieniſte/ hwil
ka wij ingelunda gôre vtan j trona/ ty
vtan trona åra wåra gerningar inge
lunda godha eller gudhi behageligha/
når en menniſkia haffuer en retta troo
år omôgelighit ath hon icke ſkall gôra

godha gerninga / ty itt gott tråå bår Matt vij.
godha fruct / men ther tråådh icke år
gott / thẽ warder icke heller godh fruct /
aff troone warder menniſkian godh /
och gör ſidhan godha fruct / och thz kal
lar man fulboorda laghẽ / Och år omẽ= Jac. ij.
gelighit ath en rett troo ſkulle wara v=
tan godha gernïga / lika ſom eelden ald
righ år vtan heta / therföre then ſom ſå
gher ſigh haffua trona och gör icke go=
dha gerninga han liugher / ty han haff
uer icke troona / Spörſ. år ther och nå=
ghon åtſkilnat på troona? Suar. Ja
troon år tweggiahanda / Then ena år
en dödh troo / then andra år en leffuã=
de troo / Een dödh troo år når mã al=
lena troor ath gudh år wellogh och mec Jac. ij.
tugh / och låter ſå noogh wara / ja om
man ån troodde ath Chriſtus år föd=
der aff jõfrw Maria / dödher / begraff=
uen / vpſtonden aff dödha / och lote ſå
ther medh bliffua / Ty ſådan troo haff
ua och dieflana / the troo thet och weta
thet bätter ån wij / men thz hielper thm̃
intit / ey heller androm Then retta och

leſſuäde troon år / ath man kẽner gudh
j trefalligheeten ſom år gudh fadher /
gudh ſon / och gudh then helga anda /
j. Joan. v. ath j thẽna trefallugheten åro tree per
Gene. j. ſoner men en gudh j ſin warilſe / ja ath
Joan. j. wij kẽne ath gudh fadher vthaff hans
Matt. xxviij nådh och barmhertugheet haffuer oſſ
ſendt och giffuit Chriſtũ ſin ſon medh
gudhdõſens welle och krafft ſå ath hãs
hellugheet ſtarkheet och all hans rett=
Joan. iij. ferdugheet år wår egben / Item all hãs
Joan. xvij. oordh och tilſägilſe moſte wij och troo /
j. Corint. j annãma och efterfölia thm̃ / Gudh haf
Hebre. xj. uer budhit oſſ. ath wij icke ſkole göra
Roma iiij. huad oſſ ſynes gott wara vtan allena
Eccle. ij. thet han oſſ budit hafuer / och ſkole wij
Deute. xij. intit leggia bort vthaff hãs oordh / och
Matt. xxviij intit heller leggia till / hwarken wikan=
Deute. iiij. des på then höghre ſidhon eller på thm̃
wenſtro / Hår aff fölgher nw / ath når
wij göra någhra gerninga effter wort
Job. ix. eghit ſinne / thå åro the icke chriſteliga
Prouer. ij. ty the ſkee vtan troona / Fölgher yter=
mera ath alla ſådana gerninga åro
ſynd och åro judhiſka gernīga / Ther=

före moſte wij allena höra och lydha gu
dhi vthi en rett troo / fölia hans wilia
effter / och göra alleneſt the gerningar
ſom han oſſ ſagt och budhit haffuer / Roma. xiiij.
Hwar wij nw retteligha fattat och be
gripit hafua thn retta troona / och ken
nom gudz godheet och millheet / ſå år
omögelighit ath wij icke haffue honom
kåår / vtan ath wij elſke honom vthoff Matt. xxij.
uer all ting / Spörſ. Hwar på bepröff=
uar tu ath tu troor på gudh? Swar. j. Joan. v.
Ther vppå ath iach elſkar honom och Joan. xiiij.
håller hans budh / Spörſ. Huru mon=
ga åro gudz budh? Swar. Tiyo / Thz Exo. xx.
förſta / Tu ſkalt inga fremmande gu= Deut. v.
dhar hafua / Thet andra / Gudz namn
ſkall tu icke fåfengeligha bruka / Tri=
dhie / Tu ſkalt hålla Sabbatz helgh /
Fierdhe / Tu ſkalt hedhra fadher och
modher / Femte / Tu ſkalt icke dråp=
pa / Siette / Tu ſkalt icke wara okyſk /
Siwnde / Tu ſkalt icke ſtiåla / Ot=
tonde / Tu ſkalt icke båra falſk wit=
ne / Niyonde / Tu ſkalt icke begå= Joan. xiiij.
ra thijns näſtas huſtrw / Tiyonde /

Tu ſkall icke begåra tijns nåſtes goz/
Thñ theſſe budh/ håller han hafuer en
Jo. xiiij retta troo/ ty vtã troona hållaſ the ītit
Jtẽ år oſſ och fördbudhit aff gudhi ath
wij icke ſkole göra oſſ naghon gröpt el=
Deu. vj ler ſkoren beläte/ och ingen lijkñilſe/ till
Matt. iiij. ath tilbidhia them/ Wij ſkole tilbidhia
gudh allena/ och tiåna honom allena/
och åra honom allena/ Spörſ. Hwar
vthīnan henger thz ath man kan fult=
Matt. xxij. göra gudz bodh?/ Swar. vthi tw ſtyc
Roma. xiij. ke/ ſom år j thet ath wij elſke gudh/ och
ath wij elſke wår nåſta/ Spörſ. hwar
vthinnan kan man kenna ath tu haff=
uer gudh kåår?/ Swar. Ther vthin=
nan/ ath iach gör hãs wilia/ och elſkar
Jo. xiiij. och min nåſta ſom migh ſielffuan/ Spörſ.
xv. huad år elſka ſin nåſta/ Swar. ath mã
Matt. xxij. gör honom ſåſom han begårar aff ho=
Luce viij. nom/ och huad han icke will lidha aff
Matt. vij. honom/ thet gör han icke honõ/ Spörſ.
hwar vthinnan kan man kẽna ath na
ghor haffuer gudh kåår?/ Swar. ther
vtinnan ath han håller hans budh och
gör hans wilia/ for ty Chriſtus ſägher

Elſken j migh ſå håller min budh/ men Joan. xiiij.
then migh icke elſkar han håller och ic=
ke min budh/ Thå man nw håller bo=
dhen/ får man ewīnelighit lijff/ Spōr. Matt. xvij.
huad år ewīnerlighit lijff? Swar. ath
kēna ſannan gudh fadhr̄ och then han
vthſendt hafuer Jeſum Chriſtū/ Spōr. Joan. xvij.
huar medh warde wij ſalughe? Swar. Roma. viij
genom trona/ hoppit/ och kerleken aff
thm̄ helgha anda/ Spōrſ. huilkē år thn̄
helghe ande/ Swar. Thet år herren
gudh vtgongandes vthaff fadhrenom
och ſonenō/ Spōr. huad år gudh fadhr̄
Swar. Thet år herren gudh haffuan=
des en ſon then honō iemlijk̄ år j gudh=
domenō/ Spōr. huad år ſonen? Swar.
Thet år herren gudh haffuādes en fa= Gene. j.
dher/ Spōrſ. Så hōrer iach ath tu haff Pſal. xiij.
uer tre gudhar? Swar. Ney/ icke tree Joan. xv.
vtan en gudh/ Spōrſ. Tu haffuer iw
nemt tree? Swar. Ja thz ſkeer efter per
ſonener mē j warilſen och j gudhdome
nom år icke vtan en allena then al prijs
och åro werd år/ Spōrſ. huru årar tu Deute. vj.
gudh? Swar. medh hiertana mūnenō Matt xxij.

a v

och gerningomen / Spörſ. huru medh hiertat?/ Swar. medh troona / hoppit kerlekenom / och godhom begärilſom / Spörſ. huru mz munnenõ? Swar. mz
Pſal. xix. widherkẽnilſe och hãs helgha namns åkallan j allo nödh / ſom är / ath allena begära nådhe och hielp aff honom genom hans mact wijſdom och mildheet teſlikes och medh böön till honom allena / Spörſ. huru thå medh gerningo men? Swar. Ther medh ath man håller hans lagh och bodh medh bidhiãde almoſa giffuande j Chriſti namn och annat ſådant / Spörſ. huru eller huad bedher tu? Swar. Thz migh Chriſtus lårt hafuer / ſåſom Fadhr̃ wår ſom är j himblom ꝛc / Spörſ. Tilbedher tu och
Matt. vj. Luce. xj. annor creatwr vthan gudh allena?/ Swar. Ney / Spörſ. huar före? Swar Gudh hafuer thet förbudit / han ſäghr̃
Deut. v. och x. Exo. xx. genom Moſen ath wij alle ſkola tillbidhia en gudh / och honõ allena åra och wyrda / Spörſ. huar innan fara chriſtna menniſkior wille på thenna tijdh? Swar. J try ſtycke / ſom är j affgudhe

rij/ j falſko dictade andeligheet/ och j be
dregheligit hopp på theres gerninga
Spörſ. Huadh år affguderij/ Swar. Eſa. xlij.
Thå thñ åra och werdugheet ſom gu
dhi allena tilhörer wardhr̃ någhro crea
ture ſynligho eller oſynligho tillagt mz
trona hopit eller kerlekenõ Spörſ. Tro
or tu och på then ewigha jomfrw Ma
ria? Swar. Jach troor wål om henne/
men icke på henne/ Spörſ. Huarföre?
Swar. Ty hon år icke min ſkapare el
ler gudh eller frelſare/ Spörſ. huad tro
or tu thå om hẽne? Swar. Ath hon år Luce. j.
vthwaldt reen ewugh jomfrw/ wålſi=
gnat aff gudhi och helgat vthoffuer al
la quĩnor och full medh nådhe/ och ath
helugh år hẽnes lijfs fruct/ Och ath hõ
haffuer reen och obeſmittat warit för=
ra en hon födde/ j födilſen/ och effter fö
dilſen/ Itẽ ath hõ år en ödmyuk jõfrw
hellugh och ſalugh för hẽnes ödmyuka
troo ſkul och år wår herres Jeſu chriſti
modhr̃/ och ath hon ſanneliga beſitter
thñ ewiga glådẽ/ och ath hõ til alt thz
ta kõmen år vtaff blotta gudz nådhe/

Spör. Huadh håller tu vthaff helgonẽ
Æphe. j. ofuer alt? / Swar. ath the åro vthuald
genom gudz nådhe och åro komne till
herrens Jesu Christi deelactugheet / ge=
nom then helge andas tillredhilse / och
at the åro icke salughe wordne genõ the
Roma viij res förtienisste / vtan allena genõ trona
på Jesum Christum / Spör. Må man
och göra helgonẽ wyrdning? / Swar.
Ja thẽñ wyrdning som them tilhörer /
Spör. huad år thå thñ wyrdningẽ? /
Swar. ath gudh warder j thñ loffuat
Psal cl och prisat såsom Dauid sägher / Loff=
uer herran j hans helgen / Spör. huru
warder gudh loffuat j hans helgon? /
Swar. Thet skeer thå wij betenkie hu=
ru helgonẽ haffua sigh öffuat vthi the
res lefuerne genom trona / och tenkiom
eller såyom / O tu milde och barmhertu
ge gudh iach loffuar prisar och tackar
tigh ath tu thenna helgha mannẽ eller
qwinnona haffuer begåfuat medh thi
na nådhe / och haffuer giffuit honõ så=
dan starka troo / ath han haffuer tient
tigh effter thin wilia / så och så / thes

ware tich loff j ewigheet / och bedhr̃ ath
tu wille migh teſlikes ſå ſtyrkia och foꝛ
öka mina troo / ath iach och må tiena
tigh efter thin wilia / Nåꝛ wij ſåledhes
loffue gudh j helgonen / thet åꝛ thm̃ en
ſtooꝛ glådhe / Men ath wij ſkole beſun=
nerligha loffua och åra them begåra
the intit / The foꝛactadhe all loff och
pꝛijs then tijdh the wooꝛo lefuandes hår
på werldene / och gåffuo allena gudhi
pꝛiſen / huru mykit meer foꝛacta the nu
alt menniſkligh it pꝛijs / effter the beken
de ſigh ingen pꝛijs eller åro werd wara
vtan gaffuo gudhi all åron hwilkom
allena all åra tilhöꝛer / the åro j ſå ſtoꝛa
åro når gudhi ath the effter wåra åro
plat intit ſpöꝛia / och aldꝛa minſt then Eſa xlij
åro ſom gudhi allena tilhöꝛer / men ath
man åꝛar gudh j them / och them j gu=
dhi / ther aff ath gudh them ſå begiff=
tat haffuer / thet åꝛ icke foꝛbudit / vtan
heller tilböꝛligh it ath ſå ſkeer / Jcke ſko=
le wij heller effterfölia theres gerninga
eller leffuerne / vtan ſå mykit wij fin=
ne ath the haffua effterfölgt Chꝛiſtum

och hans lårdom / Spörſ. Må mã och
för theras belåte bwgha och böya ſich?
Swar. Ney / vthan man hörer predi-
Philip. ij. cas / ſiũgas / låſas / ther nammet Jeſus
chriſtus thå ſkal mã böya ſigh / icke alle
na medh benen vtã alt ſom meſt medh
hiertana / Spörſ. huilkẽ år thñ falſka di
ctat andeligheet. Suar. falſk dictat an
deligheet år thz aff mẽniſkior på budit
eller vptagit år thet doch gudh aldrigh
budit haffuer / och menas likwell ath
man ther medh tiånar gudhi / huilkit
chriſtus kallar en fåfengeligh gudz tiå-
niſte / Spörſ. huilken år then bedrågeli
Matt. xv gha förhopningen på wåra gernĩgar?
Eſa. xxix Swar. når wij tröſte på wåro godha
gernĩgar icke achtãdes ath wij alle bliff
ue ſalughe genõ troona på Chriſtũ och
ath altijdh ſinnes briſt medh wåro ger
Roma. iij nĩga och årom for thñ ſkul altijdh brotz
Gala ij lige och fördömelige och haffue icke an-
nat till rådha vtã hålla oſſ troligha in
till chriſtum huilkõ wij allena åtniutã-
des warde ath wij bliffue ſalughe / och
icke aff wåra gerningar / huar thet ha-

de kũnet ſkeedt aff wåra gerningar ſå hadhe chriſtus fåfengt dödt fore oſſ/ Theſſe förberörda articlar åro alle grũ dadhe j then helgha ſcrifft ſom mã wål ſee kan j breddernar vthteknat huar thz bewiſas j ſcrifftenne bådhe j thet nyia och thet gambla teſtamẽtit Then ſich hår vtinnan öffuar han warder finnã de råtta wåghen till thñ ewigha ſalug heten/ thet oſſ allom vnne gudh fadher och ſon och then helge ande huilken wål ſignat ware frå ewogheet j ewogheet/ Amen.

MDXXvj.

Ändringar,

som i denna upplaga vidtagits gentemot originalet.

Sid.	3,	rad	5	rettferdughtet	ändradt till	rettferdugheet
»	»	»	20	fodõmd	»	»	fordõmd
»	4	»	5	chrſtẽ	»	»	chriſtẽ
»	»	»	10	år	»	»	år
»	»	»	11	idber	»	»	idher
»	»	»	12	elſtat	»	»	elſkat
»	10	»	25	ſtycte	»	»	ſtycke
»	11	»	8	tn	»	»	tu
»	14	»	13	fåfengeligh	»	»	fåfengeligh
»	»	»	16	Swar..	»	»	Swar.

Tryckfel i denna upplaga:

Sid.	11	rad	3	står	affguderij /	läs	affguderij?
»	14	»	16	»	på	»	på

A = originalet till föreliggande upplaga.

B = Ett unikt fragment af en annan upplaga (se nedan sid. XXI).

R = »Eyne schone vnnd ser nutte Christlike vnderwysynge», Rostock, Dietz, 1525 (se nedan sid. VI).

1592 = »Een sköön litin vnderwijsning ... aff Petro Johannis Gotho», Rostock 1592 (se nedan sid. XXVI).

En ſkön nyttugh vnderwiſningh är, om »Thet Nyia Testamentit» lämnas ur räkningen, den andra i ordningen af de skrifter, som de svenska reformatorerna utgåfvo af trycket. Den saknar uppgift om tryckort och boktryckare, men såväl stilen — den samma som användes för tryckningen af »Thet Nyia Testamentit» samma år — som titelramen — förut använd i »Een nyttwgh wnderwijsning — intyga, att den är tryckt i Stockholm i konung Gustaf I:s boktryckeri. Att denna skrift utkom senare under året 1526 än »Een nyttwgh wnderwijsning», är uppvisadt i inledningen till min upplaga af den sistnämnda. Huruvida den utgafs före eller efter »Thet Nyia Testamentit», veta vi icke. Icke heller är det kändt, om det var lybeckaren Jurgen Richolff, som förestod tryckningen af densamma; den omständigheten, att han, som på de tre förut af honom i Uppsala och Stockholm tryckta böckerna gifvit sig tillkänna genom utsatt namn eller boktryckaremärke, icke gjort detta här, ger anledning att betvifla det, liksom också i någon mån det förhållandet, att den af Richolff använda stilen med »Een nyttwgh wnderwijsning» försvinner från våra tryckalster. Att han åtminstone den 4:e januari 1527 icke längre förestod konungens tryckeri, är bekant af ett dennes bref till biskop Brask af samma dag.[1]

[1] Gustaf I:s registratur, IV, sid. 3.

Den lilla boken är, hvad såväl tryck som papper angår, en särdeles vacker typografisk produkt. Det egendomliga förhållandet äger rum, att de 2 bevarade exemplaren äro tryckta i olika typografiska format, såsom ränderna i papperet gifva vid handen. Kongl. Bibliotekets exemplar är tryckt i det vanliga, lilla oktav-formatet och på samma papper som »Een nyttwgh wnderwijsning» och »Thet Nyia Testamentit». Skoklosters exemplar åter är tryckt i 16:o på ett halft ark af ett annat, mycket stort papper, hvars vattenstämpel jag icke kan uttyda. Båda exemplaren äro i sitt nuvarande skick ungefär lika stora (14,7 × 9,8 cm.) och hafva oktavens vanliga arksignatur, såsom denna upplaga utvisar. Själfva trycksidan är 11 × 6,7 cm. stor utom kustoder och marginalier.

Originalet tillhör våra aldra största sällsyntheter; endast de 2 nämnda exemplaren äro nu kända.[1] Att det redan på 1600-talet var mycket sällsynt, kan man sluta däraf, att denna skrift ingenstädes finnes omnämnd af våra många och kunniga bibliografer. Den förste, som veterligen påpekat dess tillvaro, är C. E. Aurivillius i hans handskrifna tillägg till Fants Annales typogr. (mscr. i Uppsala Univ. Bibl.) samt därefter Reuterdahl i Sv. kyrkans hist., 4, sid. 276 och Klemming, ur en anteckn. saml., 1:a uppl., sid. 161 ff., 2:a uppl. sid. 154 ff. Af en ungefär samtidig upplaga af samma skrift, hvilken är beskrifven här nedanföre, finnes nu endast ett fragment i behåll. Dessa

[1] I Rålambska samlingen i Kongl. Biblioteket finnes dessutom ett i våra dagar gjordt ljustryck-faksimile af hela boken.

små, oansenliga läroböcker, som genom flitigt begagnande blefvo illa medfarna, och som dessutom snart nog ersattes af andra, hafva alla tider varit utsatta för oblida öden. De exemplar, som icke kommo i vårdande samlarehänder, voro dömda till undergång. Det är därtill högst sannolikt, att de utgingo i mycket små upplagor; därpå tyda framför allt de icke få exempel på inom kort tid gjorda omtryck, hvilka äro bevarade. Att flere sådana dessutom gått spårlöst förlorade, kan icke betviflas.

»En skön nyttugh vnderwisningh» är en i det hela taget ordagrann öfversättning från tyskan. Att samfärdseln mellan vårt land och Tyskland vid ifrågavarande tid var synnerligen liflig, är nogsamt kändt. Reformatorerna voro såväl genom sin bildning som genom arten af sin uppgift framför andra hänvisade till att med uppmärksamhet följa den verksamhet, som utvecklades af deras läromästare och själsfränder i reformationens hemland. Den literatur, de skänkt oss, utgör ett ojäfaktigt vittnesbörd om detta förhållande. Där den icke är direkte öfversatt från tyskan, befinnes den dock — såsom naturligt är — till sin art, i afseende på de ämnen och frågor, den upptager till behandling, och i sina hufvudsynpunkter vara en dotter af den samtida tyska. Öfversättningen af det Nya Testamentet, våra reformatorers största bedrift och ovanskliga ära, har väl, såsom nu är uppvisadt, ingalunda slafviskt verkställts efter Luthers text, men den är icke desto mindre ett resultat af den store reformatorns verksamhet. Åt den katekétiska literaturen ägnades i Tyskland flitiga omsorger; vår literatur har icke mindre än tre sådana skrifter

att uppvisa före 1530, af hvilka de två äro öfversättningar, den tredje åtminstone till en stor del en bearbetad öfversättning från tyska original.

Den lågtyska skrift, från hvilken »Een skön nyttugh vnderwisningh» är öfversatt, har följande titel: Eyne ſchone vñd | ſer nutte Chriſtlike vnder= | wyſynge allen Chriſtgelouigen | mynſchen (nicht allene denn | kynderen vnde jungen lůden) ſunder ock den ol= | den wol antomerc= | kede / na der wyſe | eyner mage vñ | antwordt. | Deutro. 6. Math. 4. | Dñm deū tuū timebis et illi ſoli ſeruies. | Eſaie. xl. | Dat wordt gades blyfft ewyglick. | M. D. XXv. | Nederst på 8:e bladets recto: Gedruckt vnde volendet am | leſtē dage Februarij. Anno des | ryngeren tals jñ vyffvñd= | twyntygheſten. Ludo= | wich Dyetz. | Liten 8:o, tryckt i halfark, 16 sidor, 2:a och 16:e sidorna tomma. Enda kända exemplaret af denna upplaga (R) förvaras i Storhertigliga Biblioteket i Wolfenbüttel. Af detta exemplar är en diplomatisk upplaga utgifven af C. M. Wiechmann-Kadow tillsammans med *Joachim Slüter's ältestes rostocker Gesangbuch vom Jahre 1531*, Schwerin 1858 [1]. Skoklosters bibliotek äger ett exemplar af en annan, hittills okänd, på dagen en månad yngre upplaga, hvilken är ett aftryck af alldeles samma sättning som den förra [2] undantagandes

[1] Wiechmanns upplaga lider af några tryckfel, som göra den mindre användbar för noggranna bibliografiska jämförelser.

[2] Bibliotekarien Dr. G. Milchsack i Wolfenbüttel har haft den godheten att genom en noggrann jämförelse mellan Wolfen-

slutskriften, hvilken i Skokloster-exemplaret lyder så: Gedruckt vnde volendet am | leſten dage Marcij. Anno des | o. s. v. som i den 1:a upplagan.

Denna skrift hade redan 1524 utgifvits i Magdeburg under titel[1]: Eynn buchleyn wie man die kinder lerenn ſchal yhn dem rechtenn Gelöuen dorch eyne wyße eyner Frage vnd Antwort vnderwyſende. Maydeburgk. I slutet, bl. 8 r.: Gedruckt yn der Löblichen vñ Chriſtlichen Stadt Maydeburgk durch Hanß Knap den junger / Im M. D. vnnd XXiiij. 8:o, 8 blad. Titelns lydelse och frånvaron af marginalhänvisningarna till Bibeln äro tillräckliga att visa, att vår öfversättning icke är gjord efter denna upplaga, som dock af v. Zezschwitz' beskrifning att döma till innehållet öfverensstämmer med Rostock-upplagan.

Såsom redan Geffcken i Wiechmanns ofvannämnda edition af Slüter's Gesangbuch, sid. 52 ff., har uppvisat, är denna lilla skrift en bearbetning af de Bömiska Brödernas katekes[2], hvilken först utkom om-

---

büttel-exemplaret och det ditsända Skokloster-ex. konstatera detta förbållande, som kan förklaras så, att man först tryckte en tämligen liten upplaga och lät stilarna stå uppe i afvaktan på, att ett nytt aftryck skulle behöfvas; då detta efter en månads förlopp inträffade, ändrade man endast datum och aftryckte för öfrigt den gamla sättningen. Måhända behöfde man också invänta förstärkning af pappersförrådet, innan hela upplagan kunde tryckas.

[1] Enligt Wiechmann, *Meklenburgs altniedersächsische Literatur*, Schwerin 1864, sid. 90, och v. Zezschwitz, *Die Katechismen der Waldenser und Böhmischen Brüder*, Erlangen 1863, sid. 265 f.

[2] Ordet katekes förekommer i bokens titel först i senare upplagor; för bekvämlighets skull använder jag likväl detta äfven af v. Zezschwitz begagnade namn.

kring år 1521[1] och sedan upplefde ett icke obetydligt antal upplagor med delvis olika titlar, af hvilka den äldsta nu kända, utgifven i v. Zezschwitz citerade arbete, är af 1522[2] och har följande titel: **Ein chriſtliche vntterweyſung Der klaynen Kinder jm Gelauben / durch ein weyß einer frag. M. D. XXij.** Liten 8:o, 12 blad, hvaraf det sista tomt.

Af en annan bearbetning[3] af denna de Bömiska Brödernas katekes förvaras ex. i v. Ponickauska samlingen i Universitets-biblioteket i Halle och i Universitets-biblioteket i Uppsala; den är tryckt i Wittenberg hos Hans Barth och Hans Bossow år 1525 och har följande titel: **Eyne ſchone-** (sic) **nye vorklarynghe / des kynder böckelins / Wo mẽ ſe / in dem rechten louen / vñ wercken / leren ſchal / yn bewijs / der hylgen ſchryfft gegründet Ganß nůttbår den ſimpelen conſcientien. M D XXV.** Liten 8:o, 24 blad. Denna bearbetning har slutet alldeles annorlunda anordnadt än R. Frågan, hvarigenom människorna hufvudsakligen synda, är utelämnad (författaren har förmodligen icke kunnat komma till rätta med motsägelserna däri), och således kommer ingen tredelning i fråga (se nedan sid. XVI f.), hvilket likväl icke hindrar, att den egnar afdelningar åt afguderi (Maria- och helgondyrkan), falska apostlar och profeter

[1] v. Zezschwitz, anf. arb., sid. 209 ff.

[2] Geffcken uppger i sin *Bildercatechismus des funfzehnten Jahrhunderts*, I, sid. 17, noten, såväl som på anf. stället såsom detta samma exemplars tryckår 1521, hvilket af v. Zezschwitz förklaras vara ett tryckfel. Titeln är anförd efter v. Zezschwitz, s. 39

[3] Anförd af Köstlin, *Martin Luther*, 2., sidd. 51 och 615 Två senare upplagor af 1526 o. 1529, båda tryckta i Wittenberg, anföras af v. d. Hardt, *Autographa Lutheri*, 2, sid. 136, och 3, sid. 182.

och deras lära, faran i att förtrösta på utvärtes gärningar samt uppmaning att döda våra kötsliga begärelser. Den är utprägladt luthersk.

Ännu en annan bearbetning trycktes af Froschauer i Zürich år 1527[1]: **Ain Chriſtliche vnderwiſung der Jugend jm Glouben / gegründt in der hailigen geſchrifft / fragens wyß.** 8:o, 25 blad. Denna ansluter sig enligt v. Zezschwitz närmare till Böm. Br. katekes än den först anförda gruppen af bearbetningar däraf.

Bland nu kända upplagor är det således den hos Dietz år 1525 tryckta (R), som vi hafva att hålla oss till. Såsom längre fram skall visas, är det likväl icke osannolikt, att öfversättaren begagnat en annan, nu okänd upplaga af åtminstone hufvudsakligen samma redaktion. I förhållande till Böm. Br. katekes är denna bearbetning delvis helt självständig, delvis följer den åter densamma ganska troget. De förnämsta tilläggen äro den vackra utläggningen öfver Kristi försoning (denna upplaga sid. 2-3) och framförallt den sannt Lutherska, härliga förklaringen af förhållandet mellan tron och gärningarna (denna uppl. sid. 3-5), däri vår svenska upplaga i ett par punkter onekligen öfverträffar sitt original. Bland de flere ställen i Böm. Br. kat., som den lågtyska bearbetningen utelämnat eller förkortat, såsom trosbekännelsen, Kristi sex bud (Matt. 5), de åtta saligheterna m. fl., är frågan om nattvarden[2] särskildt anmärkningsvärd, emedan den uppkallade Luther däremot i den betydelsefulla skriften »Vom

[1] Titeln är anförd efter v. Zezschwitz, anf. arb., sid. 267.

[2] v. Zezschwitz, anf. arb, sid. 51, emellan frågan 60 och fr. 61.

Anbeten des Sakraments des heiligen Leichnams Christi».[1] Denna fråga är äfven förbigången i den ofvan nämnda upplagan af 1522 af Böm. Br. kat., utan tvifvel just till följd af Luthers ogillande däraf.

Hvem författaren till denna lågtyska bearbetning var, veta vi icke. Geffcken, som endast kände Rostock-upplagan af 1525, antog att Rostock-reformatorn Joachim Slüter författat densamma; äfven Wiechmann, den framstående kännaren af den lågtyska literaturen, anslöt sig först till denna åsikt och utgaf den därföre, såsom ofvan är nämndt, 1858 tillsammans med Slüters då nyss upptäckta Gesangbuch, i hvilken publikation Geffcken i en särskild liten uppsats framställde sin mening. Men sedan en äldre, icke i Rostock tryckt upplaga[2] blifvit bekant, fann Wiechmann åsikten om Slüters författareskap mindre hållbar, utan att likväl kunna framställa någon annan i stället.[3]

Det är emellertid denna bearbetning af de Bömiska Brödernas katekes, som ligger till grund för »Een skön nyttugh vnderwisningh». Öfversättningen är, såsom redan är nämndt, i det hela taget ordagrann. För att underlätta en jämförelse, i den händelse en lycklig tillfällighet skulle bringa ännu en upplaga af den tyska skriften i dagen, vill jag fullständigt anföra vår öfversättnings större och mindre afvikelser från R:s text, därvid jag funnit tjänligt att återgifva den senare i ordagrann öfversättning.

[1] Köstlin, anf. arb., I, sid. 669 ff.

[2] Se ofvan sid. VII.

[3] Wiechmann, *Meklenb. altnieders. Lit.*, sid. 90, samt i *Serapeum*, 20, sid. 47 f.

Sid. 2, rad 19, efter »om honom» har R tillägget: *eller på honom;* sid. 3, r. 7-8, i stället för »gudhi» har R: *Gud fader;* s. 3, r. 12, »förlösning», R *förlösare;* s. 3, r. 15, R: och *honom* följa; s. 4, r. 3, »mich» fattas i R; s. 4, r. 8, R: *den kristliga kärleken;* s. 4, r. 20-23, »hwilka wij ingelunda . . . behageligha» saknas i R; s. 4, r. 25, »skall», R: *skulle;* s. 5, r. 3-6, »ther warder . . . laghen», R: *så uteblifva frukterna. Trädet är tron, har menniskan en rätt tro, så gör hon goda frukter, och det kallas göra* (vullenbringen) *goda gerningar;* s. 5, r. 8, »godha» saknas i R; s. 5, r. 9-12, »therföre . . . troona», R: *så är ock den rätta tron aldrig utan goda gärningar;* s. 5, r. 16, R: *Det är en död tro, när jag . . .*; s 5, r. 18-19, R: *ja, om jag än tror, att . . .*; s. 5, r. 21, efter »dödha», R: *et cetera, och låter . . .*; s. 5, r. 22, »Ty», i R: *En;* s. 5, r. 23, »dieflana»[1], R: *de onda andarne;* s. 5, r. 24, R: *mycket* framför »bätter»; s. 5, r. 24-25: *men det hjälper hvarken dem eller någon annan* (noch en, noch nemande nicht); s. 6, r. 4-5, »ath j thenna . . . warilse», R: *Att denna heliga trefaldighet är tre i personerna och en i väsendet;* s. 6, r. 9, R: *guddomligt välde och kraft;* s. 6, r. 13, före »annamma», R: *i sanning* (warafftichliken); s. 6, r. 16, R: *budit och tillsagt* (geheten); s. 6, r. 17-18, »leggia bort» och »leggia till» i R i motsatt ordning; s. 6, r. 21, »någhra» fattas i R; s. 6, r. 23, »ty», i R: *och;* s. 6, r. 25, efter »äro», R: *alla;* s. 7, r. 1-2, R: *Därföre, i den rätta tron måste vi höra Gud allena;* s. 7, r. 2, efter »wilia», R: *allena*; s. 7, r. 8, »omögelighit», R: *okristligt;* s.

[1] N. T. 1526: dieflanar the troo och.

7, r. 12, »elskar honom», R: *tror på honom* (geloue jn em); s. 8, r. 3, »ty vtan troona hållas the intit» saknas i R; s. 8, r. 5-6, »gröpt eller skoren», i R endast: *gegrauene;* s. 8, r. 6-7, »till ath tilbidhia them» saknas i R; s. 8, r. 12-13, R: *i kärleken till Gud och nästan;* s. 8, r. 20, »lidha» saknas i R; s. 9, r. 5-6, R: *Svar. Det eviga lifvet är ett erkännande* (erkantnisse) *af...*; s. 9, r. 8, R: *hvarigenom ernå vi saligheten?*; s. 9, r. 9, efter »kerleken» har R / (så ock i uppl. 1592); s. 9, r. 12, »vtgongandes», R: *utsänd;* s. 10, r. 9, efter »böön» i R: *och tro* (gelouen); s. 10, r. 12, framför »bidhiande» i R: *firande* (vyrende; kanske: söndagens helighållande); s. 10, r. 13-14, »och annat sådant» saknas i R; s. 10, r. 21, »alle», R: *allena;* s. 11, r. 2, i st. f. »theres gerninga» har R: *de dödliga begärelserna* (yn bedrechliker höpene der dödtlyken begerlicheyt), och därefter: *I dessa tre hafva alla förförelser sin rot* (In den dren steyt alle vorleydinge); s. 11, r. 5, »någhro creature», i R pluralis (den creaturen); s. 11, r. 11, »min», R: *en;* s. 11, r. 12, »eller frelsare», R: *eller en saliggörerska;* s. 11, r. 13, »thå om henne», R: *om Maria;* s. 11, r. 18-19, »förra en hon födde»[1], R: *före födelsen;* s. 11, r. 22-23, »och är... modher», R: *en trofast* (getruwe) *moder till vår herre Jesus Christus;* s. 12, r. 2-5, »ath the äro... helge andas», R: *att de äro utvalda genom Guds nåd, till Herrens Jesu Christi delaktighet, och äro komne därtill genom den Helige Andes;* s. 12, r. 9, »helgonen», R: *Maria och helgonen;* s. 12, r. 13, i R: *den helige David;* s. 12, r. 21-22,

[1] Tydligen för att undvika tvetydighet.

»mannen eller qwinnona», R: *Petrum eller Paulum, Barbaram eller Catharinam;* s. 12, r. 25, efter »så och så» R: *et cetera;* s. 13, r. 3, »och» saknas i R; s. 13, r. 5, »loffue», R: *lofve och prise;* s. 13, r. 6-8, »Men ... intit», R: *Men att de skulle begära särskildt lof och ära af oss, det vilja de alldeles icke;* s. 13, r. 9-10: »then tijdh ... werldene», R: *då de lefde;* s. 13, r. 12-13, R: *bekänna;* s. 13, r. 14, R: *gifva;* s. 13, r. 17 — s. 14, r. 1, »och aldra minst ... lärdom», i R: *Wi kunna icke häller efterfölja deras lefverne, utan vi skola efterfölja deras lära, som de hafva lärt oss om Christus vår herre. Spörsm. Med hvilken ära skall man icke ära helgonen? Svar. Med den förberörda, som tillkommer Gud allena, därmed skall man icke ära dem. Sålunda, ingen skall tillbedja dem, hoppas på någon nåd, tröst och hjälp till saligheten af dem eller förtrösta på dem, utan allena på den ende medlaren Jesus Christus. Icke häller är någon pliktig att offra dem något eller tjäna dem, det vare medelst fastande, bedjande, firande* (vyrende; kanske: helighållande af deras namnsdagar), *almosegifvande för deras skull, eller medelst antändande eller bränning af ljus, eller medelst byggande af kyrkor, kapell, eremithyddor* (Kluse), *altaren. Icke häller skall man söka* (besöka) *dem på heliga ställen* (= vallfärda[1]). *Af sådana ting vilja de alls intet hafva, ty de äro alla Gud och den kristna tron emot;* s. 14, r. 3-5, »predicas ... christus», R: *läsas, sjungas, predikas Jesu Christi namn;* s. 14, r. 5, »böya sigh», R: *knäböja och buga sig* (knyen vnde

[1] Så i Böm. Br. kat., fr. 59: zu in walfartn.

bögen)[1]; s. 14, r. 6-7, »vtan ... hiertana», R: *utan med hela hjärtat, först och sist;* s. 14, r. 7 — s. 15, r. 2, »Spörs. huilken ... fore oss» saknas alldeles i R. — Slutet lyder i den tyska upplagan så: *Dessa förberörda artiklar äro alla grundade i den heliga skrift. Den som sig häri öfvar, den skall finna vägen till saligheten, Det unne oss Gud Fadren, Sonen och den Helige Ande i evighet Amen.* — Därefter den ofvan anförda slutskriften på 5 rader.

I marginal-hänvisningarna förekomma i vår upplaga följande afvikelser från Rostock-upplagan:

Sid. 2, »Mar. iij.» (saknas i uppl. 1592), R: *Math. j.*; båda kunna försvaras; Marc. 3 hänvisar till samma berättelse som Matt. 12.

Sid. 4, »Matt. xvij.» (1592: Matt. 7), R: *Math. vij.;* båda synas möjliga, men Matt. 7 passar bättre.

Sid. 4, »Jo. v.» (1592: Joh. 15), R: *Johan. xv.;* det senare är det rätta.

Sid. 5, framför r. 23 sakna A och B hänvisningen till Jacob 2 (v. 19). Den finnes i 1592, som dock saknar närmast föregående hänvisn. till samma ställe.

Sid. 7, »Joan. xiiij» nederst på sidan är tydligen en genom förbiseende tillkommen upprepning af samma hänvisning öfverst på nästa sida. Den finnes äfven i B.

Sid. 8, i den 2:a hänvisningsgruppen, sakna A och B de båda riktiga hänvisningarna till Deutro. 5 och 10 (saknas äfven i 1592).

[1] Så ock sid 14, r. 2, R: Betemet sick ock, dat men ... syck knyge effte böge.

Sid. 9, »Matt. xvij» i A och B saknas i R; hänvisningen är oriktig och bör tydligen vara antingen Matt. 19 (v. 16, 17) eller ock Joh. 17 (v. 3), hvilken senare dock förekommer på riktig plats ett par rader längre ned (saknas i 1592).

Sid. 9, i nedersta gruppen, sakna A och B den riktiga hänvisningen till Deut. 10 (1592 har, förmodligen genom tryckfel, Deut. 5).

Sid. 9, »Psal. xiij.» i A och B; R: *Psal. xxx* (1592: Psal. 109)[1].

Sid. 10, »Psal. xix.» i A och B; R: *Psalmo. xc.* (1592: Psal. 91)[1].

Sid. 13, framför 2:a och 3:e raderna, sakna A och B den riktiga hänvisningen till Lucas 17 (v. 5); den finnes i 1592.

I den ofvan anförda afvikelsen å sid. 11, rad 2, synes den svenska textens »bedreghelighit hopp på

[1] Ps. 13 och 30 (= vår bibels ps 14 och 31) passa lika litet. Petrus Joh:is Gothus upplaga af 1592 har i stället ps. 109, hvarmed troligen vår ps. 110 afses, hvilken enligt Vulgatas indelning hade nummer 109. Skulle detta möjligen häntyda på, att Petrus Joh:is begagnat någon annan, nu okänd svensk upplaga, som haft detta hänvisningsställe rättadt, i öfverensstämmelse med Vulgatas numrering, till 109? — Hänvisningen till ps. 19 åter synes kunna passa ungefär lika bra som till ps. 90 (= vår bibels ps. 20 och 91); 1592 har här ps. 91 i likhet med den nuvarande numreringen.

Våra upplagors 13 och 19, motsvarande den tyska upplagans 30 och 90, skulle få en antaglig förklaring, om man förutsatte, att öfversättaren begagnat någon nu okänd tysk upplaga med den redan då af Luther införda nuvarande numreringen af psalmerna och med hänvisningarna tryckta med arabiska siffror: 31 och 91. Alldeles analoga tryckfel äro i Nya testamentet af 1526 icke så sällsynta.

theres gerninga» vara en uppenbar förbättring. Ett »bedrägligt hopp på de dödliga[1] begärelserna» förefaller meningslöst. Den tyske författaren har ordagrannt hämtat uttrycket från Böm. Br. kat., där det heter: »Warinnen irren dan die lewt gemaincklich in der welt? in den dreien dingen In der abgöterey, jn der falschen ertichten geistlichkeit, vnnd betrieglichen hoffnung jn den tödlichen begirlikeiten jn den dreien dingen stet alle verlaittunge».[2] Men R har utelämnat såväl utläggningen af denna punkt om det bedrägliga hoppet som den likaledes i den svenska öfversättningen upptagna utläggningen af den falska diktade andligheten[3]. Vi kunna således icke veta, huru dess författare uppfattat det ifrågavarande uttrycket. I Böm. Br. kat. åter, sådan vi nu känna den, föreligger här utan tvifvel en på något sätt vanställd text.[4] Alla kända upplagor öfverensstämma nämligen däri, att de besvara frågan, hvarutinnan människorna försynda sig, på det nyss anförda sättet: i dessa *tre* ting o. s. v., under det att i dem alla vid utläggningen de tre synderna uppträda såsom *fyra*

[1] I betydelsen »dödsbringande». På frågan, hvari de dödliga begärelserna visa sig, svarar Böm. Br. kat. med att uppräkna de 7 dödssynderna (v. Zezschwitz, frågan 72).

[2] Så interpunkteradt utan anmärkning i v. Zezschwitz nämnda kritiska upplaga, frågan 49.

[3] Se sid. 14 i denna upplaga. Magdeburg-upplagan af 1524 (se ofvan sid. VII) öfverensstämmer häri med R, vare sig utelämnandet har skett af förbiseende eller uppsåtligt eller i öfverensstämmelse med någon förebild. Jfr det ofvan sid. VIII om Wittenb. 1525 sagda.

[4] Så finnas rörande den falska diktade andligheten (frågorna 62—64) i de bevarade upplagorna af Böm. Br. kat. 3 olika redaktioner.

särskilda, af hvarandra oberoende: Hvad är afguderi? — Huru fela menniskorna i den falska diktade andligheten? — Huru fela menniskorna i det bedrägliga hoppet?[1] Huru fela menniskorna genom de dödliga begärelserna?[2] Det synes icke oantagligt, att denna motsägelse är att förklara så, att ursprungligen endast de tre förstnämnda hufvudsynderna förekommit i det ofvan ur Böm. Br. kat. anförda svaret[3], och en senare redaktion tillagt den fjärde, de dödliga begärelserna, men utan att tänka på att ändra tre till fyra, hvilket återigen förorsakat, att de två sista, det bedrägliga hoppet och de dödliga begärelserna, sedan missuppfattats såsom en enda: det bedrägliga hoppet på de dödliga begärelserna; en missuppfattning som är lätt förklarlig genom den — med hänsyn till tidens godtycklighet i fråga om interpunktionen — mindre anmärkningsvärda frånvaron af skiljetecken efter »hoffnung».

Ett antagande, att svaret ursprungligen skulle hafva uppräknat fyra i st. f. tre synder, och att de genom missförstånd af texten sedan kommit att uppfattas såsom tre, vore mindre sannolikt, enär de fyra därefter följande utläggningarna borde hafva förekommit ett sådant misstag[4].

[1] Frågan 66 hos v. Zezschwitz.

[2] Frågan 71 ibid.

[3] Frågan 49 ibid.

[4] I hvarje fall är detta, att en dylik motsägelse kunnat oanmärkt passera genom så många upplagor, ett slående exempel på den tanklöshet, med hvilken man ofta aftryckte böcker då för tiden. Den olika behandling, som denna punkt rönt i bearbetningarna af B. Br. kat. visar, att deras författare haft öppet öga för bristen, ehuru de ej kunnat afhjälpa den.

Under det att det språkliga uttrycket i Böm. Br. kat., om man afser från interpunktionen, sålunda medgifver att tolka de uppräknade hufvudsynderna såsom vare sig tre eller fyra, så är konstruktionen i den ifrågavarande lågtyska bearbetningen i hvarje fall otvetydig: »bedrägligt hopp på de dödliga begärelserna», motsvaradt i den svenska öfversättningen af »bedregheligit hopp på theres gerninga». Måhända har, såsom redan antydts, vår öfversättare användt en nu okänd tysk upplaga, hvilken oafsedt vissa afvikelser alldeles öfverensstämmt med Rostock-upplagan, och hvilken bland dessa afvikelser haft det senare uttrycket, upptaget från en ursprungligare redaktion af Böm. Br. kat. än den, vi nu känna.[1] Vårt antagande vinner i sannolikhet därigenom, att uttrycket »bedrägligt hopp på gärningarna» — ehuru det alls icke förekommer i R — alldeles öfverensstämmer med det som faktiskt innehålles i utläggningen af det bedrägliga hoppet i Böm. Br. kat. — modern till hela denna grupp af kateketiska läroböcker —, i hvilken hoppets bedräglighet framställes såsom bestående just däri, att det var ett hopp på af den katolska kyrkan föreskrifna gärningar, icke på några »dödliga begärelser»; sådana gärningar uppräknas nämligen till ett stort antal på öfver en sida, hvaremot i det sammanhanget intet nämnes om »dödliga begärelser». På samma sätt förhåller det sig med utläggningen af den falska diktade andligheten. Oaktadt den saknas i R, är den upptagen i den svenska öfversättningen, och den däri meddelade

[1]) Att den äldsta kända upplagan af Böm. Br. kat icke är den första, är redan framhållet.

förklaringen är likaledes i sak, om också icke i ordalagen, densamma som i Böm. Br. kat., där den lyder så: Wann sie allain gegründ ist (auff die Sacrament auff die alte gewonhayt vnd)[1] auff die ertichtung vnd gesetz der menschen, oder auszerwelung seines aygenen willenn der nicht gegrundt ist in ainer grüntlichen warhait...»[2]; — svenska upplagan: »thet aff menniskior på budit eller vptagit är thet doch gudh aldrigh budit haffuer».[3] Samma antagande, att vår öfversättning verkställts efter en nu okänd tysk upplaga, vinner också stöd däri, att enskildheter i svenskan närmare ansluta sig till Böm. Br. kat. än till R, under det att öfverensstämmelsen med den senare annars i allmänhet är ordagrann. Vår öfversättnings uttryck »vtgongandes vthaff fadhrenom och sonenom»[4], motsvaradt i R af »vthgesanth van dem vader vnde sone», heter i olika upplagor af Böm. Br. kat. dels »ausz geszent», dels »auss geent» och »der da vssgadt».[5] — Sid. 13, r. 22- sid. 14, r. 1: »Jcke skole wij . . . lärdom» påminner onekligen mer om Böm. Br. kat.: »warinne sol man in nachuolgen? jn irem tugentsamen leben darinnen sie Christo nachuolgten»[6] än om det sid. XIII anförda motsvarande stället i R. — Mindre att betyda har måhända »frelsare», sid. 11, r. 12, hvilket i Böm. Br. kat. har sin motsvarighet i

[1] Fattas i en upplaga af Böm. Br. kat.

[2] v. Zezschwitz, fr. 65; jfr fr. 63.

[3] Sid. 14, r. 9 ff.

[4] Sid. 9, r. 12.

[5] v. Zezschwitz, fr. 36.

[6] Fr. 58 ibid.

»erlöser» (»nit got vnd schöpffer noch erlöser und selichmacher», R: »nicht eyn schepper effte godt effte eyne salichmakersche»). — Jfr äfven noten å sid. XV här ofvan.

Denna »på spörsmål och svar ställda» lärobok, som vi med ett år 1526 i denna mening ännu icke i tryck användt namn skulle kalla en katekes[1], var, såsom titeln anger, afsedd till en välbehöflig undervisning icke blott för »barnom och ungo folke», utan ock för »them gamblom». Den intager en utprägladt Luthersk ståndpunkt i fråga om rättfärdiggörelsen genom tron, helgondyrkan och Mariadyrkan.

Det är redan nämndt, att den lilla förträffliga boken är en till största delen ordagrann öfversättning från tyskan. Om öfversättaren sakna vi hvarje meddelande. Klemming och Schück hafva uttalat sig för Olavus Petri; Steffen har i Samlarens extrahäfte för i år framställt den på språklig analys grundade åsikten, att Olavus icke är öfversättaren. För min egen del har jag kommit till den öfvertygelsen, att de af Steffen framlagda språkliga skälen icke äga den beviskraft, som Steffen tillmäter dem, och som de verkligen också kunna synas besitta. Denna fråga torde i hela sin utsträckning kunna lösas endast i sammanhang med typografiska undersökningar, hvaraf jag här nedanför lämnar ett enstaka, men dock tämligen belysande prof. Det skall, tror jag, visa sig, att vi icke kunna lita på att i den tidens skrifter finna författarens — kanske icke heller tryckeriets

[1] Se inledningen till min upplaga af »Een nyttwgh wnderwijsning».

korrektors — egen ortografi, icke ens hans egen språkform. Men här är icke platsen att fördjupa sig i det spörsmålet. Jag hoppas också att vid ett annat tillfälle få uppvisa, att Olavus i vissa afseenden förändrade sitt språk under de närmaste åren efter förflyttningen till Stockholm. Vår öfversättning är emellertid utförd med så stor språklig talang, att det med visshet då icke funnos många i vårt land, som kunnat åstadkomma den. Att gissa på Olavus synes mig ligga nära till hands. Huruvida öfversättaren kände »Thet Nyia Testamentit» eller ej, framgår icke af de förekommande hänvisningarna. Noten å sid. XI har ensam knappast någon betydelse.

Själfva språkformen företer en stor brist på enhet och stadga, en brist som denna skrift har gemensam med alla samtidiga arbeten liksom med hela vår literatur ännu långt fram i tiden. Utom de här nedan å sid. XXV anförda ojämnheterna i språket må såsom exempel påpekas den vacklan som äger rum i behandlingen af den artikulerade nom. och ack. plur. (t. ex. gerningana sid. 3, 4, personener sid. 9, breddernar sid. 15; någon sådan form som det äfven brukliga gerningarna förekommer icke på dessa få sidor), af dat. plur. (med och utan -om), af ack. sing. mask. af adj. (än böjd, än oböjd), af 1 pers. pl. pres. (på -om, -a och -e), af 3 pers. pl. pres. (på -a och -e) och i många andra afseenden.

Ett defekt exemplar af **en annan** med denna ungefär samtidig **upplaga** finnes i ett Pastor L. F. Palmgren i Ekeberga tillhörigt samlingsband af reformationsskrifter, äfven den i år af mig aftryckt i ett

fåtal exemplar. Fragmentet saknar de 2 första och det sista bladet och lämnar således ingen upplysning om sitt tryckår. Det kan i alla händelser icke vara äldre än 1526, det kungliga tryckeriets första verksamhetsår. Båda upplagorna äro tryckta med samma stil. Den ena är ett alldeles ordagrannt aftryck af den andra, med t. o. m. samma radindelning, så att de skilja sig så godt som uteslutande i fråga om den som vanligt vacklande och godtyckliga stafningen och ordformerna. Att fragmentet (B) är yngre än den här ånyo utgifna upplagan (A), synes mig mycket sannolikt. I båda upplagorna förekomma rätt många tryckfel af det vanliga slaget; därifrån kan man således icke sluta till, att den ena upplagan skulle vara ett korrigeradt aftryck af den andra — något som i betraktande af den ifrågavarande tidens mindre omsorgsfulla korrekturläsning i alla händelser vore vanskligt. Ingenting hindrar, att 1:a upplagan kunde vara jämförelsevis fri från sådana, den 2:a däremot behäftad med ett stort antal. Men några afvikelser förekomma, hvilka synas angifva, att B tillhör en senare upplaga. På sidorna 6 och 8 finnas bland hänvisningsställena i marginalerna tryckfelen »Jōh. ix.» och »Matt. xij» (i sista hänvisningsgruppen) i B, under det att A har rätt »Job. ix» och »Matt. xxij.», och detta i öfverensstämmelse med Rostockupplagan. Om nu B är äldre, så kan detta förhållande visserligen förklaras så, att här i den 1:a upplagan insmugit sig tryckfel, som utgifvaren af den 2:a rättat; men denna förklaring är i detta fall osannolik, dels därföre att båda de svenska upplagorna hafva

flere tryckfel i hänvisningarna gemensamma[1], dels i betraktande däraf att den ena upplagan är endast ett ordagrannt aftryck af den andra — åtminstone så vidt den bevarade delen af B ger vid handen. Det är nämligen just på denna grund osannolikt, att man vid tryckningen af 2:a upplagan tagit någon hänsyn till det tyska originalet; i händelse man det gjort, borde åtminstone någon olikhet i själfva öfversättningen hafva uppstått. Då man således säkerligen i detta fall, såsom i flera andra vid denna tid, åtnöjt sig med att utan vidare aftrycka den redan befintliga öfversättningen, så blir den sannolikaste förklaringen den, att A i första hand tagit »Job. ix.» å sid. 6 och »Matt. xxij» å sid. 8 från det tyska originalet, och att B, då den aftryckte A, fått in de båda nämnda mycket lättförklarliga tryckfelen. Och denna sannolikhet blir nästan till visshet, då man finner, att de båda svenska upplagorna — frånsedt de två nämnda hänvisningarna — öfverensstämma med hvarandra i alla de 9 fall, där de, inom den i B bevarade delen, afvika från R i fråga om dessa hänvisningar, och att alla 9 fallen äro riktiga i R, under det att i de 5 fall, där svenskan satt andra hänvisningar i stället, åtminstone de 4 äro oriktiga, och de i R befintliga 4 ställena, som alldeles uteslutits, alla äro riktiga (se ofvan sid. XIV f.)[2].

[1] T. ex. å sid. 8 »Luce viij.», som är en från tyska upplagan hämtad oriktig hänvisning. Se vidare ofvan sid. XIV f.

[2] Dessa 9 fall kunde visserligen förklaras såsom hämtade från en okänd tysk upplaga; men »Jōh 9»—»Job. 9» kan icke förklaras på det sättet. Hänvisningen till Job 9 är dessutom icke så slående, att utgifvaren af en 2:a upplaga af en ren tillfällighet kunnat hitta på just den. Den är utesluten i uppl. 1592.

En annan anmärkningsvärd skiljaktighet mellan de båda svenska upplagorna häntyder också på, att A är äldre än B. Det är ofvan nämndt, att radindelningen i dem båda är alldeles öfverensstämmande — ett sätt att aftrycka böcker, som fordom icke var sällsynt. Endast på ett ställe äger en afvikelse häruti rum. På sid. 14 slutar 7:e raden i A med thñfalſka di, i B med thñ falſka; i den senare är di flyttadt öfver till nästa rad. Först med 11:e radens slut blir radindelningen åter densamma i båda; denna rad börjar i A med budit och slutar med likwell ath samt börjar i B med dzig budit och slutar med likuel at. Eftersom sättaren städse annars iakttog originalets radindelning, kan olikheten i dessa 5 rader omöjligt hafva tillkommit, utan att han märkt det, och följaktligen icke antagas bero på en slump. En antaglig förklaring till afvikelsen finner man däri, att i A i 7:e raden thñfalſka är satt så nära tillsammans, att de båda orden för ögat bilda ett enda. Denna bok är — liksom alla andra från den tiden — allt igenom satt så trångt, att på en så kort rad utrymme icke lätteligen kunde beredas för en spatie emellan de båda orden; för att få plats med en sådan, flyttade han då di öfver till nästa rad[1]. Den täta sättningen i A tillät honom icke att återföra radindelningen till de gamla spåren förr än på 11:e raden, och vi se hvilken utväg han valde: han ändrade radslutet i B till likuel at från likwell ath, och han utelämnade h i aldzigh, för att genom dessa inknapp-

[1] För att åter fylla raden, då dessa båda bokstäfver skulle flyttas öfver till den nästa, upplöste han den i A förekommande förkortningen i samma rads huilkē till huilken i B.

ningar bereda plats för det raden börjande drig. Om jag å andra sidan utgår från den förutsättningen, att B skulle vara äldre än A, kan jag icke spåra någon anledning till ifrågavarande afvikelse.

Sid. 10, rad 12, almoſa giffuande, är i A liksom i R substantiviskt och koordineradt med bidhiãde; i B har det genom missuppfattning blifvit attributivt: almoſo giffuandes. — Sid. 14, r. 22, hålla i A är bättre än B:s hålle[1]; i detta fall kan dock det ena lika väl förklaras såsom en förbättring af det andra som tvärtom, såvida icke hålle endast är att anse som ett tryckfel.

Den redan antydda olikhet i stafning och ordformer, som förefinnes mellan de båda svenska upplagorna, är särdeles i ögonen fallande, då man besinnar, att aftrycket för öfrigt är alldeles ordagrannt, och att alla tecken tyda på, att båda äro nära samtidiga. På sidorna 5-14 — de som äro förhanden i B — förekomma bland andra följande afvikelser[2]: ändelsen -»ilse» förekommer i A 8 gånger och motsvaras i B af 4 ggr -»ilse» och 4 ggr -»else»; A: »hoppit» 3 g., B: -»it» 1 g., -»et» 2 g.; A: »gerningar» 4 g., »gerninga» 9 g., B: »gerningar» 8 g., »gerninga» 5 g.; A: »trefalligheet» 2 g., motsvarade af »trefålligheet» i B; A: »effter» 11 g., B: »effter» 3 g., »epter» 8 g.; A: »namn» 4 g. och »komne» 1 g., B: »namn» 1 g., »nampn» 3 g. och »kompne» 1 g.; A: »migh» 4 g.; »tigh» 3 g., »tich» 1 g.; »sigh» 4 g., »sich» 1 g. — motsvarade i B på alla ställen af »mich», »tich», »sich»;

[1] Detta ställe finnes icke i R.

[2] Till olikheter i stafning i andra afseenden än det åsyftade tages här ingen hänsyn.

således har A af de förekommande 13 fallen -gh i 11 fall och -ch i 2, B -ch i dem alla. I fråga om ändelserna -ig och -ug är öfverensstämmelsen däremot fullständig så när som på 2 fall af -ig i B gentemot -ug i A. Denna exempelsamling, som kunde mångfaldigas från likartade fall i andra skrifter från reformationstiden, är emellertid tillräcklig för att, såsom ofvan sid. XX antydts, uppvisa vanskligheten af att lägga statistiska beräkningar af detta slag till grund för bevis angående författarskap till skrifter från denna tid.

»Een skön nyttugh vnderwisningh» utgafs ännu en gång under 1500-talet, då Petrus Johannis Gothus tryckte den tillsammans med sin bok »Om then Christeliga Riddaren», Rostock, Steffan Möllman, 1592, 8:o. Vår skrift upptager där bladen ℜ 4—𝔐 6 med följande titel: **Een Skööñ litin vnderwiſſning om wår Chriſtendoms h. Lära / allom Chriſtrognom meñiſkiõ gaañſka nyttig / Ståldt vthi Spörsmål och Swaar. Fordom vthgångin aff prentet / och nu medh några fåå Spörsmål och Swar förmeerat. aff Petro Iohannis Gotho. Roſtock.** ANNO CHRISTI M. D. XCII.

Denna upplaga är ett tämligen ordagrannt aftryck af den gamla med undantag af ett bl. 𝔏 iij r. —𝔐 iiij r. inskjutet tillägg på nära 18 sidor efter spörsmålet »Hwar vthi fara Christne menniskior wille på thenna tijden?» (min upplaga sid. 10, nederst). Denna fråga besvaras annorlunda än i den första svenska upplagan, sålunda: ... »Så fara doch Christne menniskior nu förnemligast wille i try stycke / nemliga: J Gudz h. Nampns wanära / i kötzliga säkerheet / och i obarmhertigheet emoot theras fattiga nästa. Så-

som wåre förfäder i Påwadömet förnemligast foro wille i try stycker / som war: J Affguderij / j falsk dichtat andeligheet / och i bedregeligit hop vppå theras egna gerningar.» Sedan dessa »tree förnämligaste huffwdsynder, vthaff hwilka alla andra synder theras vthsprung haffua», blifvit förklarade, uppräknas dessa senare (synderna emot tio Guds bud), och slutligen egnas en särskild uppmärksamhet åt tvänne missförhållanden. Det heter: »Vthaff hwilka synder the sigh ock deelachtiga gära, som sådant straffa skulle, i thet the icke aleenast see igenom fingren medh them som illa göra, vthan the tagha ock mutor för doom (som man må kallat) i thet the straffa them til peningar och godz som döden wärde äre, göra sigh ther aff glada och släppa then brottzliga i fattigdom löösan, förorsakande honom ther medh til att göra werre.» Vidare klagas, att »begynna ock nu en paart ibland oss seya (hwilke meera effter kropsens förgengeliga wellust trachta, än effter Siälennes sunda spijs och saliga wederqwickelse söökia) att then Påweska läran kan jw icke wara så orett, såsom man ther om illa talar» . . . De som så säga »trengta, för timmeliga wällust skul, effter Påwans fördömeliga lögn och styggelse» . . .[1] Sedan följer på bl. M iiij recto spörsmålet »Hwad är Affguderij?», och därefter fortsätter öfverensstämmelsen med originalupplagan.

Det är redan antydt i noten å sid. XV, att Petrus Johannis Gothus kanske haft en nu okänd

[1] Detta tillägg af Petrus Johannis för tanken tillbaka till hans antecedentia. Han hade för sitt motstånd mot Liturgien blifvit afsatt från sin kyrkoherde-beställning i Norrköping, hvarefter han lefde i landsflykt i Rostock. — Detta skrefs året före Uppsala möte.

svensk upplaga till förebild. Därpå kunde möjligen äfven den omständigheten häntyda, att hos den förre förekomma 2 riktiga hänvisningar, som också finnas i R, men som motsvaras af sämre eller oriktiga i A (se ofvan sid. XIV hänvisningarna till Matt. 17—Matt. 7 och till Joh. 5—Joh. 15 å sid. 4), samt att den har 2 riktiga sådana, som likaledes finnas i Rostock-upplagan, men alldeles saknas i A och B (se ofvan sammastädes hänvisningarna till Jac. 2 (sid. 5) och till Luc. 17 (sid. 13); jfr äfven på samma ställe hänvisn. till Deut. 10 (sid. 9).

Anmärkningsvärdt är i upplagan af 1592 språkets i vissa afseenden arkaiserande tendens, under det att det i andra afseenden afgjordt har en yngre tids prägel; t. ex. Christeligin, A: christeligh (sid. 4, r. 8); vpståndin, A: vpstonden; någor, A: någhon; reenan, A: reen (sid. 5, r. 7); i enne retta Troo, A: vthi en rett troo; wåra troo, A: wår troo (s. 3, r. 15-16); i födzlenne och effter födelsen, A: j födilsen och effter födilsen; neutr. plur. huru mång (= B), A: huru monga; menniskiom, A: menniskior; äst, A: är; äre, A: äro; genomgående 1 pers. plur. på -om, i A vanligen -e; o. s. v.

Den här föreliggande upplagan af »Een skön nyttugh vnderwisningh» följer sitt original bokstafstroget, ord för ord, rad för rad, sida för sida; alla afvikelser äro här nedanföre anförda. I afseende på interpunktionen har jag följt originalet, äfven där uppenbara tryckfel föreligga, såsom t. ex. / efter budh å sid. 8, r. 2 (i B rätt: / efter hållet). Så har ock svårigheten att afgöra, om de på ett par ställen myc-

ket tvifvelaktiga hänvisningarna i marginalerna äro misstag eller icke, bestämt mig för att kritiklöst aftrycka dem. Pagineringen under sidorna är tillagd af mig. Titeln är fotografiskt återgifven i zinkotypi; så ock initialen S. Stilen är densamma, som jag användt för min upplaga af »Thet Nyia Testamentit», och är således en kopia af originalets, utom hvad rubrikstilen, kapitälerna och marginaliernas stil angår. (Se »Thet Nyia Testamentit», I, sid. II).

Glossar.

aff Chriſto efter Christus 2.

affgudherij 10, 11; i B äfven **åfgudherij**.

akta: **achtandes** hållande före, troende 14.

allena, adv., och **alleneſt** på flere ställen.

alt ſom meſt aldra mest, framför allt 14; R: erst vnd lest; 1592: aldramäst.

annamma emottaga 6.

articlar punkter, satser 15.

att: **icke ath** icke på det att 4.

begifftat begåfvat 13. **begåfuat** 12.

behagheligen 3, ack. sing. mask., men oböjd form (jfr **reen** i raden framför); 1592: reenan och Gudi behageligan.

bekende erkände, förklarade 13.

belåte, plur, 8; R: bylde; 1592: beläter.

bepröfva: **Hwar på bepröffuar tu ath** Hvarpå pröfvar du, att 7; R: Wat ys nu de bewerynge, dat du; 1592: Hwar aff pröffuar tu.

beſunnerligha särskildt 13; R: sunderlick; 1592: besynnerligha.

(**döödhe**), subst. mask.: **vpſtonden aff döödha** 5, egentligen: uppståndelse från döden, ett uttryck som också fanns i medellågtyskan; R: van demm dode; Luther: von den todten, latinska symbolum: a mortuis. I

fornsvenskan »af dödha»; först i Messan af 1548 uppträder uttrycket »ifrå the dödha», väl genom tyskt inflytande, underlättadt af det gamla uttryckets obegriplighet, enär subst. »döde» icke torde vara uppvisadt i nysvenskan utom i detta uttryck. Den obestämda formen är anmärkningsvärd; jfr till himla (in coelos)[1].

ewinneligh och **ewinnerligh** 9; så ock i B.

fara wille hafva en oriktig mening 10; R: erren. Jfr villfarelse.

frukt: **gø:** **godha fruct** bär god frukt, gör goda gärningar 5.

fultgøra fullgöra, till fullo utföra, 8. **fulboo:da** 5.

fåfengeligh gagnlös 14. **fåfengeligha bruka** i onödan använda (i ditt tal) 7; R: vnnutte bruken; 1592: misbrwka. **fåfengt**, onödigtvis 15; 1592: fåfengt.

fø:berø:d ofvannämnd 15.

före: **fø:e** för, till förmån för 15; 1592: för.

fø:lø̊sning förlossning 3; R: »vorlöser».

fø:ra en förr än 11.

fø:ſkulla förskylla, genom sin förtjänst utverka 4.

glådhe 13; best. form. **gåden** 11.

grøpt (af *gröpa*) utskuren, snidad 8; R: gegrauene. Jfr urgröpa.

hans i reflexiv bet. 6 (**ſin** på samma sida), 12: 15; **hennes** 11.

helg: **hålla Sabbatz helgh** »helga hvilodagen» 7.

helgen 12: 14 (»j» är prep., icke pron.); på andra ställen **helgon**.

---

[1] De gamla danska texterna ha: »af döde» = från döden (förbigånget i Kalkars Ordbog); de danska katekeserna från reformationstiden, se i Bangs *Lutherske katekismus' historie, I.*

heller snarare, fast mera 13.

heta, obl. form, hetta 5.

hierta, dat sing. **medh hiertana** 9, 14; **medh hiertat** 10.

huar därest, om 14.

huar innan hvaruti 10. **hwar vthinnan** 8.

huar medh hvarigenom 9: 8.

hålla ſigh intill hålla sig till 14.

hålla vthaff anse om 12; R: holdest van; 1592: håller aff.

hänga: **Hwar vthinnan henger thet ath** hvarpå beror, hvari består det att 8; R: Wor jnne henget de vorfullinge; 1592: Hwar vthinnan warda Gudz bod fulgiorde?

hörа lyda 7.

idher hvarandra 4.

ingen 4 ack. pl. fem.; 1592: inga.

judhiſka gerninga egenrättfärdiga, eller måhända: blott efter lagens bokstaf goda, gerningar 6; R: jödesche wercke.

creatwr skapadt ting eller varelse 2, 10, 11.

kunna: **huar thet hade kunnet ſkeedt** om det hade kunnat ske 15.

känna: **kenner gudh**, m. fl. former, fattar och erkänner Gud 6: 1, 6; 7: 6; 9: 6. inse, märka 8: 15, 22; R: erkennen, erkantnisse

liikenilſe, förmodligen neutr. plur., afbild 8; R: gelicknisse.

låta: **och låter ſå noogh wara** låter därvid bero, bryr sig icke vidare om den saken 5; R: vnnd late dat daran genoch syn; 1592: och låter det så wara; **och lote** (B: **låte**) **ſå ther medh bliffua** i samma betydelse 5; R: vnn late dat dar by wenden; 1592: och låter thet så bliffua.

lägga: **leggia bort** taga bort 6; = 1592; R: affnemen.
lårdom lära 14.
man, vårt pron. indef., har ännu kvar sin substantiviska betydelse; sid. 8: 18-21 har »han» på alla ställena »man» till korrelat, men alla »honom» hafva afseende på »sin nästa»; 1592 har genom tryckfel eller missförstånd fått en omening här: »Hwad är älska sin nästa? Swaar. Göra honom, såsom *han* begärar af honom, och hvad man icke wil lijda aff honom thet gör man ock icke honom». Likaså 8: 24-25 »han» = man, »hans» = Guds.
mycket: **så mykit** så till vida som 13.
nåd: plur. **nådhe** 10, 11, 12; **full medh nådhe** 11, i »Een nyttwgh wnderwijsning»: full medh nådh.
når hos 13.
ofuer alt i det hela taget, i allmänhet, i gemen 12; R: jnth gemeyne; 1592: öffuer alt
ofôrmengd oblandad, d. v. s. fri från tro på något annat eller tvifvel 4; R: »vnuormenget».
prijs, mask. o. neutr., 13.
rådh: **haffue icke annat till rådha vtan** hafva ingen annan råd än att 14; 1592: haffuom icke annor rådh.
ſanneliga i sanning 11.
sida: **hwarken wikandes på then höghre ſidhon eller på then wenſtro** hvarken vikande till höger eller venster, rätt fram följande den väg som Gud föreskrifver 6; R: Noch to der rechteren, noch tho der luchteren handt ghaen.
ſpôria effter fråga efter, bry sig om 13.
ſtarkheet 6; R: starckheyt.
ſtycke, plur., »saker» 8.

ställa: **ſtelt på** (1592: ställdt vthi) inrättad, uppställd i 1; jfr den första lågtyska öfversättningen (1529) af Luthers mindre katekes: vp frage vnnd antwort gestellt.

ſå och ſå på det och det sättet 12; R: szo vnd szo; 1592: så och så.

sådan: **annat ſådant** 10, annars i denna tids språkbruk ännu vanligen: annat sådana. **ſådan ſtarka troo** 12.

säga: **ſagt** befallt 7; jfr **tilſågilſe**; R: heth; 1592: befalat.

ther—ther när—så 5.

theres i reflexiv bet. 11: 2; 12: 6-7, 17-18.

thes för det 12.

tijdh: then tijdh the wore lefuandes då de lefde 13.

tillredhilſe tillskyndelse, åtgörande, förmedling 12; R: schicklicheyt; 1592: vplysning.

tillſagt utlofvat 3.

tilſågilſe, B: **tilſeyelſe** befallning 6; R: thosagen; 1592: tilseyelser.

tjänst: **giordt oſſ thet till tieniſte** han har gjort det endast oss till tjänst, för vår skull, utan att begära lön 4; **wårom nåſta till tieniſte** 4; R: tho denste.

troligha troget 14.

tråådh, best. form af **tråå** 5; = 1592.

tröſt förtröstan, lit, tillit 3.

tröſta förtrösta 14.

tweggiahanda 5.

vptagit antaget, vedertaget 14.

vthan utom 10; än att 14.

vtgongandes 9; se ofvan sid. XIX.

vthſkrapadha utplånade 3. N. T. Apg. G. 3, v. 19: »aff skrapadhe».

vthteknat utmärkt, anfördt 15.

warilſe sätt att vara till, väsen 6, 9; 1592: i warelsen.
welle makt 6.
wellogh som har välde, mäktig 5; 1592: weldig.
widherkennilſe bekännelse (att man tror på Gud) 10.
witne vittnesbörd 7.
wyrdning vördnad 12.
wål interrogativt 2; koncessivt 11. R: wol.
värld: **hår på werldene** här i världen 13; — **på thenne werld** hit till världen 4, R: vp dusse werldt.
åkallan: hans namns åkallan 10.
åtniuta räkna sig till godo: **huilkom wij allena åtniutandes warde** hvilken ensam vi hafva att tacka för, genom hvilkens tillfyllestgörelse allenast vi 14.
åra ärande, dyrkan 13: 16.
öfver se **ofuer**.

51620